

Scientific Journal

VIRTUS

#20, Part 2, January, 2018
published since 2014

2018

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 20, Part 2, January, 2018
Published since 2014

*Recommended for publication by the Academic council of the
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(the proceedings No.5 January 26, 2018)*

*Recommended for publication by the Academic Council of Luhansk
Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(the proceedings No.6 December 21, 2017)*

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine)

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- + Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- + Donbas State Technical University (Ukraine);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of the town of Nish (Serbia);
- + Zielonogorski University (Poland);
- + Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

*Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba – January #20, Part 2,
2018. – 189 p.*

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan).

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

Academic database SIS provides:

- citation indexing, analysis, and maintains citation databases covering thousands of academic journals, books, proceedings and any approved documents;

- maintains academic database services to researchers, journal editors and publishers;

- provides quantitative and qualitative tool for ranking, evaluating and categorizing the Journals for academic evaluation and excellence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

The aim of the Directory is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact.

CiteFactor cooperates with the leading universities. The base includes nearly 13 thousand scientific journals.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

**Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.**

Journal Editorial Staff Contact Information.

e-mail: virtustoday@gmail.com

website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2018.

© Scientific Journal «Virtus», 2018.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Huzhva O.P., Ph.D., professor, Ukrainian State Academy of Railway Transport (Ukraine).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karlovitz Já.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associated professor of social and humanities science Department of Donbas State Technical University (Ukraine).

Kravchuk O., Ph.D. (Doctor of Law), Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leopold (Serbia).

Moskalyova L., Doctor of Pedagogical Sciences, professor Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rudic G.A., Ph.D., professor, Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Shchudlo S., Ph.D. (Doctor in Sociology), Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr., professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof., dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgyik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., assistant professor of Department of Social Disciplines and Humanities Donbas State Technical University (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

POLITOLOGY. SOCIOLOGY

- Boichenko H.V.**
CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE
UKRAINIAN NATIONAL MINORITY IN ROMANIA 10
- Varho O.M.**
DYNAMICS TO THE ROLLING OF THE PARTICULAR
MODELS OF THE COMMUNICATION 13
- Ievsiukova A.V.**
CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT
OF CIVIC EDUCATION IN THE REPUBLIC OF POLAND
AND UKRAINE 16
- Manelyuk Y.M.**
EVOLUTION OF CONCEPTUAL JUDGMENT
OF THE FORM OF THE STATE BOARD
IN THE UKRAINIAN POLITICAL HERITAGE..... 21
- Osel's`ka O.S.**
GEOLOGICAL MODELING AS A BASIS
OF THE STATE GEOSTRATEGY DEVELOPMENT..... 26
- Smokova H.I.**
VALUABLE ASPECT OF THE POLITICAL
SOCIALIZATION OF YOUTH IN UKRAINE..... 32

PHILOLOGY

- Azhogina N.V.**
COMMENTARY AS A OBJECT OF LINGUISTIC
RESEARCHES 34
- Dumanska L.B.**
CONCEPTUAL BASIS OF UKRAINIAN TERMINOLOGY
OF ARCHITECTURE 39
- Kelemen Iu.I.**
THE KUPALA FOLKLORE OF VOLYN REGION
IN THE GENERAL EUROPEAN CONTEXT 43
- Martyniuk H.V.**
STYLISTIC PHENOMENON OF ANCIENT
UKRAINIAN POETIC LAMENTS 48
- Moklytsya M.V.**
ALEGORIA AS METAGENRE 53
- Nykyforuk T.M.**
PRESENTATION OF THE LIFE AND CREATIVITY
OF SYDIR VOROBKEVYCH THROUGH
MYKHAILO IVASYUK'S RESEARCH PAPERS 58
- Pasynok V.G.**
INTEGRATION OF THE FRENCH LANGUAGE,
CULTURE AND FICTION IN THE ASPECT
OF "HOME READING" ASPECT 62
- Trumko O.M.**
THE NON-VERBAL BEHAVIOR OF THE CHILDREN
IN FAMILY COMMUNICATION 65

HISTORY

- Berest I.R., Berest R.J.**
ACTIVITY OF LVIV'S «COMPANY OF MUTUAL AID OF
PRINTERS» IN THE LAST QUARTER OF THE XIX CENTURY..... 69
- Boyechko V.F.**
THE ACTIVATION OF PUBLIC AND POLITICAL LIFE
IN THE PROCESS OF THE FORMATION OF THE
STATEHOOD OF POLAND 75
- Bondarenko D.Ya.**
BREST-LITOVSK SYSTEM OF INTERNATIONAL
RELATIONS AND MONARCHIST COUNTERREVOLUTION
IN RUSSIA..... 81
- Bochkovska V.H.**
FROM KYIV TO POCHAYIV: CONNECTION
OF THE PRINTED WORD THROUGH STATE
AND RELIGIOUS OBSTACLES 88
- Dobrolyubska H.I., Dobrolyubska Yu.A.**
HISTORICAL AND ECONOMIC HERITAGE OF F. BASTIAT 92
- Kravchuk L.V.**
HEALTH SAVING ASPECTS OF DEVELOPMENT
OF MEDICINE IN TERNOPIL REGION IN 1939-1941 97
- Lytvyn N.M.**
TRADE-ECONOMIC INSTITUTIONS: HISTORY
OF FORMATION AND DEVELOPMENT 101
- Lyubych A.A.**
STATE OF HETMANSHCHINA OF THE TIMES
OF THE TEMPORARY RULING OF HETMAN
GOVERNMENT (1734–1750) 105
- Pyvovarenko O.A.**
VEGETARIAN SOCIETIES' REGULATIONS ON UKRAINIAN
TERRITORIES UNDER CONTROL OF RUSSIAN EMPIRE
ON THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY 108
- Pokaliuk V.V.**
THE ACTIVITY OF THE NEW-POLTAVA JEWISH
AGRICULTURAL COLLEGE IN THE 1920s..... 112
- Pospelov A.S.**
PARTICIPATION OF THE BLACK SEA NAVY FLOT
OF THE SOVIET UNION IN MILITARY CONFLICTS
OF THE "COLD WAR" (1946–1991)..... 116
- Sarnatskiy A.P., Vinovets O.V.**
THE BELGIAN QUESTION IN THE FOREIGN POLICY
OF FRANCE, PRUSSIA AND ENGLAND ON THE EVE
AND DURING THE PRUSSIAN-DANISH WAR OF 1864
AND THE AUSTRO-PRUSSIAN WAR OF 1866 120
- Sakhnovskyy O.Y.**
GADYACH UNITY 1658 AND ITS ROLE IN UKRAINIAN
STATE-BUILDING 125

Sokolova L.S.

MULTICULTURALISM IN THEORY AND PRACTICE
STUDYING THE HISTORY OF THE REGION 129

Tregubenko T.M.

MUSICAL CENTER IN KYIV–PECHERSK LAVRA OF
THE EARLY MODERN TIMES: FEATURES OF ACTIVITY 132

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Anishchenko V.O., Oliinyk A.I.

ECOLOGICAL AND LEGAL CONSCIOUSNESS:
ONTOGNOSEOLOGICAL ASPECT
OF ITS FORMING ESSENCE 136

Gulievych A.Y.

PROTOCOL AS A SOCIAL PHENOMENON
AND SCIENTIFIC CATEGORY: PUBLIC
AND MANAGEMENT ASPECT..... 142

Dubych K.V.

POLITICAL FACTOR OF THE LABOR MARKET
AND EMPLOYMENT SHADOWING 147

Manuilova K.V.

FUNCTIONING OF BODIES OF THE PUBLIC
AUTHORITY CONDITIONS OF DECENTRALIZATION..... 154

Miroshnichenko M.I., Chernyakhivska V.V.

SOCIO-CULTURAL MEASUREMENT OF GENDER POLICY
IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION:
CONCEPT, CONTENT 157

Polukhtovych T.G., Pimenova O.O.

COMPETENCIES OF AN EMPLOYEE: LEGAL ANALYSIS 163

ECONOMICS

Biliavska Y.V.

PROBLEM ASPECTS OF MANAGEMENT
INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF THE TRADING ENTERPRISES 168

Dymchenko N.S.

NEUROMARKETING AND MODERNITY 173

Kravchuk A.V.

COORDINATES THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF THE MARKET OF OBLIGATIONS
OF FULL INSURANCE OF THE CIVIL LIABILITY
OF OWNED AUTOMOTIVE VEHICLES 175

Mazur V.S.

FORMING OF ORGANISATIONAL CULTURE
OF MODERN ENTERPRISE..... 179

Sirenko K.Y.

EVALUATION OF THE MODERN STATUS
OF INNOVATIONAL DEVELOPMENT
OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE..... 184

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ. СОЦІОЛОГІЯ

Бойченко Г.В.
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В РУМУНІЇ 10

Варго О.М.
ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ
КОМУНІКАЦІЙ..... 13

Євсюкова А.В.
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА
ТА УКРАЇНІ..... 16

Манелюк Ю.М.
ЕВОЛЮЦІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ЩОДО
КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОСМИСЛЕННЯ
ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ..... 21

Осельська О.С.
ГЕОПОЛІТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ОСНОВА
ФОРМУВАННЯ ГЕОСТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ 26

Смокова Г.І.
ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
МОЛОДІ В УКРАЇНІ 32

ФІЛОЛОГІЯ

Ажогіна Н.В.
КОМЕНТАР ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ ЯК ОБ'ЄКТ
ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 34

Думанська Л.Б.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ
ТЕРМІНОЛЕКСИКИ СФЕРИ АРХІТЕКТУРИ..... 39

Келемен Ю.І.
КУПАЛЬСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ВОЛИНИ
В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ..... 43

Мартинюк Г.В.
СТИЛЬОВИЙ ФЕНОМЕН ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИХ
ВІРШОВАНИХ ЛЯМЕНТІВ 48

Моклиця М.В.
АЛЕГОРІЯ ЯК МЕТАЖАНР 53

Никифорок Т.М.
ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖИТТЄВО-ТВОРЧОГО ШЛЯХУ
СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА КРИЗЬ ПРИЗМУ
ДОСЛІДЖЕННЯ МИХАЙЛА ІВАСЮКА..... 58

Пасинок В.Г.
ІНТЕГРАЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ, КУЛЬТУРИ І
ХУДОЖНИХ ТЕКСТІВ В АСПЕКТІ «ДОМАШНЄ ЧИТАННЯ» 62

Трумко О.М.
НЕВЕРБАЛЬНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ
У СІМЕЙНІЙ КОМУНІКАЦІЇ..... 65

ІСТОРІЯ

Берест І.Р., Берест Р.Я.
ДІЯЛЬНІСТЬ «СТОВАРИШУВАННЯ
ВЗАЄМНОЇ ДОПОМОГИ ДРУКАРИВ» ЛЬВОВА
В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ 69

Боєчко В.Ф.
АКТИВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ
В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ ПОЛЬЩІ
ПОЧ. ХХ СТ. 75

Бондаренко Д.Я.
БРЕСТ-ЛИТОВСЬКА СИСТЕМА
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
І МОНАРХІЧНА КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ В РОСІЇ 81

Бочковська В.Г.
ВІД КИЄВА ДО ПОЧАЄВА: ЗВ'ЯЗОК
ДРУКОВАНОГО СЛОВА ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНІ
ТА РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕПОНИ 88

Добролюбська Г.І., Добролюбська Ю.А.
ІСТОРИЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА СПАДЩИНА Ф. БАСТІА 92

Кравчук Л.В.
ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
У МЕДИЧНІЙ ГАЛУЗІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ
В ПЕРІОД ВЕРЕСНЯ 1939 – ЧЕРВНЯ 1941 РР. 97

Литвин Н.М.
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАКЛАДИ:
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ 101

Любич О.А.
СТАНОВИЩЕ ГЕТЬМАНЩИНИ
В ЧАСИ ТИМЧАСОВОГО ПРАВЛІННЯ
ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ 105

Пивоваренко О.А.
СТАТУТИ ВЕГЕТАРІАНСЬКИХ ТОВАРИСТВ
ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ПОЧ. ХХ СТ. 108

Покалюк В.В.
ДІЯЛЬНІСТЬ НОВОПОЛТАВСЬКОГО ЄВРЕЙСЬКОГО
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ТЕХНІКУМУ У 1920-х РР. ... 112

Поспелов А.С.
УЧАСТЬ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ
РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ В ВОЄННИХ КОНФЛІКТАХ
ДОБИ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» (1946-1991 РР.) 116

Сарнацький О.П., Виновець О.В.
БЕЛЬГІЙСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ
ФРАНЦІЇ, ПРУССІЇ ТА АНГЛІЇ, НАПЕРЕДОДНІ
ТА ПІД ЧАС ПРУССЬКО-ДАТСЬКОЇ ВІЙНИ 1864 Р.
І АВСТРО-ПРУССЬКОЇ ВІЙНИ 1866 Р. 120

Сахновський О.Є.
ГАДЯЦЬКА УГОДА 1658 Р. ТА ЇЇ МІСЦЕ
В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ 125

Соколова Л.С.

БАГАТОКУЛЬТУРНІСТЬ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ
ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ КРАЮ..... 129

Трегубенко Т.М.

МУЗИЧНИЙ ОСЕРЕДОК У КІЄВО-ПЕЧЕРСЬКІЙ ЛАВРІ
РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ:
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ..... 132

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

Аніщенко В.О., Олійник А.І.

ЕКОЛОГО-ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ:
ОНТОГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СУТНОСТІ
ЇЇ ФОРМУВАННЯ..... 136

Гулевич А.Ю.

ПРОТОКОЛ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА НАУКОВА
КАТЕГОРІЯ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ 142

Дубич К.В.

ПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР ТІНІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ
ТА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ 147

Мануїлова К.В.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 154

Мірошниченко М.І., Черняхівська В.В.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ
В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ:
ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ 157

Полухтович Т.Г., Піменова О.О.

ДІЛОВІ ЯКОСТІ ПРАЦІВНИКА: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 163

ЕКОНОМІКА

Білявська Ю.В.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ
ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ
ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ..... 168

Димченко Н.С.

НЕЙРОМАРКЕТИНГ І СУЧАСНІСТЬ..... 173

Кравчук Г.В.

КООРДИНАТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РИНКУ
ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ
ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ВЛАСНИКІВ АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ 175

Мазур В.С.

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА 179

Сіренко К.Ю.

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ 184

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 20th issue of our journal. In this issue we propose you 92 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization “Sobornist”. Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: “Labyrinth of Reality”, “Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects”, “Human Virtual: New Horizons, Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects”. More than 3,000 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy “Learning Without Borders” was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal “Virtus”. This event promoted also the implementetation of joint projects, namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 12 countries: Azerbaijan, Hungary, Ireland, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal.

II stage. The manuscript passes double-blind peer-reviewed. The first is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

III stage. The second review is carried out by the higher educational establishments (Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University and Lugansk Institute of Post-graduate Pedagogical Education) and scientific organization "Sobornist". After completion of the whole review process and receiving of positive result, the journal is considered on academic councils of the higher educational institutions. Only after the decision of the academic council about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of collaboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Palitology. Sociology

УДК 323.15:[008+37](=161.2:498)

Бойченко Г.В.,

к.і.н., ст. викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили, g.visotskaya@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В РУМУНІЇ

В статті розглянуто передумови появи української національної меншини на території Румунії. Вивчено особливості законодавства, яке захищає права українців. Досліджено особливості середньої та вищої освіти для українців в Румунії. Проаналізовано історію виникнення Спілки українців Румунії. В статті подається інформація щодо труднощів, які виникають у представників української національної меншини в Румунії. Вивчено культурні заходи української меншини на території Румунії.

Ключові слова: українська меншина, Румунія, культурно-освітня діяльність.

Постановка проблеми. Чимало українців опинилися в багатьох країнах світу через різні історичні обставини. Сьогодні важко хоча б приблизно оцінити загальну кількість наших співвітчизників, які живуть в інших країнах. Їх, мабуть, не набагато менше, ніж тих, що мешкають вдома, в Україні. Проте як би далеко від Вітчизни не опинився українець, із покоління в покоління зберігаються його національні риси. Досить чисельною є українська меншина, яка проживає в сусідній Румунії.

Метою даної статті є розгляд передумови появи української національної меншини на території Румунії; вивчення особливостей законодавства, яке захищає права українців; дослідження особливостей середньої та вищої освіти для українців в Румунії; аналіз історії виникнення Спілки українців Румунії.

Виклад основного матеріалу. Згідно з попередніми даними перепису населення, який відбувся восени 2011 року, на території Румунії проживають 51,7 тис. етнічних українців. Проте за альтернативними підрахунками Союзу українців Румунії, українська громада країни налічує понад 200 тисяч осіб.

Переважає більшість етнічних українців Румунії є автохтонним населенням, яке компактно проживає у прикордонних з Україною повітах, що свого часу частково входили до складу ранньосередньовічної держави Київська Русь та Галицько-Волинського князівства.

У XVIII столітті на територію Добруджі (регіон дельти Дунаю) переселилася частина запорізьких козаків, які заснували Задунайську Січ. Їх нащадки і сьогодні проживають у повіті Тульча. На початку XX століття, внаслідок трудової міграції з Марамурешу та Закарпаття, компактна українська громада утворилась і в історичному Банаті на заході країни.

До 1918 року українці жили на території тогочасної Румунії в Північній Добруджі – у дельті Дунаю. Їх поселення (біля 20 000 осіб) безпосередньо пов'язане з українською етнографічною територією в Південній Бессарабії. Незначна кількість українців (біля 50 000) мешкало у Північній Молдові (повіти Дорогою і Ботошани), населення якої до XVII століття булодебільшого українським. Тепер тільки в деяких селах

(наприклад Семеніча) частково збережено українську мову й звичаї.

Після Першої світової війни у межах Румунії опинилися Буковина, Бессарабія та частково Закарпаття (Південна Мармарощина), а у зв'язку з цим – частина української суцільної етнографічної території й низка українських етнографічних острівців.

Крім того, у міжвоєнний час на території Румунії з'явилася й українська політична еміграція. Оскільки Румунська держава визнавала Українську Народну Республіку де-факто та обмінялася з нею дипломатичними місіями, вона дала притулок українським політемігрантам, насамперед з числа 2-ї Запорізької бригади армії УНР, яка восени 1920 року перейшла Дністер. Ці емігранти створили в Бухаресті свій Громадсько-допомоговий комітет, Товариство українських вояків, Союз українок-емігранток та ін.

З 1941 року Румунія надала українській національній меншості деякі культурні права: у Бухаресті було організовано українське радіомовлення; видавалися газета «Життя» та журнал «Батава».

На сучасному етапі, компактно українська громада проживає в північному регіоні Румунії (повіти Марамуреш та Сату Маре), який межує із Закарпаттям – понад 36 тис., Південній Буковині у північно-східному регіоні (повіти Сучава та Ботошань), що межує з Чернівецькою областю – приблизно 10 тис., Банаті у західному регіоні (повіти Тіміш та Караш Северин) – приблизно 10 тис., Добруджі у південно-східному регіоні (повіти Тульча та Галац) – приблизно 1,5 тис. Решта етнічних українців проживають дисперсно всій території країни.

Якщо говорити про законодавство, яке захищає права українців, тоді це: Конституція Румунії 2003 року; Європейська хартія регіональних мов та мов меншин, підписана Румунією, але не ратифікована; Рамкова конвенція прав національних меншин; Закон про органи місцевого самоврядування (№ 271/2001); Закон про вибори у палату депутатів і сенат Румунії (№ 68/1992) зі змінами та доповненнями; Закон про освіту (№ 84/1995) зі змінами та доповненнями; Договір про відносини

добросусідства та співробітництво між Україною та Румунією від 02.06.1997 року. Також, українська мова представлена у сфері освіти, культури та ЗМІ.

Юридична основа українсько-румунського співробітництва з питань забезпечення прав осіб, які належать до української національної меншини в Румунії та осіб, які належать до румунської національної меншини в Україні регламентується 13 статтею Договору про відносини добросусідства та співробітництво між Україною та Румунією, підписаного у 1997 р.

Діють також Змішана українсько-румунська міжурядова комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, та Робоча група Комітету співробітництва з питань культури, освіти, національних меншин та громадської інформації у складі Українсько-румунської спільної президентської комісії.

13 вересня 2017 року у Києві відбулося VI засідання Змішаної українсько-румунської міжурядової комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин.

У рамках VI засідання Змішаної українсько-румунської міжурядової комісії з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, сторонами було підписано Протокол, який забезпечує реалізацію інтересів національної української спільноти в Румунії.

Релігійні потреби українців Румунії представляє Православний український вікаріат Румунської православної церкви, резиденція якого знаходиться в м. Сигіт Мармароський (вікаріат відновлено у 1996 році, до його складу входять 25 парафій, які об'єднують, за церковними даними, 52 тис. віруючих), а також Генеральний вікаріат української греко-католицької церкви з центром у м. Радівці повіту Сучава (вікаріат відновлено в 1996 році і налічує близько 6 тисяч віруючих) [1, с.64-82].

Що стосується галузі освіти, то шкільна реформа 1948 уможливила розвиток початкової, середньої та вищої освіти українською мовою. У Румунії нараховувалося 120 шкіл з українською мовою навчання, а також існували паралельні класи в гімназіях у Сереті, Сиготі й Сучаві та в педагогічних школах: в Сереті, Сиготі й Тульчі. Видавалися шкільні підручники українською мовою, серед яких «Курс історичної граматики української мови» М. Павлюка та «Румунсько-український словник» (30 000 слів) і «Українсько-румунський словник» (35 000 слів) – обидва за редакцією Ю. Кокотайла.

Школа була тоді дійсним осередком українського життя: тут відзначалися релігійні та національні свята (зокрема 100-річчя масового поселення українців у Румунії), пам'ятні дати великих українців тощо.

Культурно-освітню діяльність по українських селах провадили читальні, клуби, будинки культури, гуртки самодіяльності, гуртки молоді; по містах – відділи Румунського Об'єднання для зв'язків з СРСР (ARLUS – Asociația Romîna pentru legături cu Uniunea Sovietică).

Після Другої світової війни в селах та містах компактного проживання українців всі предмети викладалися українською мовою. Школа була центром українського життя.

Починаючи з 1964 року, вся культурно-освітня діяльність українців у Румунії переживає часи гоніння.

Ліквідовано майже всі школи з українською мовою викладання, заборонена українська просвітницько-культурна діяльність, навіть вживання у публікаціях українських назв місцевостей.

У теперешній час у Румунії немає дошкільних закладів, початкових шкіл та середньої освіти з повним викладанням українською мовою. В 63 школах у місцях компактного проживання українців рідна мова викладається, як предмет. І тільки в одному ліцеї ім. Т. Шевченка у м. Сигіт Мармароський навчання проводиться українською мовою.

Щодо вищої освіти, то в трьох румунських університетах, у тому числі в Бухарестському, є відділення української мови, які були відкриті 50 років тому. Щорічно, на цих відділеннях навчається 10-15 студентів.

1. Бухарестський університет. На факультеті іноземних мов діє секція української мови та літератури.

2. Сучавський університет ім. Штефана чел Маре. На факультеті філології та комунікативних наук при кафедрі румунської мови та літератури діє відділення української мови та літератури.

3. Університет Бабеш-Боліай, м. Клуж Напока. На факультеті філології при кафедрі слов'янської філології, заснованій в 1919 році, діє секція української мови та літератури [3, с.126-158].

У Румунії, на основі чинного законодавства, діють три громадські організації етнічних українців. Найбільша з них це – Спілка українців Румунії (СУР). Головна задача СУР полягає у збереженні національної ідентичності українців, української культури, рідної мови, своїх традицій. Зусиллями Спілки видаються три українські газети, одна румунською мовою, публіцистичні та літературні твори. Це, головним чином, переклади української літератури на румунську мову, а також твори українських письменників Румунії.

З самого початку в діяльності Союзу постали дві проблеми, які в 1995-1996 роках призвели до остаточного розколу румунських українців на СУР і новостворений Демократичний союз українців Румунії (ДСУР).

По-перше, відразу ж виникла іноді прихована, а іноді явна, конкуренція між двома основними зонами Румунії, де проживають українці – Марамуреш та Південною Буковиною – за лідерство в Союзі і за єдине місце, зарезервоване для українців в Парламенті Румунії. Згідно з переписом населення 1992 року, кількість українців, які проживають в Марамуреші майже в три рази перевищує число українського населення Південної Буковини. Однак насправді українців у Південній Буковині навіть дещо більше, а основна відмінність полягає в тому, що етнічна ідентичність закарпатських українців значно сильніша, ніж південно-буковинських. Тому перший час закарпатці мали певну перевагу, бо вони більш згуртовані й мешкають компактно. Проте до середини 90-х років можливості регіонів майже зрівнялися.

Друга причина полягає в тому, що різні течії в СУР по-різному оцінюють кількість українців в Румунії та ступінь їхньої інтеграції й асиміляції. Більш радикальне крило, орієнтоване в основному на Марамуреш, фактично наполягає на повній національно-культурній автономії за угорським зразком. Однак для українського

населення Південної Буковини цей варіант здається неефективним і в цілому ним не схвалюється.

Як офіційна національна меншина, українці мають у парламенті Румунії зарезервоване місце, яке займає керівник СУР. Спілка також представлена у Раді національних меншин – консультативному органі Уряду Румунії, який об'єднує всі офіційно визнані громадські організації національних меншин.

У кожному повіті компактного проживання українців (таких повітів дев'ять) обов'язково діє консулат, заснований Спілкою українців Румунії.

Крім того, щорічно з державного бюджету на діяльність СУР виділяються значні кошти, у розмірі близько мільйона доларів.

Існує Національний Форум Українців Румунії, створений у червні 2009 року, як організація етнічних українців Румунії. Форум розпочав свою діяльність у Сучавському повіті, й продовжує розширятися на територію інших місцевостей компактного проживання українців. Нещодавно зареєструвалася нова організація, Спілка Української молоді Румунії.

Спілка українців Румунії регулярно проводить культурні заходи. У Сучавському повіті активно працюють дитячий вокально-інструментальний колектив «Струни Негостина», Сучавська вокальна група «Свекрухи». У Бухаресті при місцевій філії Спілки Українців Румунії діє ансамбль «Зоря», який успішно виступає на національних та міжнародних фестивалях, чим власне об'єднує українську молодь країни – студентів, ліцеїстів, школярів. У місті Тімішоара розташований український культурний дім повіту Тіміш.

До Румунії досить часто приїжджають митці з України (вже побували Павло Дворський, Іван Дерда), музичні ансамблі з Закарпаття та Івано-Франківська, з Чернівців та Львова.

Забезпечення інформаційних потреб етнічних українців Румунії здійснюється шляхом трансляції радіопедач українською мовою регіональними радіостудіями міст Ясси (15 хвилин щотижнево), Сигіт Мармароський (50 хвилин щотижнево) та Тімішоара (1 година щотижнево). На телебаченні передачі українською мовою відсутні. На каналі національного телебачення ТВР – 2 транслюється програма «Разом до Європи», в рамках якої готуються і передачі про життя української громади. На регіональних телестудіях трьох міст: Клуж-Напока, Тімішоара та Ясси існують щотижневі 15-20 хвилинні передачі українською мовою (13-17 год./рік). Союз українців Румунії видає п'ять найменувань малотиражної періодики: «Вільне слово», «Український вісник», «Наш голос», дитячий журнал

«Дзвіночок» (українською мовою) та «Український кур'єр» (румунською мовою), які виходять один раз на місяць і розповсюджуються серед повітових філій СУР.

Українські суспільні діячі Румунії занепокоєні тим, що духовні історичні набутки українців сьогодні опинилися під загрозою. Йдеться про досвід віків, збережений, зокрема, у народних приказках (румунські українці називають їх також помовками, примовками, мовками, поговором, мудрушками та ін.). Носіїв цієї мудрості стає дедалі менше.

На думку головного редактора «Українського вісника» Михайла Михайлюка, невдовзі українські села поглине «європейський спосіб життя» і з пам'яті людей будуть стерті співанки, прислів'я, повір'я, обряди, звичаї, казки, легенди, загалом усе те, що з найдавніших часів становило сільське духовне життя [2, с. 26-30].

Висновки. Сьогодні українці – невід'ємна частина румунського громадянського суспільства. З боку держави вони отримують фінансову підтримку для збереження культурної спадщини свого народу, вони беруть безпосередню участь у процесах прийняття рішень на державному рівні, існують ЗМІ рідною мовою, є, хоч і мала, але можливість освіти українською мовою.

Румунія і Молдова – дві держави з багатьма схожими між собою характеристиками. Історія виникнення українців на цих територіях теж дуже схожа. У Молдові також можна зустріти українські села, яким понад 600 років. Незважаючи на те, що українці Молдови вже впродовж багатьох століть є невід'ємною частиною населення Республіки Молдова, і за своєю чисельністю є другою групою після представників титульної нації, на такий рівень підтримки з боку держави, як у Румунії, нам залишається тільки сподіватись.

Література

1. Куреляк В.М. Українці Румунської Мараморощини. – Львів, 2001. – С. 174 с..
2. Мінтянський І.В. Українці в Румунії // Вільне слово. – Київ, 1990. – С. 26-30.
3. Рендюк Т.Т. Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – 190 с.

References

1. Kurelyak V.M. *Ukrayintsi Rumunshchyni*. – Lviv, 2001. – S. 174 s..
2. Mintyans'kyu I.V. *Ukrayintsi v Rumuniyi* // *Vil'ne slovo*. – Kyiv, 1990. – S. 26-30.
3. Rendyuk T.H. *Ukrayintsi Rumuniyi: natsional'no-kulturne zhyttya ta vzayemovidnosyny z vladoyu*. – Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2010. – 190 s.

Boichenko H.V.,

PhD in History, senior lecturer of department of international relations and foreign policy of Petro Mohyla Black Sea national university, g.visotskaya@gmail.com

Ukraine, Mykolayiv

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN NATIONAL MINORITY IN ROMANIA

The article considers the preconditions for the emergence of a Ukrainian national minority in Romania. The peculiarities of legislation that protects the rights of Ukrainians are studied. The peculiarities of secondary and higher education for Ukrainians in Romania are investigated. The history of the Union of Ukrainians of Romania has been analyzed. The article provides information on the difficulties encountered by representatives of the Ukrainian national minority in Romania. The cultural activities of the Ukrainian minority in Romania are studied.

Key words: *Ukrainian minority, Romania, cultural and educational activity.*

УДК 316.772

Варго О.М.,

*к.філос.н., доцент кафедри історико-філософських наук
Луганського національного аграрного університету, aleksandra--2014@ukr.net**Україна, м. Харків*

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ КОМУНІКАЦІЙ

У статті розглядаються питання, пов'язані з аналізом різних моделей соціальної комунікації, показано, що існуючі моделі не можуть забезпечити оптимальної взаємодії і сприяти відсутності спотворення інформації. Сучасний соціум приходять до розуміння необхідності створення більш досконалих форм комунікації, здатних привести учасників взаємодії до взаєморозуміння. Наступним полем дослідження стає розробка найбільш ефективних моделей комунікації, заснованих на діалозі, умінні зрозуміти і прийняти думку всіх суб'єктів комунікації.

Ключові слова: комунікація, соціальна комунікація, інформація, діалог.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство постійно змінюється і ускладнюється і усе менше здатне досягати згоди. Тому актуальною проблемою стає розробка нової системи комунікації, здатній сприяти досягненню взаємопорозуміння усіх учасників соціальної взаємодії.

Ціль роботи – проаналізувати і розкрити моделі соціальної комунікації, принцип диференціації між поняттями ЗМІ і ЗМК.

Виклад основного матеріалу. Сучасне поняття «комунікація» включає в себе і поняття системи, в якій здійснюється взаємодія і сам процес взаємодії і також способи спілкування які дозволяють створювати, передавати і приймати різноманітну інформацію.

Перші спроби звернути увагу на необхідність признати права людини на комунікацію були зроблені у 1969 році Ж. Д'Арсі у Франції. Він акцентує увагу, на тому, що поняття комунікації включають в це поняття можливість забезпечення і матеріальних, і духовних умов комунікації.

В сучасній науковій літературі поняття комунікація застосовується у двох значеннях: По-перше, як шляхи повідомлення, зв'язок одного місця з іншим, прикладом може стати транспортна комунікація. Друге значення комунікації пов'язане з спілкуванням людей, передачі інформації від людини (групи) до людини (групи). Комунікація виступає як специфічна форма людської взаємодії в процесі життєдіяльності за допомогою мови та інших сигнальних форм зв'язку.

Можна підкреслити, що визначень поняття соціальної комунікації безліч. Американські вчені Ф. Дені і К. Ларсон розглянули 126 дефініцій визначення терміна «комунікація». На думку Ф.І. Шаркова поняття «соціальна комунікація» може мати декілька основних інтерпретацій. По-перше, соціальна комунікація – це спілкування, в процесі якого люди обмінюються інформацією. По-друге, під соціальною комунікацією розуміють масовий обмін інформацією з метою впливу на аудиторію, маси [1]. Само поняття «комунікація» використовується в рамках різних наук. У сучасній семіосціопсихологічній парадигмі значимою виявляється соціальна комунікація, яка розглядається як «універсальний соціокультурний механізм, орієнтований на взаємодію соціальних суб'єктів, на відтворення і

динаміку соціокультурних норм і зразків такої взаємодії». Таким чином, різні види комунікації, пов'язані з соціальною взаємодією, спілкуванням суб'єктів, можна класифікувати як соціальну комунікацію.

Поняття, пов'язані з функціонуванням соціальної комунікації, а також якістю цієї комунікації, більш ніж актуальні: якість соціальної комунікації залежить від прийнятих у соціумі моделей комунікації, а також якості інформаційного середовища. В це середовище тим, чи іншим чином виявляється «зануреним» кожна людина. В сучасній країні якість інформаційного середовища – найважливіша складова якості суспільного життя. Деякі моделі соціальної комунікації майже ототожнюють соціальну комунікацію з масовою комунікацією (зараз вживають терміни ЗМІ, ЗМК, mass-media) і пов'язують її з масовою передачею інформації за допомогою технічних засобів. Соціальна комунікація також використовує різного роду професійні прийоми для впливу на маси. Метою впливу виявляються політичні або економічні завдання, а також це може бути поширення просвітницьких ідей, пов'язаних з бажанням донести до референтної аудиторії морально-етичні норми і цінності.

Зв'язок розвитку комунікації з можливістю впливу на людей з метою вдосконалення їх моральності, розглядався ще в епоху Просвітництва (XVII-XVIII ст. ст.). Розвиток друкованих газет, небували досі можливості, що відкриваються з початком друкарства пов'язували з можливостями розвитку високої духовності, яка може стати відмінною якістю кожної людини. Вони сподівались повернутись до довгоочікуваного золотого віку. Ці надії були марними і людство повернулось до пошуку нових оптимальних моделей комунікації.

Зростання глобальних проблем, світові війни ставлять питання в якій спосіб уникнути подібного надалі? Як створити дієві моделі соціальної комунікації, які б сприяли ефективному залагодженню суспільних проблем.

Американським соціологом Г.Д. Лассуеллом у 1948р. була створена модель лінійної комунікації одна з найбільш відомих у світі. Г.Д. Лассуелл сподівався, що запропонована модель буде сприяти підтримці рівноваги в суспільстві. Він писав: «Рівноцінна просвіта експерта, лідера і громадянина», в ідеалі допомагає прийти до розуміння і згоди з проблем, що стосуються світу в цілому.

В історії людства «розуміння і угода» виникала досить рідко, тому увагу вчених досі привертають ідеї всередині суспільної свідомості, засоби, якими можна донести інформацію без спотворень. Г.Д. Лассуелл висунув ідею складання процесу комунікації з декількох ланок. На кожному з цих етапів проходить зміна інформаційного потоку.

Ця модель комунікації має такий вигляд: «Хто – повідомляє, що – за яким каналом, кому та з яким ефектом?» [2, S.15]. В даній моделі досягнення ефекту пов'язувалося з донесенням інформації без спотворень, але допускався вплив на споживачів інформації. Вченими вивчалися різноманітні варіанти механізмів впливу на суспільство, можливості поширення різноманітних ідей. Аналізувалися механізми які, сприяли чи не сприяли пропаганді як способу впливати на свідомість людей.

Сучасному інформаційному простору притаманне бажання впливати на маси, причому в благих, з точки зору комунікатора, цілях.

Соціально-діагностичні дослідження, виявляють роздратування деяких груп аудиторії, які не сприймають подібної форми спілкування, а також тих, хто дотримується думки протилежної тій, яка декларується. Результатами несприятливої комунікації виявляється тривале невміння людей адекватно розуміти комунікатора, тобто одне одного, іншими словами, приходять до справжнього порозуміння.

У 1953 р Т. Ньюкомб запропонував інтеракціоністську модель комунікації. Суттєвою відмінністю моделі Т. Ньюкомба є розгляд аудиторії не як об'єкту впливу, а як рівноправного суб'єкту комунікації. Комунікація виникає як відклик на «порушення симетрії» і в умовах нестійкості слід очікувати посилення комунікативного впливу у різних його проявах.

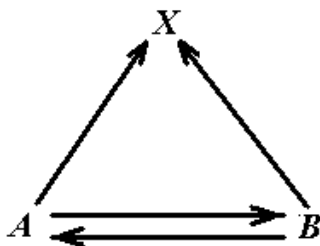

Рис. 1. Інтеракціоністська модель комунікації Т.Ньюкомба

Наслідком цієї комунікації виявляється зближення, або навпаки, віддалення точок зору комунікаторів. В моделі Т. Ньюкомба успішна комунікація також не виключала вплив на об'єкт комунікації і для цього допускалося використання різних маніпулятивних прийомів. Суб'єкт-суб'єктність, іншими словами рівноправність учасників в рамках моделі Т. Ньюкомба виявляється досить декларативною і не завжди призводить до успішного вирішення комунікативної проблеми.

Сучасні дослідники соціальних комунікацій розуміють обмеженість існуючих моделей комунікації. В цих моделях немає механізмів обліку соціального контексту, особливостей «простору-часу», в якому відбувається спілкування. Пізніше з'являлися різні доповнення та уточнення існуючих моделей.

Процеси спілкування розглядаються тут як «...мотивована текстова діяльність, здійснювана людьми в контексті проблемних життєвих ситуацій, що лежать біля витоків будь-яких соціально значущих процесів» [3, с.14].

Діалогічна модель передбачає розуміння комунікатором авторської інтенції і це дає можливість досягнути взаєморозуміння і судити про успішність (діалогічність) комунікації. Залежно від того, досягається чи ні бажане взаєморозуміння, чи поєднуються «сміслові фокуси» (комунікативні доміанти), породжується й інтерпретація тексту.

Сучасна наука виокремлює нові моделі соціальної комунікації, одна з яких – це діалогічна модель Т.М. Дрідзе. У роботах дослідників комунікації все частіше використовуються терміни «діалог», «діалогічна комунікація», однак відповідь на питання, що ж це таке і як цей діалог відбувається, залишається відкритою. Коли спроба діалогу виявилась невдалою вона носить назву квазікомунікація, тобто «спроба діалогу, що не увінчалася адекватними інтерпретаціями комунікативних інтенцій». Неуспішна комунікація може призвести до «комунікативних збоїв», або «ножиць сприйняття» [4, с.14]. Сучасне уявлення про соціальну комунікацію як про діалог дало змогу використовувати принцип диференціації між поняттями ЗМІ і ЗМК. (в текстах, які розглядають поняття комунікації, вживаються обидва терміни). Можна інтерпретувати поняття засоби масової комунікації (ЗМК), як ті, що орієнтуються на взаєморозуміння з аудиторією, засоби ж масової інформації (ЗМІ) основним завданням розглядають не встановлення діалогічних відносин з аудиторією, що можуть бути і не бажаними, а інформаційний вплив. Потрібно розуміти, що взаєморозуміння, засноване на діалозі в сучасному інформаційному просторі скоріше виняток, ніж реальність, але воно дає бажані орієнтири.

Якщо модель комунікації, запропонована Г. Лассуеллом, має лінійний характер і графічно може бути представлена лінійно, а модель Т. Ньюкомба графічно має форму трикутника, то діалогічну модель можна представити у вигляді проекції. Автором продукується інтенціональність, матеріалізована в тексті, яка потім сприймається свідомістю людини. Основною метою комунікації зостається ефективне спілкування, наші ідеї повинні адресуватися іншому розуму і бути їм сприйняті без спотворення. Таке спілкування обмежує наші слова і дії, але це ж дозволяє співвіднести в нашому сприйнятті весь світ, завдяки чому інший зможе вловити наші натяки, іносказання. Такий результат спілкування виявляється найбільш оптимальним у масовій комунікації.

Подання про діалог як комунікації з взаєморозумінням перегукується і з працями відомого дослідника М. Бахтіна, який вивчав мовні форми спілкування: «Тільки діалогічна, співучасна установка приймає чуже слово всерйоз і спроможна підійти до нього, як до смислової позиції як до іншої точки зору» [5, с.14]. Сподівання на змістовний контакт з аудиторією потребує відкритості комунікатора по відношенню до сторони, що сприймає комунікацію. Абстрактні,

здавалося б, моделі комунікації, розроблені вченими і прийняті в соціумі, проте визначають особливості і стиль соціального спілкування, характерного для того чи іншого просторово-часового континіуму.

Висновки. Можна констатувати, що існуючі моделі соціальної комунікації не повністю відповідають запитам суспільства і не можуть забезпечити дійсне порозуміння в соціумі. Подальшим полем дослідження стає розробка більш дієвих моделей комунікацій, заснованих на діалозі, вмінні зрозуміти і прийняти думку усіх суб'єктів комунікації.

Література

1. Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации : учебник / Шарков Ф.И. – М. :Изд. дом «Соц. отношения», изд-во «Перспектива», 2003. – 248 с.
2. Lasswell H. *The Structure and the Function of Communication in Society // The Process and Effects of Mass Communication.* Chicago, 1971. – 76 p.
3. Чепкасов А.В. Об особенностях функции социальной коммуникации средств массовой коммуникации КемГУ №4 (44) 2010. – С.167-171
4. Дридзе П.М., Адамьянц П.З. Массовая коммуникация в формировании современного социокультурного пространства:

материалы «круглого стола» /Социологические исследования, 2000, № 7. С. 15-16

5. Бахтин М.М. Работы 1920-х годов. – Киев: "Next", 1994. – 384 с.

References

1. Sharikov F.I. *Osnovu teorii komunikacii: uthebnik /Sharikov F.I.* – М. : Izd. dom «Soz. otnoshenija» , izd-vo «Perspektiva», 2003. – 248 s.
2. Lasswell H. *The Structure and the Function of Communication in Society // The Process and Effects of Mass Communication.* Chicago, 1971. – 76 p
3. Chepkasov A.V. Об особенностях функции социальной коммуникации средств массовой коммуникации КемГУ №4 (44) 2010. – С.167-171
4. Dridze T.M., Adam'janz T.Z. *Massovaja komunikacija v formirovanii sovremenogo soziokul'turnogo prostranstva: materialy «kruglogo stola» /Soziologicheskie issledovanija, 2000, № 7. S. 15-16*
4. Dridze T.M., Adam'janz T.Z. *Massovaja komunikacija v formirovanii sovremenogo soziokul'turnogo prostranstva: materialy «kruglogo stola» /Soziologicheskie issledovanija, 2000, № 7. S. 15-16*
5. Bahitin M.M. *Raboti 1920-h godov.* -Kiev: "Next", 1994. – 384s.

Varho O.M.,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, of the Department of Historical and Philosophy of the Lugansk National Agrarian University, aleksandra--2014@ukr.net

Ukraine, Kharkiv

DYNAMICS TO THE ROLLING OF THE PARTICULAR MODELS OF THE COMMUNICATION

The article deals with issues related to the analysis of various models of social communication, it is shown that existing models can not provide optimal interaction and ensure the absence of distortion of information. Modern society comes to an understanding of the need to create more advanced forms of communication that can lead the participants of interaction to mutual understanding. The next field of research is the development of the most effective models of communication, based on dialogue, the ability to understand and accept the thought of all subjects of communication

Key words: *communication, social communication, information, dialog.*

УДК 32.019.5 (438:477)

Євсюкова А.В.,

*аспірант кафедри Політології, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Anastasia_evs@ukr.net
Україна, м. Київ*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНІ

У статті проаналізовано сучасний стан та визначено перспективи розвитку громадянської освіти в Республіці Польща та Україні. Зокрема, зосереджено увагу на ролі держави в розвитку громадянської освіти. Детально розглянуто основні виклики, які зумовлюють розвиток громадянської освіти сьогодні в Республіці Польща та Україні. Висвітлено деякі аспекти подальшого розвитку громадянської освіти в Республіці Польща та Україні, зокрема наголошено на необхідності впровадження громадянської освіти для деяких категорій громадян та цільових груп, зокрема, іммігрантів у Республіці Польща та переселенців в Україні.

Ключові слова: *громадянська освіта, розвиток громадянської освіти, громадяни, держава, перспективи, демократія.*

Постановка проблеми. Сьогодні однією з основних проблем демократії є пасивність та некомпетентність громадян. Відтак, уряди багатьох демократичних держав мають усвідомлювати важливість не лише залучення громадян до управління державними справами, але й, насамперед, навчання здійснювати це компетентно. Інакше – виродження демократії як такої. У даному контексті саме громадянська освіта постає одним із ключовим чинників розвитку демократії та формування нової системи демократичних принципів і цінностей. Цікавим з огляду на це є розгляд громадянської освіти в Республіці Польща, як одного з чинників демократії, з врахуванням значного досвіду у її розвитку, що є актуальним для української держави.

Останнім часом увага вчених та дослідників до цієї проблеми посилилась, про що свідчить науковий доробок таких польських вчених як Е. Bobrowska [3], І. Czekaj [1], Р. Depczyńska [5], Н. Grzymała-Moszczyńska [3], Ї. Hajduk [3] та інших. Серед українських дослідників які займаються даною проблематикою, слід виокремити: С.Ф. Клепо [11], Р.А. Науменко [6], О. Суший [13], С.Топалова [12], О. Українець [9] та інші.

Мета роботи – проаналізувати сучасний стан та визначити перспективи розвитку громадянської освіти в Республіці Польща (далі – Польща) та Україні.

Виклад основного матеріалу. Громадянська освіта в Польщі сьогодні є безперервним процесом, а виховання громадянськості, як провідної риси громадянина демократичної держави є визначним пріоритетом. Держава виступає ініціатором реформування системи громадянської освіти й активним учасником заданих перетворень. Громадянська освіта визнана найважливішим компонентом усіх політичних програм і практичних дій, що стосуються сфери освіти, професійної підготовки, культури й молоді:

Зокрема, польський вчений Л. Чекай (І. Czekaj) виокремлює декілька напрямів діяльності держави в розвитку громадянської освіти:

– розробка проектів всеосяжної громадянської освіти для різних типів навчальних закладів та різних вікових категорій громадян. Ці проекти включають широке коло питань щодо функціонування демократичної держави, закріплення демократичних цінностей у свідомості громадян, прав і свобод громадянина, практики їх використання й захисту;

– стимулювання активної діяльності громадян через заохочення їх до участі в різних заходах із громадянської освіти, демократичних тренінгах, проведення конкурсів та просування проектів організації самоврядування, особливо учнівського;

– співпраця та забезпечення підтримки з численними неурядовими організаціями, у тому числі молодіжними, та іншими зацікавленими сторонами, наприклад, різними ініціативними групами, які займаються громадянською освітою та інші [1, с.88].

Крім того, протягом останніх декількох років громадянська освіта в Польщі спрямована вже не лише на зміни в суспільній свідомості, а й формування нової системи громадянських відносин, що зумовлена новими викликами на шляху розвитку громадянського суспільства та демократії загалом. Насамперед:

– розвитком інформаційного суспільства та комунікаційних технологій, які набули широкого поширення й почали дедалі частіше відігравати роль потужних каталізаторів громадянської активності, особливо серед молоді [1, с.257]; Зокрема, на думку дослідника Я. Гурнікевича сьогодні саме мережа Інтернет виступає медіумом та становить окрему платформу обміну матеріалами, пов'язаними із суспільною діяльністю громадян, для демократизації щоденного життя, взаємної комунікації, а також реалізації своїх задумів і починань [2, с.51];

– потужними міжкультурними перетвореннями та міграційними процесами, які відбуваються наразі в державі. Зокрема, у червні 2017 року в м. Кракові відбувся перший міжнародний експертний семінар «Громадянська освіта дорослих проти міграції»

(«Edukacja obywatelska dorosłych wobec migracji») на якому близько 60-ти практиків у сфері громадянської освіти, представники органів влади та територіального самоврядування, члени неурядових громадських організацій та студенти з Польщі, Німеччини та України обговорювали роль та значення громадянської освіти в інтеграційних процесах, стратегію громадянської освіти щодо різних етнічних, культурних груп, біженців та іммігрантів [3]. Відтак, польська дослідниця С.Бобровська (E. Bobrowska) наголосила на ролі громадянської освіти в процесі інтеграції вказаних груп до тих держав, громадянами яких вони мають намір стати, про загрози й перспективи демократії в даному контексті. Інша польська науковець Х. Гжимала-Мощинська (H.Grzymała-Moszczyńska) зазначила також про значний вплив засобів масової інформації як агентів громадянської освіти на іміджеві тенденції міграційних процесів, зокрема, на формування іміджу мусульманських мігрантів у Польщі. На думку польської вченої, держава сьогодні має забезпечувати організовану громадянську освіту, мета якої полягатиме у формуванні громадянина, якому, передусім, притаманні такі якості, як толерантність, відкритість, комунікативність і милосердя [3]. Крім того, був представлений проект із громадянської освіти «Відкритий Краків», спрямований на розгляд стану, інтересів національних та етнічних меншин, тенденції їхнього співжиття, що ґрунтується на засадах мультикультуралізму, толерантності та плюралізму як основи соціального життя;

– необхідністю розширення кількості цільових груп громадянської освіти, провідними з яких наразі є молодь (учні та студенти), дорослі громадяни, іноземці, представники етнічних та національних меншин;

– переглядом змісту громадянської освіти на рівні шкільної освіти, що зумовлено оновленими цілями освіти та формуванням відповідної системи цінностей молодих громадян, насамперед, учнів не лише в Польщі, а загалом у світовому просторі. Так, відомий експерт із питань освіти К. Робінсон (K. Robinson), сформулював такі цілі: у соціальному плані освіта дає змогу стати активними й гуманними громадянами, які розглядають демократію як «всеосяжну, змістовну й перебудовуючу» і прагнуть з'ясувати як здійснюється управління демократичним суспільством у якому вони проживають; у культурному – розуміти і складати думку про власну культуру та поважати багатоманітність інших культур; в особистісному – взаємодіяти не тільки з оточенням, а й зі своїм внутрішнім світом; в економічному – стати економічно відповідальними й незалежними [4];

– потребою в регулярному оновленні й доповненні громадянської освіти не тільки у сфері «чистої» політики, а також і в неполітичних діях, наприклад, у сфері охорони навколишнього середовища [5, с.89];

– потужним розвитком неформальної громадянської освіти в державі. Так, Р.А. Науменко наголошує на тому, що система неформальної громадянської освіти визначена на законодавчому рівні і в основному представлена рамковими статутами публічних закладів (Ramowy statut placówki publicznej). У державі працює понад 250 центрів неформальної громадянської освіти (палаци молоді, центри суспільно-корисної роботи,

тощо), щорічно реалізуються понад 100 проектів із неформальної громадянської освіти, серед яких найбільш популярним є проект «Європа на кожний день» (Paket Edukacyjny Europa na co dzien), який передбачає: розвиток європейської освіти; культивування почуття поваги до національної історії, культури та традицій; міжнародне співробітництво для виховання в молодих людей почуття сприйняття світових культур; проведення профілактичних заходів у роботі з молодими громадянами, схильними до правопорушень; залучення до державних масових заходів; підготовка до роботи на європейському ринку праці тощо. Продовжує активну діяльність із просування неформальної громадянської освіти, створена ще в 1995 році Народна рада позашкільного виховання (Krajowa Rada Wychowania Pozaszkolnego) [6].

На основі вищезазначеного можна визначити такі перспективи розвитку громадянської освіти в Польщі:

– використання цифрових, комунікативних засобів та інструментів впровадження й розвитку громадянської освіти в державі;

– подальша розробка стратегії громадянської освіти для деяких цільових груп, зокрема іммігрантів, що є особливо актуально в сучасних умовах;

– заохочення та стимулювання активної діяльності неурядових громадських організацій, молодіжних організацій, центрів тощо у сфері громадянської освіти;

– створення нової за змістом та значенням для суспільства програми громадянської освіти, насамперед, на рівні шкільної освіти, з урахуванням сучасних викликів та потреб громадян;

– посилення контролю та моніторингу за розвитком громадянської освіти в державі зі сторони Міністерства освіти Польщі, координація й підтримка нових форм співпраці між державними органами та неурядовими організаціями;

– поглиблення співпраці у сфері громадянської освіти в рамках Європейського союзу, зокрема з Німеччиною, Великою Британією та Францією. Через аналіз спільного і відмінного в системних рішеннях, реалізацію спільних проектів, спрямованих на покращення й уніфікацію якості громадянської освіти в Польщі.

Що стосується України, то громадянська освіта сьогодні складає основну й системну проблему в контексті розвитку українського суспільства та держави загалом. На думку української дослідниці С. Топалової наразі відсутні значні зусилля з боку держави і влади в напрямі перевиховання суспільства в дусі цінностей демократії, формування підґрунтя для політико-культурної ідентичності із європейською спільнотою [7]. Хоча, як демонструють, численні соціологічні дослідження, проведені протягом останніх декількох років Центром Разумкова, Фондом демократичні ініціативи, та на замовлення Програми розвитку Організації об'єднаних націй – в українському суспільстві присутній запит на громадянську освіту [8].

Стан громадянської освіти в державі на даному етапі, передусім, визначається відсутністю нормативної бази для громадянської освіти [9]. Хоча перший крок до усунення цієї проблеми відбувся – на виконання пункту

16 плану заходів на 2017 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, Міністерством освіти і науки України запропонувало до громадського обговорення «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [10]. Саме вказана Концепція має стати основою для формування планів розвитку громадянської освіти в Україні до 2024 року включно.

Водночас, український дослідник С.Ф. Клепко наголошує на існуючому фіктивному стані громадянської освіти в Україні, яка зводиться до повторення пропагандистських штампів та патріотичного виховання в шкільних закладах. Впровадження громадянської освіти в Україні має синусоїдальний характер, дискурс про громадянську освіту (проекти, конференції, пілотні апробації, аналітичні та стратегічні документи, підготовка агентів) наче б то набирає сили, переважно завдяки проектним інвестиціям, акціям, та діяльності міжнародних донорських організацій. Серед них: Програма розвитку ООН (ПРООН), Фондація українсько-польської співпраці «РАУСІ», Фонд імені Гайнріха Бюлля (Німеччина), Фонд розвитку демократії ООН, Фонд імені Стефана Баторія (Польща) та інші), але завмирає після їх вичерпання [11, с.6]. Так, термін реалізації проектів із громадянської освіти становить – 3-5 років, однак здебільшого проекти реалізуються, у середньому, протягом року. Зрозуміло, що значних перетворень у свідомості та значних досягнень у сфері громадянської освіти за такий короткий термін годі очікувати.

Крім того, громадянська освіта сьогодні перебуває на кризовому етапі свого розвитку, що зумовлено загостренням суспільно-політичної ситуації в державі ще у 2013 році, а також розростанням конфлікту на Сході та Півдні України. Відтак сьогодні постає необхідність активного впровадження громадянської освіти для деяких цільових груп та регіонів, а саме переселенців із прикордонних, прифронтових, та «комунізованих регіонів». Така необхідність зумовлена наступними чинниками: значною ментальною близькістю та тривалими активними контактами з «республіками»; достатньо високим рівнем агресивності, насадженої ззовні; деструктивним впливом проросійських політичних сил на громадян представлених регіонів, сепаратистськими настроями, хоча й дещо приховані сьогодні, розвитком таких явищ як «євроскептицизм» та «святковий патріотизм» [12]. З огляду на це перед громадянською освітою постає нове завдання пов'язане з загальнонаціональною консолідацією України, утвердженням та об'єднанням навколо нових цінностей. Хоча це завдання не є новими для нашої держави, проте в цих реаліях воно набуло інших значень. Так, на зміну національній ідеї як чинника національної консолідації приходять ідеї громадянськості, яка спроможна збудити національну самосвідомість та громадянську активність для обстоювання національних інтересів і загальних цінностей, що зміцнять Українську державу, її цілісність – вважає українська дослідниця О. Сушич [13, с.208-209].

Щодо позитивних аспектів розвитку громадянської освіти сьогодні, то це зокрема, розширення мережі неформальної громадянської освіти. В Україні сьогодні

функціонує низка ініціатив із неформальної громадянської освіти: «Майстерня громадянської активності», «Неформальна освіта в Україні. Методи. Реалії. Майбутнє», Україно-Польсько-Білоруська програма «Сусіди 3.0., Sąsiedzi 3.0., Суседзі 3.0.», некомерційної організації «Інша Освіта», Всеукраїнська освітня програма демократичного громадянства «Демократична школа», цикл відео-курсів «Громадянська освіта» на платформі онлайн-навчання Prometheus, курс Відкритого університету Майдану «Громадськість і влада: дієві механізми впливу», а також різноманітні школи громадянської активності (тренінгового напрямку), що регулярно проводяться за підтримки в основному міжнародних донорів [14].

Відтак, з огляду на сучасний стан розвитку громадянської освіти, варто наголосити на таких перспективах її розвитку:

- розробці української нормативної бази в сфері громадянської освіти на підґрунті відповідних документів провідних європейських країн (зокрема, Польщі), міжнародних інститутів та з урахуванням національної специфіки, традицій та досвіду. Зокрема, остаточне доопрацювання вищезгаданого проекту «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні». Лише остаточне затвердження даної Концепції надасть змогу говорити про значні перетворення в державі, а її ефективне впровадження сприятиме формуванню демократичної свідомості та культури в українському суспільстві, стане основою системних змін та утвердження демократії;

- створенні державного органу, який би організовував, здійснював моніторинг виконання завдань громадянської освіти та оцінку результатів її впровадження;

- аналізі проблем та потреб деяких цільових груп та регіонів, а саме переселенців із прикордонних, прифронтових, та «комунізованих» регіонів. І на основі отриманих даних розробити масштабну відповідну стратегію громадянської освіти та необхідний комплекс заходів, які покликані бути спрямовані на трансформацію регіональної свідомості, розвиток громадянської ідентичності та формування нової системи цінностей як основи реінтеграції.

- посиленні діяльності держави щодо співпраці та надання необхідної підтримки неурядовим організаціям, зокрема молодіжним організаціям, та іншим зацікавленим в розвитку громадянської освіти в Україні сторонам, наприклад, ініціативним групам, численним волонтерським рухам тощо;

- отриманні та реалізації європейського досвіду у сфері громадянської освіти, зокрема застосуванні перспективного для України та позитивного польського досвіду у розвитку громадянської освіти, водночас, враховуючи національні традиції та сучасну практику.

Висновки. Аналізуючи сучасний стан та визначаючи перспективи розвитку громадянської освіти в Польщі та Україні, варто зазначити наступне. У Польщі сьогодні держава відіграє значну роль у розвитку громадянської освіти, через розробку відповідних програм, заохочення та всебічну підтримку різних організацій, які займаються громадянською освітою, проведенням

заходів для набуття громадянськості тощо. Безпосередньо громадянська освіта спрямована на формування нової системи цінностей та громадянських відносин. Серед майбутніх перспектив розвитку слід виокремити: оновлення навчальних програм з розвитку громадянської освіти у загальноосвітніх закладах, створення нової стратегії громадянської освіти, яка буде спрямована на деяких категорій громадян, зокрема іммігрантів, а також подальше заохочення неформальної громадянської освіти та поглиблена міжнародна співпраця. Щодо України то сучасний стан громадянської освіти визначається недостатньою роллю держави у її розвитку, відсутністю розробленої нормативної бази та зокрема, стратегії для деяких цільових груп, зокрема переселенців, а також нетривалим та безсистемним характером програм громадянської освіти. З огляду на це, серед подальших перспектив розвитку слід зазначити затвердження «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», розробка стратегії для деяких цільових груп, стимулювання діяльності неурядових організацій із громадянської освіти, а також співпрацю з іншими європейськими державами в даній сфері, зокрема з Республікою Польща.

Література

1. Czekaj Ł. Edukacja obywatelska w polsce po 1989 roku na przykładzie fundacji im. Stefana Batorego / Łukasz Czekaj // Uniwersytet pedagogiczny im. Komisji edukacji narodowej w Krakowie. – Kraków 2015. – 262 s.
2. Турнікевич Я. Громадянська освіта у Польщі, здійснювана через Інтернет (На прикладі Центру громадянської освіти) / Яцек Турнікевич, Юрій Плискя // Вісник львівського університету. – 2006. – № 21. – Ч 2. – С. 48-56.
3. Hajduk Ł. Międzynarodowe seminarium "Edukacja obywatelska dorosłych wobec migracji" [relacja] / Łukasz Hajduk. – 2017. - [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu do zasobu : <http://wiadomosci.ngo.pl/wiadomosc/2081393.html>. – Nazwa z ekranu.
4. Robinson K. Do schools kill creativity? / Ken Robinson. – [Electronic resource]. – Available from : https://www.ted.com/.../ken_robinson_says_schools_kill_creativity – Screen name.
5. Depczyńska P. Model kształcenia politycznego w Niemczech – rekomendacje dla edukacji obywatelskiej w Polsce / Paulina Depczyńska // Polityka. Kultura. – 2014. – P.77- 97.
6. Науменко Р.А. Позашкільна освіта в Україні та в країнах Європи: порівняльний аспект / Р.А. Науменко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : biblos.iod.gov.ua/download.php?file_id=133. – Назва з екрану.
7. Громадянська освіта – ключовий вектор демократизації України: результати дискусії. – 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.prostir.ua/?news=hromadyanska-osvita-kyuchovyj-vektor-demokratyzatsiji-ukrajiny-rezultaty-dyskusiji>. – Назва з екрану.
8. Офіційний сайт Програми розвитку ООН (ПРООН). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.ua.undp.org/>. – Назва з екрану.
9. Шопалова С., Українець О. Громадянин для демократичної держави: стратегія виховання / Світлана Шопалова, Олена Українець. – 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://hvylyu.net/analytics/society/gromadyanin-dlya-demokratichnoyi-derzhavi-strategiya-vihovannya.html>. – Назва з екрану.

10. Проект Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. – 2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-koncepciju-rozvitku-gromadyanskoji-osviti-v-ukrajini>. – Назва з екрану.

11. Клепко С.Ф. / Чи існує громадянська освіта в Україні 2015? / С.Ф. Клепко // Постметодика. – 2015. – № 2. – С. 2-11.

12. Шопалова С. Гражданское образование для прифронтовых регионов в контексте задач реинтеграции временно оккупированных территорий/ Світлана Шопалова. – 2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://hvylyu.net/analytics/society/grazhdanskoe-obrazovanie-dlya-prifrontovyyih-regionov-v-kontekste-zadach-reintegratsii-vremennno-okkupirovannyih-territoriy.html>. – Назва з екрану.

13. Суший О. Цінності та пріоритети громадянської освіти в Україні: «Думай глобально, дій локально!» / О. Суший // Наукові записки. – № 5-6(79-80). – 2015. – С. 208-221.

14. Офіційний сайт порталу практик Демократичне врядування, права людини і розвиток громадянського суспільства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://dhrp.org.ua/uk/>. – Назва з екрану.

References

1. Czekaj Ł. Edukacja obywatelska w polsce po 1989 roku na przykładzie fundacji im. Stefana Batorego / Łukasz Czekaj // Uniwersytet pedagogiczny im. Komisji edukacji narodowej w Krakowie. – Kraków 2015. – 262 s.
2. Г'урнікев'ч Я. Громадянська освіта у Польщі, здійснювана через Інтернет (На прикладі Центру громадянської освіти) / Яцек Г'урнікев'ч, Юрій Фіська // Вісник Львівського університету. – 2006. – # 21. – Ч 2. – С. 48-56.
3. Hajduk Ł. Międzynarodowe seminarium "Edukacja obywatelska dorosłych wobec migracji" [relacja] / Łukasz Hajduk. – 2017. - [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu do zasobu : <http://wiadomosci.ngo.pl/wiadomosc/2081393.html>. – Nazwa z ekranu.
4. Robinson K. Do schools kill creativity? / Ken Robinson. – [Electronic resource]. – Available from : https://www.ted.com/.../ken_robinson_says_schools_kill_creativity – Screen name.
5. Depczyńska P. Model kształcenia politycznego w Niemczech – rekomendacje dla edukacji obywatelskiej w Polsce / Paulina Depczyńska // Polityka. Kultura. – 2014. – P.77- 97.
6. Науменко Р.А. Позашкільна освіта в Україні та в країнах Європи: порівняльний аспект / Р.А. Науменко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : biblos.iod.gov.ua/download.php?file_id=133. – Назва з екрану.
7. Громадянська освіта – ключовий вектор демократизації України: результати дискусії. – 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.prostir.ua/?news=hromadyanska-osvita-kyuchovyj-vektor-demokratyzatsiji-ukrajiny-rezultaty-dyskusiji>. – Назва з екрану.
8. Офіційний сайт Програми розвитку ООН (ПРООН). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.ua.undp.org/>. – Назва з екрану.
9. Topalova S., Ukrainec' O. Gromadyanin dlya demokratichnoyi derzhavy: strategiya vyhovannya / Svitlana Topalova, Olena Ukrainec'. – 2017. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhy'm dostupu do resursu: <http://hvylyu.net/analytics/society/gromadyanin-dlya-demokratichnoyi-derzhavi-strategiya-vihovannya.html>. – Nazva z ekranu.
10. Proekt' Konceptsiyi rozvytku gromadyans'koyi osvity' v Ukraini. – 2018. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhy'm dostupu do resursu: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-koncepciju-rozvitku-gromadyanskoji-osviti-v-ukrajini>. – Nazva z ekranu.

obgovorennya-koncepciyu-rozvitku-gromadyans'koyi-osviti-v-ukrayini
– Nazva z ekranu.

11. Клепко С.Ф. / Чы` isnuye gromadyans`ka osvita v Ukrayini 2015? / С.Ф. Клепко // Postmetody`ka. – 2015. – # 2. – S. 2-11.

12. Topalova С. Grazhdanskoe obrazovany'e dlya pry'frontovыx regy'onov v kontekste zadach rey`ntegracy` vremenno okkupyrovannyx tery'toryj/ Svitlana Topalova. – 2018. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu do resursu: <http://hvylyya.net/analytics/society/grazhdanskoe-obrazovanie-dlya->

pry'frontovыih-regionov-v-kontekste-zadach-reintegratsii-vremenno-okkupyrovannyih-territoriy.html. – Nazva z ekranu.

13. Sushy`j O. Cinnosti ta priory`tety` gromadyans`koyi osvity` v Ukrayini: «Dumaj global`no, dij lokal`no!» / O. Sushy`j // Naukovi zapysky. – # 5-6(79-80). – 2015. – S. 208-221.

Oficijnyj sajт portalu prakty`k Demokrats`chne vryaduvannya, prava lyudy`ny` i rozvy`tok gromadyans`kogo suspil'stva. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu do resursu: <http://dhrp.org.ua/uk/>. – Nazva z ekranu.

Ievsiukova A.V.,

postgraduate student of the Department of Political Science, of the
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Anastasia_evs@ukr.net

Ukraine, Kyiv

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF CIVIC EDUCATION IN THE REPUBLIC OF POLAND AND UKRAINE

The article analyzes the current state and defines the prospects for the development of civic education in the Republic of Poland and Ukraine. In particular, attention is focused on the role of the state in the development of civic education. Are considered in detail the main challenges that determine the development of civic education in the Republic of Poland and in Ukraine today. Also clarified some aspects of the further development of civic education in the Republic of Poland and Ukraine, in particular, is emphasized the necessity of introduction of civic education for some categories of citizens and target groups, in particular, immigrants in the Republic of Poland and settlers in Ukraine.

Key words: civic education, development of civic education, citizens, state, prospects, democracy.

УДК 323.172

Манелюк Ю.М.,

*к.політ.н., доцент кафедри політології та національної безпеки
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

Україна, м. Київ

ЕВОЛЮЦІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ЩОДО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОСМИСЛЕННЯ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

У статті здійснено аналіз оптимальної форми державного правління України в суспільно-політичній думці XIX–XX ст. У працях В. Липинського, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка та ін. пропонуються різні варіанти майбутнього України, намагання розробити не просто теорію, а й ефективну програму розвитку національної державності та становлення базових політичних інституцій. У середовищі українських інтелектуалів були представлені як прихильники республіканської форми правління, так і віддані захисники ідеалів монархії.

Ключові слова: форма правління, концепція, республіка, монархія, держава.

Постановка проблеми. Дискусії щодо державотворчої стратегії, питання визначення оптимальної форми державного правління України які активізувалися у середині XIX ст., залишаються одними із актуальних проблем сьогодення. У працях В. Старосольського, В. Липинського, М. Драгоманова, М. Грушевського, Д. Донцова та ін. пропонуються різні варіанти майбутнього України, але спільним для них було намагання розробити не просто теорію, а й ефективну програму розвитку національної державності та становлення базових політичних інституцій.

Метою представленої статті є визначення проблеми оптимальної форми державного правління, яка поряд з суто теоретичним значенням має зараз в Україні ще й практичну державо-будівничу актуальність. Ключовим для даної статті є поняття «форма державного правління». Його співзвучність з поняттям «форма держави» та те, що обидва вони інколи вживаються як синоніми, робить необхідним коротко позначити співвідношення між ними.

«Форму держави» розуміємо як узагальнену характеристику будь-якої держави, складену з сукупності таких показників, як форма державного правління, політичний режим та форма державного устрою.

Виклад основного матеріалу. Форма державного правління є суттєвою характеристикою будь-якої держави як способу соціальної організації, упорядкованого й керованого улаштування суспільства. Історія політичної думки містить чимало різних підходів до класифікації форм держави. Але за критерії такого розрізнення беруться, суто формально-юридичні ознаки, такі як джерело влади та порядок утворення й оновлення органів державної влади. Відповідно до цього про монархічну форму державного правління говорять, коли верховна влада в державі цілком належить одній особі, яка й визнається її джерелом. Республіканською називають таку форму правління, яка передбачає визнання народу носієм верховної влади, що делегує її своїм представникам на чітко визначений термін; за якої глава держави й усі органи врядування є виборними й

змінюваними. Громадяни республіки мають можливість впливати на носіїв влади та на їхні рішення [1, р.87].

Спираючись на вищезазначені теоретичні засади, варто зауважити, що у середовищі українських інтелектуалів кінця XIX – початку XX ст. не існувало єдиної думки щодо майбутньої форми державного правління України: частина вчених схилилася до необхідності встановлення республіканської форми правління, інші ж відстоювали ідеали монархії.

М. Драгоманов державницьким ідеалом вважав федеративну республіку, яка ґрунтувалася б на принципі децентралізації. Основою федеративної держави він називав обласну автономію, місцеву владу, місцеве управління, яке відає всіма внутрішніми справами в межах своєї території. М. Драгоманов заперечує будь-яку централізацію державного управління, протиставляючи їй принцип децентралізації. Метою для нього була демократизація суспільства знизу до верху, а децентралізація розглядалась, як засіб для досягнення цієї мети. Демократична децентралізація, за М. Драгомановим, це широке місцеве самоврядування. «Самоврядування повинно формуватися сходами, або ними ж обраними зборами, перед якими відповідальними є всі посадові особи, крім суддів, становище яких має бути визначено особливо» [2, с.282]. Таким чином, саме федеративну республіку без централізації мислитель вважав найдоцільнішою формою державного правління в країнах з великою територією.

Як прихильник ідеалів лібералізму, Драгоманов відстоював ідею «мінімальної держави», яка має максимально втратити свої директивні функції. «Драгоманов надавав перевагу такій системі влади, у якій державні чинники обмежувались би і контролювались інститутами громадянського суспільства, а всі складові політичної системи разом – висловлювали би і втілювали інтереси, волю не нації взагалі, а й громадян як справжніх носіїв суверенітету держави», – підкреслює дослідник спадщини вченого А.Круглашов [3, с.379]. Отже, принцип народного суверенітету

Драгоманов вважав засадничим у творенні держави, що ще раз підтверджує відданість вченого ідеалам республіканізму.

Є. Чикаленко будучи прихильником драгоманівських ідей, також виступав за республіканську форму правління майбутньої Української держави. Політична програма Є. Чикаленка вказувала на конкретні шляхи реформування державного устрою. В політико-економічній платформі Української Демократичної партії він виступав прихильником скасування самодержавства й переходу до республіканської форми правління. Виходячи з федеративних засад державного устрою Росії, Є. Чикаленко вважав, що державне централізоване управління має зосередитись в парламенті, який складався б із двох палат: палати народних представників та федеральної палати представників від автономних частин держави. До відання парламенту відносились виключно питання про війну та мир, бюджет для загальнодержавних цілей, зносини з іншими державами, укладання союзів і торгівельних угод загальнодержавного значення. Всі інші питання мали вирішуватись Українською Народною Радою, яка надіялася б законодавчою владою в межах автономної із своїми виконавчими органами і складалася б із обраних народом представників. На місцях планувалось сформувати органи самоврядування, побудовані на принципі децентралізації. Чикаленко закликав своїх однодумців до реформування на засадах федералізму з впровадженням в державі конституційно-демократичної республіканської ідеї, з виборним українським урядом і судом [4].

І. Франко погоджувався з Драгомановим у тому, що республіканізм та демократизм виступають провідними тенденціями політичного життя Європи. Дослідник підкреслював, що ці тенденції почали справляти вплив навіть на найреакційнішу державу – Росію, попри зовнішні непорушні позиції царського абсолютизму. Свідченням цього є дух прогресивної російської літератури та публіцистики. Отже, майбутнє української державності також має базуватися на принципах республіканізму.

Становлення республіканізму в Україні, за Франком, неможливе без наповнення дійсним змістом конституційних форм політичного визволення народних мас. Саме останнє, на його думку, має стати запорукою того, що в майбутньому народні маси зможуть зрозуміти небезпеку прийняття певних рішень і обирати найоптимальніший шлях розвитку суспільства, покладаючись на власне знання, а не на сліпу віру в авторитет своїх вождів, мати можливість захистити, в разі необхідності і збройно, свої соціально-політичні завоювання, а за умов забезпеченої демократії повернути собі право суверенітету та виражати свою волю шляхом демократичних процедур [5, с.290]. Варто зазначити, що Франко був прихильником республіканської форми правління не лише як політичний мислитель, але й як політик, активний громадський діяч.

М. Грушевський, також надавав перевагу республіканській формі державного правління в Україні. Проте, вчений у своїх поглядах на майбутнє України еволюціонував – від ідей автономії до розуміння

необхідності самостійності України. Тому у контексті розгляду питання про необхідність створення української демократичної республіки, доцільніше звернутися до часів Центральної Ради (ЦР).

Засади національно-державної політики України, були розроблені М. Грушевським у програмі, яку здійснювала ЦР протягом періоду свого існування. До них належать:

- забезпечення прав національних меншостей;
- забезпечення державного права шляхом федерації, або ж повної незалежності української держави;
- широке самоуправління та ін. [6, с.56].

Політико-правове закріплення ідей республіканізму відбулося в Конституції УНР (Статут про державний устрій, права і вільності УНР), що була прийнята на останньому засіданні ЦР 29 квітня 1918 р. Питанням організації та компетенції вищих органів влади було присвячено чотири розділи цього документу, положення про главу держави були в ньому відсутні. Згідно з Конституцією, функції президента частково передавалися голові органу законодавчої влади. В ст. 35 було зазначено, що голова Всенародних Зборів, як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки. Роль голови представницького органу посилювалася положенням статті 34 Конституції, яка спеціально передбачала обрання заступника голови на випадок його смерті або тяжкої хвороби. Заступник виконує обов'язки до обрання голови новим скликанням зборів. Голова Всенародних Зборів “за порозумінням” з Радою Старшини формує уряд, після чого останній подається на затвердження самим зборам [7].

Отже, у Конституції УНР закріплювалися ідеї формування в Україні парламентської республіки, що можна пояснити як специфікою складу Центральної Ради, так й особливостями діяльності цього державного органу у такий складний історичний період розвитку нашої країни.

Прихильниками республіканської форми правління були і представники націонал-самостійницької ідеології. Проте їх підхід до республіканізму є досить специфічним, адже прихильники націонал-самостійницьких ідеалів вважали за необхідне побудову республіки з надмірними повноваженнями глави держави, що означало авторитаризацію політичної системи країни. Так, за М.Сціборським, націократичний устрій тяжіє до республіканізму. Однак містить низку положень, які не вкладаються в сьогоденне розуміння республіканського ладу. Окрім заперечення партійного та класового поділу суспільства, дещо порушується традиційний розподіл влад, – заради злагодження суперечностей між законодавчою та виконавчою владами Голові Держави надаються великі конституційні компетенції. Але Державна Рада – вищий законодавчий орган – обирається «прямим, загальним, рівним і таємним голосуванням» [8].

Ідеї республіканізму у період кінця XIX – початку XX ст. в середовищі вітчизняних інтелектуалів були, безперечно, популярними і викликали гострі та запеклі суперечки. Однак, варто підкреслити, що у цей історичний період не менш популярними стають і консервативні ідеї, відповідно до яких найкращою

формою державного правління для України визнавалася монархія. Найбільш обґрунтовані консервативні теорії були розроблені В. Липинським, С. Томашівським та В. Кучабським.

В. Липинський, розробляючи концепцію української державності, критично осмислив вже існуючі форми держави, розробив і запропонував різноманітні типи державних утворень. На основі всебічного аналізу взаємовідносин між активною меншістю (аристократами) та пасивною більшістю (масами) він прийшов до висновку, що залежно від того, як складаються ці відносини і хто їх формує, ми маємо різні типи національних та державних утворень: «Тип перший взаємовідношення між расою активною та расою пасивною – органічний; по своєму організаційному методу – класократичний. Тип другий взаємовідношення між расою активною та расою пасивною: – хаотичний, по своєму організаційному методу: – демократичний. Тип третій взаємовідношення між расою активною і расою пасивною: – механічний, по своєму організаційному методу: – охлократичний» [9, с.112]. Тобто Липинський вирізняв демократію з республікою, охлократію з диктатурою та класократію з правовою монархією.

Вказуючи на негативні риси охлократії та демократії, вчений наголошує на тому, що цими методами можуть бути створені нові держави, але не можуть бути створені нові органічні нації і національна свідомість. Лише класократія з правовою монархією, на думку Липинського, є прийнятною для України.

Таким чином, саме ідея необхідності становлення в Україні монархічної форми державного правління відстоювалася В.Липинським. Розвиваючи теорію гетьманату для України, вчений вважав, що кожному потрібно добре знати свою історію і саме історичними особливостями можна пояснити корисність монархії для майбутньої України. За взірця гетьманату, потрібного для України, Липинський брав державу Б.Хмельницького. Він дивився на великого гетьмана як на першого українського монарха, який хотів створити українську гетьманську династію [10].

Липинський є автором теорії абсолютної спрямованості гетьманату, яка ґрунтується на переконанні, що кожний народ мусить пройти період монархії і що відсутність абсолютної монархії на теренах України була причиною відсутності її власної державної організації протягом сторіч. В. Липинський вважав, що республіки, які виринули внаслідок революцій проти аристократично-монархічного устрою, продовжували існувати після революції тільки завдяки тій частині старої аристократії, яка не здегенерувалася, а зуміла відродитися у новій суспільній формі. Тому він вважав, що українську монархічну державу не можна буде збудувати без участі здорових залишків зрусифікованої чи ополяченої української родової шляхти.

Організація майбутньої Української держави залежатиме від того, яким методом буде організована провідна верства. Ця провідна верства-аристократія сама себе формує і постійно відновлює. Вона обов'язково має політичний досвід, здобутий теорією, практикою, традицією багатьох поколінь, а тому вона виступає носієм консервативних традицій у концепції

В. Липинського. Організувати ж таку українську верству, на думку вченого, може лише об'єднання навколо такого гетьмана, право на гетьманство якого випливає з його родової і державної історичної традиції [9].

Після розколу з гетьманом Скоропадським В. Липинський відмовляється від ідеї дуалістичної монархії і в останні роки свого життя обґрунтовує ідею парламентарної монархії на зразок Англії. Вчений рішуче відкидає абсолютну форму монархії, де король править необмежено, і навіть дуалістичну, зразком якої була царська Росія від 1905р. з впровадження Думи, бо вважав, що дуалістична монархія на є державою, де в повній мірі володарює закон і тому не може захистити від узурпації або перевороту. «На землі українській і в державі українській може удержатись своя монархія тільки західного, англійського типу, а не типу східного, московського чи балканського: – монархія царствуюча, але не управляюча – монархія, убагороднююча українських отаманів, а не монархів, саме даючи приклад отаманства» [11, с.4].

Функції влади у майбутній монархії мали розподілятися наступним чином:

1) гетьман, який персоніфікує і репрезентує державу, є представником аристократичної династії, яка уособлює вищість і авторитет;

2) гетьманська управа як виконавчий орган, який складається з голови і членів та очолює всю внутрішню організаційну працю і зовнішню політику;

3) класократичне представництво, як законодавчий орган, куди обираються найкращі представники..., ради мають замінити партійно-вічевий принцип добору;

4) Рада Присяжних, як вищий судовий орган; «рада присяжних – це правна установа, яка гетьмана силою своєї єдності і запряження може держати в руках і тим захистити нашу ідею і наш рух від усіх нещастя персональної акції гетьмана» [9, с.324-326].

Таким чином, майбутня держава, за Липинським, має опиратися на три незалежні форми влади: окрім гетьмана, який виконує в основному представницькі функції, законодавчу, виконавчу і судову, які мусять врівноважити одна одну.

Отже, В. Липинський увійшов в історію української політичної думки як творець нової державницької концепції. Він створив систему, побудовану на торуванні шляху від нації до держави. Без гетьманату, як символу держави, який здатний примирити конфліктуючі політичні угруповання на Україні, кожне з яких вважає, що його шлях єдино вірний, ці останні, за Липинським, будуть боротися за владу і паплюжити одне одного, як це завжди бувало. Поза тим всім має керувати національна аристократія, під якою вчений розуміє найкращих в нації людей без огляду на їх походження та стан [9, с.129-132]. Отже, основним пунктом українського державного будівництва Липинський вважав встановлення правової монархії у традиційній формі гетьманату. Вчений вважав гетьманщину найефективнішою державною владою, побудованою на авторитеті й повноваженнях однієї особи. Свої висновки, він доводив на прикладі української історії.

С. Томашівський, також був прихильником монархічної форми державного правління. Вчений

вважав, що тільки монархія найбільше сприяє утвердженню авторитету і порядку – з огляду на традиції українського народу, на можливість подолання внутрішніх розбіжностей між провідниками та станами українського суспільства. А тому починати державне творення України необхідно саме з монархії. Томашівський доводив, що перша українська монархічна держава була започаткована ще в часи Галицько-Волинського князівства.

Вчений сформулював свою державницьку концепцію, спираючись на такі чинники, як земля, нація, держава. Розглядаючи історичний розвиток українського народу, вчений дотримувався еволюційних поглядів, виступав проти крайностей, вважав, що спочатку відновлена національна державність повинна мати монархічний характер. Це єднає його з відповідними ідеями В. Липинського.

Дослідник не був прихильником демократії та республіканської форми правління, вважав, що ці ідеї не мали традицій державності в Україні. В той же час він допускав можливість становлення республіканського устрою, сформованого шляхом еволюції з традиційної для України монархії. Характеризуючи основні засади, на яких має формуватися майбутня українська держава, Томашівський зазначав, що законодавча влада зосереджувалася б в парламенті, а виконавча – у державній раді. Саме члени державної ради могли б обирати монарха – символу держави. Він же міг передавати своє право на престол як спадкове [12].

На відміну від Липинського, Томашівський не ототожнює демократію з республікою, а також не проводить чіткого розмежування між монархією та республікою. Він вважав, що коли республіканська форма правління утворюється шляхом еволюції з традиційної для України монархічної форми державного будівництва, то така форма правління може бути прийнятною для України. Липинський вважав, що республіканський лад і аристократичне правління близькі одне одному, аналогічно тому як влада грецьких тиранів і римських імператорів споріднена з демократичною течією. Томашівський так обґрунтовує цю думку: «...ані монархічна ідея (не змішуйте її з абсолютизмом) не суперечна з аристократичною, ані республіканська не тотожна з демократичною. Навпаки, греко-римська аристократія мала в собі чимало монархічних елементів: їхні держави – то були своєрідні монархічні федерації, яких початок бачимо вже під Троєю, у Гомера. Грецькі і римські аристократичні республіки утворилися з примітивних монархій не шляхом революцій, а мирних еволюцій, які не усували, а тільки асимілювали монархічну власність» [13, с.309-310].

Тут чітко формуються такі важливі ідеї С. Томашівського як: 1) думка про те, що навіть республіканська влада може бути найгіршою деспотією, оскільки і монархічна форма правління сумісна з справжньою демократією, якщо вона не є абсолютистською; 2) ідея мирної еволюції існуючих форм правління як засобу творення української державності (на відміну від В. Липинського, який вважав, що держави постають шляхом завоювань);

3) думка про можливість самозаміни форм правління, що можуть історично переходити у свою протилежність.

Водночас вчений вважає, що тільки монархія найбільше сприяє утвердженню авторитету і порядку – з огляду на традиції українського народу, на можливість подолання внутрішніх розбіжностей між провідниками та станами українського суспільства. А тому починати державне творення України необхідно саме з монархії.

За С. Томашівським, основні засади, на яких має формуватися майбутня українська держава, це політична автономність західноукраїнських земель, а також власні законодавство, адміністрація, освіта, армія. Автономія має опиратись на історичні традиції Галицько-Волинського князівства та його «реально існуючий стан», а це означає, що вона має враховувати впливи Австро-Угорської монархії, польського республіканського правління і греко-католицької церкви. В майбутній автономній галицькій державі вчений вважав за доцільне запровадити форми і методи політичного життя Англії (англійської парламентарної монархії), яке побудоване за принципом самоврядування у громадах, округах і територіях. Місцеві органи мали стати засобами для розбудови своєї національної державності знизу. Парламент (палата представників місцевих органів влади) зосереджував би законодавчу владу. Виконавчу ж владу зосереджувала б Державна рада, до складу якої входили б представники світських і духовних станів. Члени Державної ради могли б обирати монарха – символу держави. Він же міг передавати своє право на престол як спадкове [12, с.78-83].

Отже, теорія клерикальної монархії С. Томашівського являє собою оригінальний погляд не лише на майбутнє української державності, але й на тлумачення політичної сутності такого феномену, як форма державного правління. Безперечно, ідеї вченого багато в чому є досить суперечливими, дискусійними, але цінність представленої теорії полягає передусім в тому, що вона пропонує альтернативний погляд на складний шлях становлення державності.

Відмінним від поглядів Липинського та Томашівського є підхід до розуміння майбутньої монархічної державності України ще одного дослідника цього періоду – В. Кучабського. На думку вченого, органічна держава може постати за умов наявності провідної верстви, а також якщо серед населення відбулися глибинні внутрішні державотворчі процеси. Лише за таких умов утворення будь-якої держави, і української зокрема, є можливість, щоб даний державний народ ставив собі завдання і відповідно до них міг здійснювати розумну державну політику, а не керуватися в своїй діяльності численними «вибухами почувань і настроїв».

Розвиваючи ідею провідної верстви, В. Кучабський вважав, що певна, культурно, соціально і політично чітко означена, конкретна провідна верства з часом стає «на чолі даного народу», переборовши труднощі своїми внутрішніми, «позитивно-творчими», національно-культурними, соціально-економічними і територіально-політичними зусиллями. Вона є однорідною у способах думок і дій. У неї є потреба створити власний закон у своєму краї; є образ – ідея, як повинен виглядати цей устрій. Така провідна верства повинна відобразити у

своїй державній ідеї прагнення власного народу самореалізувати себе серед інших народів світу [14, с.72]. Отже, така постійно пануюча провідна верства несе в собі відповідальність за державну справу, забезпечує «тяглість» державної політики і гарантує стійкість внутрішнього устрою держави на якийсь історичний період. Однаково, чи цією пануючою верствою буде «лише якась суспільна кляса, чи будуть нею відповідальні, провідні, вірністю для Монарха як виразника єдності в одну пануючу верству зіспоєні верхи кількох, чи й усіх суспільних класів» [14, с.73]. Тобто, як і В.Липинський, В.Кучабський великого значення в державотворенні надає провідній верстві народу.

Висновки. Підсумовуючи, варто зауважити, що наприкінці XIX – на початку XX ст. розвиток вітчизняної суспільно-політичної думки позначився розгортанням дискусій щодо питання визначення оптимальної форми правління майбутньої Української держави. У середовищі українських інтелектуалів були представлені як прихильники ідей республіканізму, так і віддані захисники ідеалів монархії. У середовищі прихильників республіканізму не існувало єдиної думки щодо майбутньої форми української республіки: вона має бути президентською або парламентською? Представників українського консерватизму об'єднувало переконання в тому, що шлях врятування Батьківщини вони вбачали виключно у монархії, відводячи при цьому надзвичайно велику роль релігії як консолідуючому чиннику. У постаті монарха-гетьмана, на переконання українських консерваторів, має втілюватись сама ідея державності, підкріплена історичними традиціями життя народу.

Література

1. Roberts G., Edwards A.A. *New Dictionary of Political Analysis*. – London; New York; E. Arnold, 1991. – 153 p.
2. Драгоманов М. *Политическіе сочиненія*. – Т.1. – М., 1908. – 478 с.
3. Кружашов А.М. *Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайла Драгоманова*. – Чернівці: Прут, 2000. – 488 с.
4. Чикаленко С.Х. *Щоденник (1907-1917)*. – Львів: Червона калина, 1931. – 496 с.
5. Франко І. *Зібрання творів: в 50-ти томах*. – К.: Наукова думка, 1976 – 1986. – Т. 46. – Кн. 1.
6. Гурч І. *Документи академіка М.С.Грушевського у фонді 1235 ЦДІА УРСР у м. Києві // Архіви України*. – 1989. – № 4. – С. 53-63.
7. *Українська ідея. Перші речники*. – К.: Генеза, 1994. – 396 с.

8. Сциборський М. *Націократія*. – Прага: «Пробоем», 1942. – 151 с.

9. Липинський В. *Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму (писані 1919 – 1926 рр.)*. – Нью-Йорк, 1926. – 470 с.

10. Липинський В. *Історичні студії та монографії. Україна на переломі 1657-1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.* – К.: Дніпро, 1997. – 320 с.

11. Липинський В. *Розкол серед гетьманців // Діло*. – 8 жовтня 1930 р. – ч. 223. – С. 4.

12. Томашивський С. *Під колесами історії: Нариси і статті*. – Берлін, 1922. – 109 с.

13. Томашивський С. *Історія і політика (Кілька думок з приводу книжки В.Липинського)*. – Відень, 1921. – С. 303-311.

14. Кучабський В. *Одверта відповідь польському консерватистові*. – Львів, 1932. – 236 с.

References

1. Roberts G., Edwards A. *A New Dictionary of Political Analysis*. – London; New York; E. Arnold, 1991. – 153 p.
2. Dragomanov M. *Politicheskije sochineniya*. – T.1. – M., 1908. – 478 s.
3. Krushashov A.M. *Drama intelektual: Politychni ideyi Mykhaila Dragomanova*. – Chernivtsi: Prut, 2000. – 488 s.
4. Chykalenko S.H. *Shchodennyk (1907-1917)*. – L'viv: Chervona kalyna, 1931. – 496 s.
5. Franko I. *Zibrannya tvoriv: v 50-ty tomakh*. – K.: Naukova dumka, 1976 – 1986. – T. 46. – Kn. 1.
6. Hurch I. *Do dokumenty akademika M.S.Grushevskoho u fondi 1235 TsDIA URSR u m. Kyievi // Arkhivy Ukrayiny*. – 1989. – #4. – S. 53-63.
7. *Ukrayins'ka ideya. Pershi rechnyky*. – K.: Henezha, 1994. – 396 s.
8. Stsibors'kyi M. *Natsiokratiya*. – Praha: «Proboiem», 1942. – 151 s.
9. Lypyns'kyi V. *Lysty do bratviv-khliborobiv: pro ideyu i orhanizatsiyu ukrayins'koho monarkhizmu (pysani 1919 – 1926 rr.)*. – N'yu- York, 1926. – 470 s.
10. Lypyns'kyi V. *Istorychni studiyi ta monohrafiyi. Ukrayina na perelomi 1657-1659: Zamitky do istoriyi ukrayins'koho derzhavnoho budivnytstva v KhVII st.* – K.: Dnipro, 1997. – 320 s.
11. Lypyns'kyi V. *Rozkol sered het'mantsiv // Dilo*. – 8 zhovtnya 1930 r. – ch. 223. – S. 4.
12. Tomashiv's'kyi S. *Pid kolesamy istoriyi: Narysy i statti*. – Berlin, 1922. – 109 s.
13. Tomashiv's'kyi S. *Istoriya i polityka (Kil'ka dumok z pryvodu knyzhky V.Lypyns'koho)*. – Viden', 1921. – S. 303-311.
14. Kuchabs'kyi V. *Odverta vidpovid' pol's'komu konservativstovi*. – L'viv, 1932. – 236 s.

Manelyuk Y.M.,

Candidate in Political Science, Associate Professor Vadym Hetman Kyiv National Economics University,

Ukraine, Kyiv

EVOLUTION OF CONCEPTUAL JUDGMENT OF THE FORM OF THE STATE BOARD IN THE UKRAINIAN POLITICAL HERITAGE

In the article the analysis of optimum form of state rule of Ukraine is carried out in the social and political idea of XIX–XX items. In works V. Lipinski, M. Dragomanova, M. Grushevskogo, I. Franko and other is different variants of the future of Ukraine are offered, but the aspiration to develop not simply theory, and the effective program of development of national statehood and formation of base political institutes. Among the Ukrainian intellectuals were presented both adherents of a republican form of government, and the convinced defenders of ideals of a monarchy.

Key words: *a form of government, the concept, republic, a monarchy, the state.*

UDC 327

Osel'ska O.S.,

Candidate of Political Science, Associate Professor of International Relations department in Dnipro National University,
os_vic@ua.fm

Ukraine, Dnipro

GEOPOLITICAL MODELING AS A BASIS OF THE STATE GEOSTRATEGY DEVELOPMENT

In this article the basic principles and features of geopolitical modeling as one of the most effective methods of knowledge geopolitical phenomena and processes. The author argues that this method is now claimed the life and the situation in science itself and be in the present context means adequate penetration into complex systems and geopolitical processes that differ multivariate combinations in terms of increasing instability and turbulence in international relations. The geopolitical modeling enables more pragmatically assess the specificity of both international relations and narrowly regional problems. Based on the analysis of geopolitical world models might predict general trends within the system of international relations and to form an idea of how the global geopolitical threats and threats of specific national interests. It is shown that in addition to important epistemological values such models serve as a basis for the formation of state geostrategy aimed at ensuring conditions for the implementation of its national interests.

Key words: *geopolitical modeling, cognitive maps, state geostrategy, interstate integration, geopolitical analysis.*

Formulation of the problem. Difficulties of new global space's geopolitical analysis related not only to the fact that the majority of modern geopolitical view's followers thinks abstractly, using "timeless", metaphysical categories, but also with the fact that the new order requires very specific expert knowledge. Traditionally geopolitics, and it has not been changed yet, is focused on "rivalry-competition" relations (Halford John Mackinder) or "domination-subordination" relations (Karl Ernst Haushofer). The new agenda for global policy expects an emphasis on "responsible actors" cooperation in world politics.

The question of who should be classified as "responsible actors" remains unresolved. The international community's ability to cope with the new global order directly depends on the degree of these players general interest in interaction to prevent uncontrollability, instability and chaos in world politics. Of course, the rivalry (competition) in the foreseeable future will continue also between "responsible actors", but exactly the level and the quality of international cooperation will determine the stability of the world order in the future.

It should be noticed that within modern geopolitical paradigm, issues of international cooperation were poorly developed: interaction between the "great spaces" is often considered only as a form of their competition restrictions or even ignored. However "classical geopolitics" of the late XIX – early XX century was trying to study the positive interaction of "great spaces"; in any case, it refers to the French geopolitical school (Paul Vidal de La Blache) and the Russian pro-Eurasian geopolitics (Petro Savvitskyi, Nikita Troubetskoy, etc.). Unfortunately, this tendency in geopolitics study was not seriously developed after World War II, neither in Europe nor in the United States.

This is the main difficulty of trying to convert geopolitical concepts into practical foreign policy recommendations. Modern geopolitics is often transformed into tendentious political opinion journalism: in Russia its followers engaged in continuous detection of West intrigues, their colleagues in the West are trying to demonize Russia,

China or the Islamic world. If it is possible to give any recommendations to officials and politicians: it is needed to resist the eternal geopolitical opponents tougher, more determined and more consistently. It is unlikely that these tips may be particularly helpful in finding solutions to specific problems of international security.

The object. Based on the foregoing, the object of this work is to analyze the possibility of using the geopolitical modeling method as a basis for the development state's geostrategy.

Aforementioned object implies the performance of the following tasks:

1. to disclose the meaning of the "model" notion and to explore the possibility of applying modeling principle to analyze the geopolitical situations and processes;
2. to formulate basic principles of geopolitical modeling;
3. to unleash the potential of using the cognitive modeling or modeling engaged cognitive maps to study the complex poorly structured objects which are the majority of geopolitical processes and situations;
4. to examine the possibility of geopolitical modeling concerning not only the balance of power between various elements of the geopolitical structure of the world disclosure, but also an explanation of the key reasons for expansion and expansion directions of countries in the context of global geostrategy;
5. to analyze problems and prospects of geopolitical modeling to provide prognostication of basic development trends in international relations and the formation of the idea of global, regional and local geopolitical threats;
6. to identify strengths and weaknesses of basic geopolitical models suggested within various directions of geopolitical modeling.

Basic material presentation. Geopolitical situation's dynamic model construction, that could adequately describe its inherent characteristics and main qualities, is the major problem faced by geopolitical analysis, while studying any geopolitical situation. Geopolitical space is formed on a base of geographical subspace (place) that is usually more

misshapen, comparing to geographical subspace, being essentially anamorphic, converted. Different and even controversial political and geographical, also geopolitical views of local population, officials and public figures can affect certain political-, social, economic and geographical “substrate” or database. Thus creates a complex conglomerate, system of political and geographical images that changes its configuration and structure according to any external influences.

In these circumstances, the mechanism of formation and development of geopolitical situations can be represented as the compression process or dilution (decompression) of various geopolitical subspaces finding its “relief”. “Relief” characteristic can be seen as a kind of inherent quality geopolitical subspace. However, it can significantly change its shape depending on time and place.

To obtain a complete understanding of the geopolitical space it is needed to realize its limits and subspaces boundaries, its own components. In this context, it is better to use the director of the European Geopolitical Observatory Michel Fouchet’s [1] terminology, in his opinion borders are the main element of geopolitics. He noted that borders exist not only between countries but also within them. The crucial point is: geopolitics often uses the term “border” in two senses as frontier and front. However in Western sources they often appear as synonyms, they have a fundamental difference for geopolitical analysis.

The geopolitical space borders are the limits of particular space’s spread in a certain territory. There are two types of borders:

1. Front – is more or less clearly visible line between two or more territories, separating “our” from “alien”. This is the basic spatial structures, linear shaped. For example, border along the watershed, the line of mountain peaks, even national political border.

2. Frontier – is a symbolic or imagined space’s division, which implies the existence of the border zone without a clear separation line. For example, ethnic or cultural boundaries.

The border in the sense of “front” can be applied only to the geographical subspace. In all other cases (ethnic, religious, economic and other subspaces) it is necessary to use the term border as “frontier”.

The impact iconography components can be heterogeneous in society, whose members genuinely recognize themselves as citizens of one state. Accordingly, these elements should have their influence limits, for which clear linear boundaries, as “front”, can be determined; or, on the contrary, very blurred boundaries within the meaning “frontier”, like a blurred border zone, can be used. This system can be represented by a living organism which has nothing absolutely permanent. Circulation processes change its appearance and determine the logic of its movement.

Using the terms offered above, “geopolitical space” and “subspace” “iconography”, “circulation”, “geopolitical situation”, borders in terms of “front” and “frontier” can describe many phenomena occur in particular society located in a certain area. The key concept is still a geopolitical space’s image animated by people who live in it. They form communities live by certain rules, the content of which is filled with “spiritual complex” or iconography.

Obviously, methodology, methods and techniques of regional geopolitical space’s modeling offered by French geopolitical school can be quite useful for determination and analysis of key contours, characteristics of geopolitical spaces of individual countries and international groups and regional integration associations, their place and role in processes occurs at local, regional and global levels.

Cognitive modeling or modeling using cognitive maps is highly important for geopolitical modeling. It is intended to simulate the complex and poorly structured objects which are the majority of geopolitical processes and situations.

The basis of this method is the cognitive approach that began to flourish in 1960’s. The term emerged somewhat earlier in 1948, after the famous American psychologist E.Tolmen’s publication “Cognitive maps in rats and men” [2] Considering the behavior of rats in a labyrinth, Tolman found that over time they formed a special “cognitive map” of the maze – structured understanding of the environment. This map is what determines animals’ reaction.

Y.M. Plotynskyi consider the cognitive approach as “a solution of typical to this science problems using methods that take into account cognitive aspects, including perception processes, thinking, cognition, explanation and understanding. In any subject area cognitive approach focuses on “knowledge” or rather, the process of their presentation, conservation, processing, interpretation and production of new knowledge” [3].

For example, it is believed that the isolationist policies of the US and NATO related to Russia will boost patriotic sentiment in the country. Under the pressure of these sentiments Russian governance will be forced to increase spending on the army and the military industrial complex, which in turn will push the United States to further intensify the policy of isolation. This set of ideas can be visualized using a simple cognitive map with three peaks and three curves. Three peaks are self-contained within intensifying contour.

This approach opens the possibility of geopolitical simulating of a modern world. Based on the analysis of geopolitical models of the world, researchers predict major trends in the system of international relations, detect the main confrontation knots in it, and form images of global geopolitical threats and specific national interest threats caused by certain geopolitical processes.

The essence of the geopolitical modeling is structurally and genetically functional representation of world space and also description of the fundamental characteristics of the world structure and of functionality parameters of the structure’s elements. British scientist H. Makkinder [4] created one of the classics geopolitical models of the world. He identified two main elements in it, components of world structural organization: continental and oceanic hemispheres. This binary structure of the world is basically confrontational; it reflects an initial, terminal geopolitical dichotomy between the Land and the Sea. Using this model, Mackinder not only substantiated important direction of British geopolitics, explained the dynamics of international relations in general, but also expressed prognostic ideas about the future state of the world.

Therefore, the geopolitical models give the possibility to see not only the existing balance of power between the

various elements of the geopolitical structure of the world, but also to explain the causes and expansion directions of states in the context of global geostrategy.

In modern conditions geopolitical modeling issue is solved on a foundation of basic principles and approaches developed within classical geopolitics. These approaches, in many ways, show basically common principles and certain succession. Nevertheless, they can still be divided into several directions. For example, professor of University of Birmingham, political geography and geopolitics specialist G. Parker [5] identifies six main trends. According to him, there are:

- Binarism trend: based on the world division between the two centers of power principle. Historically, these centers of power may change, but the state of conflict and confrontation remains almost constant. The brightest representative of Binarism is H. Mackinder [6] which posits historical dichotomy of the Sea and the Land forces.

- Marginalism trend: based on the idea according to which the real center of the world power is situated on the edge of a giant curve circles the territory of Eurasia (N. Spykman) [7]. The basis of most of world conflicts is the peripheral states' desire to control the whole curve (or its part) with its huge population and resources, as well as central geostrategic position.

- Trinarism trend: based on the assumption that the global geopolitical space is divided into three main centers of power. The examples of such model is idea of Middle Europe developed in the early XX century, Middle Europe was declared the new center of power, apart from marine and continental areas, that can prevent their possible dual world domination.

- Zonalism trend: the natural world power centers are located in temperate and subtropical zones of the Northern Hemisphere. Thereby it is believed that the climate is a crucial factor in global geopolitical structures predetermination.

- Neutralism trend: based on the "center-periphery" idea (I. Wallerstein [8], G. Modelski) [9]. Center is a world political and economic core, consisting of developed Western countries. The Center exploits periphery and dominates. Periphery is so-called underdeveloped countries of the third world. There is also a semi-periphery (developing countries in Eastern Europe, geopolitical space states of the Soviet Union, the Mediterranean and Middle East). Western dominant positions maintained by the control of international capital, technological advantage and socio-economic structure (this structure is represented by transnational corporations) that provides impact conservation.

- Pluralism trend: comes from denying the existence of a natural monopoly on force in any region of the world. Based on the assumption that the historical centers of world power shifted from one place to another so that this century's periphery would become the next century's core.

These directions cannot be regarded as a system of settled principles. They change; they are complemented by new principles. Moreover, they are not mutually exclusive of each other. G. Parker [10] considers these directions as private and only partly true explanation suitable for certain time periods. However, in accordance with these directions general principles of geopolitical analysis are implemented,

mentioned above. Because of this, they stand as some methodological base of geopolitical modeling in general.

The current geopolitical modeling is mainly based on a common belief that on the geopolitical arena, which is in a profound transformation, it is visible the struggle between two mutually exclusive models: unipolar Atlantism and multipolar model.

Unipolar model reflects the US` efforts to dominate the world. American political scientist Z. Brzezinski the most clearly expressed the ideology of this. He comes from the fact that "the only one superpower, the USA, exist in the world, representing the only one real center of power, this state dominates in four area of the world power that are crucial: the military field, the economy, technology and in the field of culture" [11]. Exactly this combination of all four factors in his opinion makes America the world's sole superpower in the full sense of this word.

Multipolar geopolitical model based on realities, allowing notice on the geopolitical arena the appearance of number of countries and regions that have lagged behind US power yet, but, of course, they have already transformed into centers of power. Given the dynamics of their development, it is possible to assume that in 10–20 years the US will be forced to recognize these centers of power and the fact of multipolar geopolitical world model existence. Among these centers of power researchers mentioned the European Union, where the integration was made by Western European to provide an opportunity to confront the challenges of globalization. China, India, "newly industrialized countries" (Thailand, Malaysia, Singapore), Russia and other countries and regions have been already considered as a centers of power.

Lately, the idea of reviving geopolitical model of the bipolar world in which Atlantic world led by the United States opposed Eurasian world led by Russia, which, as the core of Eurasia, "geographical axis of history" should be the core of the second pole, is very actively promoted by Russian research literature. Forming a second pole of power, Russia, according to supporters of the bipolar geopolitical model, should be based on military alliances with Iraq, Iran, Syria, Libya, as far as possible with China and India, as well as Orthodox Serbia, Bulgaria, Greece and Macedonia.

This idea's ideologist are trying to revive Pan-Slavic ideas and connect them with fundamentalism – Muslim extremism, – assuming the global rule of Muslim civilization. Utopianism of this model is that the modern world can not create global centers of power under the banner of any civilization. Constructive development of world civilization process is possible only through cooperation and partnership. Utopianism of this model lies in the fact that in the modern world it is impossible to create global pole of power under the flag of any civilization. Constructive development of world civilization process is possible only through cooperation and partnership.

The most common models in modern conditions are multipolar geopolitical models. The main among them are: model of six-polar world, model of civilizational confrontation, the model of Western civilization, opposed to the rest of the world.

Six-polar world model was most clearly illustrated by the famous American politician and researcher Henry Kissinger.

He believes that the new feature of the emerging world order is that America can no longer isolate itself from the world nor dominate it. The world order of the XXI century according to H. Kissinger, would be determined by the fact that at least “the US, Europe, China, Japan, Russia and possibly India, as well as lots of medium and small countries would be the part of it” [12].

Noting the features of the new world order, Henry Kissinger stressed that “any of the leading countries that ought to form this order, does not have the slightest experience of existence under multi-states system that is born. Never before has the world order is not created on the basis of such a variety of ideas, such as globally. Never before the world order had to combine the attributes of the historical balance of power of a worldwide democratic thinking and modern technology that is growing rapidly [13].

The author of the civilized confrontation model is an American scholar S. Huntington. He believes that “the system of international relations during evolution process is experienced a number of stages, characterized by succession of conflicts between rulers, between nations, between ideologies. According to S. Huntington in modern conditions the new stage is reached, the stage is confrontation of civilizations” [14].

S. Huntington considers civilizations: Western, Orthodox, Islamic and Confucian (Chinese), Hindu and Japanese (Pacific), Latin American as main elements of the civilizational confrontation model. Huntington deliberates over an African civilization as another possible civilization. In S. Huntington’s opinion “civilizational differences are more conserved and less capable to change than economic or political differences”. So the clash of civilizations will dominate in world politics [15].

The western civilization model that is opposed to the rest of the world (The West and The Rest) is a new expression of the general principle of Talassocracy and Tellurocracy duality that remains the main geopolitical scheme even for XXI century.

Given the fact that geopolitical analysis deals with the ongoing process, that often change their focuses and with efforts of political players creating complicated combinations on a relatively constant geographical “areas”, the important task of geopolitical analysis is to increase operationality, i.e. the ability to analyze current particular situations to political practice quickly and accurately to predict further development on this basis. This actualizes the issue of using all three methods: description, formalization and quantification in the analysis of geopolitical phenomena and processes at the regional level.

For the experienced analyst modeling capabilities as a kind of integrator in a set of methodological tools of systems analysis are obvious. It is becoming increasingly difficult to take into account the full range of component factors of geopolitical process to form a clear view of the subject and predict its development without the conditional constructions serving as an analogue of study object. Socio-political and international systems today are so complex, they have so many interactions and feedback loops that it is becoming increasingly difficult to predict their development based solely on intuition and experience.

It is possible to modeling geopolitical phenomena and processes at regional / sub-regional levels based on three possible approaches to work, approaches aimed at different levels of complexity. Accordingly, professional analyst’s work conducting geopolitical analysis of interstate integration at the regional level can be represented by three structural levels of study. They can be described as follows.

The first level is basing. At this level, dominates approach that can be called descriptive (or historical and descriptive). It is associated primarily with conducting qualitative analysis of international and regional geopolitical situation. The qualitative (content) analysis is a set of analytical and synthetic procedures that are intended to identify indigenous properties and the basic regularity and features of the origin and functioning of the objects and phenomena. This allows unleashing their true inner essence and role in objective reality. Qualitative analysis is always based on some theoretical links. It is clear, that such an analysis can be made only if the relevant information, such as information about the objects and phenomena of reality. For example, traditional situational analysis is conducted in this way. Therefore, research at this level is adjusted for the study of geopolitical issues can be called modification of situational analysis.

If speaking of a particular term, simple geopolitical modeling will be used. Simple geopolitical modeling is not limited in time ratio, but it can not and should not be considered for the long term, i.e. for a few years. Usually, it is a situation that lasts a relatively short period of time (within a few months, maybe a year, a maximum is one and a half – two years).

The situational analysis in general and simple geopolitical modeling have something similar with “instant analysis” the fastest, usually within 24 hours, expert responses to major events of international life that have come to the attention of decision-making people in politics. Nevertheless, they should not be confused with each other. The main tools of understanding geopolitical processes are experience of the researcher and the accuracy of his intuition. At the same time, the focus should be on conventional or narrative geopolitical discourse. Traditional geographic maps that helps to researcher obtain better understanding of certain “ground” could also be useful here.

The second level belongs to formalized approach. Of course this does not mean that qualitative analysis disappears off the attention of researchers. At this level the accuracy of ongoing analysis is increasing. Yu. Tykhonravov mentioned that “the use of quantitative methods do not always increase the significance of the results, on the contrary, “high-quality” geopolitical analysis in the spirit of the French school can be much more rich on ideas than the results of bulky calculations.” [16] Talking about the importance of “high-quality” methodology and noting new possibilities are opened to researchers using so-called projections-game, the same author emphasis such an important point: “Recently, with the appearing of numerous programs aiming at anamorphic imaging, the special trend was appeared: the geopolitical mapping, that goal is to find an appropriate ways to be displayed on the map of global geopolitical space [17]”.

At the second level of geopolitical modeling the using of accurate methods of cognition such as mapping, charting, diagramming, tabulation, creating of a specific architecture ("crystal cell") of specific geopolitical space's segments, remains the most important. Crystal cell is allegedly penetrated by corresponding axis of interaction between certain actors, (they are axis of two types: confrontation/conflict or partnership/alliance) they revealed points of such type of interaction, but what is most important, this allows us to understand the international system or any of its sub-systems as multi-levels (when interaction organized on pyramid principle) and multi-spheres (when they are considered as a system of concentric circles with some core inside). If in this case it is possible to talk about mapping, than it is clear, that it will be very conditional. Sine researcher almost stops working with the territory itself, his interest shifts toward the configuration study of particular segment of the world and its geopolitical space and its space's sense fullness.

This is a situation when, for example, state's territory considered without internal geographical differences, becomes a point (of a different size, according to a weight of specific geopolitical actor on the international arena and its position in the global taxonomy); when the borders between states are transformed into lines connecting these points; when one state's attitude to another state or another actor that is essentially directed contact, is transformed into a vector of different thickness (thick or thin geopolitical "ray") and of various fullness (mono or multi channel influence); etc. This structure allows systematize images on studied geopolitical phenomena or process at the regional level; especially systematize ideas about the causes of interconnections that form systems of actors; on that basis it is possible to monitor development of a geopolitical region/sub-region, its short- or long-term tendencies.

The passing to the third level is related to a prominence of an approach that may be called quantification. This level withdraws geopolitical analysis at the level of an exact science. This considered the use of entire positive that has been accumulated before; not only in terms of formalization but also as quantification of geopolitical phenomena and processes. It is known that geopolitics has been using methods of multivariate statistics that help to analytics while international comparisons, with their world's zoning efforts, with analysis of different and comparable information on all countries and regions, with determining the performance capacity of states etc., for a long time. Another relatively new area of quantitative methods' application is a search of natural correlation between flows in the space (firstly flows of foreign trade) and the formation of interstate integration groupings by foreign policy and strategic issues. Unfortunately in this field of knowledge such methodological "innovations" have a limited ability to use. In other words, it is about work with geopolitical models expressed symbolically, namely, the option of mathematical modeling.

Based on this the analyst can play a plenty of varieties (among possible) geopolitical situations, i.e. is to resort to modeling (imitation modeling), without which it is very difficult to operate in prognostication. This point is extremely important because modeling, by using a special method of compact information presentation, allows not only

reflect the totality of elements and relationships between players involved in a particular geopolitical situation, but also to "play" different options of their result, comparing their probability if possible.

If abovementioned methods combine with formalization methods, especially quantification method, researcher's chances to succeed will increase dramatically. I.H. Tiulin and A.S. Kozhemiakin stated that: "Such system models (mathematical methods) are promising means of resolving the most complex prognostic problems in the field of international relations. They open the way to modeling methods, i.e. procedures by which a person evaluates decisions, changes the input model's parameters, in other words, sorts options and alternatives" [18].

Active implementation of these techniques/methods into practice of geopolitical phenomena and processes researches; and therefore forced development of methodological foundations of this work become a way to increase research-intensity of the geopolitical science, one of the real opportunities that will allow, it in the near future, to overcome a long process of transforming it into a complete discipline. Suggested above methods create a valid toolkit for analyzing geopolitical dynamics, at any level of the global system: sub-regional, regional, macro-regional or just situational. Moreover, with number of clarifications and rectifications it can be applied to the analysis of internal processes, but only if we consider them in terms of the so-called internal geopolitics in the spirit of J. Lacoste.

Therefore, it should be noted that the basic principles of geopolitical analysis can generate a diversity of geo-political models that reflect the various aspects of the overall geopolitical situation in the world. In addition to important gnoseological value, such models serve as a basis for the state's geostrategy formation, aimed at ensuring conditions for the realization of its national interests.

References

1. Fouchet, M. *Geopolitiques hier et aujourd'hui: Entretien avec Michel Fouchet / M. Fouchet // - Paris, Etudes, 2001.*
2. Tolman, E.C. *Cognitive maps in rats and men / E.C. Tolman // Psychological Review - 1948 - Vol. 55, - 4. - P. 194-208.*
3. Plotinskiy, Yu.M. *Modeli sotsialnykh protsessov / Yu.M. Plotinskiy // Uchebnoe posobie dlya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Izd. 2-e, pererab. i dop. - M.: Logos, 2001, - 96p.*
4. Mackinder H.J. *Geography and History / H.J. Mackinder // The Times. - 9 February 1905.*
5. Parker Dzh. *Preemstvennost i izmeneniya v geopoliticheskoy myisli Zapada / Dzh. Parker // Mezhdunarodniy zhurnal sotsialnykh nauk, - 1993. - # 3.*
6. Mackinder H.J. *Geography and History / H.J. Mackinder // The Times. - 9 February 1905.*
7. Spykman N.J. *The Geography of the Peace / N.J. Spykman // New York: Harcourt, Brace, 1944*
8. Wallerstein I. *Geopolitics and Geoculture: essays on the Changing World-System / I. Wallerstein // Cambridge: Cambridge University Press, 1991.*
9. Modelsky G. *Long Cycles in World Politics / G. Modelsky // Seattle; London, 1987*
10. Parker Dzh. *Preemstvennost i izmeneniya v geopoliticheskoy myisli Zapada / Dzh. Parker // Mezhdunarodniy zhurnal sotsialnykh nauk, - 1993. - # 3. - P. 22*
11. Bzhezinskiy 36. *Vyibor. Mirovoe gosподство ili globalnoe liderstvo / 36. Bzhezinskiy // M.: Mezhdunarodniye otnosheniya, 2010.*

12. Kіssindzher G. Nuzhna li Amerike vneshnyaya politika / G. Kіssendzher: per. s angl. V. Inozemtseva. M.: Ladomir, 2002. – S.274

13. Kіssindzher G. Nuzhna li Amerike vneshnyaya politika / G. Kіssendzher: per. s angl. V. Inozemtseva. M.: Ladomir, 2002. – S.296

14. Hantington S. Stolknovenie tsivilizatsiy / per. s angl. T. Velimeeva, Yu. Novikova. M. : OOO «Izdatelstvo AST», 2003. – S.246.

15. Hantington S. Stolknovenie tsivilizatsiy / per. s angl. T. Velimeeva, Yu. Novikova. M. : OOO «Izdatelstvo AST», 2003. - 603 s.

16. Tihonravov Yu.V. Geopolitika. – M., 1998. - S. 32.

17. Tihonravov Yu.V. Geopolitika. – M., 1998. - S. 33

18. Tyulin I.G., Kozhemyakov A.S. Nekotorye voprosy metodologii nauchnogo prognozirovaniya vneshney politiki i mezhdunarodnykh otnosheniy // Analiticheskie metody v issledovanii mezhdunarodnykh otnosheniy: sbornik nauchnykh trudov / pod red. I.G. Tyulina, A.S. Kozhemyakova, M.A. Hrustaleva. – M., 1982. – S. 20-21.

Осельська О.С.,

к.політ.н., доцент кафедри міжнародних відносин,

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, os_vic@ua.fm

Україна, м. Дніпро

ГЕОПОЛІТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ГЕОСТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ

В статті розкриваються основні принципи та особливості геополітичного моделювання як одного з найефективніших методів пізнання геополітичних явищ і процесів. Автор доводить, що саме цей метод є сьогодні затребуваний життям і станом справ у самій науці і може бути у нинішніх умовах адекватним способом проникнення у складні системи та геополітичні процеси, які відрізняються багатofакторною комбінаторикою в умовах наростаючої нестабільності і турбулентності в міжнародних відносинах. Геополітичне моделювання дає можливість більш прагматично оцінювати специфіку як міжнародних відносин, так і вузько регіональних проблем. На основі аналізу геополітичних моделей світу можливо прогнозувати основні тенденції розвитку системи міждержавних відносин і формувати уявлення як про глобальні геополітичних загрози, так і про конкретні загрози національним інтересам держав. Доводиться, що крім важливого гносеологічного значення, такі моделі виступають в якості основи формування геостратегії держави, спрямованої на забезпечення умов для реалізації її національних інтересів.

Ключові слова: геополітичне моделювання, когнітивні карти, державна геостратегія, міждержавна інтеграція, геополітичний аналіз.

УДК 32.019.51

Смокова Г.І.,

аспірантка кафедри політології та державного управління
Донецького національного університету імені Василя Стуса, annabella1717@gmail.com

Україна, м. Вінниця

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуті особливості й специфіка формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. Зокрема, було уточнено трактування поняття «цінність», згідно із позиціями відомих вітчизняних й зарубіжних авторів, що знайшло своє відображення у безлічі міждисциплінарних підходів до сутності процесу політичної соціалізації. В цьому контексті підкреслюється особливе значення ціннісного чинника як передумови стабільного, сталого суспільства, так й успішного демократичного транзиту з подальшої інтеграцією у європейський простір. Наголошується на поточному ціннісному зсуві у бік постматеріалізму, який є базисом цивілізаційного розвитку країни. В ході дослідження, також, відзначається впливовість інформаційно-комунікаційних технологій на масову свідомість, де акцент робиться на місці й ролі віртуального простору у повсякденному житті молодого покоління в Україні.

Ключові слова: цінності, політична соціалізація, молодь, системна трансформація, віртуальний простір, масова свідомість.

Постановка проблеми. Сукупність ціннісних орієнтацій є найголовнішим елементом становлення світогляду й моделі поведінки особистості як частини певного суспільства, що у науковому просторі інтерпретується як соціалізація. Засвоєння домінуючих норм й традицій забезпечує стабільне й безперервне існування соціуму завдяки міцному зв'язку, який передається поколіннями. Але у модерному суспільстві нове покоління переймає досвід від попередників не апріорно, а піддає його раціональному осмисленню з позиції практичності й доцільності згідно із викликами сучасності. Отже, несвідомо-емоціональне сприйняття дійсності сьогодні трансформується у усвідомлено-реальний світогляд, зумовлюючи політичну участь молоді у процесах, спрямованих на демократизацію країни. В такій ситуації вивчення впливу ціннісного чинника на становлення світогляду набуває все більшої актуальності, адже ніщо так не сприяє розвитку й конструктивним змінам як підтримка.

Дослідженням ціннісного аспекту в процесі політичної соціалізації займалося багато провідних вчених, серед яких соціологічний напрямок представляють зарубіжні автори М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Спенсер, та вітчизняні О. Ручка, О. Балакірева, І. Мигович та інші. Філософські розробки пов'язані із працями І. Канта, Г. Латге, Г. Ріккєрта, які є засновниками аксіології – вчення про цінності. Політологічний внесок асоціюється із такими дослідниками як В. Бебик, О. Білий, Е. Гансова, М. Головатий, Є. Головаха, А. Горбань тощо.

Мета дослідження – виявлення сутності й специфіки ціннісного аспекту політичної соціалізації української молоді.

Об'єкт – процес політичної соціалізації молоді в Україні.

Предмет – ціннісний чинник процесу політичної соціалізації молодого покоління в Україні.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що аксіологія як наука про цінності виникла в середині XIX ст. завдяки інтелектуальним працям відомих німецьких

філософів. Проте, активну увагу до ціннісної проблематики у політичних процесах вчені приділили лише наприкінці XIX ст. Макс Вебер вважав цінності головним мотивуючим чинником й основою цілісності соціальної системи. Суспільство, в якому досягнуто консенсусу щодо домінуючих цінностей, може вважатися стабільною системою [1, С.46]. Ще один прихильник соціального підходу щодо визначення категорії «цінність» Т. Парсонса, зазначав, що цінність не тотожна цілі або ідеалу, бо останнє є установкою на результат діяльності. Це певний сенс будь-якої дії й буття із відповіддю на питання «навіщо». Вони є одночасно інтегруючою та роз'єднуючою ланкою й сприяють виникненню різноманітних націй, соціальних класів та інших прошарків [2, С.18]. Важливий внесок у розвиток аксіології зробив польський вчений М. Рокіч. Він розглядав цінність як різновид сталого переконання щодо певного способу дії. Але на протигагу переконанню, цінність має більш вагоме значення й, таким чином, їх кількість значно менша, аніж численність переконань. Звідси стає зрозумілим, що такий психологічний підхід доповнює розуміння цінностей як невід'ємної частини людського буття, розподіляючись на індивідуальні й суспільні. Згідно із поглядом М. Рокіча, головні індивідуальні цінності формуються це у дитинстві через процес первинної соціалізації й тому мало ймовірно, що вони будуть змінюватися протягом життя. Саме тому польський дослідник шукав відповідь на таке актуальне й сьогодні питання: «Яким чином відбувається ціннісний зсув та що виступає каталізаторами зміни свідомості у морально зрілої людини?»

В ході свого аналізу автор наголошував, що для заміщення домінуючих цінностей у світогляді індивіда, людині необхідно зіштовхнутися із об'єктивно існуючими протиріччями між окремими цінностями, тобто відчутти стан «самоконфронтації», яке дозволяє усвідомити невідповідність власних цінностей із суспільними цінностями, наприклад. Такі події викликають

невдоволеність собою, а останнє (як наслідок), спонукає до активних змін у способі мислення й поведінки [3, С.20-28].

Відзначимо, що за часи незалежності, в нашій країні сталося безліч суттєвих інституційних трансформацій, які у свою чергу, призвели до переосмислення дійсності й переоцінки цінностей. Ця трансформація особливо помітна серед молодого покоління, яке народилося після розпаду СРСР й не зазнало у процесі свого становлення впливу тоталітарного політичного режиму на масову свідомість. Зовнішньополітичний курс на євроінтеграцію, обраний Україною, орієнтований на пріоритет загальнолюдських (європейських) та індивідуальних цінностей над колективними. На практиці це означає поступовий перехід від переваги матеріального до постматеріального (духовного), від конформності до активної участі й самореалізації.

Враховуючи те, що Україна сьогодні за останніми даними Freedom House відноситься до перехідних систем, то це дає можливість констатувати незавершену «ціннісну революцію» у масовій свідомості[4].

В таких умовах дослідження особливостей політичної соціалізації молоді набуває нового значення. Системна нестабільність, переорієнтація економіки, подвійна інституційність, суперечливість суспільних процесів і, як наслідок, тяжке матеріальне становище й невизначеність життєвих перспектив сучасної молоді суттєво підбивають рівень довіри до класичних інститутів соціалізації, а політичних – тим паче. За інформацією дослідження, яке проводилося методом опитування у липні-серпні 2017 року соціологічною компанією GfK Ukraine на замовлення Центру «Нова Європа», відзначається значне зростання ролі віртуального простору у повсякденному житті молодого покоління [5].

Отже, віртуальний простір сьогодні виступає специфічним, впливовим агентом соціалізації молодого покоління, яке є стратегічним ресурсом соціально-економічного розвитку країни. Проте, використання мережі Інтернет лише у розважально-комунікаційних цілях, призводить до деінтелектуалізації та деградації суспільства через споживання й копіювання того лайфстайлу, який висвітлюють соціальні мережі зокрема.

Висновки. Таким чином у ході нашого дослідження були виявлені особливості ціннісного аспекту політичної соціалізації молоді в Україні. Незважаючи на безліч дефіційних категорій «цінність», більшість вітчизняних й зарубіжних вчених вказують на їх впливовість як головного чинника дії, так й життєвих орієнтирів загалом. Провідні науковці акцентували увагу на започаткованому процесі

ціннісної трансформації через перехід від радянського способу життя до європейської дійсності, де основним елементом адаптації, соціалізації та ресоціалізації (для більш зрілих поколінь) є ціннісна складова. Якщо первинна соціалізація й заклала деякі застарілі для наших часів бачення реальності, то інститути, що супроводжують нас протягом вторинної соціалізації (інститути освіти, місця подальшого працевлаштування та політичні інститути з рештою), повинні готувати й інтегрувати молоде покоління до сучасності. Проте, через тотальне реформування й нестабільність нового суспільно-економічного ладу, класичні інститути соціалізації не виконують своєї головної функції. Отже, молодь вимушена шукати альтернативні засоби інтеграції у суспільство, яким стає віртуальний простір. Він, одночасно, стає як ефективним інструментом комунікації, так й небезпечним механізмом впливу на масову свідомість, формуючи мережеве суспільство з уніфікованими ціннісними уподобаннями, які у своїй більшості орієнтовані на матеріальні блага. Цьому феномену й будуть присвячені наші подальші дослідження.

Література

1. Вебер, М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
2. Парсонс, Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
3. Рокіч, М. Природа человеческих ценностей / М. Рокіч // Свободная пресса. – 1973. – №5. – С. 20-28
4. Українське покоління «Z»; цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування [Електронний ресурс]. // Центр «Нова Європа». Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit_doslidjennya_2016.pdf
5. Nations in Transit 2017 // Freedom House. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/ukraine>

References

1. Veber, M. Izbrannye proizvedeniya / M. Veber. – M.: Progress, 1990. – 804 s.
2. Parsons, T. Sistema sovremennykh obshchestv / T. Parsons. – M.: Aspekt Press, 1997. – 270 s.
3. Rokich, M. Priroda chelovecheskikh tsemnostey / M. Rokich // Svobodnaya pressa. – 1973. – №5. – S. 20-28.
4. Ukrainske pokolinnia «Z»; tsinnosti ta oriientyry. Rezultaty zahalnonatsionalnoho opytuvannia [Elektronnyi resurs]. // Tsentr «Nova Yevropa». Rezhyim dostupu: http://dmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit_doslidjennya_2016.pdf
5. Nations in Transit 2017 // Freedom House. [Elektronnyi resurs] – Rezhyim dostupu: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/ukraine>

Smokova H.I.,

*PhD-student of the Department of Political Science and Public Administration
of Donetsk National University named after Vasyl Stus, annabella1717@gmail.com*

Ukraine, Vinnytsya

VALUABLE ASPECT OF THE POLITICAL SOCIALIZATION OF YOUTH IN UKRAINE

In the article features and specificity of formation of value orientations of modern Ukrainian youth are considered. In particular, the interpretation of the concept of "value" was clarified, in line with the views of well-known domestic and foreign authors, reflected in a multitude of interdisciplinary approaches to the essence of the process of political socialization. In this context, the special significance of the value factor as a precondition for a stable, stable society, as well as a successful democratic transit with further integration into the European space is emphasized. It is emphasized on the current value shift in the direction of postmaterialism, which is the basis of civilization development of the country. The study also notes the influence of information and communication technology on the mass consciousness, where the emphasis is placed on the place and role of the virtual space in the everyday life of the younger generation in Ukraine.

Key words: values, political socialization, youth, system transformation, virtual space, mass consciousness.

УДК 00.83

Ажогіна Н.В.,

*асистент кафедри іноземних мов хіміко-фізичних факультетів Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка,
Україна, м. Київ***КОМЕНТАР ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ ЯК ОБ'ЄКТ
ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті зроблено спробу проаналізувати підходи до визначення коментаря як жанру науково-професійного дискурсу. Особлива увага приділяється його функціонуванню в сфері наукових комунікацій. Для цього пропонується застосувати новітні розробки з точки зору виділення специфіки коментаря до наукового тексту на основі його обговорення для подальших досліджень науковців.

Ключові слова: коментар, комунікація, лінгвістика, науковий текст, дискурс.

Постановка проблеми. Суть даного дослідження полягає в тому, що в умовах глобалізації, часо-просторових вимірів розвитку наукового знання, поступу пізнавально-комунікативного процесу, нагальною є потреба в адекватному сприйнятті й розумінні інструментів спілкування на всіх рівнях наукового дискурсу – від наукових спільнот до окремих вчених, засобів науково-професійної комунікації, – коментарів до спеціалізованих текстів, розрахованих на їх розповсюдження і багатоаспектне тлумачення в науковій спільноті. Завдяки поширеності і впливу англійської мови, яка затвердилася у ролі своєрідної «лінгва франка» науки, техніки та інтелектуально-академічної сфери, коментар як жанр мовленнєвої комунікації відіграє роль індикатора актуальності наукових пошуків.

Мета роботи. Залишається нез'ясованою методика застосування коментаря як мовного коду, його організації в науковому дискурсі. Для нашого дослідження важливим є те, що мовна комунікація у науковому дискурсі відбувається не за допомогою окремих, ізольованих одиниць (семантичних, стилістичних і т.п.), а у формі цілісних висловлювань чи повідомлень. Такими в ракурсі дослідження виступає коментар як вияв мовленнєвих актів, що допомагає розглядати функціональну значущість даного явища при вивченні комунікативно-прагматичних аспектів функціонування дискурсу.

Виклад основного матеріалу. В загальному лінгвістичному тлумаченні коментар виступає формою ремарки, переважно пов'язаною з додатковою інформацією, зауваженням або твердженням. Це вписується у загальну систему наукової комунікації на узагальнюючому рівні, де коментар є необхідним елементом дискурсу [33,64]. За визначенням Collins Birmingham University International Langua Database, коментар існує у вигляді стислого викладу інформації, що передбачає роз'яснення, дискутування відносно важливих моментів наукового тексту [1]. Вимагає подальшого дослідження віднесення коментаря до, що необхідно спирається на систему дослідження у цій галузі (М.М. Бахтін, Ф.С. Бацевич, В.І. Карасик, О.В. Яшенкова та інші). З точки зору нашого дослідження такий процес розташовується в межах генологічних досліджень. Ф.С. Бацевичем здійснено ґрунтовний аналіз елементів мовленнєвих

жанрів з точки зору теоретичних аспектів лінгвістичної генології, де, на нашу думку, оцінка коментаря до наукового тексту повинна знайти своє адекватне місце [Бацевич 2005, 7, 66, 102]. Коментар до спеціалізованого наукового тексту відноситься до розробленої цими вченими типології мовленнєвих жанрів, де видом дискурсу є науковий [33,94]. За Ільченко О.М., такий жанр має на меті оцінку наукового знання [Тришук 2009, 147]. На нашу думку, цей жанр не є ретельно дослідженим, особливо це стосується процесу розміщення коментаря в системі елементів наукового дискурсу. Звернення до такої тематики обумовлене сучасним інтересом лінгвістики до вивчення особливостей різних мовленнєвих жанрів у контексті наукового дискурсу. Фактичним є те, що на сьогоднішній день в межах класифікації різновидів наукового стилю комунікації: науково-популярний, науково-діловий, науково-технічний, науково-публіцистичний, навчально-науковий, місце коментаря не є визначеним [Чернявська 2005, 33]. У системі і термінологічних тезаурусів коментар до спеціалізованого наукового тексту не зайняв певного місця. Залишається нез'ясованою методика застосування коментаря як мовного коду, його організації в науковому дискурсі. Для нашого дослідження важливим є те, що мовна комунікація у науковому дискурсі відбувається не за допомогою окремих, ізольованих одиниць (семантичних, стилістичних і т.п.), а у формі цілісних висловлювань чи повідомлень. Такими в ракурсі дослідження виступає коментар як вияв мовленнєвих актів, що допомагає розглядати функціональну значущість даного явища при вивченні комунікативно-прагматичних аспектів функціонування дискурсу. Новітність дослідження полягає в розумінні прагмалінгвістичного аспекту мовленнєвих жанрів наукового стилю на англійськомовному матеріалі текстів. Об'єктом даного дослідження виступає система мовленнєвих актів, в межах яких здійснюється наукова комунікація. Предметом його є місце і роль коментаря до наукового тексту в системі наукового дискурсу, а в його межах – виокремлення останнього як жанру мовлення. Мета статті полягає в огляді підходів до вивчення коментаря у системі лінгвістичних досліджень. Стан розробленості наукової проблеми базується на

розробках, здійснених вітчизняними і зарубіжними науковцями. Різні аспекти коментування в специфічних видах дискурсу досліджувалися з позицій теорії комунікативного мовлення (М.М. Бахтін, М.Б. Бубер). В ракурсі методології створення і застосування коментаря як мовленнєвого жанру, виступають комунікативно-когнітивні дослідження, лінгвістика тексту, дискурсу теорія тощо. В даному випадку для застосування наукової методології щодо визначення коментаря є можливим звернення до методу дискурс-аналізу, в межах якого актуалізується жанрова специфікація останнього (Яшенкова 2010, 33). Дуже вдалими у цьому напрямі є підхід Ф.С. Бацевича до тлумачення дискурсу як «тексту в тексті», в межах якого коментар (на нашу думку) виступає зконцентрованою формою вираження його змісту й організації [Бацевич 2004, 26]. У системі елементів процесу комунікації коментар як інструмент науково-професійного дискурсу займає визначене місце як письмова ланка у зворотному зв'язку між адресатом і адресантом [Яшенкова 2010, 47] (Серажим 2002, 44). Дослідження проблем дискурсу є актуальним напрямом у сучасному мовознавстві (Н.Д. Арутюнова, Р. Барт, Ф.С. Бацевич, А.Д. Белова, А. Блас, М. Бунге, Юрген Габермас, Т.А. ван Дейк, В.І. Карасик, Ю.М. Караулов, Г.С. Кубрякова, Ю.М. Лотман, М.Л. Макаров, К.Маккьюїн, Г.Г. Почепцов, Ю.Є. Прохоров, І. Райтнер, О.Д. Селіванова, К.С. Серажим та ін.). Залишається актуальною розробка його типології, визначення жанрів, структури тощо. За думкою В.І. Карасика, стратегії наукового дискурсу реалізуються в його жанрах, зокрема в науковій статті (з точки зору видів текстів) тощо. І тут, на нашу думку, коментар займає особливе місце як жанр, що виконує роль здійснення стратегій наукового дискурсу [Карасик 2000, 15]. У лінгвістиці розглядалися й аналізувалися лише окремі відгалуження дискурсів, пов'язаних з науковою і професійною діяльністю, зокрема, науковий (Р. Барт, М.С. Глазман, С.А. Жаботинська, О.О. Ільченко, Г.В. Кицак, М.М. Кожина, Дж. Лакофф, Г.В. Чалбишева, інші). З точки зору розвитку підходів до тлумачення особливостей наукового дискурсу велику цінність мають праці Н.Д. Арутюнової, О.М. Гнізdechko, Т. ван Дейка, О.Т. Ішмуратової, В.В. Красних, Дж. Кресс, Е.В. Михайлової, О.Д. Олійник, О.В. Попадюк, Г.Г. Почепцова, І.А. Синиці, О.В. Тришук, Р.А. Ходжа, Г.В. Челбишевої, В.Е. Чернявської, Т.В. Яхонтової, С.М. Ягодзінського та ін. Для нашого дослідження є важливим звернення до процесу комунікативного спілкування, в межах якого стається процес взаємодії думок і висловлювань спеціалістів, фахівців в певній галузі. Коментар як жанр наукового дискурсу об'єднує авторів у певну спільноту професійно параметризованих комунікантів, до якої входить і сам відправник повідомлення [Карасик 2000, 15]. Такий жанр комунікативного спілкування спеціалізує авторів на розвиткові елементів науково-професійного дискурсу. Проте коментар до наукового тексту як вияв мовленнєвого жанру, не є досить розробленим. В основному, увага приділялася його місцю в професійному дискурсі, публіцистичному (В.І. Карасик, М.Л. Степко та ін.). Важливими роботами для розуміння особливостей функціонального стилю мови науки та виділення його характеристик, компонентів (жанру

коментаря, зокрема), є роботи науковців О.І. Багрій, Е.Г. Різель, М.П. Кульгав, С.Д. Береснева, О.С. Троянської, Н.М. Разінкіної та ін. Подібно функціональному стилю, кожен тип дискурсу володіє своїм, тільки йому притаманним набором жанрів. У вивченні стилю наукової літератури також досягнуті значні успіхи, цій проблемі присвячені численні роботи відомих лінгвістів (Н.М. Разінкіна, Є.С. Троянська, та ін.). Однак, на нашу думку, жанровій своєрідності наукових текстів приділялося надзвичайно мало уваги. Проблема специфічної організації жанрів наукової літератури заслуговує найпильнішої уваги дослідників лінгвістів [Разінкіна 1989, 7]. У такому ракурсі коментар до наукового тексту виступає важливим складовим чинником розвитку жанрової лінгвістичної стилістики. В системі досліджень особливостей англomовних наукових текстів і розвитку поля їх тлумачення, розуміння, інтерпретування велике значення мають роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників (О.І. Багрій, О.М. Ільченко, Л.М. Кім, В.І. Клинг, І.М. Колегаєвої, О.В. Тришук, Т.В. Радзівської, Н.М. Разінкіної, О.С. Троянської, Т.В. Яхонтової та ін.). На нашу думку, є доречним розмістити коментар до таких текстів у межах композиційної схеми в розділі «Обговорення» (Discussion) [Яхонтова 2009, 55], [Тришук 2009, 208-209, 319 с.], [Ільченко 2002, 46-47]. Сьогодні коментар може стати основним елементом електронної дискусії з приводу обговорення наукової інформації [2009, 319 с.]. Функціонування коментаря як жанру в англomовному науково-професійному дискурсі має, на нашу думку, бути здійсненим у процесах когнітивно-прикладного характеру. При цьому контури таких підходів не є завершеними, і це дає змогу розширити напрями пошуків шляхів адекватного сприйняття, розуміння і формування мовленнєвого середовища. Саме в такому ракурсі коментар набуває форму дискурсу як типу комунікативної діяльності; розвитку мовленнєвих жанрів [Бацевич 2004, 26]. Коментар як жанр мовленнєвої комунікації відіграє роль референційного аспекту повідомлення – перформативного дискурсу, коли внаслідок доповнення змінюються усталені елементи організації наукового тексту (у вигляді, зокрема, наукових статей). При цьому коментар набуває характеру мовного коду, що фіксує, зокрема, ступінь алгоритмізованості вживання мовних засобів: стаття-коментар-стаття (науковий текст). Слідуючи дослідженням Дж. Остіна стосовно типів комунікативних мовленнєвих актів, коментар можливо віднести до групи репрезентантів, коли функціонують певні повідомлення – судження, що входять в інтерактивну систему. І.А. Синиця розвиває систему підходів з приводу діалогічної природи наукового тексту, де саме коментар, на нашу думку, має фіксоване місце в системі мовленнєвих контактів «адресат-адресант» [Синиця 2004, 56]. На необхідності систематизації постійних взаємопереходів – модифікацій мовленнєвих актів у наукових жанрах, коли опублікований текст породжує відповіді у вигляді коментарів, у тому числі, наголошує Т.В. Яхонтова [Яхонтова 2009, 51].

Висновки: вимагає подальшого дослідження процес створення і розповсюдження коментаря до наукового

тексту як жанру науково-професійного дискурсу; в його межах багатогранно інтерпретується авторський матеріал; досліджуються особливості застосування коментаря як жанру мовленнєвої діяльності; є необхідними подальші пошуки шляхів розвитку коментаря до наукового тексту з точки зору його лінгвістичних особливостей. В якості перспективи дослідження уявляється процес подальшого розвитку структурованих оцінок цього жанру, оскільки підвищується вплив розповсюдження наукових статей на спрямованість пошуків наукових спільнот, в колі спілкування яких коментар набуває важливого значення; є необхідними дослідження в середовищі мовленнєвої тріади: науковий текст (стаття) – коментар – науковий текст (стаття), де повинні бути достеменно виявлені параметри, що стосуються змін в змісті й організації писемного матеріалу. Це дає змогу спроектувати наукові пошуки на їхній інтенсивний розвиток; стимулювати творчість вчених-авторів таких текстів; розширити межі мовленнєвої комунікації.

Література

- Collins COBUILD English language dictionary [developed and comp. in the Engl. Dep. At the Birmingham University]. Ed. In chief John Sinclair. – London; Glasgow: Collins; Stuttgart: Klett, 1987. – 1703 p.
- Багрії О.І. Наукова дискусія: дискурсивні та прагматичні характеристики (на матеріалі англомовних статей середини ХХ-початку ХХІ сторіч. // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Спеціальність 10.02.04- германські мови. Київ, 2009, 354 с.
- Бацевич Ф.С. Категорії комунікативної лінгвістики: спроба визначення // Бацевич Флорій Сергійович // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 26 – 34. 158 с.
- Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник // Бацевич Флорій Сергійович. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
- Бацевич Ф.С. Лінгвістична генеалогія: проблеми і перспективи. // Бацевич Ф.С. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.
- Бацевич Ф.С. Лінгвістична прагматика: Спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 29-37.
- Беньямина В.Н. Жанри англоязычной научной коммуникации (композиционно-речевые формы. // Беньямина В.Н. – К.: Наукова думка, 1988. – 124 с.
- Галицька О.Б. Сучасний німецькомовний науковий дискурс з лінгвістичних проблем: основні характеристики та фреймова організація: // Автореферат дисертації на здобуття наук ступ. канд. філол. наук спеціалізація 10.02.09. «германські мови». – К., – 2008. – 20 с.
- Гніздечко О.М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей. // Сучасне європейське та американське лінгвознавство: дисертація канд. філол. н. за ақц. 10.02.04. – К.: 2005. - 203 с.
- Дейк П.А. ван. Язык, познание, коммуникация: Сб. работ // Дейк П.А. ван. - Сост. В.В. Петрова; пер. с англ. зыка под ред. В.И. Герасимова. – М.: Прогресс. – 1989. – 310 с.
- Англійська мова для науковців // – К.: Наукова думка. – 1996. – 345 с.
- Карасик В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. трудов // Карасик Владимир Ильич. - Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5- 20.
- О диалогичности письменной научной речи // Кожина М.Н. – Учебное пособие. – Ильченко О.М. Пермь. – Из-во Пермского университета. – 1986. – 92 с.
- Коллегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / Коллегаева И.М. / – Одесса.: редакционно-издательский отдел обл. управления по печати. – 1001. – 124 с.
- Лингвистический энциклопедический словарь [Гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1999. – 682 с.
- Луцьянець В.С. Сучасний дискурс: оновлення методологічної культури: монографія [Луцьянець В.С., Кравченко О.М., Озодовська Л.В. – (Благодійницька організація «Центр практичної філософії»; НАН України, Інститут філософії ім.Г. Сковороди. – К.: 2000. – 303 с.
- Олійник А.Д. Прагмалінгвістичні аспекти сприйняття й перекладу науково-технічних текстів / Олійник Анатолій Дмитрович // Аграрна освіта і наука. - Полт. 8.- № 5-6.- 2007р. - С. 133-137. С.178
- Павлюк А.С. Текст і комунікація: Основи дискурсу аналізу: посібник // Павлюк Людмила Степанівна. – Львів: ПАІС, 2009. – 76 с.
- Попадюк О.В. Особливості критичного дискурс-аналізу наукового тексту // Попадюк Ольга Василівна. - Збірник наукових праць НАУ «Острозька академія», - № 12. - 2009 р.- С.56-59.С.259.
- Почепцов Г.Г. Теория коммуникации //Почепцов Г.Г.- М.: Рефл.-бук.-К.: Вахтер. – 2006. – 656 с.
- Разинкина И.М. Функциональная стилистика английского языка. Учебник.// М.: Высшая школа, 1989. – 182 с.
- Радзівська П.В. Текст як засіб комунікації // П.В. Радзівська. – К.: Наукова думка, 1993. – 192 с.
- Разинкина И.М. Развитие языка англоязычной научной культуры // Разинкина И.М. . – М.: Наука, 1978. – 257 с..
- Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвістичне явище: методологія, архітектура, варіативність. [На матеріалі вивчення газетних публікацій]: Монографія. //Серажим Катерина Степанівна./ За ред. В. Різуна. – К., 2002. – 392 с.
- Синиця І.А. Діалогічність у науковому тексті // Мовознавство. - 2004. - № 2,3. - С. 56 - 64. С.234.
- Степко М.А. Лексические приемы манипулирования в жанре комментария публицистического дискурса [Текст] // М.А. Степко. Проблемы прикладной лингвистики: Сборник статей Международной научно методической конференции. – Пенза, 2007. – 345 с. – С.56-59.
- Пірічук О.В. Науково-інформаційний дискурс як соціокомунікативне явище [Текст]: Монографія. //Пірічук Ольга Володимирівна. – К.: НПП «КЛІ». – 2009. – 392 с.
- Проанская Е.С. Полевая структура научного стиля и его жанровых разновидностей // Проанская Е.С. Общие и частные проблемы функциональной стилистики. – М., 1986.- 345 с.
- Челбышева Анна Владимировна / Прагмалінгвістический аспект речевых жанров научного стиля (на материале немецких и русских текстов подязыка стиля // Специальность 10.02.19 - теория языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. - Ростов на Дону, 2006. – 24 с.
- Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста: учебное пособие для студентов старших курсов, магистрантов и аспирантов вузов. // Чернявская В.Е. СПб.: Из-во СПбГУЭФ, 2005. – 127 с.
- Чернявская В.Е. Интертекстуальность как текстообразующая категория вторичного текста в научных

коммуникациях (на материале немецких научно-критических текстов рецензий. // Чернявская В.Е. - Ульяновск: Из-во СВНУ, 1996. - 107 с.

29. Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. научных трудов // ВГЛУ. - Волгоград: Перемена, 1999. - 272 с.

30. Яхонтова П.В. Структурно-композиційні особливості сучасної англомовної наукової статті // Мовознавство. - 2009. - Листопад-грудень 2009. - С. 51- 57. С.123.

31. Яхонтова П.В. Лингвістична генологія наукових комунікацій: монографія. // Яхонтова П.В. Львів, Вид-во АНУ імені І. Франка. - 2009. - 420 с.

32. Яхонтова П.В. Структурно-композиційні особливості сучасної англомовної наукової статті. Яхонтова П.В. // Мовознавство. - 2009. - № 6. - С. 51-57. С.234.

33. Яшенкова О.В. Основы теории мовой коммуникации: навчальний посібник // Ольга Володимирівна Яшенкова. - К.: ВІА «Академія», 2010. С.210.

References

1. Collins COBUILD English language dictionary [developed and comp. in the Engl. Dep. At the Birmingham University]. Ed. In chief John Sinclair. - London; Glasgow: Collins; Stuttgart: Klett, 1987. - 1703 p.

2. Bagriy O.I. Naukova diskusija: diskursivni that pragmatični characteristics (on material anglomovny articles mid-twentieth-cob XXI storich // Disertatsiya on zdobuttya Naukova stage candidate filologichnih Spetsialnist Sciences 10.02.04- germanskiy МТИЕ Kyiv, 2009, 354 p....

3. Bacewicz F.S. Kategorii komunikativnoi lingvistiky: sprba viznachennya // Bacewicz Floriy Sergijovychi Movoznavstvo. - 2003. - № 6. - S. 26 - with 34,158.

4. Bacewicz F.S. Basics of komunikativnoi lingvistiky: // Pidruchnik Bacewicz Floriy Sergijovychi.- K. : VTS "Akademiya", 2004. - 344 p.

5. Bacewicz F.S. Lingvistichna genologiya: problems i run. // Bacewicz FS - Lviv: PAIS, 2005. - 264 p.

6. Bacewicz F.S. Lingvistichn papragmatics: Sprba obruntuvanny aprobe mfield i // doslidnijskoidimisi. - Movoznavstvo. - 2009. - № 1. - S. 29-37.

7. Benyaminova V.N. . Genres English language of scientific communication (speech compositional forms // Benyaminova V.N - K.: Naukova Dumka, 1988. - 124 p.

8. Halytska O.B Suchasnyj nimetskomovny Naukova discourse lingvistichnih s problems: main characteristics that framing organizatsiya: // Abstract disertatsii on zdobuttya Sciences. stupas. cand .. filol. Sciences: 10.02.09 spetsializatsiya. "Germanskiy МТИЕ." - K.. - 2008. - 20 p.

9. Gnizdechko O.M. Authorization Science discourse: komunikativno-pragmaticaspect (on materialianglomovniharticles // Modern European american lingvoznnavstvo that:... Disertatsiya candidate filol.. n .. 10yu.02.04 for ASC - K.: 2005. - 203 p.

10. Dijk T.A. van. Language, cognition, communication: Coll. // worksDijk TA van. - Ed. VV Petrova; per. fromEnglish. Language, ed. IN AND. Gerasimov. - M. : Progress. - 1989. - 310 p.

11. Angliyska mova dlya naukovtsiv // . - K. : Naukova Dumka. - 1996. - 345 p.

12. Karasik V.I. About the types of discourse // Linguistic personality: institutional and personal discourse: Coll. scientific. // works Karasik V.I. - Volgograd: Change, 2000. - S. 5 - 20.

13. dialogicality writtens cientific speech // Kozhin MN - Tutorial. - Ilchenko O.M. Perm. - Because of the Perm University. - 1986. - 92 p.

14. Kolegaeva I.M. The text as a unit of scientific and artistic communication / Kolegaeva IM / . - Odessa. : publishing department region. Administration of Press. - 1001. - 124 p.

15. Linguistic Encyclopedic Dictionary [Ch. Ed. VN Yartsev]. - M. : Sov. Encyclopedia, 1999. - 682 p.

16. Lukyanets V.S. Suchasnyj discourse: do updates metodologichnoi Culture: monograph [Lukyanets VS, Kravchenko OM, Ozadovska LV . - (Blagodynijskaorganizatsiya "Center praktichnoi filosofii", National Academy of Sciences of Ukraine, Institut filosofiiim.G. pan - K.: 2000. - 303 p..

17. Olynyk A.D. Pragmalingvistichni aspects sprymyattya th perekladu NAUKOVO-tehnicnih tekstiv / Olynyk Anatolij Dmitrovich // i Osvita agrarian science. - Tom. 8. - № 5-6. - 2007 p. - S. 133-137. p.178

18. Pavlyuk L.S. Text i komunikatsiya: Fundamentals ofdiscourseanalizu: posibnik // Lyudmila Pavlyuk Stepanivna. - Lviv: PAIS, 2009. - 76 p.

19. Popadyuk O.V. Osoblivosti critical discourse analizu Naukova text // Popadyuk Olga Vasilivna. - Zbirnik Naukova Prace NNU «Ostroh akademiya», - № 12. - 2009 r.- S.56-59. С.259.

17. Pochepstov G.G CommunicationTheory // Pochepstov G.G.- M. : Refl.- buk.- K. : Vakper. - 2006. - 656 p.

18. Razinkina N.M. Functional Stylistics of the English language. Textbook. /- M. : HigherSchool, 1989. - 182 p.

19. Radzievska TV Text yak zasib komunikatsii // T.V. Radzievska. - K.: Naukova Dumka, 1993. - 192 p.

20. Razinkina NM The development of the English language scientific culture // Razinkina N.M. - M. : Nauka, 1978. - 257 with..

21. Serazhim K.S. Discourse yak sotsiolingvistichne yavische: metodologiya, arhitektonika, variativnist [On materialivivchennya newspaper publikatsiy]. Monograph. // Serazhim Katerina Stepanivna. / Inthered. B. Rizuna. - K., 2002. - 392 p.

22. Tit I.A. Dialogichnist at Naukova teksti // Movoznavstvo. - 2004. - № 2,3. - S. 56 - 64. С.234.

23. Stepko M.L. Lexical manipulation techniques in the genre of comment pulitsisticheskogo discourse [Text] // M.L. Stepko. Problems of Applied Linguistics: Collection of papers of International ScientificTechnical Conference. - Penza, 2007. - 345 p. - S.56-59.

24. Trischuk O.V. Naukova-informatsiny discourse yak sotsiokomunikativne yavische [Text]: monograph. // Trischuk Olga Volodymyrivna. - K.: NTU "KPI". - 2009. - 392 p.

25. Trojan E.S. Field structure of scientific style and genre varieties // Trojan E.S. General and specific problems off unctionalstylistics. - M., 1986.- 345 p.

26. Chelbysheva Anna Vladimirovna / Pragma linguistic aspect of speech genres of scientific style (based on German and Russian text ssublanguage style // Specialty 10.02.19 - theory of language Abstract of the thesis for the degree of candidate of philological sciences -. Rostov-on-Don, 2006. - 24 from.

27. Chernjavska V.E. Interpretation of scientific text: a text book for senior under graduate students, graduate students and university graduate students. // Chernjavska VE SPb. : Because of SPSUEF, 2005. - 127 p.

28. Chernjavska V.E. . Intertextuality as text-forming category secondary text in scientific communication (on a material of German scientific and critical reviews of texts // Chernjavska V.E. - Ulyanovsk; Because of SVNU, 1996. - 107 p.

29. Linguistic Personality: the problem of cultural linguistics and functional semantics: Coll. Scientific papers // SGMF. - Volgograd: Change, 1999. - 272 p.

30. Yakhontova T.V. *Structurally kompozitsiyini osoblivosti suchasnoi anglomovnoi naukovoi statti // Movoznavstvo. - 2009. - Listopad-Gruden 2009. - P. 51- 57. p.123.*

31. Yakhontova T.V. *Lingvistichna genologiya Naukova komunikatsiy: monograph. // Yakhontova T.V. Lviv, Luhansk Typeofimeni I. Frank, - 2009. - 420 p.*

32. Yakhontova T.V. *Structurally kompozitsiyini osoblivosti suchasnoi anglomovnoi naukovoi statti. Yakhontova T.V. // Movoznavstvo. - 2009. - № 6. - S. 51-57. S.234.*

33. Yashenkova O.V. *Basics of teorii movnoi komunikatsii: Teaching posibnik. // Olga Volodymyrivna Yashenkova. - K.: VTS "Akademiya», 2010. C.210.*

Azhogina N.V.,

*Assistant Foreign Languages Department of Chemical Physics Faculty
of Philology Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,*

Ukraine, Kyiv

COMMENTARY AS A OBJECT OF LINGUISTIC RESEARCHES

The attempt to analyze approaches of commentary`s study is realized in this article. Special attention is devoted to its function in the sphere of scientific communication. The novelty of this field is suggested for indication the specific role of commentary on the basis of scientific text`s discussion.

Key words: *commentary, communication, linguistics, scientific text, discourse.*

УДК 81'373:72

Думанська Л.Б.,

ст. викладач кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури,
dumanskayalarisa@ukr.net

Україна, м. Одеса

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ СФЕРИ АРХІТЕКТУРИ

У статті досліджено концептуальні основи української архітектурної термінології. Аналіз української архітектурної термінології, проведений на поняттєвому, дефінітивному та лінгвістичному рівнях, показав, що утворення термінів архітектури є когнітивним процесом, який вербально фіксує наслідки пізнавальної діяльності людини, спрямованої на адекватне відображення дійсності, зокрема об'єктів та явищ сфери архітектури.

З'ясовано, що концептосфера української архітектурної термінології є результатом пізнавальної діяльності людини і виходить з первинних концептів: «людина», «суспільство», «сукупність об'єктів людської діяльності», «мистецтво», «простір», «час», «рух».

Ключові слова: українська архітектурна термінологія, концепт, концептосфера, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

Постановка проблеми. У сучасній мовознавчій науці спостерігається період активного наукового дослідження формування та розвитку української термінологічної лексики, оскільки терміни є результатом наукового процесу пізнання, фіксації досягнень людства. Як відомо, мовні одиниці не виникають самі по собі, а цілеспрямовано та усвідомлено створюються людством у процесі пізнання навколишнього світу, втілюючи результати теоретико-пізнавальної діяльності. Наука про пізнавальний процес, або когнітивна наука, об'єднавши в собі фрагменти логіки, філософії, психології, мовознавства, концептології, інформатики, теорії штучного інтелекту тощо, поставила за мету формування цілісного та найбільш повного уявлення про ментальні процеси. Когнітологи сьогодні все більше висловлюють думку про те, що кращий доступ для виділення та описання концепту забезпечує мова, тому когнітивна ономазіологія структури та когнітивні механізми людської свідомості вивчає через мовні явища, використовуючи дослідницький метод «від концепту до номінативної одиниці». Специфіка мови наукової сфери, реалізація наукової свідомості мовними засобами вивчені недостатньо, тому у сучасному мовознавстві є актуальною проблема виділення концептів окремих терміносистем.

Мета роботи – дослідити концептосферу української архітектурної термінології; визначити способи репрезентації первинних концептів досліджуваної терміносистеми.

Виклад основного матеріалу. Реальна дійсність, що сприймається свідомістю людини, зумовлена ментальною структурою. Американський лінгвіст Р. Джакендофф виділяє світ реальний як джерело знань і світ, що проектується свідомістю, тобто світ, який віддзеркалюється. За допомогою мови передається інформація, яка являє собою відомості про віддзеркалений світ. На його думку, процеси, що сприяють формуванню віддзеркаленого світу, здебільшого є універсальними для всіх людей і зумовлені спільністю навколишнього світу. Проте існують аспекти, що

формують міжособистісні та міжкультурні відмінності [1, с.28-30]. Когнітологи дотримуються думки, що мова виявляє та об'єктивує те, як людина сприймає та інтерпретує реальний світ, тому визнають мову основним постачальником необхідної для когнітивних розробок інформації. Процес терміноутворення нерозривно пов'язаний із засвоєнням, категоризацією та трансформацією знань, таким чином пріоритети у дослідженні термінології надаються тим сферам, які звернені до мислення, пізнання, до концептуальних систем.

В акті номінації задіяний посередник, за допомогою якого є можливість користуватися іменами, знаходити та відрізняти предмети один від одного. Цим посередником є знання про позначуваний предмет, який називається словом (концептом) імені. Когнітологи визначають «концепт» як «термін, що слугує поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відбиває знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови світу (lingua mentalis), всієї картини світу, відбитої в людській психіці» [2, с.90].

Концепти формуються у процесі отримання інформації про об'єкти та їх властивості. Складовими пізнавального процесу є безпосередній чуттєвий досвід людини, розумові операції з вже існуючими в свідомості людини концептами, мовне спілкування, самостійне пізнання значень мовних одиниць. Таким чином, концепти «дають змогу зберігати знання про світ і виявляються складовими елементами концептуальної системи, сприяючи обробці об'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні напрацьовані суспільством категорії та класи» [3, с.109-110].

У людській свідомості існує певний рівень уявлення про оточуючий світ, на якому інформація, що передається мовою, та інформація, що отримується іншими шляхами, порівнюється та зіставляється. Таким чином, одним із джерел інформації про концепт у свідомості носіїв мови є семантика мовних одиниць.

Сума знань та уявлень індивіда про світ існують у вигляді цілісної системи, яку називають концептосистемою людини, або концептуальною картиною світу. На думку О.А. Войцевої, картина світу являє собою символічні моделі зовнішнього світу, у яких символи інтегрують чуттєві й абстрактні компоненти людського мислення, сукупність суджень про властивості й способи існування об'єктів позамовної дійсності [4, с.100]. Оскільки картина світу – концептуальне утворення, тому як сукупність усіх концептів вона становить собою цілісну систему знань про універсум на мовному та позамовному рівнях.

Концептуальна картина світу – це цілісна система інформації, яка постійно конструюється. Частина інформації, розташованої у концептуальній картині світу, завдяки засобам мови знаходить свою об'єктивізацію у вербалізованій системі знань, яка отримала назву «мовна картина світу», або «ментальний лексикон». На думку німецького вченого Л.Вайсгербера, автора терміна «мовна картина світу», «багато мов – це не багато назв одного й того ж самого предмета; це різне бачення і відображення його» [5, с.9].

Мовознавці у сучасному лінгвістичному контексті розглядають мовну картину світу як «багатогранний ментальний феномен, що зв'язує мову з мисленням, з навколишнім світом, з культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять та категорій, які функціонують у мові» [6, с.157]. Інакше кажучи, мовна картина світу – це інформація, розсіяна по всьому концептуальному каркасу й пов'язана з формуванням самих понять за допомогою маніпулювання в цьому процесі мовними значеннями та їх асоціативними полями, що збагачує мовними формами й змістом концептуальну систему, якою користуються як знанням про світ носії певної мови [7, с.177]. Такі дефініції мовної картини світу виходять із розуміння суті самої мови, яку вважають насамперед складною системою кодів, яка позначає предмети, ознаки, дії чи відношення, пов'язані з функцією кодування, передачі інформації та введення їх до різних систем [8, с.28].

Фіксуючи відображений реальний світ, кожна мова створює для себе картину світу, яка, в свою чергу, впливає на світосприйняття носіїв даної мови. Завдяки мовним репрезентаціям концепти знаходять вираження у вербалізованій системі знань, що дає можливість дослідити концептуальну картину світу шляхом вивчення вербалізованих концептів.

Вчені виділяють первинні (вихідні) концепти, притаманні всім народам світу, з яких розвиваються всі інші. Наприклад, А. Вежбицька виділяє універсальні концепти «людина», «добро», «зло», «життя» та інші, називаючи їх «елементарними» концептами [9, с.53; 10, с.19-21].

Вихідним, універсальним концептом архітектурної сфери є концепт «людина». У загальнонаціональній мові концепт «людина» є найрепрезентативнішою категорією і охоплює великий пласт лексики, що стосується опису людини в усіх її проявах. Людина розглядається як індивід, особистість, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури, а сутність людини – як сукупність усіх суспільних відношень. Концепт «людина» в

архітектурній концептосфері тісно пов'язаний із концептом «архітектура». Вчені визначають термін «архітектура» як «просторове мистецтво створення життєвого середовища, образи якого віддзеркалюють загальні ідеали епохи, втілюють уявлення суспільства про час і простір, будову Всесвіту і місце в ньому Людини» [11, с.40]. Виходячи з даного визначення терміна «архітектура», універсальний концепт «людина» можна вважати поняттєвим простором, у межах якого організована терміносистема архітектурної сфери. Антропоцентризм архітектури виражається в її орієнтації на людину, кожному окрему і конкретну. У свою чергу, людина орієнтує своє життя на модель світу.

Універсальний концепт «людина» у сфері архітектури нерозривно пов'язаний з концептом «особистість». Даний термін має дефініцію «людина як суб'єкт відносин та свідомої діяльності», що реалізується в самопізнанні та самотворенні людини та об'єктивується в артефактах культури. Таким чином, концепт «особистість» співвідноситься з концептом «людина» як видова номінація з родовою.

Похідним концептом від універсалії «людина» є також концепт «автор», який визначається в архітектурних словниках як «особа або група осіб, яким належить архітектурний задум містобудівного утворення, будинку, споруди або їх комплексів і чия творчість визначає принципів просторово-композиційні характеристики архітектурної форми» [12, с.10]. Людина реалізує себе в створених нею речах – артефактах. Проектуючи та споруджуючи будівлі, автор намагається вдосконалити світ, створити його таким, щоб відповідав потребам суспільства, оскільки творча праця – це концептуалізація світу через дію.

Концепт «людина» в архітектурній сфері репрезентований в першу чергу терміном *архітектор*, який має значення: «людина, яка одержала спеціальну архітектурну освіту», «фахівець, який створює архітектурний проект, тобто ідеальну модель (уявлення) матеріально-просторової організації різних процесів». Окрім названого терміна, універсальний концепт «людина» в архітектурній сфері представлений термінами *дизайнер, конструктор, художник, технолог, скульптор, проєктувальник* тощо.

Одним з первинних концептів концептосфери будь-якої науково-технічної галузі є концепт «суспільство». Суспільство – це насамперед система відносин між людьми. У процесі розвитку суспільство створює матеріальну культуру та духовну (систему соціальних цінностей). У сфері архітектури концепт «суспільство» передбачає існування похідних концептів «норма», «стандарт», «правило», «право» та ін. Державні архітектурні норми та правила, технічні умови та інструкції становлять нормативні документи, які в українській архітектурній термінології репрезентовані термінами *норми технологічного проєктування, типовий проєкт, кошторисні норми* тощо. Правові норми у сфері архітектури представлені поняттями *авторський нагляд, авторське право*, що регулюють відносини, пов'язані зі створенням, реалізацією та функціонуванням архітектурної форми як твору архітектури, а також захистом авторського права.

Первинний концепт «сукупність об'єктів людської діяльності» у сфері архітектури найчисленніший, розпадається на окремі концепти «інженерні споруди» та «будівлі», які репрезентовані відповідно термінопоняттями на позначення різного типу споруд, будівель, їх частин, елементів, деталей, наприклад: *міст, дамба, набережна, галерея, базиліка, танок, фундамент* тощо.

Ще один первинний концепт – «мистецтво» – переломлюється у значній кількості українських термінів сфери архітектури, оскільки, по-перше, архітектура є просторовим видом мистецтва, по-друге, тісно пов'язана з іншими видами мистецтва – скульптурою, живописом. З філософської точки зору, мистецтво визначається як «знаково-семіотична галузь людської культури, яка ... позначена намаганням у всіх своїх повідомленнях поєднати відтворювану у цій галузі конкретність світу з тими чи іншими його узагальненими сенсами» [13, с.380]. Таким чином, на перший план виступає концепт «культура», що є частиною соціального спадку народу, вона постачає матеріал, який дає змогу людям передавати досвід і керує їхніми вчинками, саме культура дає чітке уявлення про шкалу цінностей і вірувань членів соціуму. Одним з найважливіших показників рівня розвитку культури народу, його традицій, історії є мова. Мова і культура співвідносяться як частина і ціле, тобто мова як суцільне явище є частиною культури. Живопис, скульптура та архітектура як види мистецтва є невід'ємною частиною розвитку культури певного соціуму. Концепт «мистецтво» в архітектурній сфері репрезентований не тільки термінопоняттями просторових видів мистецтва (*атлант, акроліт, акротерій, анадумен, каріатида, бюст, барельєф, фреска, валер, альсекко, мозаїка*), а й літератури, музики, театру, кіно тощо (*акорд, ритм, ансамбль, алегорія, композиція, анафора, асонанс*).

Серед різних концептів особливу роль відіграють соціопсихічні утворення, які слугують орієнтирами буття. В архітектурній терміносфері слід виділити універсальні концепти «час», «простір», «рух», що характерні для будь-якої терміносфери, оскільки сутність часу в його єдності з простором є рух як спосіб існування матерії. Концепт «час» характеризує послідовність, тривалість, ритми і темпи, відокремленість різних стадій розвитку матеріальних процесів. Членування часового потоку в архітектурі лежить в основі таких термінопонять, як *менгір, кромлех, аліньман, баута, дольмен, донжон* тощо на позначення стародавніх споруд, їхніх елементів, деталей. Наприклад, *дольмен* – мегалітична споруда, яка використовувалась у бронзовому, інколи залізному віках; *донжон* – найвища башта феодального замку XI – XII століть. Темпоральна обмеженість в діяльності художника-декоратора формує поняття «алла пріма», що означає техніку виконання художнього твору протягом короткого часу, живописної або скульптурної роботи за один сеанс. В одних випадках швидкість зумовлюється особливостями матеріалу (часом висихання олійних фарб), в інших випадках – творчим методом.

Концепт «простір» у концептосфері архітектури розпадається на окремі концепти «внутрішній простір»,

«зовнішній простір», «вертикальний вимір», «горизонтальний вимір». У свою чергу, похідні концепти мають свої базові концепти, наприклад, концепт «вертикальний вимір» розпадається на концепти «верх», «низ», які репрезентовані в архітектурі термінопоняттями *дах, карниз, фриз, капітель (верхня частина колони); іонічна база, яка складається із плінта, нижньої і верхньої скоїї, торусу; фундамент, п'єдестал* тощо. Концепт «горизонтальний вимір» в архітектурній сфері представлений, наприклад, терміном *антаблемент*, що визначається як «основна частина ордера, яка являє собою архітектурний образ системи горизонтальних балок». Концепт «зовнішній простір» репрезентований терміном *інженерні споруди*, що має дефініцію «узагальнююча назва будівель, які не мають внутрішнього простору (естакада, підпірна стінка, оборонний вал) або із середовищем, котре звичайно функціонує без участі людей (градирня, міст, акведук тощо)» [11, с.181].

Універсальний концепт «рух» розпадається на вужчі концепти «розвиток», «процес», які є видами руху, оскільки передбачають якісні зміни, цілеспрямовану діяльність у просторі, що відбуваються у часі. Удосконалення матеріального середовища є постійним безперервним процесом, що супроводжує розвиток людства. Сьогодні в цьому середовищі переплелися пласти різних епох, що створюють сучасну архітектуру. Концепт «рух» в архітектурі репрезентований поняттями на позначення дії, способів, процесів, наприклад: *будування, тонування, проектування, облаштування, лицювання, руйнування* тощо.

Висновки. Аналіз української архітектурної термінології, проведений на поняттєвому, дефінітивному лінгвістичному рівнях, показав, що утворення термінів архітектури є насамперед когнітивним процесом, який вербально фіксує наслідки пізнавальної діяльності людини, спрямованої на адекватне відображення дійсності, зокрема об'єктів та явищ сфери архітектури. Концептосфера української архітектурної термінології – це система концептів, поняттєвих елементів даної галузі, що являє собою структуру зі складною ієрархією і репрезентується відповідною групою термінологічних одиниць. Первинний концепт «людина» – один з центральних у досліджуваній концептосфері, він є фоном і точкою відліку для осмислення інших концептів.

Література

1. Jackendoff R.S. *Semantics and cognition* / Ray Jackendoff. – Cambridge: MIT Press, 1993. – 248 p.
2. *Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г.Панкрац, А.Г. Лузина А.Г.* – М. : Языки русской культуры, 1996. – 245 с.
3. Положин М.М. *Концепти як співвідносні зі значенням слова поняття // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь: СТУ, Крым. научн. центр НАН України, 2002. – №32. – С. 109 – 111.*
4. Войцева О.А. *Універсальне та ідіотичне у спеціальній морській картині світу (за даними польської мариністичної літератури) / О.А. Войцева // Записки з загальної лінгвістики: зб. наук. праць на світлу пам'ять А.А. Москаленковї з нагоди його 100-річчя. – Одеса : Латстар, 2002. – Вип. 4. – С. 110-120.*

5. Weisgerber L. Von den Kräften der deutschen Sprache: Die sprachliche Gestaltung der Welt / Leo Weisgerber. – Dusseldorf : Schwann, 1962. – 445 s.

6. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексики сучасної лінгвістики / І.Б. Штерн. – К. : Артек, 1998. – 336 с.

7. Шелія В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Н. Шелія // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – 216 с.

8. Лурія А.Р. Язык и сознание / Под редакцией Е.Д. Хомської. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 416 с.

9. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.

10. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и грамматики / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.

11. Тимофієнко В.І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни і поняття (словник) / В.І. Тимофієнко. – К. : Вид-во Інституту проблем сучасного мистецтва, Головкиввархітектура, 2002. – 472 с.

12. Архітектура: Короткий словник-довідник / За ред. А.П. Мардера. – К. : Будівельник, 1995. – 336 с.

13. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.

References

1. Jackendoff R.S. Semantics and cognition / Ray Jackendoff. – Cambridge: MIT Press, 1993. – 248 p.

2. Kratkyy slovar' kohnyuvnykh terminov / Pod obshchey redaktsiyey E.S. Kubryakovoу / E.S. Kubryakova, V.Z. Dem'yankov, Yu.H. Pankrats, L.H. Luzyna L.H. – М. : Yazyky russkoy kultury, 1996. – 245 s.

3. Polyuzhyn M.M. Kontsepty yak spivvidnosni zi znachennyam slova ponyattya // Kultura narodov Prychermomor'ya. – Symferopol': S'HTU, Krym. nauchn. tsentr NAN Ukrayny, 2002. – #32. – S.109-111.

4. Voytseva O.A. Universal'ne ta idioetnichne u spetsial'nyy mors'kiy kartyni svitu (za danyymy pol's'koyi marynistychnoyi literatury) / O.A. Voytseva // Zapysky z zahal'noyi lnhivistyky: zb. nauk, prats' na svitlu pam'yat' A.A. Moskalenkovi z nahody yoho 100-richchya. – Odesa : Lat star, 2002. – Vyp. 4. – S. 110-120.

5. Weisgerber L. Von den Kräften der deutschen Sprache: Die sprachliche Gestaltung der Welt / Leo Weisgerber. – Dusseldorf : Schwann, 1962. – 445 s.

6. Shtern I.B. Vybrani topiky ta lekxyky suchasnoyi lnhivistyky / I. B. Shtern. – К. : Artek, 1998. – 336 s.

7. Telyya V.N. Metaforyzatsyya y yiyi rol' v sozdannyi yazukovoу kartyny myra / V.N. Telyya // Rol chelovecheskoho faktora v yazyke: Yazyk y kartyna myra. – М. : Nauka, 1988. – 216 s.

8. Luryya A.R. Yazyk y soznaniye / Pod redaktsiyey E.D. Khomskoy. – Rostov n/D. : Fenyks, 1998. – 416 s.

9. Vezhbytskaya A. Ponymaniye kultur cherez posredstvo klyuchevykh slov / A. Vezhbytskaya. – М. : Yazyky slavyanskoy kultury, 2001. – 288 s.

10. Vezhbytskaya A. Sopotavlениye kultur cherez posredstvo lekxyky y hrammatyky / A. Vezhbytskaya. – М. : Yazyky slavyanskoy kultury, 2001. – 272 s.

11. Tymofiyenko V.I. Arkhitektura i monumental'ne mystetstvo: Ternyny i ponyattya (slovnnyk) / V. I. Tymofiyenko. – К. : Vyd-vo Instytutu problem suchasnoho mystetstva, Holovkyyivarkhitektura, 2002. – 472 s.

12. Arkhitektura: Korotkyy slovnnyk-dovidnyk / Za red. A.P. Mardera. – К. : Budivelnnyk, 1995. – 336 s.

13. Filsofs'kyy entsyklopedychnyy slovnnyk. – К. : Abrys, 2002. – 744s.

Dumanska L.B.,

the senior teacher, Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture,
dumanskayalarisa@ukr.net

Ukraine, Odessa

CONCEPTUAL BASIS OF UKRAINIAN TERMINOLOGY OF ARCHITECTURE

The article deals with the conceptual basis of Ukrainian architectural terminology. The analysis of Ukrainian architectural terminology, carried out at the conceptual, definitional and linguistic levels, has shown that the formation of architectural terms is a cognitive process that verbally fixes the consequences of person's cognitive activity, aimed at adequately reflecting of reality, particularly the objects and the phenomena of the architectural branch. It is found out that the concept sphere of Ukrainian architectural terminology is the result of human cognitive activity and it originated from the basic concepts: "man", "society", "collection of objects of human activity", "art", "space", "time", "movement".

Key words: Ukrainian architectural terminology, concept, concept sphere, linguistic world-image, concept world-image.

UDC 398.332.2(477.82:4)

Kelemen Iu.I.,

applicant, Teacher of Ihor Stravinskyi Volyn State College of Culture and Arts, kelemenyulia@gmail.com

Ukraine, Lutsk

THE KUPALA FOLKLORE OF VOLYN REGION IN THE GENERAL EUROPEAN CONTEXT

Peculiarities of Kupala customs in Volyn region are studied in comparison with similar holidays from other European countries in order to identify an invariant and hypothetical vectors of the spread of specific rites and traditions from the perspective of ethno-historical factors.

Key words: Kupalo, Volyn, folklore, tradition, culture of spherical amphorae, eneolith.

The statement of a problem. Volyn belongs to those areas of Europe that could be correlated with the oldest traditions that are currently well-known as «kupalski». The amber disc revealed in cultural strata of the spherical amphorae culture in the vicinity of the village of Ivannia in 10 km from the city of Dubno has distinct features of two female dancing figures near a tree on a river bench [1, p.65].

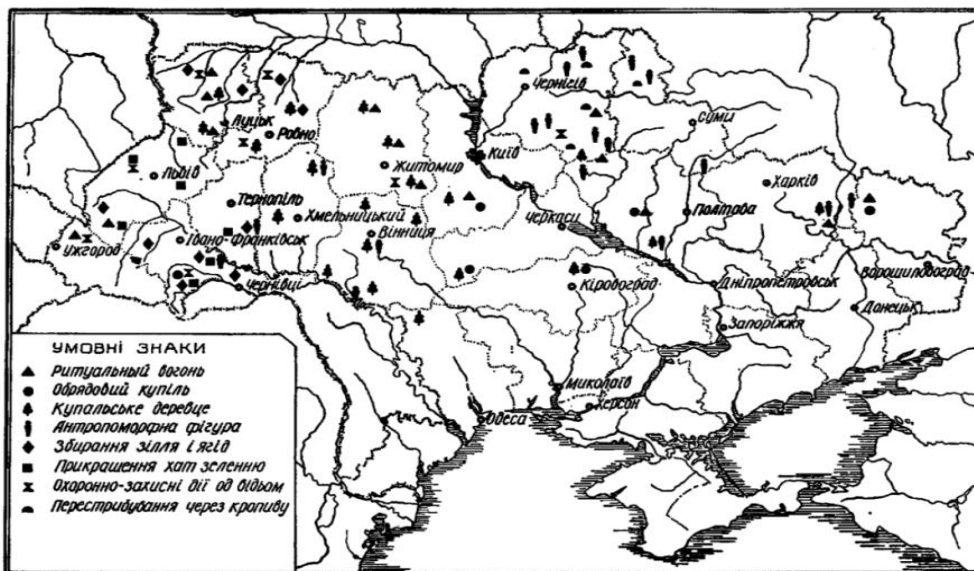

In the third millennium A.D., the culture of spherical amphorae was prevalent in the area from the river Elbe to the river Dniro. Based on the age of the amber disc

determined using the method of radiocarbon analysis, Volyn was a part of the area of this culture spread, at least, from the mid third millennium A.D. Most of its artifacts were found in Volyn and Podillia.

In the middle of the XXth century there was prevalent an idea that tribes of the spherical amphorae culture were ancestors of Slavs, Germans and Balts, which were not distinguished at that time. Currently, many investigators assume their ancestors to be Celts, Italics, and Illyrian. We consider that the folklore studies should have a right to confirm or deny one of the versions.

There are no older positivist data on the presence of Kupala customs on the territory of Europe. It gives a hope that Volyn Kupala customs have all grounds for being considered as the invariant, at least, in terms of the Ukrainian ethnic territory. This justifies the importance of conducting a detailed study of this issue.

Розповсюдження основних компонентів купальської обрядовості на Україні в кінці ХІХ — на початку ХХ ст.

There are a lot of records written about Kupala rites and traditions in Volyn region. Sometimes they were done in the national context and sometimes separately. Peculiarities of the Kupala celebration in Volyn have been studied by M.Kostomarov, P. Kulish, F. Malynka, Yu. Krashevskyi, and V. Kaminskyi.

In the XIX-XX centuries, only Lesia Ukrainka published a specific work dedicated to this issue [2]. This fact alone is sufficient to realize the overall state of the research of the Kupala-related folklore of this region. Besides, there have been

many controversies and questions raised with respect to the published study [1]. In the monographic research by Yu. Klymets, one of the findings relating to the study of regional peculiarities of the Kupala-related folklore has been a map and it also narrows down the list of «Volyn» customs further: Kupala tree, ritual fire, protective actions of witches, as well as decoration of dwellings with the greenery in Southern Volyn [3]. Due to the ethnographic focus of the study, the researcher does not study songs.

Some separate studies of the Volyn Kupala folklore have been conducted by M. Hlushko [4]. In the more recent past, V. Davydiuk was the one studying peculiarities of Volyn citizens' Kupala customs [5]. Having analyzed his work, it can be concluded that the key goal of the researcher consisted in recording locations where Kupala customs had been preserved in the passive memory of respondents living in Western Volyn, as well as presenting the most interesting information stored in archives of the Cultural Anthropology Institute. The researcher paid special attention to such customs as apotropaic, pluvial rites, the custom of collecting and burning garbage, sympathetic magic, construction of a bathing place called «kupailysia», and gathering of healing herbs and berries.

In the study by V. Davydiuk, texts of songs are incorporated into the stories of old-timers, which sometimes occurs quite naturally, since they describe the rite itself, which happens at an appropriate time. Additionally, the author provides a complete list of songs recorded in Volyn at the end of the XXth – beginning of the XXIst century. This list is drastically different from the one given in the study by Lesia Ukrainka, which encourages the researcher to conclude that texts from Poltava region collected by her mother Olena Pchilka could have been included into the collection compiled by an experienced at that time folklore writer.

This way, the research by V. Davydiuk titled «Kupalo in Western Volyn» seems to be most scientific and evidence-based with inclusion of ethnographic data from Volyn [5]. However, the key shortcoming of this paper is that it covers only a part of the region. The other part, i.e. Eastern Volyn is represented by one village only in the article by Mykhailo Hlushko [4].

With respect to the ethnological data, there is much misunderstanding caused by confusion between ethnographic Volyn and administrative Volyn of different time periods. As a consequence, the term «from Volyn» often incorporates facts from Polissia and even from Central Ukraine, while the territory of Southern Volyn (a part from Lviv, Ternopil, and Khmelnytsk regions) is ignored. As a result, it is still not known for sure what the Volyn text in Kupalo rites tradition and folklore means. Hence, attempting to determine peculiarities of folklore traditions of Volyn, it is necessary to point out our understanding of the ethnographic-cultural territory acknowledged as Volyn is located at the dialectological and ethno-cultural levels. The majority of well-known scholars delineates it as follows: Chełm – Ustyluh – Volodymyr Volynskiy – Lutsk – Rivne – Novohrad-Volynskiy, to the west of the demarcation line of Chervonoarmiisk – Chudniv – Liubar, to the south of the demarcation line of Starokostiantyniv – Volochysk – Zbarazh – Pochaiv – Brody – Kamianka-Buzka – Chervonohrad – Sokal – Tomaszów Lubelski, to the south-east of the demarcation line of Bilhorai – Zamosts – Krasnostav – Hrubeshiv – Chełm. The problematic issue is that of the inclusion of the territory of Chełm region into the boundaries of ethnographic Volyn and its consideration in our study since currently Volyn ethnophores are absent there due to their displacement during «Visla» operation. The territory itself without representatives of its native citizens loses its ethnographic informative nature within tasks set forth for future researches.

The purpose of the article is to reveal peculiarities of Kupalo customs and rites in Volyn based on archive materials

and own field notes of the author, as well as determining losses and innovations that the rite could have experienced in the process of its spread to the periphery. Special attention should be paid to typological connections of original Volyn customs with the similar ones of other peoples of Europe.

The statement of the main material. It is worth noting that in the XXth century Kupalo-related customs were studied mostly on the basis of works of researchers rather than stories of senior locals and it almost never happened in the environment of the live routine life. Items that were artificially revived in the 60-70s have little in common with the ones observed by ethnographic scholars and folklore researchers at the beginning of the century. In turn, nowadays memories of senior people contain stories about dressed-up sea creatures, mermaids, merry-go-rounds brought into the village («Pryvozyly karuzeliu z mista») [6]. There are many memories of this kind in records of the archive of the Cultural Anthropology Institute, which constitutes the basis for collection of data used in our study.

In most regions of Ukraine, the content of Kupalo celebrations consists in making of wreathes, Kupalo fires, mantle rite. These aspects make the Ukrainian custom very similar to those of Poland, Lithuania, Germany or even Sweden. However, in many countries of Western Europe it is obligatory on this day to decorate a tree with flowers and stripes. As a rule, it is a branch consisting of two parts that sometimes resemble a human figure. Around this item, young people were often dancing in a circle and singing Kupalo songs. Similar events took place all over Europe with minor differences. In the recent years and even decades, a huge part of regional customs common for the holiday have disappeared and some of them have been unified. Some Kupalo customs similar to the Ukrainian ones exist even nowadays in Estonia, Lithuania, Sweden, the Czech Republic, Germany, Austria, Serbia, Bulgaria, Poland, England, the Republic of Belarus, etc.

However, it should be noted that residents of some Volyn villages refuse to celebrate this holiday with some customs. Their justification is simple: «We have never celebrated Kupalo because we do not have a river» [7].

Considering that ancient people were building their villages only on river banks, it is a convincing argument. The tradition has failed to emerge since the ancient times and then the new population came to these villages and such celebrations were not typical for them. For instance, these could be Balt tribes or people originating from the Carpathian Mountains or Polissia where Kupalo customs were not really cultivated. In turn, Volyn is among regions rich in Kupalo customs and rites. The absence of records about the celebration of this holiday is a rarity here rather than a rule.

Kupalo is celebrated the same way all over the territory of ethnographic Volyn. The most common customs and rites typical for this holiday included the following: making of wreathes and putting them into water; decoration of the Kupalo tree and its sinking (rarely burning); making of a ritual bonfire and jumping over it (in some regions over nettle); observation of the «sun game»; singing songs; dancing in a circle. The above mentioned customs are similar to the ones described by Inokentii Hizek in his «Synopsis of the Rus History of 1679»: «Young men and women gather together, make wreathes from various plants, put them on, and they also make fires on this devilish

playground, they walk and jump around it in a sinful manner. They sing sinful Kupalo songs, frequently say his name, jump over the fire... They have many other devilish rites that I do not dare to write about» [1, p.47]. Those things that Hizel does not dare to write about are also not mentioned in available records from Volyn. Memories about these things («getting rid of the wreath») are mentioned in songs only. There are no records testifying that these things happened in this region in the ancient times. However, the author was well aware of Volyn Kupalo traditions since he worked as the head of a school by the Hoshchan monastery at the beginning of his career.

The mantle rite was the most popular rite in Volyn, as well as in other regions of Ukraine and Europe alike except for the mountainous regions according to ethnographic researchers surveyed in the 80-90s. Fortunetelling with the use of wreathes was one of the final stages of the celebration. In addition to Volyn, this rite was prevalent in Poltava region, Podillia, Polissia, central regions on the right bank of Dnipro, and eastern regions of the left bank of Dnipro [3, p. 46].

Residents of some locations started celebrating Kupalo in the 60s of the XXth century: «In our region people did not celebrate Kupalo much. This happened more in recent years, girls were getting together, making wreathes and putting them into the water, but I do not recollect any special rites. People were making fires by the river, decorating the tree» [8].

Field notes from ethnographic Volyn show that often informants remember not about fortunetelling with the use of wreathes, swimming, jumping over the fire, but rather decoration of «kupailytsia». Rites associated with the Kupalo tree were spread in many villages. They were decorating willow branches with flowers, which had been brought by young men, and then a wreath was put on top. It was called Kupailo. Girls were dancing in a circle around it and singing [9,10].

They were decorating the tree with ripe cherries, branches, flowers, carrots, thistle, nettle. «And girls were taking this tree to the river and they had to do that without boys taking it away. In turn, boys tried to take it, i.e. «Kupalo» away and girls were hitting boys with nettle, while boys were doing the same to girls» [11]. Girls were dancing in a circle around this «Kupalo» and «when they had had enough fun, boys were taking away decorations from this tree and it was thrown into the water» [12, 13]. In some villages, Kupalo tree was broken at the end of celebrations, people were taking its branches home. They were thrown into the field «as this tree was really powerful on Kupalo» [14]. Perhaps, it was forbidden to climb a cherry tree because of this special status of the tree. In Volyn region, people believed into the evil powers of Ivano-skydailo (thrower): «Even my brother fell from the cherry that he climbed on this holiday. He fell down, but he was not seriously injured» [15]. Special attention should be paid to an instance when the tree «was made in a way it resembled a human being, it was decorated with wreathes, bound with stripes, decorated with flowers». Finally, it was burned down and people were jumping over that fire [16].

The two alternative options of burning and breaking with a view to bringing its parts into the field cannot be considered to be of equal value without additional cognitive mediators.

It should be noted that the song accompanying this rite was far from the content of the rite, especially, with respect to the creative function aimed at the agrarian field: Kupailo needs to be bathed/It should be well hidden in the water [17]. Hence, the rite was perceived as a substitution of the burial rite.

While describing the Ukrainian Kupalo rite, O. Afanasiev gives two attributes: a doll «Kupalo» and a tree decorated with stripes and wreathes (Tatarian maple, willow, poplar). Not far from it, people were burning a fire over which they were jumping in pairs while holding Kupalo doll in their hands. On the following day, Kupalo doll and Marena tree were taken to the river where all decorations were removed from them and they were thrown into the water [18, p.352]. Emphasizing that the rite associated with Kupalo tree is richer than the one relating to the use of the doll, V. Davydiuk rightfully assumes that sinking or burning of the doll is a simplified version of the previous mermaid rite of sending a family messenger to the deceased relatives who, as it is well-known, had the priority task of taking care of the living relatives by means of providing them with all necessary items. A girl dressed as a bush performs functions similar to those of the decorated tree in the mermaid rite. The Kupalo rite is more recent since it is done without dressing up. The scholar believes that there are typological priorities in both rituals and finally comes to a conclusion that although both rituals are connected with the same cult – the cult of ancestors, they were formed on different territories [1, p.84].

In many European countries, the mermaid rite similar to our bush is known as the May tree. T. Ahapkina considers it to be originating from the West [19, p.511]. It is also well-known in the northern part of Europe. In Sweden, people dance around a May tree on Ivaniv day just like in Ukraine [20, p.95]. In Norway, people also install a May tree called majstand, which is the trunk of a pine with a plank on the top onto which wreathes are put [20, p.96]. In Finland, Saami were decorating a pillar around which they were dancing on Johannes day. In their culture, it symbolized summer without any connection to the cult of deceased relatives. It seems that this people has borrowed the form of the holiday from their neighbors without borrowing its content. The Finnish-Hungarian community of Sammi came to Europe from Ural in IVth millennium B.C. [20, p.121]. In Germany, where the cult of ancestors had been present since the ancient times, people were going around with the May tree just like our ancestors were doing with the bush at the time of the rye harvesting, while it was burned down on the Johannes day [20, p.125].

The process of preparing fuel for the Kupalo fire played a special role in Volyn. It has all signs of a ritual here. All items that were no longer useful and needed in the household were taken to «kupailytsia»: «People were going around the village and gathering all sorts of garbage that could be burned, various wooden items, broken beds, wheels, all these things were put into a pile somewhere aside» [21]. Each household had to give something. Those households that failed to give something were accused of having a witch among its members. (There a conviction that one should now give or borrow something on a holiday, which is widespread in Western Polissia, and Volyn residents considered women from Polissia to be witches for some reason.) «In the evening before Ivana Kupalo, children of all ages were going around their neighborhoods with carriages. They were

bringing them from different parts of the village. They were coming to each house and each owner had to give something: either an old box or some garbage. Things that were no longer necessary. Children were doing that all evening and shouting «Doruba – Doruba – Doruba». But when someone was not giving anything, they were shouting: «Witch! Witch!». Afterwards, they were going outside the village where older people were waiting for them. They were making a large fire. Boys and girls were singing different songs, dancing. When the fire started fading, they were jumping over it. They were leaving the place of celebration late at night, while boys and girls were staying there till morning» [23].

The most similar rite can be found in Belgium. They even have a similar saying. There boys are shouting: «Woods («drova»), woods, getting woods for Saint Yan» [20, p.58].

In South-Western Volyn, there existed a custom to burn fires in front of the house. Maybe, it was the apotropaion way of warding off the evil and witches. This way residents of Volyn are very similar to Scotts [20, p.51] and Austrians [20, p.144]. This protective function of fires similar to our Kupalo is also present in Northern Europe. Saami residing in the northern part of Scandinavia make fires on Johannes day among deer herds, thereby using smoke to ward them off against the evil, sorcery, and illnesses. Summer starts in their region on this day [20, p.121]. Something similar existed among our Hutsuls who were shepherders. This evokes an idea about the cattle-related origin of ritual fires.

In Volyn region, Lesia Ukrainka did not observe the ritual of using fires to celebrate Kupalo [2]. It is also not mentioned by V. Davydiuk within the context of customs and rites used in the eastern part of Volyn or in local Kupalo songs [22, p.62]. Moreover, since girls were ending their rite of sinking «kupailytsi» while there was still daylight and this marked the end of the celebration, they did not use fire at all. In Western Volyn, fires were made. In the vicinity of Kremynets and Bilohiria, as a rule, locals were putting burning wheels decorated with straw and clothes in a way similar to the one evident in Scotland [20, p.72], Wales [20, p.72], Austria [20, p.146], and Italy [20, pp.9-14]. However, fires did not have any special ritual meaning in Volyn. It seems that a fire was made for lighting purposes rather than for some ritual purposes. It was made not only by the river, but also somewhere along the roads. Its ashes were not guarded. Only boys were jumping over the fire and it seems they were doing that for fun as some of them even tried to jump «over the river» [24]. People were jumping one by one over the fire in Greece as well where each person jumping over the fire made a wish on this day [20, p.272]. The similar situation was observed in Italy [20, pp.9-14]. Individuals were jumping one by one over the fire on the island of Mikeland in the UK as well [20, p.72]. In turn, in France people were doing that in pairs, while not only potential couples were doing this, but also godmothers and godfathers [20, pp.22-23]. In Upper Saxon regions it was believed that if the couple managed to hold hands while jumping, their love would become stronger and they would marry that year [20, p.124]. If the fire touched the dress, it was perceived as a bad sign. In other locations, in the contrary, if the dress did not catch on fire, it was believed that the girl would not get pregnant [20, pp.124-125]. Similar beliefs are quite prevalent in Ukraine as well. One of the similar superstitions relating to the mantle rite that is

applicable to boys only who were jumping alone has been found among Volyn residents in our study: «The one who manages to jump over the fire will marry, while the one who fails to do that and gets into fire will remain unmarried» [25].

Ritual fires burning on the day of the summer solstice were spread all over Europe. In the UK, celebratory fires were burning all night at crossroads, on the hills, on squares, while in Scottish towns they were burned in front of each house – just like among Volyn residents [20, p.71]. They were also burned in the Netherlands, Italy, Spain, Greece, Albania, Switzerland (in this country ritual fires are spread only in some locations and this tradition emerged under the influence of Germans, French people, and Italians). They were the key element of Johannes customs in Germany (in the XIXth century, Johannes customs were prevailing in Southern Germany, while Easter fires were more prevalent in Northern Germany), Norway, Sweden, Finland, France (predominantly in Alsace, which borders on Germany and Switzerland). They were absent only on the southern bank of the Gulf of Finland, they were traditional only in Eastern Finland on the seaside in the vicinity of Turku and Honko, as well as in the suburbs of Helsinki. In Estonia, there were prevalent everywhere in the night of this holiday even though other traditions are not well-established here. In Norway, there is a custom of jumping over the fire, while in Sweden a large fire similar to the Easter one is burned [20, p.95].

E. Ferle considered that the roots of Kupalo fires went back to the common Arian background even though some details could be borrowed from one another in the later years [26, p.160]. What is the secret of its lack of popularity among Volyn residents then? Probably, it is only caused by the fact that Volyn residents established the celebration of Kupalo much earlier than most Europeans. That is why many elements brought forth by representatives of the mound-building culture from Northern Black Sea region to Western Europe were not authentic for them, while the local tradition proved to be self-sufficient and selectively incorporated foreign elements, including Kupalo fires that had an evident steppe origin (Skiffs or Iranians – Yu. K.), according to V. Davydiuk [1, p.85].

Another special element of the Kupalo folklore of Volyn was «wetting», which was practiced in Podillia and neighboring western part of Volyn on Easter («wetting Monday»). «Boys were wetting girls early in the morning when they were still sleeping in their beds, they were coming and showering them with water» [13]. A similar custom existed in some regions of the French-speaking part of Switzerland. On this holiday, boys were showering women and girls with water [20, p.155]. Volyn girls were looking for «someone who would shower them with water and whose name was Ivan» [27].

Conclusions. As we have seen, customs and rites common for the celebration of the day of summer solstice are different all over Europe and they have local peculiarities in all regions with some elements dominating over others and others being absent. As our research has shown, Kupalo folklore is equally represented on the territory of entire Volyn. It is a sign of the authenticity of the Kupalo tradition in this region. Overall, Volyn residents share the largest number of similar rites and customs typical for the celebration of the day of summer solstice with peoples of the Celtic origin.

Literature

1. Давидюк В. Купала, Купала, де ти літувала // Поліська дома. Вип. 3. С. 45-103.
2. Українка Леся. Купало на Волині // Українка Леся. Зібрання творів у 12-ти томах. – Т. 9. Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1977. С. 9-29.
3. Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. К.: Наукова думка, 1990 – 144с.
4. Глушко М. Купальські пісні Східної Волині з села Дубрівки Баранівського району Житомирської області // Міфологія і фольклор. 2009. № 1. С. 75-84.
5. Давидюк В. Купало на заході Волині. Луцьк, 2015. 76 с.
6. Архів ІКА. Ф. 2-Б. Од. зб. 68 – Арк. 31-32 (с. Ставок).
7. Архів ІКА. Ф. 2. Од. зб. 201 – Арк. 39 (с. Піддубці).
8. Архів ІКА. Ф. 2-І. Од. зб. 14. Арк. 10 (с. Заболотці).
9. Архів ІКА. Ф. 2. Од. зб. 110 – Арк. 9 (с. Старосілля).
10. Архів ІКА. Ф. 2. Од. зб. 112 – Арк. 10 (с. Павлівка).
11. Архів ІКА. Ф. 2-Б. Од. зб. 24 – Арк. 32 (с. Здовбиця).
12. Архів ІКА. Ф. 2-Е. Од. зб. 3 – Арк. 20 (с. Хорохорин).
13. Архів ІКА. Ф. 2-І. Од. зб. 2 – Арк. 1 (с. Холопичі).
14. Архів ІКА. Ф. 2. Од. зб. 74 – Арк. 16 (с. Смолева).
15. Архів ІКА. Ф. 2. Од. зб. 68 – Арк. 13 (с. Ошів).
16. Архів ІКА. Ф. 2. Од. зб. 79 – Арк. 79 (с. Узринів).
17. Климець Ю. Землеробська основа купальської обрядовості слов'ян // Проблеми слов'янознавства. 1999. Вип. 50. С. 203-209.
18. Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу. В 3-х т. Т. 3. Москва: Сов. писатель, 1995. 416 с.
19. Агапкина Т. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. Москва: Индрик, 2002. – 816 с.
20. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: конец XIX-начало XX в.: летне-осенние праздники. Т. 3. Москва, 1978. 296 с.
21. Архів ІКА. Ф. 2-Б. Од. зб. 84 – Арк. 26-27 (с. Птича).
22. Давидюк В. Етнологічний нарис Волині. Луцьк, 2005. 70 с.
23. Архів ІКА. Ф. 2-Б. Од. зб. 100 – Арк. 18 (с. Поздимир).
24. Архів ІКА. Ф. 2. Од. зб. 120 – Арк. 43 (с. Городище).
25. Архів ІКА. Ф. 2. Од. зб. 32 – Арк. 15 (с. Старосілля).
26. Ferle E. Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker. – Kassel, 1955. S. 160
27. Архів ІКА. Ф. 2-Б. Од. зб. 53 – Арк. 14 (с. Понишів).

References

1. Davydiuk, V. (n.d.). Kupala, Kupala, de ty lituvala [Kupalo, Kupalo, where have you been in summer] (Issue 3), (pp.45-103). Luts'k: Poliska doma. [in Ukrainian].
2. Lesia Ukrainka (1977). Kupalo na Volyni [Kupalo in Volyn]. Collection in 12 Volumes, (Vol.9). Zapysy narodnoi tvorchosti. Pysni, zapysani z holosu Lesi Ukrainky – Records of folk arts. Songs, recorded from Lesia Ukrainka's voice, (pp.9-29). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Klymets, Yu. (1990). Kupalska obriadovist na Ukraini [Kupalo Customs in Ukraine], p.46. Kyiv: Naukova dumka -144p. [in Ukrainian].
4. Hlushko, M. (2009). Kupalski pismi Skhidnoi Volyni z sela Dubrivka Baranivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti [Kupalo Songs of Eastern Volyn from the Village of Dubrivka in Baranivskyi District of Zhytomyr Region]. Mifolohiia i folklor – Mythology and Folklore (No 1),

(pp.75-84) [in Ukrainian].

5. Davydiuk, V. (2015). Kupalo na zachodi Volyni [Kupalo in Western Volyn], p.76. Luts'k [in Ukrainian].
6. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2.-B. Volume 68, pp.31-32 (village of Stavok, Luts'k district, Volyn region).
7. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 201, p.39 (village of Piddubtsi, Luts'k district, Volyn region).
8. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 14, p.10 (village of Zabolottsi, Ivanychi district, Volyn region).
9. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 110, p.9 (village of Starosillia, Ivanyshi district, Volyn region).
10. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 112, p.10 (village of Pavlivka, Ivanychi district, Volyn region).
11. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2.-B. Volume 24, p.32 (village of Zdobvitsi, Zdobuniv district, Rivne region).
12. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2.-E. Volume 3, p.20 (village of Khorokhoryn, Luts'k district, Volyn region).
13. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 2, p.1 (village of Kholopychi, Volodymyr-Volynskyi district, Volyn region).
14. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 74, p.16 (village of Smolieva, Horokhiv district, Volyn region).
15. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 68, p.13 (village of Oshchiv, Horokhiv district, Volyn region).
16. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 79, p.79 (village of Uzhniv, Horokhiv district, Volyn region).
17. Klymets, Yu. (1999). Zemlerobskā osnova kupalskoi obriadovosti slovian [Agricultural Foundation of Kupalo Customs and Rites of Slavic People]. Problemy slovianoznavstva – Problems of Slavic Studies (Issue 50), (pp.203-209). [in Ukrainian].
18. Afanasiev, A. (1995) Poeticheskie vozrenia slavian na prirodu [Poetic Worldviews of Slavic People with Respect to Nature]. In 3 Volumes. Vol. 3, (pp.710-725) [in Russian]-416p.
19. Агапкина, Т. (2002). Mifopoeticheskie osnovy slavianskogo narodnogo kalendara [Mythopoetic grounds for Slavic people's calendar]. Spring-summer cycle. Moscow: Indrik, 816 pages [in Russian].
20. Kalendarnye obychai i obriady v stranakh zarubezhnoi Yevropy: Konets XIX - nachalo XX veka [Calendar Customs and Rites in Foreign Countries of Europe: The End of the XIXth – beginning of the XXth century]. Summer and autumn holidays (1978), 296 pages. Moscow [in Russian].
21. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2.-B. Volume 84, pp.26-27 (village of Ptycha, Dubno district, Volyn region).
22. Davydiuk, V. (2005). Etnolohichnyi narys Volyni [Ethnological Overview of Volyn], p.70. Luts'k [in Ukrainian].
23. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2.-B. Volume 100, p.18 (village of Pozdymyr, Radekhiv district, Lviv region).
24. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 120, p.43 (village of Horodyshe, Luts'k district, Volyn region).
25. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2. Volume 32, p.15 (village of Starosillia, Ivanychi district, Volyn region).
26. Ferle E. Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker. – Kassel, 1955. S. 160.
27. Archive of the Cultural Anthropology Institute F.2.-B. Volume 53, p.14 (village of Ponychiv, Volodymyr-Volynskyi district, Volyn region).

Келемен Ю.І.,

здобувач, викладач Волинського державного коледжу культури і мистецтва імені Ігоря Стравінського, kelemenylia@gmail.com

Україна, м. Луцьк

КУПАЛЬСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ВОЛИНИ В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Розглядаються особливості купальських звичаїв Волині в порівнянні з аналогами в інших європейських країнах з метою встановлення інваріанту та гіпотетичних векторів поширення окремих обрядодій з огляду на етноісторичні чинники.

Ключові слова: Купало, Волинь, фольклор, традиція, культура кулястих амфор, енеоліт.

УДК 821.161.2'04-1.09

Мартинюк Г.В.,

здобувач кафедри української літератури

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, galynka111@gmail.com

Україна, м. Луцьк

СТИЛЬОВИЙ ФЕНОМЕН ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИХ ВІРШОВАНИХ ЛЯМЕНТІВ

У статті розглянуто питання різновекторної стильової орієнтації літературного слова в часи бароко. На матеріалі ранньобарокових віршованих ляментів простежено перехрещення різних ідеологій та художньо-стильових систем у літературі кінця XVI – початку XVII ст. Середньовічні ознаки творів (дидактичне спрямування, біблійна інтертекстуальність, орієнтація на християнські цінності й ідеали) сполучаються з ренесансною ідеологією (увага до суспільних проблем, людської особистості, античних ідеалів) та ідеологією польського сарматизму. Ляменти розвивають барокові мотиви смерті, швидкоплинності життя, посмертної долі людини, їм притаманна барокова напруженість, урочистість, театральність, посилена емоційність та окремі прийоми барокової декоративності.

Ключові слова: Середньовіччя, Ренесанс, Бароко, раннє бароко, лямент, ідеологія сарматизму.

Традиційне вивчення стильових особливостей давньоукраїнської поезії досі зводилося, як правило, до механічного виокремлення тих художніх (формальних) засобів, що лежать на поверхні художнього тексту і котрі дають підстави говорити про переваги в ньому тих чи інших стильових ознак. Цей підхід можна вважати в цілому виправданим, якщо при цьому враховувати й ті світоглядні домінанти, що складають основу відповідних художньо-стильових явищ.

Говорячи про поезію кінця XVI – початку XVII століття – періоду раннього українського бароко, як прийнято сьогодні номінувати цю добу, – необхідно взяти до уваги той важливий факт, що «Саме в цей період в українській літературі рельєфно виділяються ознаки цивілізаційних ареалів Сходу й Заходу, які у вигляді іманентно притаманних літературному розвитку діалогічних стосунків визначають сутність національного письменства» [1, с.1]. Під цим кутом зору Л. Литвин аналізує вірші полемічного комплексу останньої чверті XVI ст. [1]. Л. Семенюк, розглядаючи різножанрову поезію періоду раннього бароко, робить висновок про її «художньо-стильовий еkleктизм», тобто взаємодію в ній різних культурних пластів (середньовічного, ренесансного, барокового), що веде до трансформації стильових ознак [2]. Художніх особливостей ранньобарокової поезії торкалися в своїх працях такі вчені як архієпископ Ігор (Ю. Ісиченко), В. Коптілов, В. Кречотень, Б. Криса, М. Насенко, Д. Наливайко, Р. Радишевський, В. Шевчук, В. Яременко та ін. Цікавим та перспективним видається нам науковий підхід до розв'язання цієї наукової проблеми Н. Поплавської, котра на матеріалі української полемічно-публіцистичної прози кінця XVI – початку XVII ст. чи не вперше здійснила спробу відійти від традиційного синхронного опису художніх прикмет ренесансно-барокової системи, щоб осягнути її джерела, закономірності, динаміку та функціонування на українському національному ґрунті [3, с.312-335].

Вважаємо, що давньоукраїнська поезія може стати ще одним підґрунтям для визначення вектору стильової орієнтації літературного слова в часи Бароко. Зокрема, ставимо своїм завданням окреслити стильовий феномен

ляментів як одного з найбільш репрезентативних віршованих жанрів ранньобарокової поетичної творчості.

Виклад основного матеріалу. У сучасному літературознавстві не піддається сумніву факт ренесансно-барокової орієнтації українського письменства в епоху раннього бароко. Проте мусимо визнати, що чимало суттєвих моментів, котрі стосуються цієї епохи, до сьогодні залишаються відкритими, як от: початок Бароко в українській літературі, визначення меж між Ренесансом і Бароко, своєрідність засвоєння цих художніх систем національною культурою, їх вияви у творчості того чи іншого автора чи в конкретному творі, співвідношення стильових ознак бароко і ренесансу із традиційним візантійським каноном тощо.

Як стверджує Н. Поплавська, «Така невизначеність дефініцій пояснюється найперше тим, що ренесансна та барокова програми... є, по суті, етапами одного процесу – становлення літератури Нового часу, яка відштовхувалася від християнської спадщини Середньовіччя та від Біблії як інваріанта культурного алгоритму» [3, с.313-314]. Учені переважно розглядають Ренесанс у відриві від набутків Середньовіччя, переносячи акцент на античну традицію, та одностайно визнають стрімкий поворот Бароко до цієї спадщини з урахуванням ренесансного досвіду. Про таку гетерогенність Бароко свого часу писав Д. Чижевський, наголошуючи на синтезі готичних та ренесансних елементів у бароковій естетиці [4, с.239-240].

Відомо, що активне звернення української культури, що в кінці XVI ст. ще цілком перебувала в лоні візантійсько-православної культурної традиції, до середньовічного культурного досвіду стало наслідком ряду суспільно-політичних процесів, що спричинили нагальну потребу захисту національної ідентичності та релігійної самобутності. З іншого боку, в нових умовах неминучим стає процес інтегрування до загальноєвропейського культурного простору, який у кінці XVI ст. у країнах Західної Європи був цілковито ренесансно-бароковим.

Варто погодитися з думкою тих учених, які вважають, що межі між Ренесансом та Бароко на українському ґрунті досить хиткі. Ці стилі сприймаються як маркери

західної культури, що контрастує зі східною, візантійсько-болгарською. Більше того, в науці досить поширеною є думка, що Бароко на східнослов'янському ґрунті взяло на себе і продовжило деякі функції Ренесансу, зокрема гуманізації і секуляризації літератури.

Попри це, реальна картина взаємодії ренесансної і барокової систем у кожній національній літературі мала свої особливості. Вчені наголошують на тому, що ренесанс в Україні більше проявився у громадському житті (діяльність братств, друкарень, звернення до національної мови) та меншою мірою позначився на поезії літературних творів. Ще Д. Чижевський зазначав, що «впливи ренесансу та реформації були на Україні ширші та глибші в житті, аніж у літературі» [4, с.217]. Тому не дивно, що в період раннього бароко були засвоєні й розвинуті ренесансно-реформаційні ідеї, але майже не освоєна ренесансна поетика. Недаремно автори нової 12-томної «Історії української літератури», аналізуючи літературний процес кінця XVI – початку XVII ст., підкреслюють «власне «прикладність» античних мотивів і образів, їхню підпорядкованість християнській концепційній домінанті» [5, с.225].

Цікаві міркування щодо взаємозв'язків Ренесансу і Бароко знаходимо в дослідженні Н. Поплавської. За її спостереженням, бароко «прагнуло найперше зберегти звичні основи церковної культури й зовсім не було активним носієм гуманістичної програми» [3, с.314]. Окрім того, бароко, на думку дослідниці, «є складнішим синтетичним стилем, який було «раціонально» створено в лоні католицької церкви спеціально для поглинання ворожого церкві ренесансного досвіду, адаптації його до середньовічної літературно-мистецької традиції й загальної модернізації методів церковної пропаганди» [3, с.315].

Зважаючи на це, можемо стверджувати, що стиль бароко в українській літературі справді постав на ґрунті складного синтезу традиційного і нового, а співвідношення в ньому різних складових мало певну специфіку. Узявши за основу питому візантійсько-руську християнську спадщину, митці бароко вдало сполучали її з ренесансно-реформаційними ідеями та бароковою поетикою, що була засвоєна посередництвом теоретичних курсів поетики і риторики.

Специфіка літературної творчості в часи раннього бароко полягала в тому, що на цьому етапі літературного розвитку найпотужніше проявилася середньовічна православна складова. У полемічній прозі, віршах полемічного, морально-дидактичного спрямування – загалом у прозі та поезії релігійного змісту переважають середньовічні елементи барокової художньої системи. В інших віршованих жанрах – панегіриках, історичних, геральдичних творах тощо, що своїм зародженням і поширенням завдячують насамперед польським літературним впливам, більше відчутні елементи ренесансно-барокові. Зрештою, і твори релігійного звучання, хоча ґрунтуються на ідейних установках, темах і сюжетах із традиційного канонічного ареалу, все ж розробляють їх із абсолютно нових позицій, базуючись на ренесансно-бароковій образності та художніх принципах барокового мистецтва.

Усе це знайшло безпосередній вияв у сфері ранньобарокової поезії, котра зберігає середньовічно-теологічну природу та водночас демонструє радикальну зміну самого типу літератури. Відбувається переорієнтація зі сфери риторики, притаманної середньовічним прозовим жанрам, на художнє слово, на жанри поетичні, для яких характерна художня образність [3, с.316-317]. Проілюструємо це конкретними прикладами, спираючись на тексти віршованих ляментів кінця XVI – початку XVII ст.

Уже перший зразок твору цього жанру, «Лямент дому княжат Острозьких...» (Острог, 1603) має виразні ознаки середньовічної ідеології, православного традиціоналізму: лямент наголошує, що померлий Олександр – один із синів князя Костянтина Острозького, був відданий православ'ю; у творі помітні полемічні елементи, звучить ідея відстоювання батьківської «віри грецької». Разом із тим, проблема спадковості і збереження представниками роду батьківських традицій, що є наскрізною в «Ляменті...», надає йому виразного ренесансного забарвлення. Померлий князь закликає «*позосталих синів*» наслідувати предків, дотримуватися їхньої віри та віддано служити вітчизні – Речі Посполитій: «*Залишаю вам вітчизну вашу неподільну, / для котрої оборонцями і дідичами станьте надійно. / Служіте Речі Посполитій потужно і вірно, / життя скромне ведучи, було щоб саме помірно*» [6, I, с.527].

У ляментах досить помітне використання традиційної церковної образності, незмінним джерелом якої є Біблія та похідна від неї патристична література. Автори вдаються до біблійних епіграфів, алюзій. Так, «Плач, або Лямент... на смерть Г. Желіборського» Петра Презвітера відкривається епіграфом з Біблії «*Над мертвим виточи сльози*» та «*Учини плач, як і належить йому*» (Сирах: 38). Саме цитати й алюзії зі Святого Письма наповнюють подальший текст духовним змістом, пояснюючи сутність подій. Йдучи за біблійною настановою, автор прагне висловити власний жаль, біль і «*плач достойний*» на «*зшестья з світу пана в Желіборах, Пречесного Григорія, цнот мужа великих*» [6, I, с.622].

Аналізований твір завершується «Епітафіоном», у якому звучить панегіричне величання покійного та його роду. Автор прославляє «*...славного, мужнього того, / І діяльність, й цнотами мужа значного. / Григорія із дому отих Желіборських, / Із героїв хоробрих, з мужів славних роських*» [6, I, с.629-630], який «*як син для Вітчизни трудився оружно, / На полях битов славних стаючи потужно*» [6, I, с.630]. Усе в цьому панегіричному величанні свідчить про цілісність природи головного героя, не схильного до внутрішнього роздвоєння та духовних пошуків. Це ренесансна особистість, для якої понад усе – служіння вітчизні, суспільним потребам. Усе зазначене, на думку вчених, є виявом ідеології польського сарматизму, що поширилася в Україні «як одна з версій західництва на рівні елітарної поезії» [1, с.13].

Ознаками «сарматського ідеалу» найбільше вирізняється з-поміж зразків тогочасної поезії твір Касіяна Саковича «Вірші на жалосний погреб... Петра Конашевича Сагайдачного». Інтерпретацію цього твору на засадах рецептивної естетики здійснив Г. Грабович, співвідносячи його з ідеологією ренесансу [7]. Виразні

ренесансно-реформаційні ідеї звучать у тій частині твору, що стосується виховання й освіти такої непересічної особистості, як гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Автор вдало розставляє акценти на тих явищах, що мали особливе значення в контексті ренесансно-реформаційного руху кінця XVI – початку XVII ст.: школа – мова – віра – віддане служіння спільній справі. При цьому образ гетьмана постає як у реальному, так і в ідеальному плані. Не відмовляється автор і від середньовічного провіденційного трактування історії: головний герой ляменту постає, подібно до інших історичних діячів, як інструмент Божого провидіння, Божого промислу, якого Бог дав, і Бог забрав, незважаючи на його заслуги та короткий вік.

Інші зразки ранньобарокових ляментів першої чверті XVII ст., зокрема «Лямент світу вбогих на жалісну смерть... Леонтія Карповича» М. Смотрицького та «Лямент по святобливо вмерлім Іоанну Василевичу» Давида Андрієвича, відходять від ідеалу сарматизму і розгортають свій головний мотив на засадах православного традиціоналізму [2, с.28]. Це й не дивно, адже вони адресовані духовним особам – настоятелю Віленського Святодухівського монастиря Леонтію Карповичу та священику Луцької братської церкви Іоанну Василевичу. Геоцентризм, увага до питань віри, аскетичні ідеали особистого служіння Богові, церкві, пафос жертвовності, яка воздається на небесах – усі ці ознаки середньовічної ідеології демонструють обидва твори. Звідси – ідеал оплакуваної особи: це людина, що не знає вагань та спирається на традиційні християнські норми праведності і гріховності, добра і зла. Вона послідовна у відстоюванні православної віри, відзначається жертвовністю і добротністю, тому її земний шлях – це лише підготовка до вічного життя на Небі. Так, розповідаючи про трагічні колізії життя Іоанна Василевича, луцькі братчики наголошують на відстоюванні ним православної віри і подають перелік конкретних справ покійного, підсумовуючи: «Служив для спасіння всіх люб'язно, з охоти, / Карав злих, а добрих водив до більшої цноти» [6, I, с.655]. Біблійне походження має й ряд традиційних образів (Соломона, Аарона, Самуїла, Якова, Мойсея та інших старозавітних святих), аналогію з якими проводить автор, і які у свідомості читачів (слухачів) викликають відповідні семантичні асоціації.

Про ренесансне спрямування деяких ляментів свідчить також використання в них фольклорних форм. На підставі цього дослідники вважають, приміром, «Тренос...» М. Смотрицького «певною паралеллю до ренесансних ініціатив західної літератури» [5, с.145]. Ренесансні моменти цього твору виділяє й Н.Поплавська, для якої очевидно тут є «фольклорна аура», відгомін традицій українських народних плачів [3, с.260]. З іншого боку, не менш важливим чинником стилю «Треносу...», на думку дослідниці, виступає й текст біблійний, який виявляється не лише у причетності до інваріанту (прямі переспіви книг Старого й Нового Завіту), а й у аспекті метатекстуальності (коментування) цього інваріанту.

Попри помітні середньовічні та ренесансні ознаки, є чимало підстав розглядати ляменти як типово барокове явище, що увібрало основні ознаки барокової художньо-стильової системи.

На рівні тематичному це виявляється в наскрізних мотивах смерті, марності світу, короткочасності і плінності людського життя, посмертної долі людини, що є улюбленими і популярними в літературі бароко на всіх етапах її розвитку. У жанрі ляменту ці теми в основному сфокусовані на людині як центральному об'єктові зображення, обставинах її земного перебування, неминучості завершення земного шляху, що увінчується моментом смерті. Лише окремі тексти, що є своєрідними модифікаціями жанру, розробляють відмінні мотиви: загибелі Матері-Церкви (що теж сприймається як паралель смерті) у «Треносі...» М. Смотрицького, втрати родових традицій, що веде до неминучого розриву з народом, громадою, як це показано в «Ляменті міщан острозьких», тощо.

У плані емоційному ляменти також засвідчують тяжіння до барокової естетики: про це свідчать мотиви сліз, плачу, побивання за покійним, крайня екзальтація як вираз емоційної напруги, неймовірного вияву почуттів, притаманного бароковим текстам. Разом із тим, ці твори присвячені суспільно вагомим, небуденним подіям, що мають суспільний резонанс, адже адресати ляментів – люди вагомі в релігійному і громадському житті. Тому в цілому таким віршам притаманна барокова урочистість, піднесеність, гіперболізація.

У ляментах виявляє себе й така риса ренесансно-барокової стильової системи, як театральність, що нехарактерна середньовічній християнській свідомості, центром якої було особисте «я» людини [8, с.30; 3, с.319]. Зокрема, бачимо, що ранньобароковий лямент апелює не стільки до психології окремої особи, скільки до колективної психології громади, переслідуючи й чисто практичну дидактичну мету – дати зразок для наслідування у вимірі людському, релігійному і громадському. Окрім того, твори цього жанру містять деякі елементи драматургічної форми, адже написані переважно у вигляді декламацій та призначалися для публічного виголошення під час похорону відомої особи (що теж свідчить про їх театральність). До драматизації виразно тяжіють і ті ляменти, що не мають декламаційної форми, проте написані у вигляді монологів дійових осіб (наприклад, плач персоніфікованої Матері-Церкви у «Треносі...» М. Смотрицького або плач-монолог Богородиці у творі І. Волковича).

У жанрі ляменту простежуємо й таку ознаку барокових текстів як контрастність зображення. Як слушно зазначив Д. Наливайко, контрасти не лише допомагали заволідати увагою читача, але й надавали оповіді додаткового динамізму, а крім того були об'єктивним відображенням дуалізму, протиріч буття тих буремних часів [9, с.127]. Ляменти будуються на протиставленні та неподільній єдності (дихотомії) таких ключових понять, як життя – смерть, вічність – тлінність, радість – смуток, тілесність – духовність, людське – божественне, які протягом усієї епохи Бароко слугували за джерело конфліктів, проблем, питань, тем і образів літератури. Інші полюси барокового протистояння демонструє «Тренос...» М. Смотрицького. Тут художнє осмислення релігійних проблем, «моделюється на протиставленні сучасного і минулого» [3, с.262]. Як видно з тексту, сучасне ототожнюється із великою життєвою

драмою, руїною Церкви, тоді як минуле постає символом великої епохи християнства, яке автор «сподівався перенести на реалії тогочасного життя» [3, с.262].

Риторична природа ще одного твору – «Ляменту про пригоду міщан острозьких» заснована на зміні емоційних станів (святкового і трагічного), а також на протиставленні двох сторін конфлікту – острозьких міщан та володарки міста і її найближчого оточення. Власне, твір оплакує завершення життєвого шляху не окремо взятої людини, а занепад цілого православного роду та його славних традицій, демонструє неминучість розриву між шляхтою, що примкнула до єзуїтів, і православною громадою. Це протистояння, що зрештою стало трагічним, з погляду історичної перспективи і визначає бароковий характер твору. Хоча чимало прикмет, на думку вчених, усе ж споріднюють його з ідеями першого українського відродження (власне, з ідеологією ренесансу і реформації): «капеляція до античних авторитетів, висока мовна свідомість, віра у силу слова» [5, с.237].

Помітною у віршованих ляментах є й така риса барокової естетики як динамізм. Автори незмінно наголошують на рухливості, плинності життя, яке невблаганно наближає людину до смерті і до Бога. Тому в ляментах звучить ідея плекання досконалої людини, відновлення в ній образу Божого шляхом служіння на спільне благо чи то вітчизни (ширше – Речі Посполитої), чи пасти. Динамізм образів і картин у ляментах досягається завдяки акценту на невідворотності змін, неминучості кінця, що подаються з великою напругою, як, наприклад, у «Плачі, альбо ляменті...» Петра Презвітера, де постає образ невідступного полювання смерті за людиною [6, I, с.623-630].

Покажемо є й те, що саме в ляментах натрапляємо на перші в українській літературі спроби курйозного віршування, що належать до сфери барокових формальних пошуків. Так, луцький «Лямент...» на честь Іонна Василевича містить зразки акровірша, анаграми, мезовірша [6, I, с.662-664]. Зокрема, розділ «Елегія» має форму акровірша, в якому зашифроване ім'я адресата твору «Іоанн Василевич священик». Ще один вірш збірки побудований у формі анаграми, ключем до розшифрування якої служить буквено-цифрова шифрограма. Цей тайнопис послужив дослідникам поштовхом до встановлення імені його автора – Костянтина Яцковича [10, с.92-93]. Автор двох останніх віршованих творів – «Епітафію» і «Коронісу» теж зашифрував своє ім'я, вдаючись до анаграми та мезовірша. Ним дослідники вважають Іоана Волковича, у майбутньому – вчителя Львівської братської школи [10, с.101]. На перший погляд, такі чисто декоративні барокові прийоми не зовсім доречні у погребальному творі, однак звернення до тексту періоду переконає в тому, що використання в ньому цих ігрових елементів не випадкове. Це не лише тайнопис, спосіб зашифрувати імена авторів, а й спроба подачі візуального образу самої книги та її окремих частин (тут використані різні за розміром, насиченістю і шрифтом літери), що відповідало західноєвропейській бароковій традиції, яка такі форми віршування і друку на той час уже активно культивувала.

Окрім усього сказаного, ляменти насичені типово бароковою образністю (образи свічі, лабіринту, горньої

країни); в них активно використовуються художні засоби і прийоми барокової поетики: античні уподібнення, зорові і слухові образи, а також надмірність формальних засобів, притаманних поезії бароко, – численні повтори, антитези і контрасти, епітети і метафори, анафори, риторичні фігури, ампліфікації тощо.

Висновки. Таким чином, віршовані ляменти, займаючи помітне місце в українській поезії раннього бароко, функціонують «у широкому культурно-естетичному гравітаційному полі поетики» [5, с.224]. У них розгортається християнська середньовічна версія людського буття та простежуються ознаки традиційної середньовічної поетики: дидактичне спрямування, біблійна інтертекстуальність, орієнтація на християнські цінності й ідеали. Найбільше це помітно у віршах, адресованих особам духовного стану. Поряд із тим, у творах цього жанру є чимало рис, що незаперечно свідчать про їх приналежність до нової, ренесансно-барокової художньої літературної системи. Так, у ляментах, присвячених смерті героїчних осіб, представників шляхетського стану (Михайла Вишневецького, Петра Конашевича Сагайдачного), на передній план виступають ознаки ренесансної ідеології, про що свідчить увага до суспільних проблем, повага до людської особистості. Ці твори, що постали під впливом ідеології польського сарматизму, наголошують на рицарських чеснотах адресатів (мужності, гідності, відданості обов'язку). При цьому всі твори, незалежно від адресата, розвивають барокові мотиви смерті, швидкоплинності життя, посмертної долі людини, їм притаманна барокова напруженість, урочистість, театральність, посилена емоційність, контрастність, динамізм та окремі прийоми барокової декоративності (використання форми акровірша, анаграми, мезовірша тощо).

Аналіз ранньобарокових віршованих ляментів переконає, що українська поезія кінця XVI – початку XVII ст., спираючись на східний, візантійський культурний канон, виявляє здатність до розвитку і самозбагачення за рахунок творчого засвоєння латинської ренесансно-барокової культури Заходу.

Література

1. Литвин Л.М. *Діалог Сходу і Заходу в ранній українській бароковій поезії: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. – українська література / Харківський національний університет. Х., 2010. 19 с.*
2. Семенюк А. *Художньо-стильовий еклектизм поезії раннього українського бароко. Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи: наук. зб. Том 3. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. С. 25-30.*
3. Поплавська Н.М. *Полемісти. Риторика. Переконавання. Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI – початку XVII ст.: монографія. Тернопіль: ППНТЦУ, 2007. 379 с.*
4. Чижевський Д. *Історія української літератури: від початків до доби реалізму. Т. 1: Феміна, 1994. 480 с.*
5. *Історія української літератури: У 12 т. Т. 2: Давня література (друга половина XVI – XVIII ст.) / Наук. ред. В. Сулима, М. Сулима. К.: Наук. думка, 2014. 840 с.*
6. Слово многоцінне. *Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII століття) / Упоряд.: В. Шевчук, В. Яременко: У 4 кн. К.: Акронт, 2006. Кн. 1.*

7. Грабович Т. До ідеології Ренесансу в українській літературі: Касіяна Саковича «Вършъ на жалосний погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного» Грабович Т. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. К.: Основи, 1997. С. 278–292.

8. Ісиченко Ігор, Архiepиcкoп. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів–Київ–Харків: Святогорець, 2011. 568 с.

9. Наливайко Д.С. Искусство: направления, течения, стили. К.: Мистецтво, 1981. 288 с.

10. Лямент по отцю Іоану Василевичу, написаний в Луцьку року 1628-го: фототипія, переклади, дослідження / упоряд. О. Бірюліна, перекл. В. Александрович, В. Шевчук. Луцьк: Зоря, 2008. 112 с.

References

1. Лутын Л.М. Dialogi Skhidu i Zakhidu v rannii ukrainskii barokovii poezii: avtoref. dys... kand. filol. nauk; 10.01.01. – ukrainska literatura /Khar'kivskiy natsionalnyi universitet. Kh., 2010. 19 s.

2. Semeniuk L. Khudozhno-stylovyi efektyzm poezii rannoho ukrainskoho baroko. Ukraina ta Polshcha: mynule, sohodennia, perspektyvy: nauk. zb. Tom 3. Luts'k; Skhidnoievropeyskii natsionalnyi universitet imeni Lesi Ukrainky, 2014. S. 25–30.

3. Poplavska N.M. Polemisty. Rytoryka. Perekonuvannia. Ukrainska polemichno-publytsystychna proza kintsia XVI – pochatku XVII st.: monohrafiia. Ternopil: TNPU, 2007. 379 s.

4. Chyzhevskiy D. Istorii ukrainskoi literatury: vid pochatkiv do doby realizmu. T. : Femina, 1994. 480 s.

5. Istorii ukrainskoi literatury: U 12 t. T. 2: Davnia literatura (druha polovyna XVI – XVIII st.) / Nauk. red. V. Sulyma, M. Sulyma. K. : Nauk. dumka, 2014. 840 s.

6. Slovo mnohotsinne. Khrestomatii ukrainskoi literatury, stvorenoi riznymy movamy v epokhu Renesansu (druha polovyna XV – XVI stolittia) ta v epokhu Baroko (kinets XVI – XVIII stolittia) / Uporiad.: V. Shevchuk, V. Yaremenko: U 4 kn. K.: Akonit, 2006. Kn.1.

7. Hrabovych H. Do ideolohii Renesansu v ukrainskii literaturi: Kasiiana Sakovycha «Vърshъ na zhalosnyi pohreb zatsnoho rytsera Petra Konashевичa Sahaidachnoho» Hrabovych H. Do istorii ukrainskoi literatury: Doslidzhennia, ese, polemika. K.: Osnovy, 1997. S. 278-292.

8. Isichenko Ihor, Arkhiepypskop. Istorii ukrainskoi literatury: epokha Baroko (XVII – XVIII st.). Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. Lviv–Kyiv–Kharkiv: Sviatohorets, 2011. 568 s.

9. Nalivayko D.S. Iskustvo: napravleniya, techeniya, stili. K.: Mistetstvo, 1981. 288 s.

10. Liament po ottsiu Ioanu Vasylevychu, napysanyi v Lutsku roku 1628-ho: fototypiia, perekłady, doslidzhennia / uporiad. O. Biriulina, perekl. V. Aleksandrovych, V. Shevchuk. Luts'k: Zoria, 2008. 112 s.

Martyniuk H.V.,

Applicant at the Department of Ukrainian Literature of Lesya Ukrainka Eastern European National University, galynka111@gmail.com

Ukraine, Lutsk

STYLISTIC PHENOMENON OF ANCIENT UKRAINIAN POETIC LAMENTS

The article deals with the issues of multi-vector stylistic orientation of the Baroque literature. The intersection of various ideologies, artistic and stylistic systems in the literature of the late XVI – early XVII century has been traced through the example of the early baroque poetic laments. The medieval signs of works (didactic orientation, biblical intertextuality, orientation towards Christian values and ideals) are combined with the Renaissance ideology (attention to public issues, the human person and the ideals of Antiquity) and the Polish Sarmatian ideology. Laments develop baroque motifs of death, fleeting life, and the posthumous destiny of a man. They have baroque tension, solemnity, theatricality, enhanced emotionality and some devices of baroque decoration.

Key words: Middle Ages, Renaissance, Baroque, Early Baroque, lament, Sarmatian ideology.

УДК 821.161

Моклиця М.В.,

професор, д.філол.н., завідувач кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,

Україна, м. Луцьк

АЛЕГОРІЯ ЯК МЕТАЖАНР

У статті йдеться про те, що алегорія протягом тисячоліть створювала жанри: на її основі оформились байка, притча, містерія, мораліте, буфонада, бурлеск, утопія, бароковий театр (морально-дидактичні п'єси з різними під-жанрами), у XX столітті це експресіоністська драма, драма ідей, абсурду, літературна казка, парабола, антиутопії та ін. Але у численних дослідженнях алегорії чомусь не ставиться питання, завдяки яким властивостям алегорія так легко моделює жанрову форму? Мета розвідки – на основі ідей сучасної жанрології довести необхідність визначати алегорію як метажанр літератури. Алегорія творить систему жанрів, в яких домінують функцією є сатиричне повчання, а формою його реалізації – маска (роль) для унаочнення-гри. Повчання може домінувати над іншими мистецькими елементами, утворювати дидактичні, повчально-просвітницькі жанри, такі, як мораліте чи утопія. Баланс повчання і гри – це пропорція, яка визначає жанрові різновиди алегорій, але також може слугувати якісним критерієм: надто повчальні твори виявляються і не надто мистецькими. Якщо ж гра стає самодостатньою, це руйнує алегоричний компонент.

Ключові слова: алегорія, жанр, метажанр, дидактизм, гра.

Постановка проблеми. Алегорія створила один із найпотужніших дискурсів в історії європейської культури. Протягом Середньовіччя алегорія знаходилась у полі зору філософської, теологічної, філологічної думки, в рамках герменевтики був сформований загальнонауковий метод алегорези. Алегорія посідала у культурі поважне місце аж до XIX ст. Започаткована німецькими романтиками (насамперед Гете) і філософами-ідеалістами тенденція протиставлення алегорії і символу за критерієм дидактика / справжнє мистецтво у 1920–30-ті рр. стала загальновизнаною і потрапила до багатьох підручників з теорії літератури, а зрештою стала загальником, який закрав для широкого філологічного загалу саме мистецькі інтенції алегорії.

У 1920-ті роки на матеріалі німецької барокової драми деякі аспекти алегорії проаналізував Вальтер Бен'ямін. Він не відкрив у напівзабутому явищі XVII століття якихось художніх цінностей, вартих повернення: німецьке бароко було блідою копією бароко іспанського («Німецькій бароковій драмі так і не вдалося розкласти риси персонажа на тисячу складок пишного вбрання алегоричної постаті, як це вмів Кальдерон»: [1, с.201]), але зате виявив важливі інтенції алегорії. Саме на основі уважного вивчення естетики німецького бароко Бен'ямін зміг вступити у полеміку з традиційною думкою щодо лише моралізаторської (отже непоетичної) ролі алегорії. Він окреслив поле культури, яким опікувалась тривалий час алегорія і наголосив на багатьох її незаслужено забутих заслугах.

У середині XX століття філософ Г.Г.Гадамер один із параграфів своєї відомої праці «Істина і метод» назвав «Реабілітація алегорії». Відтоді минуло чимало десятиліть, написані нові стоси книг, але алегорія все ще потребує реабілітації, судячи хоча б з того, що на початку 2000-х рр. цю назву повторила польська дослідниця (теж філософ) Яніна Абрамовська.

На жаль, ні праця Бен'яміна, поцінована як науковий здобуток з деяким запізненням (завдяки зусиллям

Т. Адорно), ні роздуми Г.Г.Гадамера, ні деконструктивне використання алегорії П. де Маном (його відома праця «Алегорії читання»), увійшовши в перший ряд світової літературно-критичної думки, суттєво не змінили ставлення до алегорії в широкій філологічній аудиторії. Досі зберігається у всіх енциклопедично-словникових джерелах антитеза символ / алегорія за критеріями багатозначність / двозначність. Не йдеться про те, щоб зняти цю антитезу (в будь-якому її краще осмислити), йдеться про незнищенні маркери у цьому протиставленні. Як і два століття тому, алегорія витісняється за межі поетичного (власне мистецького) висловлювання, що ж до жанрових заслуг, то вони, здається, теж всі в минулому.

Алегорія протягом тисячоліть створювала жанри: байка, притча, містерія, мораліте, буфонада, бурлеск, утопія, бароковий театр (морально-дидактичні п'єси з різними під-жанрами), у XX столітті цей театр повернувся в численних різновидах модерного театру (від драми ідей до драми абсурду), літературної казки, параболи, антиутопії та інших винайдених чи оновлених форм.

І от який парадокс: неймовірні здібності алегорії до творення нових і нових жанрів частіше ставилися їй на карб, аніж клалися на шальку заслуг. А це таки подиву гідна здатність: жодний інший мовний образ не спромігся стати жанровою «молекулою»... Завдяки яким своїм властивостям алегорія так легко моделює жанрову форму?

Мета статті. Я не ставлю перед собою мету подати тут панораму розвитку усіх жанрів, побудованих на алегорії – це неохопний матеріал. Зрештою, у такому узагальненні і сенсу нема: існує велика і поважна традиція вивчення жанрів, у тому числі й тих, які завдячують своїм існуванням алегорії. Про байку, притчу, сатиру, утопію й антиутопію написані вже цілі бібліотеки (у кожній національній науці – окремі), продовжують вивчати бароковий театр, та й середньовічні жанри, здається, цілком застарілі, і по сьогодні привертають увагу дослідників. Увіразню у цій

темі лише деякі штрихи, необхідні для вирішення принципового питання жанротвірних інтенцій алегорії.

Виклад основного матеріалу. Ще в античні часи почався тріумфальний хід алегорії як великого моралізатора: завдяки популярності байки. Пам'ятаючи про це надто добре (часто алегорія лише з байкою й асоціюється), ми забуваємо, що насправді мораль у байці висловлюється прямо, а тішить нас байка не так мораллю, як грою і маскарадом. Гра/розвага завершується мудрим повчанням – чи не алегорія підказує нам чарівну формулу мистецтва загалом, здатного поєднати в одне ціле гру і навчання, розвагу і мораль, штучне і природне, індивідуальне і загальне?

У Середньовіччі алегорія увійшла в культурну свідомість в інших шатах – як божественне повчання, закодоване в біблійному мовленні, сформувала жанри проповіді, містерії, мораліте. Багато творів середньовічної літератури є прикладом алегоризації епізодів із життя Христа, загалом епізодів Біблії. Фактично кожен мікросюжет біблійної історії можна перетворити на алегорію: унаочнення християнської віри в дохідливих і повчальних прикладах. Такі твори – це алегорії також і в жанровому плані. Про це часто пишуть українські дослідники давньої літератури і давніх поетик.

Коли вади і чесноти людини виходять назовні у персоніфікованих образах, чесноти неминуче програють у художньому плані, адже при конкретизації негативних абстракцій несвідомо залучається живий життєвий досвід, а ідеальні риси залишаються в абстрактній сфері.

Жанру середньовічних мораліте завдячують своїм розквітом у добу Ренесансу утопія і сатира. Саме на цих жанрах тримається гуманістичний світогляд доби, адже він здійснює інтелектуальну ревізію засад соціального життя, моделює вірогідні проекти вдосконалення. У багатьох творах цього часу утопія і сатира утворюють бінарну єдність, адже утопія більш дієва на тлі викриття сучасності. Блискучою сатиричною алегорією є знаменита «Похвала Глупоті» Еразма Роттердамського. Як послідовний гуманіст Еразм найбільше цінує інтенції розуму. Нерозумність, або ж, простіше кажучи, дурість – основна причина того, що людський світ такий недосконалий. Але викрити глупоту не так просто, адже вона ховається за нібито розумними і поважними вчинками. Отож філософ і звернувся до алегорії, втілив глупоту в образі осяйної всевладної цариці, якій усі люди охоче служать, бо ж мають від цього пряму вигоду. Царство королеви Глупоти під пером Еразма Роттердамського набуває страхітливих масштабів. Проникність глупства, панування дурості й тупості вражає, оскільки автору вдалося витягнути назовні те, що зазвичай ховається за лаштунками життя.

Згадавши жанр утопії (вони завжди алегоричні, бо є унаочненням абстрактно створеної моделі ідеальної держави), такі популярні в добу Ренесансу, не можна оминати й жанр антиутопії, злет якої припав на століття ХХ. Як відомо, саме втілення утопій в побудові соціалістичних устроїв ХХ століття призвело до появи антиутопій, утопій-навиворіт. Важливий момент зміни функції алегоричного зображення: утопія дидактична, антиутопія – сатирична. Антиутопія скористалась

багатим досвідом сатиричного використання алегорії, яке завжди супроводжувало чи обрамляло утопію, але не змішувалось з нею. З'єднавши в одне ціле утопію й сатиру, алегорія спричинила до появи дуже плідний жанр, який продовжує активно розвиватись в сучасному мистецтві. Об'єктом сатири тепер стає не сучасний стан суспільства, як у традиційних сатирах, а перспективи розвитку, які видаються найбільш привабливими і створюють численні ілюзії.

Бароковий театр роз'яснив спільноті, яка складна і внутрішньо суперечлива істота – людина.

Алегоричний театр ХХ століття, такий яскравий, розмаїтий і художньо переконливий, походить із барокового театру, який, у свою чергу, увібрив досягнення середньовічних алегоричних жанрів.

Посеред алегоричних жанрів не випадково домінують не прозово-епічні, а драматичні: алегорія спонукає до гри. Перейменування – це маска, а маска – це вже наперед визначена роль.

Маска – атрибут культури, який можна назвати символічним позначенням сутності алегоризму. Перші маски використовувались в ритуалах і були зображенням або тотемізованих тварин, або персоніфікованих представників сакрального світу, переважно демонічного. Протягом усього європейського Середньовіччя були дуже популярні карнавальні процесії, які включали маскарад, умовою участі в маскарадї була маска. Крім страшних масок демонічного гатунку все частіше використовувались маски людських облич переважно спотвореного, гротескного вигляду. Така маска автоматично стає алегорією зображеної негативної риси чи вади, так само як усі страшні маски – алегоріями сублімованих страхів. До речі, позитивні риси не спроможні творити алегоричні маски, як засвідчує японський театр Но. Маска красеня чи красуні скоріше стане алегорією пихи, нарцисизму, аніж чогось позитивного. Натомість будь-яка вада може стати маскою і дозволить людині зіграти роль самої себе, адже часто усвідомлені вади приховуються й витісняються. Отож маскарад багатьом учасникам дозволяв бути собою, за допомогою маски опосередковувати свій внутрішній світ і тим самим не боятись його оприлюднення. Маска – це неодмінний учасник усіх без винятку соціальних інституцій, починаючи потворними масками шаманів первісних спільнот і завершуючи сучасними гей-парадами, які часто нагадують карнавальні процесії. Якщо маска звірина, то це алегорія певної людської риси, яка шляхом затвердіння зв'язку знаку і значення отримала атрибуцію. Скажімо, лисиця хитра, зайчик лякливий, вовк дурний і жорстокий тощо. Насправді жодна тварина не має тих рис, які приписує їм алегоричний образ. Кодифікація людських рис відбувалася поступово, суголосно формуванню і затвердінню традиції. Це легко простежити у жанрі байки: одні й ті самі звірі в Езопа, Лафонтена, Крилова чи Глібова позначають досить різні риси. Найближче до теперішнього сприйняття, звісно, байкарі ХІХ століття, оскільки саме завдяки їхній надто популярній творчості (бо популярною була байка) відбулося закріплення людських рис за образами тварин, які їх позначають. Якщо врахувати, що образи тварин з'явилися у

найдавніших фольклорних жанрах (і це безумовно були перші алегорії: звірі, які говорять, не є лише звірами, навіть якщо вони досить схожі на своїх прототипів), важко переоцінити культурну роль земної фауни. Кожен її представник цілком зрівняється значенням з вічними персонажами в літературі. Собака і вовк, кіт і півень, гусак чи лебідь, не кажучи вже про коня і корову, та й усі інші, особливо приручені, – не менш поважні і глибокі ролі в культурі, ніж Дон Кіхот і Санчо Панса, Фауст чи Дон Жуан. Фауна – це насамперед маски людських рис, а в цілому це криве дзеркало, яке показує справжню людину, але внутрішню, ту, якої рівне дзеркало не бачить.

Алегорія – це образне унаочнення (введення назовні) психіки людини. Дороти Саєрс проникливо ствердила, що «алегорія є особливою літературною формою, мета і метод якої полягає в драматизації психічних проявів так, щоб вони ставали живими і надавалися до втілення» [6, с.196]. Якщо вади – тоді це готові образи для байок і сатир, якщо хитросплетіння вад і чеснот – тоді історія падіння чи піднесення людини. А найчастіше відбувається змагання вад і чеснот – тоді це дійство, жанрове означення якого залежить від характеру і результатів змагання. Крім того, людина має потребу вихлюпувати назовні емоційний надмір: найкраще внутрішній негатив всмоктувати алегорії: вони ж вмюють його зберігати, накопичувати. Алегорія – головний спосіб психологізації мистецтва, пізнання і самопізнання людини. Будь-яка мистецька форма об'єктивації внутрішнього стану (емоції, переживання, конфлікту, вибору тощо) має відсвіт алегоризму, а у більшості випадків базується саме на алегорії.

На мою думку, у першу чергу психологічні інтенції алегорії і створили їй такий широкий простір для жанротворення. Адже йдеться про людину, про людину соціальну й людину внутрішню, індивідуальну. Алегорія – це завжди маска чи маскарадний костюм, які змушують грати певну роль і таким чином інтерпретувати складні процеси, сховані у внутрішньому світі. Ці якості алегорії пояснюють, чому найбільш успішними були драматичні жанри або драматизовані епічні. Але настане час і для лірики, адже виражальні можливості алегорії дозволяють використовувати її у складній справі мистецького самовираження.

Не варто недооцінювати й іншу роль алегорії – роль інтерпретатора традиції. Якби не алегорія, традиція просто відмирала б, відходила (провалювалась) в минуле. Завдяки алегорії традиція може розчіплюватися на фрагменти, отримувати нове обрамлення, потрапляти в новий контекст, знову і знову відновлюватись і додавати розуміння. Завдяки постійно діючій алегорезі культура минулого постійно актуальна, це найбільш ефективний спосіб виховання й освіти. Ясна річ, що мистецька сутність алегорії в дидактиці і просвітництві часто девальвується. Але це ніяк не може бути причиною для однозначного маркування: переодягнувшись, Попелюшка стає Принцесою, але суть її залишається такою ж.

Найпростіший прийом алегоризації можна назвати рамковим (дещо в іншому значенні, аніж вживається в наратології: рамка може бути позатекстовим елементом, а може посунути і всередину, якщо текст складений з

двох а то й кількох відчутно різних текстів (текст у тексті, за Ю. Лотманом). Отже, будь-який відомий фрагмент культурного спадку можна алегоризувати, тобто перетворити на повчальний приклад, якщо оточити його новим контекстом, рамкою доданого автором ставлення до цього фрагменту. На відміну від символізації, яка змушує дотримуватись логіки розширення значення у заданих семантикою слова межах, алегоризація створює великий простір для додавання будь-яких нових сенсів до вже відомого культурного об'єкта. Фрагмент історії (олітературеної, звісно) чи міфу внаслідок алегоризації може набути значення, цілком протилежного спочатку закладеному.

Сьогоднішня жанрологія дає всі підстави для того, щоб назвати алегорію метажанром літератури. Ми не будемо надто ускладнювати саму теорію метажанру, лише візьмемо термін, який вже з'явився у жанрології і починає використовуватись, але, звісно, до однаковості науковців ще надто далеко. Саме жанрова плідність алегорії (при тому, що є безліч творів, які визначаються як жанр алегорії) змусила шукати ще одне поняття. Алегорія – це не тільки образне слово, це також і жанр, побудований не лише на загальному алегоризмі, а й на численних алегоріях. Алегорію як жанр можна визначити так: унаочнення прикладів, запозичених з культури, з повчальною метою. Усі алегорії оперують загальновідомими фрагментами історії, мистецтва чи літератури, але надають їм інших, раціонально (внаслідок переосмислення) доданих сенсів. Від маркування і техніки додавання залежить жанрова конкретизація алегорії. Власне алегорії за жанром – це, у першу чергу, бестіарій, який надається до сатирично-дидактичної функції. Бестіарій не зник навіть із сучасної постмодерної літератури. До алегорії в жанровому сенсі треба віднести також ті інтерпретації міфічних чи біблійних сюжетів, які суттєво реконструюють первинні смислові зв'язки і дають відчутно авторське наповнення тій самій формі з чіткою дидактичною настановою (повчання через авторитети). Починаючи «Божественною комедією» Данте і завершуючи твором сучасного волинського автора Брата Віктора «Діяння небожителів», алегоричні твори не зникають з літератури. У творчості багатьох українських класиків (Шевченка, Франка, Лесі Українки, Кобилянської, Коцюбинського, Винниченка, Олесе та інших) є низка творів, жанрове визначення яких потребує поняття «алегорія» і ним, власне, може обмежитись.

Але є безліч жанрів, які визначаються алегорією, але отримали в історичному розвитку інший жанровий статус. І ось тут ми натрапляємо на дивовижну здатність алегорії бути нерозчинним конструктом інших жанрів. Вона сама є жанровою формулою (унаочнення прикладом), тому легко формує жанр, але вона може також проникати в інші, навіть цілком чужорідні жанри і вносити свій добре видний алегоричний акцент (інтерпретаційний). Найлегше сформувати конструкцію за схемою «текст у тексті» за допомогою алегорії. Водночас цей простий спосіб не спрощує твір, а навпаки, інтелектуалізує, оскільки розставляє під текстом, який читається, численні відсилання, іноді до відомих, а часто й цілком невідомих джерел. «Улісс» Джойса – яскравий

приклад такої побудови. Алегоризація відомого міфічного сюжету тут цілком очевидна: історія конкретної людини в конкретному місці і часі є «прикладом» вічної історії, вперше зафіксованої у Гомера.

Отже, стосовно жанрових інтенцій алегорії окреслюється потреба в терміні «метажанр». Залучимо для цього працю Т.Бовсунівської (яка, у свою чергу, спирається на праці російських дослідників Р. Співак, Н. Лейдермана, О.Бурліної, Ю.Поддубної), в якій наведено детальний перелік розрізень жанру і метажанру, наголошені такі риси, як позародова спрямованість метажанру, його інтермедіальність, порушення часопросторових законів, синкретичність, міждисциплінарність, короткочасність існування, своєрідна структурно-семантична природа [2, с.11]. Хоча наведене розрізнення містить багато пунктів, розуміння самого поняття «метажанр», яке мало б випливати з цього розрізнення, не дуже переконливе.

Якщо використовувати термін «метажанр» з врахуванням етимології (а це ніколи не зайве), то найточніше значення слова метажанр – жанр усередині, жанр у жанрі. І це те, що важливо назвати, адже взаємодія жанрів – процес надто очевидний, з наближенням до нашого часу він активізується, відтак нам важливо розвинути механізми цієї взаємодії. Метажанр – це жанр, який, тримаючи власні жанрові константи, має посилені модифікаційний потенціал і тому здатний легко сполучуватись з іншими жанрами.

Є жанри, які протягом тривалого часу лишаються у своїх межах (вік сонети, комедії, трагедії, байки налічує тисячі років), а є наділені особливою здатністю виходити за власні межі і проникати в інші форми, суттєво видозмінюючи їх. Є жанри – ніби сполучні ланки між родами, у кожен закладено якийсь спосіб жанрової модифікації. Теоретично будь-який жанр з поважною вислугою у культурі може стати метажанром. Та й історія це підтверджує: то раптом література баладизується (романтизм), то новелізується (ранній модернізм), а в останні часи взагалі есеїзується, що здавалось би нонсенсом, але при уважному розгляді отримує свої глибокі підстави.

Отже, метажанр – це жанр, наділений особливою здатністю (механізмом) видозмінювати інші жанри, бути повноважним представником літературного роду у справі міжродової взаємодії, яка, у свою чергу, є умовою розвитку літератури і водночас способом пристосовуватись до змінних вимог культури.

Висновок. Найбільш стисло алегорію як метажанр літератури можна визначити так: це розігрування сатиричних повчань у масках. Алегорія творить систему жанрів, в яких домінуючою функцією є сатиричне повчання, а формою його реалізації – маска (роль) для унаочнення-гри. За цим метажанром проглядає інтелект раціоналіста, який склав в умі панораму соціального життя і виніс йому вердикт нераціональності, неправильності, а потім змоделивав його правильну антитезу, яка й лягає в основу повчальності. Алегорія завжди двозначна не лише тому, що містить пряме й переносне значення (це мовний образ). На рівні жанру алегорія двозначна, бо намагається тримати в полі зору

негативний і позитивний приклад одночасно. Повчання може настільки домінувати над іншими мистецькими елементами, що утворює цілком дидактичні, повчально-просвітницькі жанри, такі, як мораліте чи утопія. Це, у свою чергу, насичує алегоричні жанри раціоналізмом. Натомість чим більший у творі елемент гри, тим певніше він посувається у царину мистецтва, зокрема, драматично-театрального. Потрапляючи на театральні підмостки, алегорія втрачає догматизм повчання, адже розігрується конфлікт, який перетягує увагу глядача і дозволяє акторам вільно входити у царину мистецьки переконливої гри. Баланс повчання і гри – це пропорція, яка визначає жанрові різновиди алегорій, але також може слугувати якісним критерієм: надто повчальні твори виявляються і не надто мистецькими, не дуже переконливими в художньому плані. Якщо ж гра стає самодостатньою, це виявляється руйнівним для алегоричного компоненту.

Література

1. Беньямин В. Происхождение немецкой барочной драмы / Вальтер Беньямин; [пер. с нем. С. Ромашко]. – М.: «Аграф», 2002. 288 с.
2. Бовсунівська Т.В. Основи теорії літературних жанрів / Т.В. Бовсунівська. – К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. 520 с.
3. Гадамер Г.-Г. Межі мистецтва переживання. Реабілітація алегорії / Г.-Г. Гадамер Істина і метод. Основи філософської герменевтики; [пер. з нім. О.Мокровольського, М. Кушніра]. – К.: Юніверс, 2000. III. 1. С. 74-84.
4. Ман П. де. Аллегории чтения. Фигуральный язык Руссо, Ницше, Рильке и Пруста [пер. с фр. С. Никутина]. – Екатеринбург: Изд. Уральского университета, 1998. 368 с.
5. Моклиця М. Алегоричний код літератури, або Реабілітація алегорії триває / М. Моклиця: монографія. – К.: Кондор, 2017. 292 с.
6. Sayers D.L. O pisanii i czytaniu utworow alegorycznych / Dorothi L. Sayers // Pamiętnik Literacki. – 1975. LXVI. Z. 3.. S. 194-216.

References

1. Benjamin V. Proishozhdenie nemeckoj barochnoj dramy [The origin of the German baroque drama]. – Moscow, 2002, 288 p. (in Russian).
2. Bovsunivska T.V. Osnovy teorii literaturnykh zhanriv [Fundamentals of the theory of literary genres]. – Kyiv, 2008. – 520 p. (in Ukrainian).
3. Gadamer H.-G. Mezhi mystetstva perezhivannia. Reabilitatsiia alehorii [The boundaries of the art of experience. Rehabilitation of allegory]. In: H.-G. Gadamer Istyna i metod. Osnovy filosofskoi hermenevtyky [Truth and Method. Fundamentals of philosophical hermeneutics]. – Kyiv, 2000, t. 1, pp. 74-84.
4. Man P. de. Allegorii chteniya. Figural'nyyazyk Russo, Nicshе, Ril'ke i Prusta [Allegory of reading. The figurative language of Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust]. – Ekaterinburg, 1998, 368 p. (in Russian).
5. Moklytsia M. Alehorychnyi kod literatury, або Reabilitatsiia alehorii tryvaie [Allegorical code of literature, or Rehabilitation of allegory continues]. – Kyiv, 2017, 292 p.
6. Sayers D.L. O pisanii i czytaniu utworow alegorycznych [On writing and reading allegorical works]. In: Pamiętnik Literacki, 1975, issue LXVI. Z. 3, pp. 194-216. (in Polish).

Moklytsya M.V.,

*Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Theory of Literature and Foreign Literature
of the East-European National University named after Lesya Ukrainka*

Ukraine, Lutsk

ALEGORIA AS METAGENRE

The article suggests that allegory for millennia created genres: on the basis of it, fables, parables, mysteries, morals, buffoon, burlesque, utopia, baroque theater (moral-didactic plays with different sub-genres) took shape, in the twentieth century This is an expressionist drama, drama of ideas, absurdity, literary tale, parabola, dystopia, and others. But in numerous studies of allegory, for some reason, no question is posed, due to which properties allegory so easily models the genre form? It is offered on the basis of ideas of modern genrology to interpret allegory as metagenre. Allegory creates a system of genres in which the dominant function is satirical instruction, and the form of its implementation is a mask (role) for the presentation of the game. The lesson can dominate other artistic elements, create didactic, educational and educational genres, such as morality or utopia. The balance of teaching and playing is the proportion that determines the genre types of allegory, but it can also serve as a qualitative criterion: too instructive works are revealed and not too artistic. If the game becomes self-sufficient, it destroys the allegorical component.

Key words: *allegory, genre, metagenre, didacticism, game.*

УДК 821.161.2.0 Воробк.

Никифорук Т.М.,

викладач кафедри суспільних наук та українознавства

ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», kuryluk235@mail.ru

Україна, м. Чернівці

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖИТТЄВО-ТВОРЧОГО ШЛЯХУ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОСЛІДЖЕННЯ МИХАЙЛА ІВАСЮКА

Мета дослідження. У статті зроблено спробу визначити роль і місце С. Воробкевича у житті української культури крізь призму суджень Михайла Івасюка. Зокрема, детально проаналізовано внесок вченого у популяризацію творчості буковинського митця. Участь М. Івасюка в упорядкуванні, підготовці, виданні текстів С. Воробкевича, та написання передмови, розглянуто на тлі інших видань творів С. Воробкевича.

Методи дослідження: формальний, який часто базується на основі використання статистики, кількісної обробки матеріалу, порівняльний, описовий, зіставлення для аналізу, синтезу й узагальнення наукових теорій, а також методики літературознавчого спостереження, класифікації та систематизації.

Висновки. На думку М. Івасюка, С. Воробкевич заслуговує на особливу увагу в літературознавстві, бо його творчість є багатогранною, твори сповнені любові до народу і ненависті до гнобителів. За наполегливу, сумлінну науково-дослідну роботу в галузі літератури М. Івасюк у 1993 році був удостоєний премії ім. С. Воробкевича. Заслуги М. Івасюка щодо дослідження спадщини С. Воробкевича полягають у тому, що він якісно по-новому презентував творчість славетного буковинця, висловив цікаві погляди на ключові моменти в житті митця, пролив світло на нове сприйняття і значення творчості С. Воробкевича у розвитку української культури.

Ключові слова: письменник, композитор, поет, література, літературознавець, поезія, поема.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ім'я С. Воробкевича відоме не тільки на Буковині, а й в Україні та за її межами. Багатогранність його таланту вражає: письменник, композитор, фольклорист, журналіст і видавець, педагог і організатор культурно-освітніх товариств.

Його перу належить понад 1000 поетичних творів, прозові і драматичні твори. Особливо плідною була його праця у галузі музикознавства. Постає С. Воробкевича давно стала цікавою для дослідників. Особливу увагу вони звертають на поезію, прозу та драматургію, музичну діяльність, а в останні роки мовою творів письменника зацікавилися лінгвісти. Отже музика і література – це два крила невтомного сіяча на перелогах рідної культури. Творча спадщина ще уповні не вивчена, навіть не все з написаного С. Воробкевичем опубліковано.

Аналіз досліджень та публікацій. Високо оцінював письменницьку творчість С. Воробкевича І. Франко, який видав збірку поетичних творів «Над Прутом». Захоплено відгукувався про поетичну творчість буковинця, Ю. Федькович. Особлива заслуга у впорядкуванні і виданні творчості С. Воробкевича належить О. Маковою. Саме він видав твори С. Воробкевича у трьох томах (поезія, проза і драматургія), що нині є найповнішим виданням творчої спадщини буковинського митця. Проте, за спостереженнями дослідників, чимало літературного матеріалу залишилося поза увагою видавців. Свого часу до впорядкування та популяризації творчості Воробкевича долучилися і буковинські вчені, а саме: В. Лесин і О. Романець, П. Никоненко та М. Юрійчук і безперечно М. Івасюк.

Формулювання цілей статті. Отож, мета нашої статті – схарактеризувати роль і значення М. Івасюка у впорядкуванні та виданні творів С. Воробкевича.

Виклад основного матеріалу. Івасюківському виданню передували Франкове (1901), Маковеєве (1909), В. Лесина та О. Романця (1964). Стихло схарактеризуємо їх. У 1901 році у Львові вийшла збірка поезій Данила Млаки (Ізидора Воробкевича) «Над Прутом» з передмовою І. Франка. Збірку надруковано за сприяння друкарні Наукового Товариства імені Т. Шевченка. У «Передмові» І. Франко наголосив: «З багатого поетичного дорібок нашого буковинського співака ми вибрали невеличку, але запахучу китицю, і надіємось, що прочитавши сю книжечку, оцінять і полюблять поета й ті, що досі привикли з маловаженим дивитися на старші генерації» [8, с.5]. Джерелом відбору творів стала збірка самого С. Воробкевича, яку він надіслав І. Франкові. Збірка поділена на рубрики. Перша рубрика починається назвою «Над Прутом». У цій рубриці перелік назв поезій співзвучний з виданням М. Івасюка, але буковинець додає ще три позиції «Заграй», «Напровесні», «Веснянка». У І. Франка поезія «Заграй» увійшла до рубрики «Баляди і оповідання». Наступна рубрика у І. Франка «Пісні без ім'я». Налічуємо багато творів, які співпадають з назвами і переліком М. Івасюка, вони пронумеровані римськими цифрами, але у М. Івасюка є 30 назв – «Через Прут», «Як щаслив ти друже-брате», «Здоровий будь, лісочку мій». І. Франко у рубриці «Думки» подає 40 творів, які абсолютно співзвучні з виданням М. Івасюка, але і тут М. Івасюк додає ще 20 назв. У рубриці «Балади і оповідання» Франко подає 20 творів, М. Івасюк – 19. У назвах є розбіжності. У Франка

є «Озеро царя», «Скаменілий богач», «Козак Торба», «Заграй», «Поворот». У М. Івасюка є «Гусляр», «Цар і кобзар», «Гуцульська доля», «Гостинець з Боснії». Всі інші твори цієї рубрики співпадають. У рубриках «Чом красна Буковина» в збірках є певні зміни: У Франка 8 назв, а у М. Івасюка – 13. У Франковому виданні є назви «У степу», «Згадка старини», а М. Івасюк доповнює свій перелік творами «То наші любі, високі Карпати», «Там би я співав», «На чужині», «Бодай тебе, вівчарику», «Чорні хмари ся розплили», «Буковину дорога», «Пісне руська». М. Івасюк додає рубрику «Жартівливі пісні», якої у Франковому виданні немає. Видання О. Маковей 1909 року витримано у хронологічному порядку. Видання складається з наступних рубрик «Передмова», Ізидор Воробкевич (житєпис), «Поезії»: А. «Думки і пісні» (поч. з 1863 року до 1901), «З невідомих років», Б. «Баядіі оповідання» до кожної вказано рік, «Пояснення», «Загальні замітки про поезії Із. Воробкевича». Нумерація проставлена арабськими цифрами, що значно спрощує сприйняття творів. А хронологічна послідовність дає можливість простежити рівень творчої активності поета. Всі поезії представлені у виданні М. Івасюка є у О. Маковей. У виданні В. Лесина, О. Романця є вступна стаття «С. Воробкевич – поет». Де наголошено здебільшого на поетичних моментах життя С. Воробкевича. Поезії «Над Прутом» назви співзвучні з назвами видання М. Івасюка, але Івасюк додає ще дві позиції «Напровесні», «Веснянка». Рубрику «Пісні без назв» представлено 27 позиціями, що абсолютно співзвучно з виданням І. Франка. У рубриці «Думки» видання Лесина, Романця і Івасюка співзвучні до 44-ої позиції, а далі М. Івасюк додає інші поезії «Коли в пам'ять те бездолля», «Давно вже попросили нас», «Старий вівчар», «Мое завіщане», «З журавлями, з ластівками», «До тебе, мій краю, де я ся родив», «Братові моему», В. Лесин додає поезію «Осінь». У рубриці назви співзвучні В. Лесин додає назву «Козак Торба», а М. Івасюк додає «Цар і кобзар», «Гусляр». Рубрики «Чом красна Буковина» у видавців є тотожними. Обидва видання містять рубрики «Жартівливі пісні». Деякі назви у цій рубриці співпадають, але кожне з видань доповнене новими. Лесин і Романець додають «Каплиця», «Що будете пити браття», «Лік на похмілля», «Дай, шинкарочко, вина», «Щиро любить сей Олену». М. Івасюк доповнює свій перелік творами «Якби-м знала, що мя візьме», «У долині ставочок», «Шинкар-шальвір». Крім того, видання Лесина, Романця має ще рубрику «Пісні з драматичних творів», «Додаток» (вірші Григорія Воробкевича). Найповнішим виданням на сьогодні залишається видання О. Маковей. Очевидно, що М. Івасюк при виданні творів Воробкевича користувався виданням О. Маковей. І. Франко, В. Лесин, О. Романець, М. Івасюк при впорядкуванні творів С. Воробкевича дотримувалися жанрово-тематичного принципу, видання О. Маковей витримано у хронологічному порядку.

У 1986 році, до 150-річчя з дня народження Сидора Воробкевича виходить збірник його творів, упорядкований Михайлом Івасюком. Книга містить вступну статтю «Жайворонок рідного краю», поетичні твори: шануючи вибір Каменяра, літературознавець

включив у видання деякі твори із збірки «Над Прутом», пісні без назв, думки, балади та оповідання. Особливо подано поезії про Буковину під рубрикою «Чом красна Буковина», «Жартівливі вірші», прозові та драматичні твори. Показово, що кожен з видавців додавав щось своє. Так, наприклад, В. Лесин, О. Романець – вірші Григорія Воробкевича, О. Маковей – вірші та поеми С. Воробкевича невідомих років, П. Никоненко, М. Юрійчук – статті С. Воробкевича, а М. Івасюк – автобіографічні матеріали (листи С. Воробкевича до Ю. Федьковича, Д. Тяничкевича, листи до редакції «Ниви», записки С. Воробкевича про своїх предків (1958 року), примітки, та невеличкий глосарій – пояснення слів. Крім того у книзі вміщені ілюстрації до драматичних творів. Порівняно з виданнями В. Лесина, О. Романця та П. Никоненка, М. Юрійчука М. Івасюк додає по декілька нових творів (вони є тільки у Маковей та, мабуть, в архівних джерелах). Якщо порівняти видання В. Лесина і О. Романця з виданням М. Івасюка, то В. Лесин і О. Романець представили поетичну творчість С. Воробкевича цікавим доповненням: у них подано пісні з драматичних творів. Здебільшого рубрики у обох виданнях перегукуються, інколи змінено порядок подання текстів, у деяких рубриках, як наприклад, «Над Прутом», М. Івасюк подає ще дві поезії – «Напровесні», «Веснянка». У рубриці «Пісні без назв» М. Івасюк доповнює перелік поезій В. Лесина і О. Романця віршами: «Через Прут, через Прут», «Як щаслив ти друже-брате...», «Здоровий будь, лісочку мій». У рубриці «Думки» М. Івасюк подає 60 назв, а Лесин і Романець – 54. М. Івасюк доповнює свій перелік творами «Давно вже попросили нас», «Старий вівчар», «З журавлями, з ластівками», «До тебе, мій краю, де я ся родив», «Братові моему». Натомість В. Лесин, О. Романець подають поезію «Осінь». Рубрика «Балади і оповідання» у виданні М. Івасюка більша на один твір – «Цар і кобзар». Цей твір є і в виданні О. Маковей, тому стає зрозумілим, що М. Івасюк орієнтувався на О. Маковей. «Чом красна Буковина» – ця рубрика однакова в обох виданнях. Рубрику «Жартівливі пісні» М. Івасюк доповнює поезіями «Шинкар-шальвір...», «У долині ставочок...», «Якби-м знала, що мя візьме». В. Лесин та О. Романець додають ще інші твори.

Припускаємо, що інтерес М. Івасюка до життєво-творчого шляху С. Воробкевича виник не тільки тому, що це була талановита постать, але й тому, що М. Івасюк родом з Кіцманя, а С. Воробкевич жив і навчався там. А постаті письменників-земляків зазвичай захоплюють і привертають увагу дослідників. Підтвердженням цьому є детальний опис родових коренів та дитинства Воробкевича. Ознайомлення з життєво-творчим шляхом М. Івасюка та С. Воробкевича створює враження, що в них схожа доля, тільки жили вони у різний час. Вони не вивчали української мови в школі, з дитинства цікавилися фольклором, першими творчими спробами були поезії. Задля уникнення знущань з боку влади М. Івасюк подається до Галичини, де його жорстоко карають, набуває нових навиків медика, натомість С. Воробкевич стає священником, працює у буковинських селах, але доля знову повертає їх до Чернівців. С. Воробкевич працює вчителем музики

у семінарії, навчається у Відні, згодом повертається і з відкриттям університету в Чернівцях, одержавши звання професора, викладає музику на богословському факультеті. Так само і М. Івасюк спробував свою долю в учительській роботі, згодом працює в університеті на кафедрі української літератури. Проте, якщо С. Воробкевич свої зусилля в основному зосереджує на музиці, то М. Івасюк переходить до прози. Їм обом довелося долучитися до видавничої справи на Буковині: С. Воробкевич видає альманах «Руська хата», М. Івасюк упорядковує та видає твори С. Воробкевича та С. Яричевського. Наступне, що уподібнює долі С. Воробкевича і М. Івасюка це особиста трагедія: втрата сина Олександра (важка хвороба – туберкульоз) С. Воробкевичем, та втрата вже у той час, коли писалася стаття про С. Воробкевича, сина Володимира Івасюка – талановитого композитора і виконавця. Особисту трагедію С. Воробкевича М. Івасюк пов'язує з елегантним характером його віршів. Згодом М. Івасюк видає повість-реквієм «Монолог перед обличчям сина» та «Елегії для сина» – твори, пронизані щемливою батьківською любов'ю. Складається враження, що доля цим митцям наспівувала одну мелодію.

Для написання статті про С. Воробкевича М. Івасюк користувався такими джерелами: «Руслан» (1907, 1908), «Буковина» (1908), ІЛ АН УРСР, відділ рукописів. – Ф. 3. – 1638. Крім того, фіксував перекази старших людей. М. Івасюк описує політичну ситуацію на Буковині II половини XIX століття, що служить історичним тлом і показує обставини за яких жив і працював відомий композитор. Детально розглянуто дитинство С. Воробкевича та формування творчого світогляду майбутнього письменника, названо людей, які спричинилися до творчого зростання митця (бабуся Параска, дідусь Михайло Воробкевич, мешканець Кіцманя Василь Юзорковський, побратим Данило Тянячків, Я. Головацький, Ю. Федькович викладач семінарії Стефан Носевич, Юліан Никорович; джерельною базою формування таланту Воробкевича стали твори Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, М. Гоголя, І. Котляревського, М. Максимовича). М. Івасюк наголошував: «У доробку С. Воробкевича-композитора є понад 400 творів для хору, 20 дуетів і квартетів. Він один з перших композиторів на західноукраїнських землях, звернувся до поезії Т. Шевченка і збагатив шевченкіану дванадцятьма творами ...» [1, с.10]. Вчений порівнює його за шириною таланту з композиторами Вербицьким, Січинським та Лопатинським... Багато уваги приділяє розповіді про дружбу С. Воробкевича з побратимом і однодумцем Ю. Федьковичем. На підтвердження думки Л. Ковалець про певні розбіжності у взаєминах між С. Воробкевичем і Ю. Федьковичем свідчить таке твердження М. Івасюка: «Ю. Федькович категорично відмовився від членства в «Руській бесіді», а С. Воробкевич, сподіваючись, що товариство видаватиме літературний журнал, погодився навіть, щоб його обрали членом правління» [2, с.11].

М. Івасюк визначає основні мотиви поетичної творчості С. Воробкевича: мотив єдності українського народу (поезії «У степу», «Кожий хвалить край свій рідний»); виступ проти рабської покірливості перед

цісарськими колонізаторами; оспівування краси рідної мови та рідного краю; відтворення особистих переживань ліричного героя, мотиви смутку, нав'язні важкими умовами життя. Дослідник виділяє жартівливі вірші антирелігійного спрямування, де поет глузує з священників і здійснює посилання на В. Лесина і О. Романця, які зауважували: «Аж не віриться, що їх автор мав духовний сан (у 1896 році одержав навіть титул архіпресвітера-ставрофора), був автором трьох томів церковних проповідей» [1, с.17].

Щодо історичних поем С. Воробкевича, то М. Івасюк вважав: «Історичні поеми С. Воробкевича розтягнуті, багатослівні, їх сюжети недостатньо розроблені, позбавлені динаміки» [1, с.17]. Водночас закиди щодо надмірного заглиблення в історичне минуле М. Івасюк спростовує, коли наголошує на тому, що суть цих поем відповідає вимогам часу. Натомість у прозових творах переважає сучасна тематика. Літературознавець наголошує на їх важливому значенні у творчості письменника. Він подає ідейний та сюжетний аналіз творів оповідань «Турецькі бранці», «Маковейка», «Амбросій Остапкевич», «Мість чорногорця». Характеристика творів є простою і доступною.

У розвитку культури народу письменник надавав першорядного значення театрові. Для задоволення запиту глядача, С. Воробкевич написав п'єси «Гнат Приблуда», «Новий двірник», «Пан мандатор» та ін. – дослідник представив основну тематику, ключових дійових осіб і сюжетні особливості.

Висновки. На думку М. Івасюка, С. Воробкевич заслуговує на особливу увагу у літературознавстві, бо його творчість є багатогранною, а твори сповнені любові до народу і ненависті до гнобителів. За наполегливу, сумлінну науково-дослідну роботу в галузі літератури М. Івасюк у 1993 році був удостоєний премії ім. С. Воробкевича. Заслуги М. Івасюка щодо дослідження спадщини С. Воробкевича полягають у тому, що він якісно по-новому презентував творчість славетного буковинця, висловив цікаві погляди на ключові моменти в житті митця, пролив світло на нове сприйняття і значення творчості С. Воробкевича у розвитку української культури.

Література

1. Івасюк М.Т. Жайворонок рідного краю // Воробкевич С. Вибрані твори. – Ужгород: Карпати, 1986. – 562 с.
2. Ковалець Л. «Я душою завжди на Вас думав...» (С. Воробкевич у взаєминах із Юрієм Федьковичем) / Лідія Ковалець // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б.І. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012.- Вип.:585-586: Слов'янська філологія. – С. 144-147.
3. Лесин В., Романець О. Сидір Воробкевич – поет // Воробкевич С. Вибрані поезії. – К.: Рад. письменник, 1964.
4. Маковей О. Загальні замітки про поезії Ізидора Воробкевича // Твори Ізидора Воробкевича. – Львів, 1909. – С. 400-418.
5. Мельничук Б. Літературознавче та художнє осмислення постаті Сидора Воробкевича / Богдан Мельничук // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б.І. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012.- Вип.:585-586: Слов'янська філологія. – С. 139-143.

6. Никоненко П., Юрійчук М. Жайворонкова пісня з Буковини // Сидір Воробкевич: Вибрані твори – К., Дніпро, 1987.- С. 5-18.

7. Никоненко П.М., М. Юрійчук Сидір Воробкевич: Життя і творчість / П. Никоненко, М. Юрійчук. – Чернівці: Рута, 2003. – 208 с.

8. Франко І. Передмова. // Данило Млака (Ізидор Воробкевич). Над Прутом. - Львів, 1901. – С. 3-4.

References

1. Ivasyuk M.G. Zhajvoronok ridnogo kraju // Vorobkevych S. Vybrani tvory. – Uzhgorozh: Karpaty, 1986. – 562 s.

2. Kovalecz L. «Ya dusheyu vseгда na Vas dumav...» (S.Vorobkevych u vzajemynax iz Yuriyem Fed'kovychem) / Lidīya Kovalecz // Naukovyj visnyk Chernivets'kogo nacionalnogo universytetu imeni Yuriya Fed'kovycha: zb. nauk, pracz / nauk, red. Bunchuk B.I. – Chernivci: Chernivets'kyj nac. un-t, 2012.- Vyp.:585-586: Slov'jans'ka filologiya. – S. 144-147.

3. Lesyn V., Romanecz O. Sydīr Vorobkevych – poet // Vorobkevych S. Vybrani poeziyi. – К.: Rad. pismennyk, 1964.

4. Maķovej O. Zagalni zamitky pro poeziyi Izydora Vorobkevycha // Tvory Izydora Vorobkevycha. – L'viv, 1909. – S. 400–418.

5. Mel'nychuk B. Literaturoznavche ta chudozhnye osmyslennya postati Sydora Vorobkevycha / Bogdan Mel'nychuk // Naukovyj visnyk Chernivets'kogo nacionalnogo universytetu imeni Yuriya Fed'kovycha: zb. nauk, pracz / nauk, red. Bunchuk B. I. – Chernivci: Chernivets'kyj nac. un-t, 2012.- Vyp.:585-586: Slov'jans'ka filologiya. – S. 139-143.

6. Nykonenکو P., Yuriychuk M. Zhajvoronkova pisnya z Bukovyny // Sydīr Vorobkevych: Vybrani tvory – К., Dnipro, 1987.- S. 5-18.

7. Nykonenکو P.М., М. Yuriychuk Sydīr Vorobkevych: Zhyttya i tvorčist' / P. Nykonenکو, М. Yuriychuk. – Chernivci: Ruta, 2003. – 208 s.

8. Franko I. Peredmova. // Danylo Mlaka (Izidor Vorobkevych). Nad Prutom. - L'viv, 1901. – S. 3-4.

Nykyforuk T.M.,

teacher of the department of Social Sciences and Ukrainian Studies

Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», kuryluk235@mail.ru

Ukraine, Chernivtsi

PRESENTATION OF THE LIFE AND CREATIVITY OF SYDIR VOROBKEVYCH THROUGH MYKHAILO IVASYUK'S RESEARCH PAPERS

The aim of the study. The role and place of S. Vorobkevych in the life of Ukrainian culture through the judgments of Mykhailo Ivasyuk is determined in the given article. In particular, the contribution of the scientist to the popularization of the works of Bukovynian poet is carefully analyzed. M. Ivasyuk's participation in the arrangement, preparation, publication of S. Vorobkevych's texts and the writing of the foreword were considered on the background of other editions of S. Vorobkevych's works.

Methods of research: formal, which is often based on the use of statistics, quantitative material processing, comparative, descriptive, comparison for the analysis, synthesis and synthesis of scientific theories, as well as methods of literary observation, classification and systematization.

Conclusions. According to M. Ivasyuk, S. Vorobkevych deserves special attention in literary criticism because his creativity work is multifaceted, published texts are full of love for the people and hatred for oppressors. M. Ivasyuk was awarded by the prize in the honor of S. Vorobkevych for persistent, conscientious research work in the field of literature in 1993. M. Ivasyuk's achievements concerning the study of S. Vorobkevych's heritage consist in the fact that he presented in a qualitatively new way the work of the famous Bukovynian poet, expressed his interesting views on key points in the life of the artist, shed light on the new perception and significance of S. Vorobkevych's creativity in the development of Ukrainian culture .

Key words: *writer, composer, poet, literature, literary critic, poetry, poem.*

UDC 811.111' 42

Pasynok V.G.,

*Doctor of Pedagogical Sciences, professor, dean of the faculty of foreign languages**Vasyl N. Karazin Kharkiv National University, Academician of Academy of Higher Education of Ukraine, fl@karazin.ua**Ukraine, Kharkiv*

INTEGRATION OF THE FRENCH LANGUAGE, CULTURE AND FICTION IN THE ASPECT OF "HOME READING" ASPECT

The article discusses urgent issues of the aspect "Home Reading" at the French language classes at universities. It describes forms of tasks and exercises that facilitate involvement of junior and senior students in the process of reading foreign literature in the original. Attention is given to types of extensive study and analysis of the text. Interpretation of a foreign language text includes the following stages: exposure, analytical-evaluation, analytical-linguistic and creative interpretation. The article addresses the content of these stages and corresponding forms of tasks.

Key words: *creative ability, evaluation sphere, home reading, methodology, text interpretation.*

Introduction. Modern educational paradigm focuses on professional training of a foreign language teacher-to-be, especially on formation of his cross-cultural competence as an ability to actualize himself within the context of dialogue of cultures. Contextual ground of language education must contribute to the development of a cultured person, who is able to integrate himself into the world community, present himself as an intellectually-developed and well-educated personality and to function in a language environment [1, p.61-68]. Consequently, a person's cognitive activity as a mechanism of optimization of the process of gaining, analysis and handling information is becoming a dominant.

Under cognitive activity, we understand strategies, techniques of transformation and appropriation by students of the initial structure of educational material under the action of cognitive operations for achievement of a certain cognitive goal [2, p.23]. It is understood as a unity of four complex components: educational (understanding of culture, structuring of ideas), developing (development of communicative and value orientations), educating (tolerance to another system of values) and practical (use of language as a mechanism of effective communication).

The statement of a problem. When teaching French at university, much attention is given to the aspect "Home reading". Students choose authentic works of different functional orientation that promotes acquisition of information about culture, realities and features of a country under study, and also extends and forms communicative competences of students. Thus, the **object of this article** is methods of improving work with "Home Reading" aspect at French classes, as well as the **subject of the study** is strategies for developing skills and abilities that contribute to working with different texts. The **relevance of the article** lies in the evolving trend of communicative language teaching as well as identification of parameters of perception of authentic material which is an integral component of pedagogical process in teaching a foreign language. **Scientific novelty** is connected with justifying effectiveness of innovative methods in "Home Reading" aspect. The **practical component of this article** is determined by systematization of examples and exercises that can be used at French classes of "Home Reading" aspect.

The statement of the main material. Home reading as one of the aspects of language training of a student provides more professional forming of different types of communicative competence (linguistic, sociolinguistic, discursive, sociocultural) [3]. So, N.A. Selivanova distinguishes such functions of the aspect "Home reading": 1) cultural-creative – provides maintenance, disposal and development of general culture through literary-art component; 2) developing – forming independent aesthetic attitude toward the visual environment, critical, creative thinking; 3) teaching – establishing abilities of the so-called intellectual and competent reading, correlation of content with personal experience [4, p.23-24]. One of the basic functions of turning to the aspect "Home reading" is axiological, that contributes to moral and spiritual development of a future specialist, expansion of the system of value orientations, to creating a specialist with high moral culture, able to decide professional tasks, following humanistic ideals and principles.

Experience shows that successful teaching to read in a foreign language is possible under certain circumstances: 1) formedness of the spoken language and reading skills; 2) knowledge of the subject, used in the text; 3) availability of the text for understanding in a language relation; 4) students' awareness of the practical necessity of individual implementation of receptive activity; 5) presence of orienting task (set) on implementation of activity [5, p.101]. The aspect "Home reading" also includes such stages: exposition, analytical-appraisive, stage of creative interpretation [6, p.5].

On the stage of exposition, immersion in a certain cultural-historical epoch and creation of emotional tone of a lesson take place, that is extremely important for acquaintance with a work of fiction.

The analytical-appraisive stage is characterized by discussion of the problems raised in authentic texts under analysis that helps to form value relations and value judgments. Students are recommended the following tasks on the aspect "Home reading": 1) to present character's behavior in other situations (for example, a few years after); 2) to retell the text on behalf of different characters; 3) to ask questions to the heroes, if there was such a possibility; 4) to think of an annotation to the book; 5) to write a letter to the

hero/heroine of the book; 6) to offer your advice to the hero/heroine; 7) to tell about your favorite character. This stage focuses on forming lexical, grammatical skills, improvement of speech skills, development of monologue and dialogic speech. On this stage a very important aspect is text interpretation on its linguistic signs, i.e. students must answer the question "What is hidden behind the words?"

The stage of creative interpretation aims at the development of students' evaluation sphere, creative capabilities, talking, monologue and dialogic prepared and unprepared speech. The analysis of creative interpretation of a text is shown on the example of the tale by Antoine de Saint-Exupéry «Le Petit Prince»:

(1) *Lorsque j'avais six ans j'ai vu, une fois, une magnifique image, dans un livre sur la Forêt Vierge qui s'appelait «Histoires Vécues». Ça représentait un serpent boa qui avalait un fauve. Voilà la copie du dessin. On disait dans le livre: «Les serpents boas avalent leur proie tout entière, sans la mâcher. Ensuite ils ne peuvent plus bouger et ils dorment pendant les six mois de leur digestion.»*

J'ai alors beaucoup réfléchi sur les aventures de la jungle et, à mon tour, j'ai réussi, avec un crayon de couleur, à tracer mon premier dessin. Mon dessin numéro 1. Il était comme ça: J'ai montré mon chef-d'œuvre aux grandes personnes et je leur ai demandé si mon dessin leur faisait peur. Elles m'ont répondu: «Pourquoi un chapeau ferait-il peur?» Mon dessin ne représentait pas un chapeau. Il représentait un serpent boa qui digérait un éléphant. J'ai alors dessiné l'intérieur du serpent boa, afin que les grandes personnes puissent comprendre. Elles ont toujours besoin d'explications... [7].

We suggest such types of exercises to this text:

1. *Tasks, favouring independent understanding of new lexical units presented in the text:*

Cherchez les contraires des mots du texte suivants et employez les dans une phrase de vous-même:

- Magnifique
- Beaucoup
- Grandes
- Toujours

2. *Tasks of productive character on forming own expressions connected with the text and ability to argue a point of view about one or another phenomenon of real life in the country of the language under study:*

- Indiquez une citation qui vous semble importante, intéressante, touchante ou amusante.
- Que pensez-vous sur les aventures de la jungle? Si vous étiez le Petit Prince que dessinez-vous?

3. *To write an essay on the topic: «Et vous, si vous deviez être un personnage du petit prince, lequel choisiriez-vous et pourquoi?»*

Conclusions. The aspect "Home reading" at French classes on the basis of foreign language integration, artistic culture and literary texts has huge educational, cognitive, developing and educational potential. It presupposes varied personality-oriented approach both from the side of a student and from the side of a teacher: skills and abilities of select information from authentic texts, use of different educational strategies for profound analysis of the read over text, special educating technology in the form of teaching tasks and exercises.

Literature

1. Артюхович Ю.В. Обучение ценностям: аксиологический подход к проблемам образования / Ю.В. Артюхович // Казанский педагогический журнал. – 2014. – №3. – С. 61-68.

2. Мангус И.Ю. Стратегии овладения языком и развитие приемов познавательной деятельности как реализация когнитивного подхода в учебнике русского языка как иностранного (на примере учебников в эстонской школе): автореф. дис. на соискание учен. степени докт. пед. наук; спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (русский язык как иностранный)» / И.Ю. Мангус. – М., 2001. – 45 с.

3. Жарникова Л.А. Домашнее чтение как один из аспектов языковой подготовки студентов // Наука ЮУрГУ: материалы 66-й научной конференции. Секция социально-гуманитарные науки. – 2016. – С. 1171-1179.

4. Селиванова Н.А. Домашнее чтение – важный компонент содержания обучения иностранным языкам в средней школе // Иностр. яз. в школе. – 2004. – №4. – С. 21-26.

5. Миньяр-Белоручев Р.К. Методика обучения французскому языку: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.» / Юрий Константинович Миньяр-Белоручев – М.: Просвещение, 2013. – 224 с.

6. Бим И.А. Что мешает повышению результативности обучения иностранным языкам? / И.А. Бим // Иностр. яз. в школе. – 2015. – № 4. – С. 2-6

Illustrative Material

13. Antoine de Saint-Exupéry *Le Petit Prince* [Resource électronique]. – Edition du groupe «Ebooks libres et gratuits» [site]. – Régime d'accès: http://www.cmls.polytechnique.fr/perso/tringali/documents/st_exupery_le_petit_prince.pdf

References

1. Artyuhovich Yu.V. (2014) Obuchenie tsemnostyam: aksiologicheskiy podhod k problemam obrazovaniya. [Learning Values: Axiological Approach to Education Issues]. Kazanskiy pedagogicheskiy zhurnal, 61-68 (in Russian).

2. Mangus I. Yu. (2001) Strategii ovladeniya yazykom i razvitiya priemov poznavatelnoy deyatel'nosti kak realizatsiya kognitivnogo podhoda v uchebnykh russkogo yazyka kak inostrannogo (na primere uchebnykh v estonskoy shkole) [Strategy of language acquisition and development of methods of cognitive activity as a realization of the cognitive approach in the textbook of Russian as a foreign language (on the example of textbooks in the Estonian school)]. Avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni dokt. ped. nauk; spets. 13.00.02 «Teoriya i metodika obucheniya i vospitaniya (russkiy yazyk kak inostranniy)» Moscow, 45 p. (in Russian).

3. Zharinova L.L. (2016) Domashnee chitenie kak odin iz aspektov yazykovoy podgotovki studentov [Homeland reading as one of the aspects of language training for students]. Nauka YuUr GU: materialy 66-y nauchnoy konferentsii. Sektsiya sotsialno-gumanitarnye nauki, 1171-1179 (in Russian).

4. Selivanova N.A. (2004) Domashnee chitenie – vazhnyy komponent sodержaniya obucheniya inostrannym yazykam v sredney shkole [Home reading is an important component of teaching foreign languages in high school] / IYaSh. #4., 21-26 (in Russian).

5. Minyar-Beloruhev R.K. (2013) Metodika obucheniya frantsuzskomu yazyku: ucheb. posobie dlya studentov ped. in-tov po spets. «Inostr. yaz.» [Methodology of teaching French: study. manual for students]. Moscow. Prosveschenie, 224 p. (in Russian).

6. Bim I.L. (2015) Chto meshaet povyisheniyu rezultativnosti obucheniya inostrannym yazykam? [What hinders the effectiveness of teaching foreign languages?]. Inostr. yaz. v shkole. # 4, 2-6 (in Ukrainian).

7. Antoine de Saint-Exupéry *Le Petit Prince* [Resource électronique]. – Edition du groupe «Ebooks libres et gratuits» [site]. – Régime d'accès: http://www.cmls.polytechnique.fr/perso/tringali/documents/st_exupery_le_petit_prince.pdf

Пасинок В.Г.,

д.пед.н., професор, декан факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; академік Національної академії наук України, fl@karazin.ua

Україна, м. Харків

ІНТЕГРАЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ, КУЛЬТУРИ І ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ В АСПЕКТІ «ДОМАШНЄ ЧИТАННЯ»

У статті розглядаються актуальні проблеми аспекту «Домашнє читання» на заняттях з французької мови у ВНЗ. Описано форми завдань і вправ, які сприяють залученню студентів молодших і старших курсів в процес читання іноземної літератури мовою оригіналу; приділяється увага видам екстенсивного опрацювання та аналізу тексту. Інтерпретація ініомовного тексту включає наступні етапи: експозицію, аналітико-оціночну, аналітико-лінгвістичну і творчу інтерпретацію. У статті розкривається зміст цих етапів і відповідних їм завдань.

Ключові слова: домашнє читання, інтерпретація тексту, методика, оціночна сфера, творча здатність.

УДК 81'221-055.6:82-3 І. Франко

Трумко О.М.,

к.філол.н., науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
НУ «Львівська політехніка», oksana_trumko@ukr.net

Україна, м. Львів

НЕВЕРБАЛЬНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ У СІМЕЙНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу особливостей функціонування невербальних засобів спілкування у сім'ї. З'ясовано, що невербальні засоби комунікації, які використовують діти, доповнюють або замінюють зміст вербального повідомлення. У мовленні дітей присутні екстралінгвістичні (мовчання, плач, сміх), просодичні (голос, крик, шепіт) та кінетичні (вираз обличчя, погляд, рухи головою, рухи руками, дотик, обійми, поцілунки, пози) засоби невербальної комунікації. Аналіз здійснено на матеріалі творів І. Франка.

Ключові слова: невербальна поведінка, екстралінгвістичні невербальні засоби, просодичні невербальні засоби, кінетичні невербальні засоби, комунікація діти → батьки, І. Франко.

Постановка проблеми. Невербальна поведінка – це «соціально і біологічно зумовлений спосіб організації засвоєних індивідом невербальних засобів спілкування, перетворених в індивідуальну, конкретно-чуттєву форму дій і вчинків» [1, с.6]. Цей тип поведінки 1) створює образ партнера у процесі комунікації та виражає його психоемоційний стан, соціальну стратифікацію та статусно-рольові відносини комунікантів; 2) регулює просторово-часові параметри спілкування; 3) виступає засобом ідентифікації партнерів або маскування «Я-особистості»; 4) відображає зміну взаємостосунків партнерів у процесі комунікації, корегує їх; 5) забезпечує економію мовного повідомлення; 6) виступає в ролі доповнення, уточнення чи заперечення змісту вербального повідомлення; 7) є одним із показників загальної психомоторної активності суб'єкта (темп, амплітуда, інтенсивність, гармонійність рухів) [1, с.33-34]. Фактично невербальне мовлення займає 93% від усієї комунікації (міміка, пози, жести, дотики – 55%, голосові паралінгвальні явища – 38%), у той час як лише 7% інформації передано словами [2, с.12].

Виділяють такі типи невербальних засобів комунікації: екстралінгвістичні (паузи, кашель, зітхання, сміх, плач), просодичні (темп мовлення, тон, тембр, висоту гучності, манеру мовлення, спосіб артикуляції), кінетичні (жести, міміку, поставу тіла, ходу, контакт очима), проксемічні (відстань між мовцями, вплив території, вплив орієнтації, дистанцію, просторове розміщення співбесідників) та зовнішній вигляд [3, с.60].

Питання невербальної поведінки у сім'ї вивчали О. Зверева, Є. Зимич, Л. Солощук [4-6], обираючи об'єктом аналізу художні тексти англійської літератури.

Мета статті – виявити особливості невербальної поведінки дітей у спілкуванні з батьками. Джерельною базою для аналізу послужили твори І. Франка.

Виклад основного матеріалу. Мовчання. У відповідь на запит батьків про інформування діти можуть мовчати, що вмотивовано 1) небажанням відповісти на запитання: «Дувідко не відповів на сю невинну інсинуацію, але сів на ріг стола, мов на коня, і почав махати ногами» [7, т.22, с.188]; 2) незнанням правильної відповіді: «Михась думав, та нічого не міг видумати» [7, т.19, с.120]; 3) усвідомленням наскільки болісним для батьків буде

почуте: «– Та тут уже сердьтєся не сердьтєся, а що живі очі видять... Василь зам'явся» [7, т.21, с.436].

Сльози є реакцією дітей на критику батьків: «– Та що ж, коли я не вмю мислити так, як люди! – сказав він, обтираючи сльози» [7, т.15, с.70]. Також вони передають психоемоційний стан адресанта, наприклад страх чи розпач: «– Мамо, я довше тут не лишуся! – промовив він розм'яким, майже плаксивим голосом» [7, т.19, с.337], «– Боже мій, боже мій! – ридав Гриць. – Ось що вони з вас зробили! Ось як вони нас люблять!» [7, т.21, с.244].

Сміх може супроводжувати мовлення дітей при 1) повідомленні нової інформації (син розповідає батькові, ким він хоче стати в майбутньому): «– Розбійником, – мовив усміхаючися Дувідко, – не для грошей, не для рабунку – що мені гроші? Візьму і закопаю в землю...» [7, т.22, с.186]; 2) вираженні злісно-глузливих зауважень (іронії): «Женя розреготалася своєю чергою. – Що ж, се нічого не вадить, що бачили на власні очі...» [7, т.22, с.298]; 3) самовдоволенні (син радіє, що батько не досягне успіху, шукаючи його): «– А, так, – сказав Готліб з усміхом вдоволення, – то най же си шукає!» [7, т.15, с.293]. Є вмотивований психоемоційний станом дітей: «Дувідко розсміявся істеричним сміхом. – А бачиш, бачиш, як вони тепер виглядають! – говорив до батька, заходячися від сміху» [7, т.22, с.197].

Зміна тональності **голосу** у комунікації діти → батьки забезпечує вираження впевненості у своїх словах та рішеннях: «– Те мусить бути! – сказав Готліб з притиском» [7, т.15, с.442], «– Що може бути, того ніхто не знає, – скромно, але твердо відповіла Галя. – Я можу завтра вмерти» [7, т.22, с.252], «– І то треба переглянути, – сказав з незрушеним спокоєм Густав, – але я думав про книжки та рахунки з ведення господарства» [7, т.18, с.193].

Такий тон мовлення відображає комунікативну перевагу дітей над батьками та супроводжує їхнє мовлення при висловленні наказів: «– Ідіть, мамко, спати! – мовив Гриць м'яко, але розказуючи, мов господар хати» [7, т.21, с.245]. Він засвідчує право дітей керувати діями батьків, диктувати їм правила поведінки, нав'язувати свої погляди, демонструвати катерогічність та рішучість у твердженнях: «– Прошу татка, тільки без пафосу! – холодно замітив Густав. – Говорім з собою, як люди розумні...» [7, т.18, с.371], «...голос його.

твердий та жорстокий, подалу підносився, міцнішав і дзвенів, мов сталь, мов могутий рев наближаючоїся здалеку течії реакції. – Нехай тато не дивуються, а тільки пробують подумати. Самі тато признали, що багато зробилося не такого, як було треба...» [7, т.18, с.373], «– Коли він мамі такий нелюбий, – сказала якось терпко Густя, – то можна дати йому пізнати, щоби йшов собі геть» [7, т.18, с.359]. Різкий та байдужий, позбавлений любові тон характеризує мовлення дітей у конфліктних ситуаціях: «– Прокляте на тебе, – не вдалось!.. – прохрипів над ним лютий глухий голос» [7, т.14, с.432].

Підвищений тон мовлення забезпечує реалізацію у мовленні дітей негативної оцінки батьків: «– А що, пізнаєш мене? – проговорив він різко» [7, т.15, с.292], «– Що, не подобається тобі? – якось прикро запитав син. – Я думав, що се повинно тишити тебе» [7, т.21, с.220]. Є показником небажання дітей послухати батьків, шляхом позначення їхніх слів як неправдивих і недостовірних: «– Се вам так здається! – з легковаженням промовив Никодим. – Я нічого подібного не бачив» [7, т.21, с.225].

Голос може передавати небажання дітей продовжувати розмову, їхню байдужість до обговорюваних тем: «– Гоїв не жаль, – мовив Дувідко, мов із задуми. – Вони брудні й вонючі» [7, т.22, с.195], «– Ну, се для них не новина! – мовив понура Адаць» [7, т.19, с.340].

Кооперативність спілкування забезпечує приємний голос, який діти застосовують для 1) висловлення вдячності: «– Спасибі вам, таточку, що приїхали! – заговорила вона своїм чистим голосом, мов у срібний дзвінок задзвонила...» [7, т.22, с.297]; 2) заспокоєння батьків: «– Та ви, неню, не журіться! – якось мляво потішав Василь. – Адже ви ще не самі на світі. В селі – не в лісі, люди не звірі. А ми, славити бога, також не за горами» [7, т.21, с.439], «– А я не боюсь, – весело сказав Адаць. – Коли він так любить свої гроші, то, певно, і до смерті не хоче розстатися з ними, не напише заповіту, і вони...» [7, т.19, с.216]; 3) визнання своєї провини чи помилковості своїх тверджень: «– Не дуже, – приниженням голосом мовив Никодим» [7, т.21, с.235] (син визнає, що його сподівання на перемогу повстання є марними), «– Або я вам не казав? – добродушно і жалібно промовив Антошко» [7, т.21, с.74] (у наведеному прикладі син згідний з критикою батька); 4) виправдання своїх дій чи дій своїх близьких: «– Ні, дедику, – мовив спокійно Василь, – я на ваш ґрунт не зазіхаю, ані вас до себе силувати не хочу...» [7, т.21, с.436], «– Що було, те минуло, – щобетала пані Женья, мов непам'ятлива пташка. – Він тепер поправився» [7, т.22, с.297].

Супроводжує реакцію дітей на слова батьків: «– Значить, в засаді тато признають справедливості моїх домагань? – радісно підхопив Густав» [7, т.18, с.375].

Зміна тону мовлення може бути зумовлена емоціями, які відчувають діти, передаючи ту чи іншу інформацію. Наприклад, син важко переживає те, що його батька побили за наказом пана: «– Досі я так думав. Нині перестав. Знаєте, наш панич хоч певно знав, що сталося з вами, а мені не сказав нічого... Він говорив швидко, уриваючи, захлипуючися з гніву й обурення» [7, т.21, с.245-246]. Експресивність мовлення відображає збентеження, розгубленість, розпач і тривогу дітей: «–

Ага, ага! В касині! Я було й забув! – уривано мовив Адаць, немов силуючись шохвилі захопити трохи повітря в груді, як чоловік, котрого щось душить у горлі» [7, т.19, с.338], «– Так ви думаєте, що уряд вже знає щось? – мовив змішаний Никодим» [7, т.21, с.236].

Тон голосу визначають особливості міжособистісної комунікації в сім'ї, наприклад, засвідчує авторитарність батьків: «– Тату, – почав Іван несміло, – от знаєте, лихо з нами» [7, т.14, с.324]. Визначається ставлення дітей до інших членів сім'ї: «– Тоньо буде певно читати йому свої вірші, – злобно замітив Едмунд, знаючи, що мати дуже не любить Тоня за його віршування» [7, т.18, с.359] (про брата).

Крик. Впливати на вибір тону мовлення може канал комунікації: «– Мамочко! Мамочко! – кликали діти, шукаючи її. – Де ти, мамочко?» [7, т.19, с.33].

Крик відображає тривогу дітей, їхні переживання за долю батьків: «– Госпідку любий, як ви виглядаєте, дедику! – скрикнув Василь. – Ви хорували?» [7, т.21, с.435]. Застосовується для вираження емоцій радості: «Не минула й хвилинка, а з передпокою роздався його радісний окрик: – Є саквоаяж, є!» [7, т.19, с.19], стурбованості: «– Таточку, повстання буде! – скрикнув Никодим не дуже-то голосно і не дуже-то радісно...» [7, т.21, с.234], або розпачу: «– Ні, таточку, се не повинно, не може так довше бути! – скрикнув Гриць, підносячи трохи голос» [7, т.21, с.245]. Є реакцією на несподіванку та передає здивування: «– Що, – скрикнула пані Женья ще веселіше, – ви були, може, в французькій віллі?» [7, т.22, с.297].

Підвищення тону мовлення може використовуватися для забезпечення реалізації прохання: «– Мамочко, – скрикнув він нарешті, – скажіть що сим людям! Пхаються, мов свині, до єгомостя та й до єгомостя...» [7, т.19, с.236].

Крик у мовленні дітей підсилює вербальні засоби звинувачення батьків у вчиненні щодо них поганого: «– Не я дурію, а ви! – люто скрикнув син. – Адже ж те, що ви робите, то стричок на наші шиї» [7, т.21, с.335].

Може виражати незгоду з позицією батьків, докір: «– Але ж, мамо! – з виразом глибокого болю скрикнув Адаць. – Я не можу тепер, після сього, що сталося, показуватись їй на очі! Не можу слова сказати до неї!» [7, т.19, с.338].

Відображає захват від досягнення комунікативної мети («піймати на слові»): «– Ага! – злобно скрикнув Густав. – Признають татко!..» [7, т.18, с.371].

Діти використовують **шепіт**, коли копіюють тон мовлення батьків: «– Га? – відповів також шепотом Лейбуньо» [7, т.16, с.205], або повідомляють їм таємну інформацію: «– О, тут секрет, мій великий секрет! – мовила вона і сама жахнулася, скочила до дверей, глянула, чи не підслуховує хто, а потім, обнявши знов батька за шию і притулившись до нього, шепнула йому до вуха: – Я вбила його!» [7, т.22, с.315]. Шепіт може бути вмотивований психоемоційним станом адресанта (є реакцією сина на дії матері, яка намагається знайти вихід зі складної ситуації в той час, коли він розгублений і втратив контроль над собою): «– У мамі надлюдська сила, надлюдський розум! – з подивом шептав Адаць» [7, т.19, с.339].

Вираз обличчя демонструє невдоволення дітей: «– Додому? – оп'ята сквасився панич» [7, т.19, с.339]. Він може відображати емоції незгоди зі словами батьків чи їх

заперечення: «– Але я тої війни не люблю, – скрививши рота, мовив Дувідко. – Я люблю, як щось живе треплється мені в руках, а я раз за разом затоплюю ніжше у його тіло...» [7, т.22, с.187], «– Мамочко, – сказала, спалахнувши Густя, – я не бороню його, але говорю, що думаю...» [7, т.18, с.360].

Зміна тону обличчя передає інформацію про засоромлення та збентеження дітей батьками у процесі комунікації: «– О, так же щось, – скрикнула найстарша донька і зачервонілася, немов уся полум'ям спалахнула. – Що він вам за пройдисвіт такий удався?» [7, т.18, с.20].

Погляд дітей може доповнювати вербально виражену оцінку слів батьків як позитивну: «Готлібові очі заярілися рішучим огнем. – Добре кажете, мамо! І я сам так гадаю. Дякую вам!» [7, т.15, с.471], так і негативну: «Готліб гнівно, майже лютю позирнув на неї. – Дурні ви, мамо!» [7, т.15, с.442]. Також він відображає ставлення дітей до батьків, зокрема відсутність любові та прихильності: «Вуглярчук глядів на неї гнівними великими очима, з котрих блискала лють і ненависть. – А що, пізнаєш мене?» [7, т.15, с.292].

Погляд передає емоції здивування та нерозуміння позиції батьків: «– Що? Що мама говорить? – здивовано питав Адаць, випріщаючи на неї очі» [7, т.19, с.338], «Василь стояв перед батьком і не зводив очей. – Торік, дедуку? Хіба ж я вам сказав півслова непоштового та прикрого?» [7, т.21, с.435].

Варто зазначити, що погляд, звернений на батьків, забезпечує безпосередній контакт: «– Чого я стою? – запитав Андрій, спускаючи поволі очі на вітця. – Чи я звізди рахую?..» [7, т.14, с.32], та є засобом перевірки достовірності інформації: «– То ти за нами плакав? – запитала Цеся, що й оченят своїх не зводила з батька, сидючи у нього на колінах, і ось-ось готова була заплакати» [7, т.19, с.18].

Руки **головою** відображають психоемоційний стан дітей. Це сум («Гриць слухав батькових слів, похиливши голову» [7, т.21, с.245]), розпач («– Не можу! Не можу! – повторяв, мов помішаний, Адаць, хапаючись обома долонями за голову. – Мишу геть відси!...» [7, т.19, с.338]) та занепокоєння («– Ой, а як же я верну зі школи без кожуха? – повідас хлопець, скробоючись в голову» [7, т.18, с.321]). Паралельно вони виконують роль вказівних жестів: «– Се для тої, – і він мотнув головою в напрямі Целиної світлички. – Виджу, що вдивляється в мене, мов у веселку. Ну, а я люблю кожду річ відразу ставити ясно, реально. Нехай собі дитина на мій рахунок не робить ніякої ілюзії» [7, т.18, с.39].

Руки. Жести доповнюють вербально виражені повідомлення нової інформації: «– ...Ні, але подивіться сами! І за тим словом Андрій вказав пальцем в сторону Чорної гори» [7, т.14, с.32], або відображають ставлення дітей до предмета розмови: «– Ех, буду я перед старим ідіотом маскуватися та комедію грати! – скрикнув з огидливим жестом Адаць» [7, т.19, с.216].

Руки руками у мовленні дітей виступають засобом унаочнення наданої батькам нової інформації: «–...От потрібуйте сами! – І він справді для перекони заткав свої вуха пальцями» [7, т.15, с.69], та привернення уваги батьків: «– Татку! Що ти говориш? Пощо нас лякаєш? – промовив він, заступаючи йому дорогу і шарпаючи його

за руку» [7, т.19, с.133]. Цю функцію виконує і **дотик**: «– Тату! – проговорив Іван, торкаючись його злегка рукою о плече. – Тату!.. Що робити? Порадьте мене!» [7, т.14, с.325]. Зауважимо, що тактильний контакт присутній у конфліктних ситуаціях: «І вона встала, щоб задзвонити. Але Готліб силоміць затримав її. – Дай спокій, не треба, – сказав він коротко» [7, т.15, с.294].

Обійми і поцілунки використовуються дітьми для вираження любові та поваги до батьків: «– Мамочка нездорова? Мамочці знов недобре? Бідна мамочко! Цеся гладила Анелю попід бороду, Михась цілував її руку» [7, т.19, с.33], «діти ввійшли до салону і, тулячись до маминих колін, цебетали: – Вже вміємо лекцію на завтра! Хочеш нас випитати?» [7, т.19, с.33].

Поцілунок руки у мовленні дітей функціонує в ситуаціях згоди: «– Добре, мамочко, постараюся зробити все! – мовив він, цілуючи її в руку» [7, т.19, с.338] та виявлення турботи: «– Йик ночували, дедю? – промовив він, цілуючи батька в руку» [7, т.21, с.435]. Він є засобом демонстрування вдячності: «– ...не забуду ніколи, як багато я татові винен подяки за те, що ви так терпеливо і з таким самовідреченням несли той тягар (при тім він поцілував батька в руку)...» [7, т.18, с.194].

Пози. Вступаючи у контакт, діти можуть змінювати своє розміщення у просторі для забезпечення оптимального каналу комунікації: «– Мамо! – сказав він, підходячи і сідаючи обіч неї» [7, т.15, с.442], або досягнення комунікативної мети (син хоче знати як себе почуває батько, тому він не тільки запитує його про це, а й підходить до нього): «– Що вам, таточку? – запитав Гриць, схопившись з місця» [7, т.21, с.245].

Зміна постави може виражати здивування, нерозуміння позиції батьків (син не розуміє чому батько критично оцінює його дії і каже, що той буде покараний за них): «– Овва, що мені зроблять! Я собі для забавки, – мовив Дувідко, здвигаючи плечима» [7, т.22, с.198]. Також вона передає обурення, відмову виконати прохання батьків, звинувачення та категоричність: «– Ага, ти гадала, – сказав Готліб, стаючи перед нею, – що я на то тільки вирвався зо Львова в тих лахах, на то тільки плівся з вуглярами п'ятнадцять миль, щоби, скоро сюда, знов датися вам в руки, датися заперти в яку там клітку та ще на додаток слухати ваш крик та ваші науки? О, не буде того!» [7, т.15, с.294].

Посидання декількох невербальних засобів у мовленні дітей до батьків супроводжує вербальні повідомлення:

1) звинувачення: «– Ага, а ви думали, що я так і до смерті буду терпіти у того проклятого купця! – крикнув Готліб, тупаючи зо злості ногами і вириваючись з обнять матері. – Ви гадали, що я не посмію мати свою волю! Га!» [7, т.15, с.293];

2) позначення позиції батьків як незрозумілої: «– Не говорити про Італію! – скрикнула зі святим обуренням і сплеснула в долоні. – Як же я можу не говорити, коли Італія дала мені найкраще, найцінніше з усього, що я коли-будь дістала від кого, крім тебе, таточку, розуміється, крім тебе...» [7, т.22, с.315], або як такої, що не відповідає дійсності: «Цеся заломала рученята з розпуки, але Михась, усе ще держачи батька за руку, вдивлювався пильно в його лице, бажаючи зміркувати, чи він жартує, чи на правду се говорить. – Се не може

бути! – сказав вкінці рішуче і, пустивши батькові руку, побіг до передпокою» [7, т.19, с.19];

3) вираження радості та захоплення: «І, показуючи голову крізь відхилені двері, сміючися сердечно, він кричав до батька: – А бачиш! Є саквоаяж! І пощо було нас лякати?» [7, т.19, с.19];

4) актуалізації розгубленості і збентеження: «– Мій приятель... – зачав після привітання Андрій до матері, представляючи їй Ленька, – мій приятель... (в його дрижачім голосі і заклопотанім лиці видне помішання і внутрення борба...)» [7, т.14, с.232], «Лейбуньо завис очима на її устах, розняв рот, але не говорив нічого» [7, т.16, с.204];

5) перевірки достовірності інформації: «...станув перед ним і, вдивляючися в нього, промовив поважно: – Так се ти наш тато?» [7, т.19, с.18];

6) забезпечення таємничості мовлення (вмотивовано ситуацією спілкування): «Василь оглянувся, а потім, сідаючи на призьбі поруч батька і нахилиючися ротом близько його вуха, мовив полупшепотом: – Що Мошко заде вам якоїсь трутки в горівці» [7, т.21, с.436];

7) вираження любові до батьків: «– Дайте, мамко, спокій, бог ласкав! – відповів я дрижачим голосом, цілуючи їх у коліна, а самому аж серце стискалося» [7, т.14, с.267].

Ситуації застосування дітьми фізичної сили щодо батьків характеризуються сукупністю таких невербальних засобів як: екстралінгвістичні (крик), кінетичні та просодичні: «– Гроші давай, чуєш? Гроші! – скрикнув він, чіпаючи його за груди. – Гроші давай, – мені гроші треба, – багато, чуєш!.. <...> – Треба! Треба! Не питай! – кричав Готліб, шарпаючи його. – Давай швидко, у тебе їх і так багато! Давай!.. <...> Готліб страшно захарчав, хотів зірватися на ноги, але не мав сили і покотився аж до ніг Германа. Лице його було страшно біде, він почав кричати з болю. Германа прошиб той крик до глибини, він кинувся до сина, щоб зав'язати йому рану, але Готліб почав битися о підлогу, кидатися і кричати, щоб батько не дотулювався до нього. – Пустити мене, не хочу твоєї помочі!» [7, т.14, с.432].

Висновки. Невербальні засоби комунікації відіграють важливу роль у мовленні дітей до батьків. Вони супроводжують, доповнюють або замінюють вербальні засоби. Невербальна поведінка визначається ситуацією спілкування, психоемоційним станом дітей та особливостями внутрішньосімейних відносин. Діти використовують такі невербальні засоби: екстралінгвістичні (мовчання, плач, сміх), просодичні (голос, крик, шепіт) та

кінетичні (вираз обличчя, погляд, рухи головою та руками, дотик, обійми, поцілунки, пози). Часто у процесі комунікації поєднують декілька невербальних засобів.

Література

1. Лабунская В.А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) / В.А. Лабунская. – Ростов : Изд-во Ростовск. ун-та, 1986. – 136 с.

2. Бутовская М.А. Язык тела : природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека) / М.А. Бутовская. – М. : Научный мир, 2004. – 440 с.

3. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики : підручник / Ф.С. Бацевич. – Київ, 2004. – 344 с.

4. Зверева О.Г. Вербальні та невербальні прояви домінуючого статусу старшого сиблінгу / О.Г. Зверева // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологія». – Суми : СумДУ, 2008. – № 1. – С. 25-29.

5. Зимич Є.В. Структурно-семантичні і прагматичні особливості маритального діалогічного дискурсу : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Є.В. Зимич ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 20 с.

6. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі / Л.В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.

7. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 14-22.

References

1. Labunskaja V.A. Neverbalnoe povedenye (sotsialno-perseptivnyy podkhod) / V.A. Labunskaja. – Rostov : Yzd-vo Rostovsk. un-ta, 1986. – 136 s.

2. Butovskaja M.A. Yazyk tela : pryroda y kultura (evolyutsionnye y kross-kulturnye osnovy neverbalnoi kommunikatsii cheloveka) / M.A. Butovskaja. – M. : Nauchnyi mir, 2004. – 440 s.

3. Batsevych F.S. Osnovy komunikativnoi lingvistyky : pidruchnyk / F.S. Batsevych. – Kyiv, 2004. – 344 s.

4. Zvierieva O.H. Verbalni ta neverbalni proiavy dominuiuchoho statusu starshoho siblinhu / O.H. Zvierieva // Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Seriya «Filolohiia». – Sumy : SumDU, 2008. – № 1. – S. 25-29.

5. Zymych Ye.V. Strukturno-semantychni i prahmatychni osoblyvosti marytального dialohichnogo dyskursu : avtoref. dys. kand. filol. nauk : 10.02.04 / Ye.V. Zymych ; Khark. nats. un-t im. V. N. Karazina. – Kharkiv, 2011. – 20 s.

6. Soloshchuk L.V. Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsii v anhlomovnomu dyskursi / L.V. Soloshchuk. – Kharkiv : Konstanta, 2006. – 300 s.

7. Franko I. Zibrannia tvoriv : u 50 t. / Ivan Franko. – Kyiv : Naukova dumka, 1976–1986. – T. 14-22.

Trumko O.M.,

Candidate of Philological Sciences, research officer of the International Institute of Education, Culture and Relations with the Diaspora NU «Lviv Polytechnic», oksana_trumko@ukr.net

Ukraine, Lviv

THE NON-VERBAL BEHAVIOR OF THE CHILDREN IN FAMILY COMMUNICATION

The article is devoted to the analysis of peculiarities of non-verbal means of communication in the family. It is found out, that non-verbal means of communication used by children, accompany, complement or replace the contents of a verbal message. In the speech of the children there are extra-linguistic (silence, weep, laugh), prosodic (voice, cry, whisper) and kinetic (face expression, look, head movements, hand movements, touch, embrace, kisses, poses) non-verbal means of communication. The analysis is based on the material of Ivan Franko's compositions.

Key words: non-verbal means of communication, extralinguistic non-verbal means, prosodic non-verbal means, kinetic non-verbal means, communication children → parents, I. Franko.

History

УДК 93“19”(477.83)

Берест І.Р.,

к.і.н., доцент кафедри інформаційної, книжкової та бібліотечної справи Української академії друкарства, berestigor1@gmail.com

Берест Р.Я.,

д.і.н., професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Львівського інституту економіки і туризму, berest_liet@ukr.net

Україна, м. Львів

ДІЯЛЬНІСТЬ «СТОВАРИШУВАННЯ ВЗАЄМНОЇ ДОПОМОГИ ДРУКАРІВ» ЛЬВОВА В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Професійна спілка львівських друкарів належить до числа перших професійних організацій на землях України. Її було створено восени 1817 р. у Львові в приватній друкарні німецького поліграфіста Й. Піллера. Профспілка пройшла непростий шлях розвитку, на який впливали політичні, економічні, соціальні, культурно-освітні, релігійні та інші чинники. Одним із важливих етапів існування стала остання чверть ХІХ ст., коли чимало громадських організацій потрапило в сферу впливу різних політичних партій.

У статті проаналізовано політичну ситуацію, яка склалася в середовищі профспілок львівських друкарів, що призвело до невдалої реорганізації та об'єднання у нову професійну спілку під назвою «Поступ», а згодом – у товариство «Вогнище». Акцентовано значну увагу на важливому значенні профспілкової організації в системі захисту економічних інтересів робітників краю, особливостях розвитку професійного руху в умовах поліетнічного суспільства Галичини в останній чверті ХІХ століття.

Ключові слова: профспілки, товариство, Львів, захист, внески.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження, насамперед, полягає в особливій важливості профспілкового руху як невід'ємної складової соціально-економічного розвитку суспільства. Досліджувана проблема має важливе наукове значення, оскільки дає змогу розкрити одне з найважливіших питань – формування історичного досвіду діяльності профспілкових організацій Східної Галичини у ХІХ ст., зокрема до питань, які поки що не стали об'єктом узагальнюючих досліджень.

Метою даної статті є комплексне висвітлення відомих на даний момент джерельних матеріалів і на основі дослідженої інформації показати особливості розвитку руху профспілок у Східній Галичині останньої чверті ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. 26 травня 1873 р. відбулися позачергові надзвичайні загальні збори друкарів Львова, у яких взяло участь 80 дійсних членів «Товаришування взаємної допомоги членів друкарської справи Львова». Після короткого обговорення учасники зборів одногослосно вирішили створити професійну організацію нового типу під назвою «Поступ». Проте подані у Галицьке намісництво статут та документи на перереєстрацію 9 червня 1873 р. повернули з негативною візою [1, s.29-30]. Тому зазначена професійна спілка друкарів продовжила свою діяльність під старою назвою.

В 1875 р. друкарі провели реорганізацію своєї профспілки, залучивши до її рядів членів «Товариства поступового», яке закрила поліція. Таким чином, утворилася нова професійна організація друкарів під назвою «Вогнище». Новостворену профспілку «Вогнище» представляли відомі львівські поліграфісти, а саме:

голова Антоній Маньковський, скарбник Йозеф Ваньчинський та секретар Кастан Лясковський.

Товариство «Вогнище», як правонаступник, успадкувало готівку «Товариства Поступового», поміщену на рахунках Галицького кредитного банку в сумі 513 фл. 05 цн., збережені матеріальні цінності (столи й стільці) на суму 65 фл., бібліотеку, яка налічувала 656 книжок і бібліотечний фонд в квоті 25 фл. 65 цн., розміщений у вищезгаданій банківській установі [2, s.43].

На засіданні управи Товаришування, що відбулося 9 листопада 1875 р., вдалося погодити, що товариство «Вогнище» тимчасово може перебувати й користуватися приміщенням «Товаришування взаємної допомоги членів друкарської справи» в міській ратуші з річною оплатою 150 фл.

Зміни відбулися і в друкованому органі товариства. В 52 номері часопису «Czcionka» («Буква») від 23 грудня 1876 р. зазначено, що редактором газети переобраний досвідчений поліграфіст Леон Зубалевич. Активний діяч Товаришування, автор передової статті Щ. Беднарський висловлював великі надії на відродження профспілкового часопису [3, s.209-210].

Але цей випуск друкованого органу львівських поліграфістів, за іронією долі, виявився останнім. Незважаючи на нове обрання редактора, оголошення умов передоплати, «Буква» припинила існування. Газета виконувала надзвичайно важливу місію соціального інформатора [4, s.29]. Вперше відомості про цей часопис у 1995 р. (з публікацією копії оригіналу) подав у своїй монографії львівський дослідник Роман Берест [21, с.118].

На черговому засіданні управи товариства, яке відбулося 12 червня 1877 р., голова А. Скерл доповів, що

9 червня відбулася поліцейська ревізія та принизливі обшуки в приміщенні «Стоваришування взаємної допомоги». З цієї причини він відмовився від займаної посади. Однак, його заяву про звільнення не задовільнили.

З метою залучення нових членів та зростання фондів Стоваришування, потрібно було внести певні зміни до чинного статуту. На загальних зборах 26 лютого 1878 р. обговорили й затвердили нові статутні положення і в цілому проект документа, який згодом подали до намісництва на затвердження. Однак відповідь від органу влади прийшла нескоро.

В умовах кризового існування товариство привертало увагу багатьох місцевих багатіїв та підприємців, які прагнули підпорядкувати собі його фонди. Так, на засіданні управи товариства 22 травня 1878 р. оголосили про прагнення співвласника друкарні «Gaziety Narodowej» Кароля Громана придбати для себе за 1000 фл. членський стаж та посаду в Стоваришуванні [5, s.42].

Робота товариства продовжувалася, зокрема, для розширення сфери діяльності потрібно було внести зміни до статуту організації. Проте, 31 липня 1878 р. голова А. Скерл повідомив присутніх, що намісництво не затвердило нового статуту Стоваришування і повернуло його на доопрацювання [6, с.44].

За результатами обговорення зазначеного питання на черговому засіданні управи 12 серпня 1878 р., управа постановила, що в параграфах 17–18 можна викреслити слова «не менше». Тому ухвалили рішення звернутися за додатковою інформацією до міського адвоката д-ра Малого. Уповноваженими від товариства обрали Августа Скерла і Яна Матіґа. На засіданні 14 серпня 1878 р. вони представили адвокатський висновок, що зміст положення сумісний з пропозицією комісії, представленою на засіданні 12 серпня 1878 р., стосовно вилучення слів «не менше» з параграфів 17–18. В параграфі 45 адвокат пропонував додати: «до ухвали положень параграфів 17-18 необхідні 3/4 голосів членів». Виправлений варіант з обґрунтуванням правлень знову відправили на затвердження в намісництво.

На засіданні управи 23 жовтня 1878 р. голова А. Скерл повідомив, що статут затверджений окремим розпорядженням (рескриптом) намісництва від 6 жовтня 1878 р., про що додатково свідчить отриманий документ від дирекції поліції, датований 16 жовтня 1878 р. [6, с.45].

В результаті затвердження статуту, товариство знову розгорнуло свою активну діяльність. Управа Стоваришування звернулася з низкою листів до власників промислових й продовольчих підприємств, закладів торгівлі, фармакології, медицини міста про виділення допомоги для убогих членів товариства. Першим відгукнувся власник магазину нафтової продукції А. М'янчинський, який виділив 100 безкоштовних талонів на нафту для роздачі найбільш бідним та вдовам. А вище згаданий співвласник друкарні К. Громан став почесним членом товариства і зобов'язався внести у фонд товариства капітал в розмірі 1 000 флоринів упродовж найближчих десятих років.

За прикладом професійної спілки приватних службовців Стоваришування друкарів вирішило запровадити категорію почесних членів з надією, що це

принесе додаткові кошти у касу взаємодопомоги. Серед документів товариства ми натрапили на подяку одного з почесних членів з нагоди відзнаки та отримання диплома. Про матеріальну пожертву тут не йдеться. Так, під час проведення своєї мистецької виставки у Львові, художник Генріх Семирадський, який приїхав з Риму, отримав від Августа Скерла звання почесного члена «Стоваришування взаємної допомоги» [7]. На що була отримана письмова відповідь, де митець відзначив, що для нього це велика честь [8, s.2].

Надзвичайна подія розглядалася управою Стоваришування на позачерговому засіданні 24 січня 1881 р. Голова товариства заявив про факт зникнення готівки з каси взаємодопомоги в сумі 414 фл., а також перевіркою було встановлено несанкціоновану розтрату коштів з депозитних відсотків, що склало 91 фл. 89 цн. Для розслідування було створено комісію, яку очолив заступник голови управи Юліуш Біркенмеєр. Заслухавши відповідальних осіб, комісія одноголосно вирішила, що зниклу суму упродовж наступних двох тижнів повинен повернути скарбник Ян Міттіґ і головний бухгалтер Ян Вартиньський, на збереженні якого знаходилися ключі від каси взаємодопомоги.

На розширеному засіданні управи Стоваришування, яке відбулося 3 лютого 1881 р., присутні прийняли ухвалу про звільнення з посади та виключення з членів Стоваришування скарбника Я. Міттіґа. Тимчасово управління касою товариства і посаду скарбника передали В. Годаку [6, s.46].

26 березня 1881 р. заступник голови Стоваришування взаємодопомоги Юліуш Біркенмеєр оголосив, що помер голова товариства Август Скерл. «Gazeta Narodowa» помістила некролог, у якому зазначалося, що на 39 році життя не стало (з 1863 р.) керівника товариства взаємної допомоги друкарів Львова, доброї людини, яку поважали у місті, любили та шанували – Августа Леопольда Скерла [9, s.3].

На засіданні 10 квітня 1881 р. новим головою Стоваришування обрали Валента Годака, якого 28 березня 1883 р. на посаді замінив Владислав Вебер.

На засіданні управи 17 квітня 1883 р. новий голова В. Вебер сповістив, що надійшов лист-звернення від норвезьких друкарів з проханням здійснювати взаємозалік у виплаті відряджень подорожуючим у пошуку роботи друкарям. Подібний лист Стоваришування отримало і від професійної спілки з Праги. На засіданні ці звернення не набули широкого обговорення, оскільки у Львові товариство взаємної допомоги подібні виплати вже здійснювало.

Основною умовою для отримання допомоги була спроможність кандидата довести свою належність до будь-якого зарубіжного друкарського товариства. Тому на вищезгадані листи ухваленого рішення взагалі не приймали [6, s.47].

На засіданні управи 1 вересня 1884 р. присутніх ознайомили із запрошенням на Загальний з'їзд друкарів, який мав відбуватися у Празі 7 вересня 1884 р. Делегатом від львівського Стоваришування представники управи одноголосно обрали Владислава Вебера. Важливим підсумком празького з'їзду було створення Центрального комітету друкарів Австрії, а також

прийняття колективного рішення, яке зобов'язувало і в тому числі львівське Товаришування до взаємодії професійних спілок друкарських товариств імперії. Рекомендувалось ліквідувати для прибулих з інших місцевостей друкарів вступний внесок і надавати їм вже раніше набуті права [6, s.47-48].

Про нове зростання популярності Товаришування певною мірою свідчить зростання його кількісного складу. Згідно з дослідженням Г. Боднар, якщо на час створення товариства налічувало 83 особи, то у 1884 р. його чисельність зросла уже до 154 осіб [10, с.78].

Знаковий епізод трапився на засіданні управи 27 вересня 1885 р. під час обговорення доповнень й змін до нової редакції статуту. Ян Недопад запропонував внести поправку у назву товариства. Він наполягав, щоб до наявної назви додати слово "християнське" і товариство отримало б назву «Християнське стоваришування взаємної допомоги членів друкарської справи у Львові», мотивуючи свою пропозицію *«шкідливістю для наших взаємин єврейської стихії»*. Проте пропозиція Я. Недопада була відхилена, щоб не розпалювати міжнародні конфлікти й ворожнечі [6, s.48]. Бачимо, що Товаришування не йшло на конфронтацію щодо національних питань, розвиваючи поліетнічну візію робітничого загалу.

Починаючи з 1887 р., у фінансовій діяльності Товаришування друкарів простежується зростання витратків у зв'язку із встановленням додаткового податку, який запровадили після виходу нового державного закону, великою кількістю зобов'язань з виплат вдовам та сиротам, виділенням допомог, смертю низки дійсних членів та меценатів. Серед інших осіб помер відомий громадський діяч, меценат Товаришування, редактор «Gazety Narodowej» Кароль Громан [11, s.2].

Для загального порівняння витрат зазначимо, що наприкінці 1886 р. Товаришування мало на рахунку 19 тис. 376 фл. 29 цн., а наприкінці першого півріччя 1887 р. – дефіцит в сумі 380 фл. 73 цн. [6, s.48]. Це свідчить про значний рух коштів товариства.

Незважаючи на значні фінансові труднощі, Товаришування друкарів продовжувало свою роботу. З метою тіснішого згуртування членів товариства управа заснувала часопис «Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych» («Провідник для справ друкарсько-літографічних»). Це періодичне видання стало наступником "Czcionki" й продовжило її кращі традиції. Вже у першому номері часопису у вступному слові наголошено, що обов'язком видання є інформаційна допомога всім працівникам друкарської справи [12, s.1-2].

Проте доля видавництва не завжди залежала від побажань чи намірів самих видавців. У 22 номері «Przewodnika» від 15 грудня 1889 р. в статті «Від редакції» зазначалося, що матеріальне становище часопису може не дозволити газеті продовжити свою роботу [13, s.168-169].

У зв'язку дефіцитом коштів на засіданні управи порушили питання про необхідність внесення змін до статуту. Для підготовки нових положень про виплати було створено робочу комісію з числа найбільш активних членів товариства – Поланського, Лева, Алшера, Алоїза Валека і Яна Недопада, яким доручили

спільно з управою Товаришування підготувати обґрунтовані положення про зміни і подати їх для затвердження на загальні збори колективу.

Позачергове засідання управи товариства відбулося 6 березня 1889 р. Тоді погодили низку пропозицій робочої комісії щодо внесення змін до статуту для їх затвердження на загальних зборах. Секретарем товариства обрали А. Смоковського, скарбником – Н. Катнера.

За результатами пропозицій ухвалою надзвичайних загальних зборів від 24 березня 1889 р., ліквідували посаду лікаря товариства, припинили виплату відряджень, хворим зменшили грошову щотижневу допомогу на 45 цн., а допомогу вдовам – на 1 фл. щомісячно.

Оскільки вже за пів року дефіцит коштів зріс майже до 500 фл. на засіданні відділу 29 липня 1889 р. А. Маньковський висловив пропозицію, щоб припинити організацію й проведення жалобних богослужінь за душі померлих членів, на яке і так колеги не приходять, але її було відхилено. Натомість ухвалили представити пропозицію загальним зборам про зменшення грошової допомоги для хворих на 2 фл. щотижнево. На засіданні також обрали нового голову спілки – Кастана Ляковського і його заступника – Алоїза Валека, оскільки попередній керівник добровільно склав з себе повноваження [6, s.50].

У зв'язку з важким фінансовим становищем, деякі члени товариства проявляли особливу увагу до того, щоб воно продовжувало працювати і надавати допомогу. Окрім членського внеску Юзеф Косткевич пожертвував товариству свій одноденний заробіток [14, s.60].

25 лютого 1892 р. на 74-му році життя помер Францішек Ксаверій П'янтковський – активний діяч товариства, його багатолітній секретар і голова. В останні роки він був почесним членом, пенсіонером, котрий залишив після себе світлу пам'ять як найстараннішого і найвитривалішого працівника, самовідданого творця і великого патріота Товаришування [15, s.3]. Його відспівували 27 лютого у церкві на вул. Вірменській у Львові [16, s.167].

1 березня 1892 р. вийшов останній номер «Провідника». Як і часопис «Czcionka», так і «Przewodnik» змушені були припинити вихід через брак грошей [17, s.1]. І вже тепер не допомагали заявлені актуальні гасла *«професійного обов'язку»* та *«гордості»*. В останньому випуску часопису риторично наголошено, що охочих читати газету є багато, але не всі хочуть платити [18]. Саме «Przewodnik» був першою ілюстрованою газетою Львова з-поміж інших видань [19, s.34-35].

Львівське Товаришування друкарів, незважаючи на матеріальні труднощі, також постійно шукало шляхів свого поступу. Починаючи від початку 1894 р., в товаристві активно обговорювали питання про подальші умови існування. Періодично під час засідань велися дискусії про необхідність підвищення тижневих внесків, а також аналізувалися причини фінансової неспроможності товариства. Обговорювались пропозиції збереження організації. Однією з них була ініціатива Г. Навроцького про вступ до складу загального об'єднання професійних спілок друкарів Австрії. Але лише 47 членів підтримало пропозицію, а 52 члени виступили проти [6, s.53].

Головною причиною браку коштів були надмірні витрати та мізерні надходження. Гостро стало питання про закриття збиткової медичної страхової каси, яка забезпечувала хворим спілчанам за невелику оплату лікарський огляд і виплачувала певну грошову допомогу. На засіданні управи 29 квітня 1898 р. з метою зменшення грошового дефіциту вирішили знизити грошову допомогу хворим та інвалідам на 1 фл. щотижнево і ліквідувати постійну грошову допомогу вдовам, замінивши її одноразовою виплатою. Тому черговий раз було створено робочу комісію для підготовки відповідних змін до статуту товариства [20, s.3].

У зв'язку з тим, що подолати фінансову кризу не вдавалось, на засіданні управи 29 травня 1900 р. М.Цибанський запропонував реформувати «Стоваришування взаємної допомоги членів друкарської справи» на «Товариство пенсійне» і, таким чином, уникнути виплати грошової допомоги хворим, не змінюючи положень статуту. Але й це рішення не прийняли. Згодом внесли пропозицію про розпуск Стоваришування і приєднання його до «Каси хворих друкарів», що існувала при організації «Товариші», але й це викликало невдоволення у більшості присутніх [6, s.55].

Аж 1 березня 1901 р. переважною більшістю голосів учасники загальних зборів підтримали пропозицію Юзефа Гудеца увійти Стоваришуванню взаємної допомоги до складу спілки «Ognisko» («Вогнище»). Делегат профспілки друкарів з Відня К. Дворачек висловив надію на входження львів'ян в склад загальнодержавної галузевої профспілки Австрії. Надзвичайні позачергові загальні збори відбулися 30 квітня 1901 р. Питання було поставлено на голосування. За вхід у склад «Ognisko» проголосувало 70 осіб, проти – 5, утрималося від подання голосу – 7 [20, s.4].

На спільному засіданні управ Стоваришування взаємної допомоги і товариства «Вогнище» 15 листопада 1901 р. Ю. Гудец оголосив мету та детальний план майбутнього об'єднання обох місцевих товариств. У виступі він наголосив, що обидва товариства пов'язані у співпраці, зокрема подвійним членством колег. Так, 37 осіб Стоваришування взаємної допомоги одночасно перебувало в складі товариства «Вогнище». [20, s.4].

17 листопада 1901 року, під головуванням Кастана Ляковського у присутності 66 звичайних членів і делегата з Відня К. Дворачека, відбулось засідання обох управ. Справу об'єднання «Стоваришування взаємної допомоги» з товариством «Вогнище» реферував Ю. Гудец, який окреслив історію перших друкарських кас взаємної допомоги, закладених в 1817 р. і зреформованих в загальне товариство в 1857 р. Він наголосив на надзвичайно важливій соціальній місії товариства, яка, однак, з часом, спадала.

Головною причиною занепаду, на його думку, була відсутність нових членів, зростання числа вдів, сиріт і інвалідів. Стан занепаду товариства розпочався приблизно десять років тому, саме з того часу, коли розпочалися фінансові труднощі в касі товариства, які ставали щораз гіршими. Члени товариства опинилися перед фактом поступового зменшення грошової допомоги, втрати платоспроможності тощо. Доповідач наголосив, що така ситуація була б великою кривдою

для всіх старших колег, які упродовж багатьох років пунктуально сплачували внески з надією, що в разі хвороби чи непрацездатності одержать належну підтримку з каси товариства, а на випадок смерті своєї чи дружини залишена сім'я матиме змогу покрити витрати на поховання, а їх діти отримають від товариства належну підтримку.

Далі Ю. Гудец продовжив, що відповідальне та з хорошою репутацією товариство стало колискою всіх друкарських організацій Львова. Але останнім часом докладено багато зусиль, щоб захистити товариство від цілковитого знищення. Багаторічні грошові виплати, які з кожним роком зменшувались, не давали впевненості, що товариство підійметься на попередній рівень, а усвідомлення про необхідність піклування про дальшу долю хворих, інвалідів, вдів і сиріт, навело на єдино вірний шлях, яким потрібно рухатися. Цей напрям руху був остаточно схвалений на загальних зборах 30 квітня 1901 р.

На підставі цієї ухвали було розпочато переговори з «Вогнищем» про передання цьому товариству обов'язків постійної опіки хворих, інвалідів, вдів і дітей-сиріт. Разом з тим, у касу «Вогнища» переходив статок «Стоваришування взаємної допомоги», який становив близько 26 тис. крон [20, s.5].

Пункти, на підставі яких мало відбутися об'єднання обох товариств, були узяті у формі пропозиції управи до загальних зборів, а саме:

1. Загальні збори ухвалюють готовність злиття «Стоваришування взаємної допомоги членів друкарської справи» у Львові з товариством друкарів, ливарників шрифтів і споріднених професій для Галичини, Великого Краківського князівства і Буковини під назвою «Вогнище» за наступними умовами:

1. Членам Стоваришування взаємної допомоги, які не належать до товариства «Вогнище», врахованим буде час того, від коли вони належать до Стоваришування взаємної допомоги і перебувають у фонді хворих, інвалідів, сиріт і посмертних виплат.

2. Ті члени товариства, які не мають внесків на виплату відраджень для того, щоб таку плату отримувати, в подальшому мусять вносити кошти згідно з розпорядженнями.

3. Всі ці члени будуть належати до II категорії інвалідів; теперішніх 6 інвалідів, котрі одержували підтримку тільки з Стоваришування взаємної допомоги, одержуватимуть 8 крон щотижнево.

4. Членам Стоваришування взаємної допомоги, які одночасно є членами «Вогнища», порахованим буде час того, коли вони вписані до Стоваришування взаємної допомоги у фонді хворих, інвалідів, сиріт і посмертних виплат, поки не буде остаточно прикріплення до «Вогнища».

5. Члени Стоваришування взаємної допомоги, які були членами «Вогнища», призначеними будуть до I класу інвалідів. Теперішніх 5 інвалідів, які одержують підтримку з кас Стоваришування взаємної допомоги і з «Вогнища» паралельно, призначено буде до категорії I класу, тому допомогу одержуватимуть лише одну.

6. Постійна підтримка для вдів припиниться, натомість вдови, одержуючи сьогодні зарплату вдівця,

отримують, перед злиттям обох товариств, одноразові виплати, які позначеними будуть з врахуванням одержаної вже грошової допомоги. За підставу до виміру служити будуть норми, встановлені розпорядженням Товаришування взаємної допомоги.

7. Сироти, тимчасово призначені до підтримки, прийнятими будуть на штат фонду сиріт в «Вогнищу», відносно тих років, що належали до Товаришування взаємної допомоги.

8. Решта фондів Товаришування взаємної допомоги, які залишилися після виплати допомоги вдовам, перейде з моментом злиття з «Вогнищем» на баланс останнього товариства.

II. Загальні збори рекомендують управі на загальних зборах товариства «Вогнище» у Львові виконання необхідних формальностей провести без повторного скликання до загальних зборів.

III. Загальні збори виражають побажання, щоб фактичне злиття обох товариств наступило з 31 грудня 1901р.

IV. На випадок, якби Головне управління у Відні або загальні збори товариства «Вогнище» домагалися змін у вище визначених умовах – рекомендується управі Товаришування терміново скликати загальні збори з метою складення звітів і, щоб прийняти відповідні ухвали у цій справі [6, s.56-57].

Стосовно затвердження умов об'єднання «Товаришування взаємної допомоги членів друкарської справи» з товариством «Вогнище», то воно відбувалося в присутності представника Центрального правління асоціації австрійських друкарських товариств. Згодом було підтверджено спеціальною ухвалою від 19 листопада 1901 р., яку затвердили загальні збори.

З свого боку управа «Вогнища» зобов'язувалася від 1 грудня 1901 р. упродовж поточного місяця виплатити всім вдовам й дітям-сиротам належні їм гроші. Усі обов'язки Товаришування перебрало на себе товариство «Вогнище». Таким чином, з 1 січня 1902 р. хворим, інвалідам і дітям-сиротам встановлену виплату мала здійснювати каса «Вогнища» у відповідності з встановленими нормами [20, s.5-6].

Висновки. На цьому, можна сказати, завершується не тільки останній період, але й загальна діяльність «Товаришування взаємної допомоги членів друкарської справи» у Львові, яке було засновано 1817 році. Воно пройшло довготривалий та складний шлях еволюції і опинившись на грані існування та ймовірної загибелі, увійшло до складу радикального товариства львівських друкарів «Вогнище».

В останній чверті XIX ст. «Товаришування взаємної допомоги членів друкарської справи» проводило велику соціальну роботу серед членів профспілки поліграфістів. Професійна спілка львівських друкарів стала прикладом, ініціатором й засновником низки професійних товариств у Львові та за його межами. З даним професійним товариством підтримували дружні стосунки польські, німецькі, австрійські, чеські, норвезькі та інші профспілкові організації.

Однак, політика Австро-Угорської держави поступово обмежувала діяльність професійного товариства шляхом підвищення та розширення системи податків,

поліцейсько-жандармських утисків, заходів чиновницької бюрократії, що знайшло вираз в реальному статусі товариства, на поступовому скороченні виплат, допомог, пенсійного забезпечення, в його убогому економічному становищі.

Література

1. Kjeszczyński L. *Kronika ruchu zawodowego w Polsce. 1808–1939* / Lucjan Kjeszczyński. – Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ, 1972. – 433 s.
2. Lwow d. 9 czerwca // *Gazeta Narodowa*. – №129. – 9 czerwca 1875.
3. Bednarski S. *Szanowny Czytelnicy* // *Czcionka*. – №52. – 23 grudnia 1876.
4. Tadeusiewicz H. *Polskie czasopisma drukarskie XIX wieku (Stan zachowania i stan badań, charakterystyka bibliograficzno-typograficzna)* / H. Tadeusiewicz // *Кwartalnik Historii Prasy Polskiej*. – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 1979. – III.18/2. – S. 25-40.
5. Bednarski S. *Materiały do historii o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych* / S. Bednarski. – Lwow: nakładem i drukiem autora, 1888. – 136 s.
6. Bober A. W. *Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie* / Adam Wiktor Bober. – Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich, 1926. – 242 s.
7. Mice-Broniarek E. *Henryk Siemiradzki* / E. Mice-Broniarek // *Режум доцмуну*: <http://culture.pl/pl/tworca/henryk-siemiradzki>.
8. *List Siemiradzkiego* // *Dziennik Polski*. – №64. – 18 marca 1880.
9. *Kronika miejscowa i zamiejscowa* // *Gazeta Narodowa*. – №70. – 27 marca 1881.
10. Боднар Т.А. *Зародження та діяльність профспілкових осередків у Галичині у XIX – на початку XX ст.* / Т. А. Боднар // *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України: [наук.-практ. збірник]*. – 2009. – № 3 (50). – С. 77–82.
11. *Kronika miejscowa i zamiejscowa* // *Gazeta Narodowa*. – №223. – 30 wrzesnia 1885.
12. *Słowo od Redakcji* // *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №1. – 15 stycznia 1889.
13. *Od Redakcji* // *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №22–23. – 15 grudnia 1889.
14. *Dowód dojrzałości politycznej Redakcji* // *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №8. – 1 maja 1890.
15. *Kronika* // *Gazeta Narodowa*. – №50. – 27 lutego 1892.
16. *Nekrologia* // *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №23-24. – 1 marca 1892.
17. Bober A. *35-lecie naszego pisma* / A. Bober // *Ognisko: czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodów*. – №1. – styczeń 1930.
18. *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №23-24. – 1 marca 1892.
19. Tadeusiewicz H. *Polskie czasopisma drukarskie XIX wieku (Stan zachowania i stan badań, charakterystyka bibliograficzno-typograficzna)* / H. Tadeusiewicz // *Кwartalnik Historii Prasy Polskiej*. – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 1979. – III.18/2. – S.25-40.
20. *Ognisko: Sprawozdanie Roczne Stowarzyszenia drukarzy, odlewaczy czcionek i pokrewnych zawodów dla Galicji, Wielkiego Księstwa Krakowskiego i Bukowiny*. – Lwow, 1902. – 54 s.
21. Берест Ф. *Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817 – 1939 рр.)* / Роман Берест. – Дрогобич, 1995. – 128 с.

References

1. Kjeszczyński L. *Kronika ruchu zawodowego w Polsce. 1808–1939* / Lucjan Kjeszczyński. – Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ, 1972. – 433 s.
2. *Lwow d. 9 czerwca* // *Gazeta Narodowa*. – №129. – 9 czerwca 1875.
3. Bednarski S. *Szanowny Czytelnicy* // *Czcionka*. – №52. – 23 grudnia 1876.
4. Tadeusiewicz H. *Polskie czasopisma drukarskie XIX wieku (Stan zachowania i stan badań, charakterystyka bibliograficzno-typograficzna)* / H. Tadeusiewicz // *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 1979. – III.18/2. – S. 25-40.
5. Bednarski S. *Materiały do historii o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych* / S. Bednarski. – Lwow: nakładem i drukiem autora, 1888. – 136 s.
6. Bober A. W. *Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie* / Adam Wiktor Bober. – Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich, 1926. – 242 s.
7. Mické-Broniarek E. *Henryk Siemiradzki* / E. Mické-Broniarek // *Резюме доцмны*: <http://culture.pl/pl/tworca/henryk-siemiradzki>.
8. *List Siemiradzkiego* // *Dziennik Polski*. – №64. – 18 marca 1880.
9. *Kronika miejscowa i zamiejscowa* // *Gazeta Narodowa*. – №70. – 27 marca 1881.
10. Bodnar Gh.A. *Zarodzhennja ta dijalnistj profspilkovykh oseredkiv u Ghalychyni u KfiKfi – na pochatkju KfiKfi st.* / Gh.A. Bodnar // *Visnyk Akademiji praci i socialnykh vidnosyn Federaciji profesijnykh spilok Ukrainy: [nauk.-prakt. zbirnyk]*. – 2009. – №3 (50). – S. 77-82.
11. *Kronika miejscowa i zamiejscowa* // *Gazeta Narodowa*. – №223. – 30 września 1885.
12. *Słowo od Redakcji* // *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №1. – 15 stycznia 1889.
13. *Od Redakcji* // *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №22–23. – 15 grudnia 1889.
14. *Dowód dojrzałości politycznej Redakcji* // *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №8. – 1 maja 1890.
15. *Kronika* // *Gazeta Narodowa*. – №50. – 27 lutego 1892.
16. *Nekrologia* // *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №23-24. – 1 marca 1892.
17. Bober A. *35-lecie naszego pisma* / A. Bober // *Ognisko: czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodow.* – №1. – styczeń 1930.
18. *Przewodnik dla spraw drukarsko-litograficznych i t.p.* – №23-24. – 1 marca 1892.
19. Tadeusiewicz H. *Polskie czasopisma drukarskie XIX wieku (Stan zachowania i stan badań, charakterystyka bibliograficzno-typograficzna)* / H. Tadeusiewicz // *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 1979. – III.18/2. – S.25-40.
20. *Ognisko: Sprawozdanie Roczne Stowarzyszenia drukarzy, odlewaczy czcionek i pokrewnych zawodow dla Galicyi, Wielkiego Księstwa Krakowskiego i Bukowiny*. – Lwow, 1902. – 54 s.
21. Berest R. *Narysy istoriji profspilkovogho rukhu v Zakhidnij Ukraini (1817–1939 rr.)* / Roman Berest. – Droghobych, 1995. – 128 s.

Berest I.R.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, of the Ukrainian Academy of printing, berestigor1@gmail.com

Berest R.J.,

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Lviv institute of economy and tourism, berest_liet@ukr.net

Ukraine, Lviv

**ACTIVITY OF LVIV'S «COMPANY OF MUTUAL AID OF PRINTERS»
IN THE LAST QUARTER OF THE XIX CENTURY**

The professional union of Lviv printing companies is one of the first professional organizations on the lands of Ukraine. It was created in the autumn of 1817 in Lviv in the private printing house of the German polygraphist J. Piller. The trade union passed a difficult path of development that was influenced by political, economic, social, cultural, educational, religious and other factors. One of the important stages of existence was the last quarter of the XIX century, when many public organizations have fallen into the sphere of influence of various political parties.

The article analyzes the political situation that arose among the trade unions of Lviv publishers, which led to an unsuccessful reorganization and merger into a new professional association called «Postup», and later – to the «OGNISKO» society. The emphasis is placed on the importance of the trade union organizations in the system of protecting the economic interests of the workers of the region, the peculiarities of the development of professional movement in the conditions of the polyethnic society of Galicia in the last quarter of the XIX century.

Key words: trade unions, company, Lviv, defense, contributions.

УДК 94 (438)

Боєчко В.Ф.,

д.і.н., професор кафедри історії України

Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, osbb53@ukr.net

Україна, м. Черкаси

АКТИВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ ПОЛЬЩІ ПОЧ. ХХ СТ.

У статті досліджено особливості процесу активізації суспільно-політичного життя Польщі часів становлення державності поч. ХХ ст. Визначено, що суспільно-політичні організації пройшли тривалий час організаційного формування ще до утворення незалежної держави. З'ясовано, що під час Першої світової війни політичні сили об'єднувалися за зовнішньополітичною орієнтацією, а після здобуття незалежності основою для об'єднання стали внутрішньополітичні чинники. Це визначало форми і напрямки діяльності партій та еволюцію програмних позицій боротьби за суспільно-політичний устрій. З'ясовано, що значна кількість етнічних груп у суспільстві створювала проблеми для політичних партій, які прагнули зміцнити унітарність Польщі.

Ключові слова: відродження Польщі, політичні партії, суспільно-політичні організації, Польська держава, програми політичних партій.

Постановка проблеми. Аналіз відродження та розбудови політичної системи Польської республіки в 1914–1921 рр. не лише дозволяє поглибити знання з історії цієї держави, а й дає можливість виявити та дослідити проблеми, які виникали в період її становлення та розвитку. Досвід Польської держави, накопичений в процесі незалежного державотворення в міжвоєнний період, має певну цінність і для України, оскільки вивчення практики функціонування парламентсько-демократичного устрою країни може стати корисним досвідом у подальшому реформуваних політичної системи та демократизації всіх сфер життя українського суспільства. З'явилася можливість неупередженого висвітлення тих питань, які раніше мало досліджувались або висвітлювались однобічно, в контексті панівної радянської ідеології. До таких, безсумнівно, належить становлення та функціонування парламентської демократії Польської республіки.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях українських учених простежено прагнення дати більш об'єктивну, ніж за радянської доби, оцінку історії Польської республіки. Українська полоністика представлена ґрунтовною працею Л. Зашкільняка і М. Крикуна [1]. У ній автори на основі нових джерел, здобутків історіографії та новітніх методологічних підходів розкрили різноманітні суспільні прояви життя поляків у різні історичні епохи, зокрема і у міжвоєнний період, а також показали взаємини поляків з сусідніми народами. Автори цілком справедливо відзначили, що відродження Польської держави стало результатом багатовікової політичної традиції, державотворчих прагнень польської нації, сприятливих внутрішніх політичних і соціально-економічних чинників та міжнародної ситуації. Варто особливо виокремити працю відомої тернопільської дослідниці Л. Алексієвцевої [2], оскільки в ній міститься ґрунтовний аналіз створення та функціонування польської політичної системи в 1918–1926 рр. Дослідження львівської полоністки З. Баран [3] стосується відродження і

становлення Польської держави 1918–1921 рр. Польська історіографія представлена значною кількістю робіт, що досліджують формування суспільно-політичних сил Польщі доби відродження державності Я. Фарися [4], З. Хемерлінга [5], Я. Борковського [6]. Сучасні історики Польщі не ідеалізують розвиток Польської республіки, намагаються об'єктивно його оцінювати, аналізувати всю суперечливість політичної діяльності різних політичних партій в процесі формування нової держави. Зокрема, багатоаспектним аналізом суспільно-політичного розвитку Польщі позначені праці П. Вандича [7], М. Топорика [8] та С. Макієвича [9]. Загалом польська історіографія представлена значною кількістю досліджень. Їй належить вагоме місце в історіографічному доробку з означеної проблематики.

Метою нашої статті є дослідження особливостей суспільно-політичного життя в процесі відродження державності Польщі.

Виклад основного матеріалу. Становлення державності Польської республіки після Першої світової війни відбувалося за умов активізації демократичних та революційних процесів як у Європі так і на польських землях. Формування основ суспільно-політичного устрою відновленої держави значною мірою залежало від позиції, прагнення й активності різних політичних партій та громадсько-суспільних угруповань, їх ідеології. У пошуку стабільної конституційно-політичної моделі Польща «рухалася від слабкого парламентського режиму до контрверсійної авторитарної системи» [7, с.265]. Польська держава, щонайменше до 1926 р., існувала в умовах демократично-парламентської системи. Це сприяло об'єднанним прагненням у різних сферах і площинах національного, суспільного, економічного та культурного життя. Подібне явище виникло, втім, у всіх країнах Центрально-Східної Європи, які в 1918 р. здобули незалежність. Варто також додати, що внаслідок специфіки суспільно-політичного життя в окремих польських територіях, діючі там партії внесли після відродження Польщі до її розбудови різноманітні, подекуди цілком відмінні традиції, форми й

методи своєї діяльності. Так, специфіка політичного життя Галичини сформувала типи партій, наближені до центральноєвропейських моделей. Їх діячам, незалежно від їхнього політичного походження, була притаманна лояльність щодо державної влади, переоцінка ролі парламенту і схильність до компромісів. Натомість, кожні починання партій, які діяли на території, що колись належали Пруссії, були визначені необхідністю боротьби з германізаційною політикою німецьких властей. Значну роль у цьому протистоянні відіграли ендеція, партія християнських демократів і католицькі організації, які не лише пробуджували у широких верств національну свідомість, а й відстоювали ідею боротьби за незалежність Польської держави. Території, що колись анексувала Пруссія, де домінував вплив правоцентристських партій, увійшли до суспільно-політичного життя Другої Речі Посполитої як такі, що мали порівняно високу культуру праці у місті й на селі, суспільну дисциплінованість, а також деякий консерватизм. Складні умови партійно-політичної діяльності, що були в Королівстві Польському, сформували постать діяча-підпільника та тип кадрової організаційно-дисциплінованої партії. Водночас вони сприяли формуванню вузьких діючих таємних груп. Окремих діячів Королівства характеризували схильність до прийняття індивідуальних і самостійних рішень, а ще – недовіра у міжпартійних контактах. Конституція 1921 р. 108 статтею гарантувала громадянам Польської держави право коаліцій, зібрань, утворення товариств і союзів [10]. Правові положення, що діяли у Польщі від часу здобуття в 1918 р. незалежності до травневого перевороту 1926 р., створювали політичним партіям широкі можливості для діяльності. В існуючій тоді системі парламентської демократії вони відігравали вирішальну роль у законодавчій та виконавчій владах. Партії, залежно від своєї волі й значення в різних державних структурах, впливали на рішення сейму, а також політику урядів, делегуючи до них своїх представників. Маючи на увазі згадані обставини й проблеми, що стосуються становлення і розвитку суспільно-політичних партій та об'єднань у контексті національно-державного будівництва, перейдемо до характеристики партійно-політичних структур, які сформувалися на польських землях напередодні 1918 р. й розвивалися в роки Другої Речі Посполитої. Час після Першої світової війни – доба відродження та утвердження державності слов'янських народів – став часом розвитку масових суспільно-політичних об'єднань і партій. Політичні партії віддзеркалювали всі складності й суперечності післявоєнного розвитку країни. Незаперечним є те, що ставлення різних політичних сил до власної національної державності виявилось важливою передумовою, яка визначила у подальшому їх позиції під час державотворчих процесів [2, с.166]. Партійно-політична система Польщі, яка отримала державну самостійність після Першої світової війни, складалася в процесі політичної диференціації польського суспільства шляхом трансформації політичних сил, їх ідейно-програмних установок за нових обставин. Внутрішньополітична орієнтація, на наш погляд, стала основною відмінною ознакою їх

політичної конфігурації, на противагу від зовнішньополітичної напередодні та в роки Першої світової війни. Все це визначало не тільки форми й напрями діяльності різних партій, а й еволюцію програмних позицій боротьби за суспільно-політичний устрій на етапі відновлення Польської держави.

Новосформована польська партійно-політична структура після 1918 р. стала важливою функціональною частиною представницько-парламентської системи. Вона відображала соціальну і національну структуру відновленої Польщі, була виявом досягнутого на початку ХХ ст. рівня економічних відносин. Соціально-класова структура загалом відповідала рівневі європейських країн із особливостями, що впливали з характеру попереднього соціально-економічного і політичного розвитку. За структурою населення вона поступалася передовим країнам: 74% людності проживало на селі й 26% – у містах (у східному регіоні лише 13%). У сільському господарстві було задіяно майже 64% населення, промисловості – 17,2%, торгівлі – 6,2%, на транспорті та комунікації – 3,7%, в адміністрації – 3,2 % [1, с.459]. Особливістю соціально-економічного становища була різноманітність соціальної і національної структур різних регіонів. Суттєво проглядалася диференціація основних верств населення, за значної питомої ваги селян, робітників, дрібних власників та ремісників. Так, у соціальній структурі населення в 1921 р. селяни становили 53,2%, робітники – 27,5%, дрібні власники і ремісники – 11,0% [1, с.459]. Багатонаціональність держави створювала для партійно-політичних правлячих кіл певні проблеми, які стояли на позиціях інтеграції та зміцнення унітарності Польщі як національної держави, обмежували відцентрові й «сепаратистські» прагнення тих національностей, котрі компактно заселяли регіони: українці, німці, литовці. За переписом 1921 р., з урахуванням коректив, пов'язаних з його неповнотою, у країні проживало 64% поляків, 16% українців, 10% євреїв, 5% білорусів, 4% німців, а також 1% росіян, чехів, литовців та представників інших національностей разом узятих. Поляки домінували у центральному регіоні, натомість із наближенням до кордонів їхня частка зменшувалася. На Поліссі, Волині, у Східній Галичині вони становили меншість: Полісся – 24%, Волинь – 16%, Східна Галичина – 26%. Польське населення переважало у великих містах – Познані – 94%, Кракові – 84%, Варшаві – 72%, Лодзі – 62%, Львові – 62%, Вільно – 56% [1, с.459]. У нових політичних умовах початку ХХ ст. посилилась активність національних меншин, набрала сили тенденція до їх організаційного згуртування та політичного самовизначення, розгорнувся процес самоствердження утворених національних політичних партій, кристалізації їхніх програм і активної боротьби за вплив на маси. У перші роки існування відродженої Польської Республіки вже функціонувала розгалужена мережа різноманітних за характером і програмними засадами політичних партій. Було політичне розмаїття та примноження партій. Так, у 1926 р. зафіксовано 26 польських та 33 партії етнічних меншин, а 31 з них досягла законодавчого представництва [2, с.170]. 3-поміж найважливіших політичних угруповань, які

відіграли вагому роль у Польській державі, варто відзначити консервативні, національно-демократичні, селянські (людові) й соціалістичні [7, 438]. Найдавніші традиції належали консервативним угрупованням, що виражали інтереси передусім землевласників й знаходили в них своїх прихильників, так би мовити соціальну основу. Частково шукали опори серед великих буржуа й консерватори. Вони представляли рух, який погоджувався співпрацювати з імперською владою. На початку ХХ ст. консерватори зробили спробу інтеграції в тісніші організаційні межі, пристосовуючись до вимог системи парламентської демократії [11, с.138-141]. У вільній Польщі вони симпатизували то підсудчикам, то ендеції. Під їх контролем перебували два впливових друкованих органи: «Час» у Кракові та «Слово» у Вільно. До найвідоміших ідеологів цього напрямку належав публіцист і письменник С. Мацкевич [9, с.19]. Схожий характер мав національно-демократичний табір, який виріс здебільшого з позитивістського та ліберального рухів. Виступаючи як представники інтересів польського народу, націонал-демократи проголошували насамперед необхідність підготовки суспільства до боротьби з державами-загарбниками. Як загальнопольський рух, національно-демократичний табір, виступаючи з гаслами солідарності й національної єдності, а також проголошуючи націоналізм, зміг інтегрувати буржуазію, дрібне міщанство, інтелігенцію, а також здобути прихильність у частини селян і робітників. Під час революції 1905–1907 рр. ендеки на польських землях у складі Російської імперії висловилися за політику угоди з царатом. Одночасно вони обстоювали автономію для Польського Королівства в межах Російської імперії, прислухаючись до національних, суспільно-політичних та соціально-економічних прагнень частини польських заможних верств населення. Напередодні Першої світової війни ендеки в Королівстві Польському виступали за співпрацю з Росією, вороже ставлячись до Німеччини. В основі ідеології польської правниці в умовах відродженої національної державності була ідея парламентської республіки, хоча праві партії не стали послідовними прихильниками парламентської демократії, вважаючи, що польське суспільство до неї ще не готове. Однак за умов, коли переважна більшість спільноти вбачала у демократичному правлінні кращу гарантію майбутнього Польщі, повністю переорієнтувалися на західні держави Антанти, проголошуючи вимогу об'єднання польських земель та утворення незалежної Польської держави, і завбачливо надали перевагу формуванню суспільно-політичного устрою у формі парламентської демократії. Національний табір, який усвідомлювали як захисника польської державності, віддзеркалював багатогітні та федералістські традиції давньої Польщі до періоду поділів. Його представники, наполягаючи на тому, що лише поляки можуть бути господарями у відновленій державі, прагнули усунути етнічні меншини від дієвої участі у політичній владі. Вони також намагалися, наскільки було можливо, культурно колонізувати всіх їх, за винятком євреїв, котрих правниця розглядала як неспроможних до асиміляції, і яких потрібно позбавити громадянства. У такий спосіб прагнули створити цілісне

польське суспільство. Основною рисою суспільної програми було прийняття принципу солідарності, економічної програми, її основи – приватної власності, пов'язаної з колонізацією народного господарства і наполяганням на конституційній й адміністративній централізації. В культурі, освіті та звичаях домінували націоналістичні ідеї, підтримані культом традицій і відзначені привілейованою роллю католицького костелу.

Окреме місце в суспільно-політичній конфігурації польського суспільства належало християнським демократам (Християнська демократія), які спиралися в принципі на ту саму соціальну базу, що й ендеки. Цей рух був виразніше клерикальним, сповідував християнсько-соціальну ідеологію *RegumNovarum* [2, с.173]. Спроби організації партії хадеків, яка на схожих засадах діяла в країнах Західної Європи, були зроблені на зламі ХІХ–ХХ ст. на всіх без винятку польських територіях. Християнсько-суспільний рух під пруським пануванням, базуючись на ґрунті суспільної солідарності, об'єднувався на основі гасел захисту католицької віри і прав польської національності від переслідувань німецькою стихією. Також у цей час у Галичині й Цешинській Сілезії зроблено спробу організувати партію хадеків (Союз Сілезьких католиків, Польський народний центр). Зате утворення в Польському Королівстві під час революційних подій 1905–1907 рр. об'єднання християнських робітників, як і організацію в той же час з ініціативи ендеків Національного робітничого союзу, потрібно трактувати як прояв проникнення у робітниче середовище суспільно-консервативних угруповань. Представники радикального напрямку християнських демократів у перші роки існування Другої Речі Посполитої в програмних документах приділяли увагу визначенню шляхів досягнення національної незалежності, а також розробці проектів соціально-політичних і духовних перетворень у польському суспільстві. З-поміж політичних діячів-хадеків найбільшої популярності набув В. Корфанти [12]. Особливою формою організації суспільно-політичного життя сільського населення був селянський (людовий) рух [6]. Селянство за умов відновлення польської державності становило більшу частину населення і, природно, стало об'єктом гострої боротьби між різними політичними партіями за вплив на нього. В атмосфері напружених національних і соціальних колізій рубежу ХІХ–ХХ ст. на польських землях зростає політична активність селянства, виникли селянські партії, які боролися за самостійну політичну роль у роки незалежної Польської держави. Вони намагалися відобразити інтереси різних верств села, зокрема найбідніших селян. Надзвичайна активність селянських партій спричинена незавершеністю аграрних перетворень і сприятливою для цього системою парламентської демократії. Зауважимо, що у 90-х роках ХІХ ст. організованої форми селянський рух набрав у Галичині, оскільки цьому сприяли відповідні політичні умови, насамперед автономія, яку мав край. Зате в Королівстві Польському розвиток самостійного політичного руху селян наразився на труднощі як з огляду на законодавство Росії, так і через те, що на зламі століть значний вплив серед сільського населення

отримали ендеки. Тільки від моменту здобуття Польщею незалежності тут простежується тенденція посилення селянської активності. Найвпливовішою силою у польському політикумі після Першої світової війни й парламентській системі була селянська партія «Пяст». Її підтримувало переважно польське селянство Галичини. Народна партія виникла у 1895 р. З 1903 р. – Польська народна партія. Тоді ж було схвалено її програму, в якій проголошені вимоги впровадження загального виборчого права, парцеляції земель великих власників, розвитку на селі соціальних інститутів, досягнення незалежності Польщі, проголошення народної республіки [13]. У 1913 р. внаслідок розколу, виникли дві партії: ПСЛ-Лівиця і ПСЛ «Пяст»; якщо перша симпатизувала Ю. Пілсудському, то друга була ближче до ендеції. Націоналістична, періодично пов'язана з правими, ПСЛ «Пяст» опиралася здійсненню радикальних аграрних реформ, побоюючись того, щоби білоруські та українські селяни у східних регіонах не отримали переваги за рахунок польських і щоби принцип приватної власності не був підданий небезпеці. Партія «Пяст» діяла щодо селян шляхом опікування громадської роботи та інших видів сприяння з боку держави. Це потребувало від неї намагання бути завжди урядовою. Партія користувалася підтримкою населення, найбільше в Галичині, про що свідчать результати виборів, наступний вплив на формування виконавчої влади, популярність і впливовість її лідерів – В. Вітоса, М. Ратая, В. Керніка. Інша селянська партія – «Визволене» – активно боролася за реалізацію своїх концепцій державного устрою Другої Речі Посполитої, соціально-економічні перетворення і визначення державних кордонів країни. Посилення політичної активності селян примусило партію в 1918 р. значно радикалізувати програмні вимоги, виступаючи за надання повної національної незалежності польському народові, а у доповненнях до програми від 1916 р., ухвалених на з'їзді 1–2 листопада 1918 р., партія стала на засади парламентської демократії [6, с.324]. Висунута ПСЛ «Визволене» вимога радикальної аграрної реформи, її боротьба за демократизацію політичного устрою Польської держави і соціальну емансипацію селянства сприяли підвищенню рівня зрілості селян-виборців, активному залученню до політичної діяльності, що було суттєвим кроком на шляху до усвідомлення їх ролі та дій щодо необхідності корінного перетворення польського суспільства на основі парламентського управління. Виступаючи на парламентських виборах 1919 р. і 1922 р. з власним списком, «Визволене» здобуло підтримку і брало активну участь у діяльності вищого законодавчого органу Другої Речі Посполитої [5, с.424]. Соціалістичний рух розвивався помірно, паралельно в усіх польських дільницях, перебуваючи у сфері впливу двох моделей соціалістичних партій: сформованої в умовах монархічної Росії та національних демократій Заходу. Певною специфікою польського соціалістичного руху, на наше переконання, був його порівняно ранній поділ на дві течії: незалежно-реформаторську та революційно-інтернаціоналістичну. Однак він стосувався не всіх польських земель, а тільки Королівства Польського, де

соціалістичний рух діяв за умов глибокої конспірації. Натомість в «австрійській» частині Польщі наявні мінімальні конституційні свободи дещо сприяли соціалістичній пропаганді. Робітничий рух у Галичині виник раніше, ніж у Королівстві, але внаслідок відсталості соціальної структури цього регіону не набув послідовності й динамічності. Значні відмінності у федеративно-правовому устрої держав, що розділили Польщу, призвели до різних темпів формування суспільної свідомості робітничих верств населення. В австрійській частині цей процес проходив в умовах господарського застою краю, суспільної і культурної відсталості, що було зумовлено як намаганням австрійських властей перетворити Галичину в напівколонію, так і політикою польських заможних класів, які зберегли та зміцнили свої економічні та політичні переваги. У Королівстві Польському умови формування соціалістичного руху були значно складнішими через відсутність громадянських свобод у імперії Романових. На польських землях у складі Німеччини посилення асиміляторської політики властей викликало стихійний опір польського населення. Намагання зберегти рідну мову і католицьку віру створювало сприятливий ґрунт, з одного боку, для розвитку національної самосвідомості, а з іншого – для поширення ідей соціальної співдружності перед загальною небезпекою. Незважаючи на територіальний поділ, між соціалістичними партіями цих трьох регіонів Польщі (ППС, ППСД і ППС під німецьким пануванням) налагоджено тісні контакти. Також варто додати, що СДКПіЛ та утворені після розколу в ППС у 1906 р. ППС-Лівиця і ППС-Революційна фракція представляли партії конспіративного типу, які діяли в особливих умовах Росії. Зате ППСД, діючи легально, набувала рис, типових для соціал-демократичних партій західних країн. Разом із виховними функціями намагалася здобути якнайбільшу кількість виборців. Початок Першої світової війни спричинив подальше структурування політичного життя і створив ширші умови для утворення міжпартійних блоків у межах всіх польських територій. Суттєву поправку внесло відновлення Польської держави: відбулися зміни настроїв у суспільстві, на які змушені були зважати всі політичні партії, відбувалися перегрупування суспільно-політичних сил, відкриваючи чітку перспективу будівництва нової незалежної Польщі. Соціалістів та пілсудчиків [4, с.252], які напередодні Першої світової війни були одним рухом та тісно пов'язаними багатьма ідеологічними, особистими і «сентиментальними» стосунками впродовж 1920-х рр., ототожнювали з давніми багатоетнічними, федералістичними й толерантними релігійними традиціями держави, так само як із антиросійськими повстаннями 1794, 1830–1831 та 1863–1864 рр., що мали на меті відновлення незалежності Польської держави на демократичних засадах. Тому не лише робітництво, а й багато національно налаштованих представників інтелігенції підтримували ці два лівих рухи у міжвоєнній Польщі. Соціалісти, за якими йшла значна частина польського населення, визнаючи необхідність часткової націоналізації промисловості й радикальної аграрної реформи, рішуче

заперечували шлях, який після жовтневого перевороту 1917 р. обрала Росія. Оптимальною формою суспільно-політичного устрою для Польщі вони вважали парламентську республіку. Зауважимо, насамкінець, про ще одну особливість партійного життя Другої Речі посполитої. Вона полягала в тому, що політичні партії, які діяли в Польщі після 1921 р., мали значно більшу історію, ніж незалежність. Традиційний їх поділ на правих, лівих і центристів не стосувався партій національних меншин та комуністів. На правому крилі бачимо ендеків (ЗЛН), хадеків (ПСХД) і консерваторів, у центрі – ПСЛ «Пяст» і НПР, зліва – ППС, ПСЛ «Визволене». Звичайно, діючих партій у Польщі було більше, однак «близько тридцяти справді відігравали роль» [8, с.248].

Висновки. Здобуття державної незалежності Польщі справило вирішальний вплив на розвиток суспільно-політичного життя у країні. Становлення і трансформація польської системи парламентаризму післявоєнної доби пов'язані з множинністю політичних партій, організацій, ідейних течій, яка, природно впливала на функціонування всього державного апарату відновленої держави. Все це було результатом анексії в минулому польських земель. На територіях, що ввійшли до Другої Речі Посполитої у 1918 р., існували значні відмінності у соціальних структурах та політично-правовій системі. Інтеграція польського суспільства ускладнювалася наявністю чисельних етнічних груп, а також регіональною специфікою, що історично склалася. До того ж, у країні спостерігався розвиток сильних національних партій, котрі домагалися підвищення своєї ролі в управлінні країною і загалом у політичному житті. Деклароване рівне для всіх партій право участі у прийнятті важливих законів часто порушували праві партії, насамперед ендеки, які прагнули фактичного усунення партій національних меншин від участі в суспільно-політичному житті країни. Це не могло не викликати недовіру і навіть ворожнечу нацменшин, зокрема українців і білорусів, до Польської держави.

Література

1. Зашкільняк А., Крикун М. *Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів* / А. Зашкільняк, М. Крикун: АНУ ім. І.Франка. – Львів, 2002. – 752 с.
2. Алексієвць А. *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926* / А. Алексієвць. – Тернопіль, 2006. – 448 с.
3. Баран З. *Відродження і становлення Польської держави 1918 – 1921 рр. [Шкєкт лекцій]* / З. Баран. – Львів: АДУ, 1995. – 52 с.
4. Farys J. *Piłsudski i Piłsudczyzcy: z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939)* / J. Farys. – Szczecin: Wydaw. Naukowe US, 1991. – 278.
5. Hemmerling Z. *PSL (Polskie Stronnictwo Ludowe) „Wyzwolenie” w parlamentach II Rzeczypospolitej: 1919–1931* /

Z. Hemmerling. – Warszawa: Ośrodek Badań Społecznych, 1990. – 337 s.

6. Borkowski J. *Ludowcy w II Rzeczypospolitej* / J. Borkowski. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1987. – 411 s.

7. Вандич П. *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення* / П. Вандич. – К.: Кримика, 2004. – 464 с.

8. Toporek M. *Historia Polski* / M. Toporek. – Kraków: Korona, 1999. – 368 s.

9. Mackiewicz S. *Historja Polskiod 11 listonada 1918 r. do 17 września 1939 r* / S. Mackiewicz. – Kraków, 1985. – 341 s.

10. *Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* // Dz U RP, 1921, nr. 44, poz. 267.

11. Nałęcz T. *Spór o kształtdemokracji i parlamentarizmu w Polsce w latach 1921–1926* / T. Nałęcz. – Warszawa: Wydawnictwo prywatne j wyższej szkoły business uadministracji, 1994. – 268 s.

12. Szaraniec L. *Wojciech Korfanty: przywód cachadecjina Górnym Śląsku w II Rzeczypospolitej* / L. Szaraniec. – Katowice: Muzeum Śląskie, 1997. – 15 s.

13. *Programa Polskiego Stronnictwa Ludowego*. – Łwów, 1903.

References

1. Zashkil'niak, A., Krykun, M. (2002). *History of Poland. From Early times to Nowadays*. Krykun: L'NY named after I. Franko. – Lviv (in Ukr), 752.

2. Alexievets, A. (2006). *Poland: Establishment of the Independent State in 1918-1926* Ternopil (in Ukr), 448.

3. Baran, (1995). *Z. Revival and Formation of the Polish State of 1918-1921 [Text of lectures]* Lviv: LSU (in Ukr), 52.

4. Farys' Y. (1991). *Piłsudskij and Piłsudtchiki: Conceptions of the Political Structure (1918-1939)* Shchesen: Publishing House "Naukove" (in Pol.), 278.

5. Hammerling, Z. (1990). *Polish Storonnitstvo Ludove "Liberated" (Wizvolene) in the Parliament of the Second Commonwealth: 1919-1931* Warsaw: BadanSpoleznich (in Pol.), 337.

6. Borkovskij, Yu. (1987). *National (Narodna) Partyin the Second Common wealth* / Yu. Borkovskij.– Warsaw: Narodne (National) Publishing House (in Pol.), 411.

7. Vandich, P. (2004). *The Value of Freedom. History of Central Eastern Europe from Middle Ages to Nowadays* Kyiv: Kritica (in Ukr), 454.

8. Toporek, M. (1999). *History of Poland* Krakiv: Korona (Crown) (in Pol.), 368.

9. Matskevich, S. (1999). *History Pol'ska from the 11-th of November of 1939* Krakiv (in Pol.), 341.

10. *Regulations (Ustav) from the 17-th of March of 1921. The Constitution of the Second Common wealth (1921)*. (in Pol.)

11. Nalentsch, T. (1994). *The Debate on Democracy and Parliamentarism in Poland and Lithuania in 1921-1926* Warsaw: Private School of Business Publishing House (in Pol.), 268.

12. Sharanec, L. (1997). *VoitseKorfante Where doSlavic Roots Come From in the Second Commonwealth* Katowitse: Slavic Museum (in Pol.), 15.

13. *The Program of Polish Storonnitstvo Ludove (1903)*. – Lviv (in Pol.)

Boyechko V.F.,

*Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of History of Ukraine,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, osbb53@ukr.net*

Ukraine, Cherkasy

THE ACTIVATION OF PUBLIC AND POLITICAL LIFE IN THE PROCESS OF THE FORMATION OF THE STATEHOOD OF POLAND

The peculiarities of the process of formation of party and political system of Poland during the revival of the Polish statehood are investigated in the article. It is determined that political parties have passed a continued way of the organizational formation long before the acquisition of the Polish independence. It is found out that during the First World War political parties have been united due to the politically external orientation or feature. After acquisition of the Polish independence politically internal factors have become the basis for uniting. The forms and direction of the activity of parties and their positions in the struggle for the socially political system were determined by this process. It is found out that a great amount of ethical groups or national minorities created problems for parties, which strove to strengthen the unitary of Poland.

Introduction. The analysis of the revival and development of the political system of the Polish republic in 1914-1921 does not only permit to deepen the knowledge of history of this state but also enables us to reveal and investigate the problems of its stateliness and development.

Purpose. The desire to evaluate more objectively in comparison with Soviet period the history of the Second Commonwealth has been traced in modern Ukrainian historiography. Ukrainian polonistics is represented by the solid works of L. Zashkil'niak, M. Krikun and L. Alexiievets' in which the process of formation and functioning of the Polish political system in 1918-1926 is thoroughly analysed.

Results. The analysis of party and political system of Poland which go its statehood after the First World War ties the fact that it was forming in the process of political differentiation of the Polish society by means of transformation of political forces, their ideological and program settings under new circumstances. In our opinion internally political orientation has become the main differentiating sign of their political activity in comparison with externally political one on the eve and during the First World War. Both forms and directions of the activity of different parties and the evolution of program positions of struggling for socially political structure at the revival stage of the Polish state were defined by all these facts.

Conclusion. The formation and transformation of the Polish parliamentary system of postwar period are connected with multiple political parties, organizations, ideological currents which gave much influence on the functioning of the whole state apparatus of the revived state. The annexation of the Polish lands in the past has resulted in all these processes. The integration of the Polish society has become complicated by multiple ethical groups and also regional peculiarities which were historically formed. Declared equal right of participation in the important enactment for all parties was often violated by right parties which wanted to eliminate participation in socially political life of the country of national minority parties. It couldn't but cause distrust of national minorities in particular Ukrainians and Belarusians to the Polish State.

Key words: *revival of Poland, political parties, socially political organizations, Polish state, the programs of the political parties.*

УДК 94(4+470)323.273+327.2 "1918"

Бондаренко Д.Я.,

к.і.н., магістр соціології, науковий співробітник

Інституту стратегічних досліджень і прогнозів трансатлантичних процесів (Одеса), dbond70@gmail.com

Україна, м. Одеса

БРЕСТ-ЛИТОВСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І МОНАРХІЧНА КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ В РОСІЇ

Розпад Російської імперії, прихід до влади в Росії більшовиків, втрата боєздатності російської армії призвели до розвалу Східного фронту. Брест-Литовська система міжнародних відносин, що виникла тимчасово шляхом підписання сепаратних мирних угод Росії, України, Фінляндії, Румунії з Центральними державами, була призвана забезпечити мир у Східній Європі. Аналіз умов мирних угод Брест-Литовської системи потребує детального вивчення за допомогою порівняльно-історичного методу дослідження.

В Східній Європі не було встановлено миру, навпаки відбувались антибільшовицькі війни та виникла монархічна контрреволюція, що теж потребує порівняльно-історичного аналізу. Крім того, для вивчення процесу «революція-контрреволюція» потрібно використовувати методологію П. Сорокіна. Наприклад, в Фінляндії було відновлено монархію. Королівство Румунія знаходилась в стані війни з радянською Росією. Деякі нові держави незважаючи на республіканську форму правління (Україна і Дон) стали базами російської монархічної контрреволюції.

Брест-Литовська мирна угода не призвела до реального миру та стабільності міжнародних відносин у Східній Європі. Головну загрозу міжнародній безпеці являв собою більшовизм. Саме тому задля ліквідації цієї загрози Німеччина розглядала можливість реставрації монархії в Росії за умовами збереження Брест-Литовської системи. Російська монархічна контрреволюція отримала розвиток на територіях окупованих Німеччиною та в нових державах, що орієнтувались на Німеччину (Українська Держава і Всевелике Військо Донське). Саме тому поразка Німеччини в Першій Світовій війні автоматично призвела до краху російської монархічної контрреволюції.

Ключові слова: Брест-Литовська мирна угода, Бухарестська мирна угода, монархічна контрреволюція, бази монархічної контрреволюції, Королівство Фінляндія, Королівство Румунія, Українська Держава, Всевелике Військо Донське, РСФРР.

Постановка проблеми. Перша Світова війна призвела не тільки до руйнації імперій у Центральній та Східній Європі, але й до виникнення нової світової загрози у вигляді більшовизму. Як варіант ліквідації цієї загрози була монархічна контрреволюція та реставрація, яка в Росії зазнала краху.

Феномен російської монархічної контрреволюції вивчався як емігрантськими та іноземними [5;7;14;23; 36;37;46, р.56], так й радянськими та сучасними російськими дослідниками [6;10;15;16;26;33;38], проте, окремо від загальних процесів у Центральній та Східній Європі [46, р.51]. Хоча саме порівняльний аналіз монархічної контрреволюції в нових незалежних державах дозволить нам дати відповідь на питання успіху входження в загальноєвропейську сім'ю народів, або навпаки втрати незалежності та входження до СРСР.

Період революції 1917–1918 років є ключовим як для української, так й для фінської державності, проте, незважаючи на чисельну історіографію все ще залишається малодослідженим в плані розуміння причин втрати державності України і Дону та перемоги червоних. На жаль, в українській історичній науці цей період вивчається у відриві від загальних процесів Центральної та Східної Європи. Проте, між іншим, перемога контрреволюції та реставрації у формі Гетьманату Павла Скоропадського наближала Україну до Європи, наприклад, аналогічні процеси відбувались в Фінляндії за часів регентства Карла Густава

Маннергейма, на Дону в період отамана Петра Краснова, та в Угорщині в період регентства Миклоша Горті.

Джерельною базою дослідження є міжнародні правові документи, документи зовнішньої політики радянської Росії та США [11-13; 22; 47-49; 52], спогади та щоденники політичних та військових діячів [1; 3; 8-9; 17; 19-21; 28; 30-31; 39-40], преса тощо.

Мета дослідження полягає у аналізі зв'язку Брест-Литовської системи міжнародних відносин та становленням і розвитком монархічної контрреволюції в Росії.

Методологія та методи дослідження. В дослідженні міжнародних відносин зазвичай використовується системний аналіз. В основі вивчення процесу «революція-контрреволюція» полягає «соціологія революції» П. Сорокіна [34]. Проте, взагалі дослідження базується на порівняльно-історичному аналізі.

Виклад основного матеріалу. Про орієнтацію на Німеччину монархічної російської контрреволюції до 11 листопада 1918 року писав ще П. Мілюков [23, с.16,75, 78]. Проте, детальніше це питання набуло наукового дослідження в працях В. Зіміної та Ю. Гражданова [10; 15]. Треба звернути увагу на головні відмінності монархічної контрреволюції від республіканської в Росії: відмова від гасла Установчих Зборів, безумовна реставрація монархії, визнання результатів Брест-Литовської мирної угоди, та незалежності нових держав, що виникли після розпаду Російської імперії. Єдиним виключенням був адмірал О. Колчак, який відстоював

принцип Всеросійських Установчих Зборів. Республіканська контрреволюція в Росії, в основі якої була Добровольча армія, відстоювала принцип «Єдиної та неподільної Росії», тому не визнавала будь-яких територіальних змін, що сталися після розпаду Російської імперії.

Монархічна контрреволюція на території колишньої Російської імперії була трьох типів. Перший – класичний династичний роялізм: відновлення скинутої династії. В Росії лідерами були генерали М. Юденіч, Є. Міллер, герцог Г. Лейхтенбергський, князь А. Лівен, П. Бермонд-Авалов. Другий – класичний національний роялізм, що поєднував в собі лояльність нації та новому престолу: відновлення національної монархії шляхом обрання нової династії в Фінляндії (голова Сенату П.Е. Свінгунд) та національне єднання Бессарабії з Королівством Румунія (прем'єр-міністр Румунії І. Бретіану). Третій – умовно кажучи «експорт-монархізм», прагнення керівництва нових, навіть республіканських, держав до повалення більшовизму та відновлення монархії в Росії, як засіб забезпечення безпеки та незалежності своєї незалежної держави: в Фінляндії – регент генерал барон К.Г.Е. Маннергейм, в Україні – гетьман генерал П. Скоропадський, на Дону – отаман генерал П. Краснов. Отже, важливим чинником виникнення монархічної контрреволюції – наявність національного лідера, який сповідував монархічні погляди, тобто поєднував в собі лояльність нації та колишньому престолу. Наступними чинниками монархічної контрреволюції були: більшовицька агресія проти нових держав (наприклад, Фінляндії, Дону, України) та інтервенція монархічних країн, насамперед Німеччини.

Фінляндія та Дон звільнилися від більшовицької навали самостійно. В Фінляндії німецька інтервенція лише прискорила звільнення країни та зберегла столицю від руйнації [44, р.119; 51, р.109; 55, р.221]. Бессарабію були звільнено румунським військом [25, с.99-10; 43, р.96-97; 50, р.126-127; 53, р.273-281], потім визнано румунською територією з боку Німеччини, як компенсацію за втрату Добруджі [2, с.84, 90, 93; 25, с.99, 212-213]. В Україну, як справедливо зазначив В. Шульгін, контрреволюцію було принесено на «німецьких багнетах» [41].

Важливими датами початку монархічної контрреволюції були: 26-27 січня 1918 року – початок війни Королівства Румунії та Великого князівства Фінляндії з радянською Росією та 18 лютого 1918 року – початок наступу німецьких військ проти радянської Росії, результатом якого було підписання мирної угоди 3 березня 1918 року в Брест-Литовську.

Перемога контрреволюції та перехід до реставраційних режимів відбувались по-різному. В Фінляндії – 18 серпня 1918 року Сейм проголосив Фінляндію Королівством; 9 жовтня 1918 року Сеймом було обрано королем Фридриха-Карла Гессен-Кассельського, який через поразку Німеччини та тиск з боку країн Антанти відрікся від корони 12 грудня 1918 року, регентом Королівства було призначено генерала барона Карла Густава Еміля Маннергейма [2, с.101; 21, с.142-143,145-147,151; 44, р.124-125; 51, р.112-113]. В Україні – гетьманський переворот та обрання Гетьманом Української Держави генерала Павла Скоропадського

з'їздом хліборобів 29 квітня 1918 року. На Дону – обрання Кругом Отаманом генерала Петра Краснова 16 травня 1918 року та проголошення незалежності Всевеликого Війська Донського 18 травня 1918 року [7, с.402-404; 17, с.191-198].

Реставрація відбувалась теж з певними особливостями. В Україні та на Дону це було відновлення дореволюційного законодавства. В Фінляндії – відновлення дії Конституції 1772 року 9 серпня 1918 року. В Україні було введено «Закони про тимчасовий державний устрій України» 29 квітня 1918 року. На Дону «Основні Закони Всевеликого Війська Донського» 17 травня 1918 року.

Монархісти-голови нових держав (барон Карл-Густав-Еміль Маннергейм, Павло Скоропадський, Петро Краснов), пов'язували збереження незалежності своїх країн з відновленням монархії в Росії. Наприклад, К.-Г. фон Маннергейм вважав, що Королівство Фінляндія повинно прийняти діяльну участь у відновленні монархії в Росії, оскільки ««така послуга» стала б основою для майбутніх дружніх відносин» [21, с.177-178]. Гетьман Павло Скоропадський також був прихильником того, щоб Українська Держава стала базою Всеросійської реставрації [2, с.125; 4, с.137; 12, с.126; 28, с.259; 31, с.11,13,15,17,27-28,105-106]. Навіть так звана грамота Гетьмана про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією від 15 листопада 1918 року, як справедливо зазначив О. Юрченко, не відміняла незалежності України, оскільки не суперечила принципам III та IV Універсалів Центральної Ради [42, с.210]. Для отамана П. Краснова самостійність Дону в умовах всеросійської реставрації була непорушною за принципом «Хай живе цар в Москві, а ми, козаки на Тихому Дону!» [17, с.193,215].

Крах монархічної контрреволюції в Європейській частині колишньої Росії дослідниками пов'язувався з поразкою Німеччини в Першій Світовій війні. Так, наприклад, А. Зайцов назвав 11 листопада 1918 року «траурним днем російської контрреволюції», оскільки «День перемир'я не став початком світової боротьби з більшовизмом» [14, с.333-334]. П. Мілюков звернув увагу на те, що саме до поразки Німеччини 11 листопада 1918 року все ще існувала можливість побороти більшовизм в Росії, та саме перемога Антанти не дала можливість розгромити червоних [23, с.16,75]. Саме під тиском Антанти гетьман Української Держави П. Скоропадський вимушений був видати «Грамоту про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією», що стала приводом до антигетьманського повстання. Під тиском Антанти отаман Всевеликого Війська Донського П. Краснов вимушений подати у відставку, що призвело до втрати незалежності Дону. Також під тиском Антанти Фінляндія залишилася без короля, а вже літом 1919 року перетворилася на республіку.

Отже, монархічна контрреволюція в Європейській частині колишньої Російської імперії могла отримати розвитку тільки в умовах протекторату Німеччини, тобто в Брест-Литовській системі міжнародних відносин.

Брест-Литовська система виникла через підписання наступних угод: України з Центральними Державами 9 лютого 1918 року в Брест-Литовську, радянської Росії з

Центральними державами 3 березня 1918 року в Брест-Литовську, Фінляндії з Німеччиною 7 березня 1918 року в Берліні, Румунії з Центральними державами 7 травня 1918 року в Бухаресті, України з Доном 7 серпня 1918 року в Києві. Стійкість системи забезпечувалась військово-політичним потенціалом Німеччини, стабільністю Німецької імперії. Одночасно більшовицька Росія була чинником нестабільності системи. Вона постійно намагалась підірвати систему зсередини і зовні шляхом експорту-революції, саме тому для збереження внутрішньої стабільності системи було вкрай необхідно ліквідувати більшовицьку загрозу або «короткими ударами» німецької армії на Петроград та Москву [2, с.99-100,104; 4, с.141; 7, с.17; 9, с.196; 12, с.120-122,129; 18, с.54; 24, с.159-160; 32, с.327; 33, с.206-207], або за допомогою російської монархічної контрреволюції [2, с.132-136; 4, с.142; 12, с.120-121,125-127,129; 24, с.161; 32, с.324,566,576; 33, с.205-206]. Проте, єдиного погляду на вирішення проблеми більшовизму в німецьких правлячих колах не існувало. Дипломати побоювалися перегляду Брест-Литовської угоди та можливого відкриття Східного фронту після реставрації монархії в Росії, в той саме час, як існування більшовицького уряду формально забезпечувало мир [32, с.567]. Військові, навпаки, вважали більшовизм головним злом, але не наважувалися розпочати військові дії на Сході через концентрацію основних військових ресурсів Німеччини на Західному, Балканському, Близькосхідному фронтах Першої Світової війни [4, с.141; 18, с.55].

Отже, проаналізуємо базові угоди Брест-Литовської системи та потенціал монархічної контрреволюції. Власно кажучи, базові міжнародні угоди Брест-Литовської системи можна класифікувати на три групи: сепаратні мирні угоди Східного фронту (між радянською Росією та Центральними державами від 3 березня 1918 року, та між Румунією та Центральними державами від 7 травня 1918 року); угоди про дружбу та допомогу (між Україною та Центральними державами від 9 лютого 1918 року, та між Фінляндією та Центральними державами від 7 березня 1918 року), та угоди про дружбу та взаємне визнання між новими незалежними державами (наприклад, між Україною та Доном від 7 серпня 1918 року).

Мирна угода між радянською Росією та Центральними державами від 3 березня 1918 року передбачала [11, с.47-51]: вивід російських військ з Фінляндії, України та заключення миру з ними (ст.6), самовизначення народів Східної Європи та непорушність нових кордонів (ст.3 та ст.6), демобілізацію російської армії (ст.5), заборону антидержавної пропаганди та підривної діяльності як проти Центральних держав, так й проти нових незалежних країн (ст. 2). Проте, з боку радянської Росії більшість умов виконано не було, зокрема: велася більшовицька пропаганда проти урядів нових держав, особливо України, не було підписано мирних угод між Росією та Фінляндією та між Росією та Україною, не було встановлено остаточних кордонів між ними. Стабільними кордонами нових держав можна назвати лише колишні західні кордони Російської імперії. У випадку України тут можна додати також кордони з Румунією, Литвою та встановлення кордону з

Доном угодою 7 серпня 1918 року. Проте, безпосередньо між Фінляндією та Росією та між Україною та Росією не було підписано мирного договору, відтак не було закріплено і сталих кордонів. Відбувались постійні напади з боку радянської Росії. Фінляндія змогла розвинути наступ та перенести війну за межі колишнього Великого князівства, але Україна не мала належного військового потенціалу для аналогічних операцій.

Якщо Брест-Литовська мирна угода від 3 березня 1918 року була новим словом у дипломатії, оскільки передбачала самовизначення народів, то Бухарестська мирна угода між Румунією та Центральними державами була більш традиційною, тому що містила поняття сецесії території [52]: Добруджа передавалася Болгарії (ст.10), а також відбувалось виправлення кордонів в Карпатах на користь Австро-Угорщини (ст.11). На відміну від розкладеної та майже небоєздатної російської армії, румунська армія зберігала боєздатність та готова була продовжувати захист своєї території. Саме тому, демобілізацію румунської армії було розписано більш детально в угоді (ст.3-9), але залишалась можливість зберегти найбільш боєздатні частини в Бессарабії для боротьби з більшовизмом (ст. 8). Треба зазначити, що Бухарестська угода, на відміну від Брест-Литовської угоди, не була ратифікована румунським парламентом і королем, що теж було чинником нестабільності системи, тому як тільки німецькі та австро-угорські війська стали терпіти значні поразки, Румунія відразу розірвала перемир'я та її недемобілізована армія розпочала наступ з метою звільнити столицю та втрачені території [50, р.130-144; 53, р.309-320].

Угоди між Фінляндією та Німеччиною від 7 березня 1918 року та між Україною та Центральними державами 9 лютого 1918 року (перший мир Великої війни) були скоріш пактами про дружбу та взаємодопомогу, вони фіксували захист та протекцію нових країн з боку Німеччини. Більш того, угода між Фінляндією та Німеччиною 7 березня 1918 року взагалі заперечувала наявність стану війни між ними [22, с.133].

Досить цікавою була угода про взаємне визнання та дружбу між Українською Державою та Всевеликим військом Донським від 7 серпня 1918 року [10, с.208; 27, л.14-15, 40, с.191-193]. По-перше, це була перша міждержавна угода між новими країнами, що постали внаслідок розпаду Російської імперії. По-друге, Українська Держава уперше взяла на себе відповідальність (замість Німеччини) про визнання Всевеликого Війська Донського. Справа в тому, що Дон намагався визнання з боку Німеччини [7, с.16-22,40-46], перед якою стала дилема визнати незалежність Дону, або Грузії. Німеччина зробила вибір на користь останньої, оскільки Грузія мала стратегічне значення в забезпеченні постачання необхідної для продовження війни нафти з Азербайджану [32, с.570-572,612]. Україна не була пов'язана ст. 6 Брест-Литовського договору між Росією та Центральними державами, оскільки не підписувала його, тому мала формальну дипломатичну можливість визнати будь-яке нове державне утворення на території колишньої Російської імперії, посилаючись на більшовицький декрет про право на самовизначення

народів Росії. В зв'язку з цим Україна отримала шанс для підняття свого міжнародного статусу в справі визнання нової незалежної держави. Своє міжнародне визнання Дон пов'язував з подальшою можливістю тиску на більшовиків з боку Німеччини задля припинення війни та виведення червоних військ зі своєї території [7, с.17-19; 10, с.235; 40, с.166].

Підписані угоди не забезпечували стабільність системи через прагнення російських більшовиків експортувати революцію та створити Світову радянську республіку.

В історичній науці поширено думку, що реставраційні режими Фінляндії, України і Дону 1918 року були базами всеросійської реставрації [2, с.99-100, 125,139,159; 4, с.137; 5, с.192; 6]. Проте, як зазначив О.Геруа, бази не могли стати рушійною силою контрреволюції [5, с.192]. На територіях держав-баз формувалися за допомогою Німеччини та нових держав (Фінляндії, України, Дону) збройні загони російської контрреволюції.

Як вже було сказано, необхідність зосередження військових ресурсів на фронтах Першої Світової війни, головним чином на Західному фронті, не дало можливості Німеччині сконцентрувати значні сили для придушення більшовизму в Росії. Якщо, наприклад, 1 березня 1918 року Німеччина та Австро-Угорщина тримали на Східному фронті 59 піхотних та 9 кавалерійських дивізій, то вже 1 квітня 1918 року їх кількість було скорочено до 48 піхотних та 7 кавалерійських дивізій [7, с.14]. Незважаючи на більшовицьку загрозу передислокація німецьких військ на Західний та Балканський фронти продовжувалась, та вже в серпні війська Німеччини та Австро-Угорщини на території колишньої Російської імперії налічували всього 20 піхотних та 3 кавалерійські дивізії [18, с.39]. Тобто, відбулося скорочення військового контингенту більш ніж у два рази.

Побоюючись розширення англійської інтервенції на Півночі Росії та можливості відновлення Східного фронту, Німеччина заборонила Фінляндії розвивати наступ в Карелії, більш того, гарантувала безпеку радянській Росії з боку Фінляндії додатковим протоколом від 27 серпня 1918 року. Саме тому операції в Карелії проводилися не фінською регулярною армією, а добровольцями, кількістю у 2,5 тис.

Через обмеженість військових ресурсів Німеччина не відповіла навіть на більшовицькі теракти, що зазвичай є *casus belli*: вбивство посла графа Вільгельма фон Мірбах-Харфа в Москві та території Посольства Німеччини 6 липня 1918 року, та вбивство німецького командувача групою армії генерал-фельдмаршала Германа фон Ейхгорна в Києві 30 липня 1918 року. Вибір в якості цілі теракту графа В. фон Мірбаха була не випадковою, оскільки він активно відстоював ідею військової операції проти більшовиків з метою реставрації монархії в Росії, підтримував зв'язки з російськими монархічними колами з метою проведення перевороту, аналогічного гетьманського в Києві. Смерть графа В. фон Мірбаха виявилася потужним ударом по російській монархічній контрреволюції.

Оскільки головні гравці у антибільшовицькій боротьбі в Східній Європі (Німеччина, Австро-

Угорщина, Фінляндія) були обмежені в своїх діях відповідними угодами, а донське козацтво не бажало вести війну за межами своєї країни, російська монархічна контрреволюція могла покласти тільки на власні сили, яких теж було вкрай недостатньо для проведення успішних наступів на Петроград та Москву. Це були головним чином так звані «Північно-Західна» (3,5 тис. вояків) та «Південна» (20 тис. вояків) армії. Місця дислокації яких були відповідно: Псков та північний район Дону. Вони не зробили суттєвого вкладу в боротьбу з більшовизмом в тому числі через нечисленність. В той саме час офіцерські кадри колишньої російської армії в Україні представляли собою значну військову силу, спроможну скинути більшовизм. Наприклад, восени 1918 року Києві перебувало 40 тис. офіцерів, в Херсоні – 15 тис., у Катеринославі – 8 тис., в Житомирі – 5 тис., та інш. [35, с.331]. Проте, ці офіцери не вступали ані в армію генерала П. Краснова, ані в армію Української Держави. Тут треба зазначити, якщо колишні російські офіцери-монархісти були цілком лояльні до Фінляндії та Дону, то в Україні більшість з них демонстрували свої антидержавні настрої та симпатизували генералу А. Денікіну та його ідеї «єдиної та неділимої Росії». Так, наприклад, призначення головнокомандувачем генерала А. Келлера мало не призвело до антидержавного перевороту та визнання верховним головнокомандувачем генерала А. Денікіна. Так звані офіцерські дружини замість того, щоб захищати Україну та Гетьмана, намагались прорватися до Криму, де було встановлено владу генерала А. Денікіна.

Висновки. Таким чином, монархічна контрреволюція в колишньої Російської імперії виникла в деяких нових незалежних державах, що постали внаслідок повалення монархії, незважаючи на їхню форму правління (Королівство Фінляндія, Українська Держава, Всевелике Військо Донське). Саме наявність національних лідерів-монархістів серед військових та політичних кругів нових держав стало важливим чинником монархічної контрреволюції (Фінляндія – Пер-Евінд Свінгунд, барон Карл-Густав-Еміль Маннергейм; Україна – Павло Скоропадський, Дон – Петро Краснов). Причому якщо в Фінляндії та на Дону реставрація відбулася власними силами, то в Україні через австро-німецьку інтервенцію.

Створення Німеччиною Брест-Литовської системи міжнародних відносин призвело до розвитку монархічної контрреволюції як засобу боротьби з більшовизмом. Базами монархічної контрреволюції в Росії стали нові незалежні держави: Королівство Фінляндія, Українська Держава, Всевелике Військо Донське, які знаходилися в стані війни з більшовицькою Росією. Нові держави розглядали реставрацію монархії в Росії як можливість зберегти власну незалежність та забезпечення стабільності та безпеки в Східній Європі.

Протиріччя в правлячих колах Німеччини, нерішучість німецьких політиків не дозволили реалізувати плани реставрації в Росії. Поразка Німеччини в Першій Світовій війні одночасно була поразкою російської монархічної контрреволюції. Крім того, необхідно звернути увагу на чинник нелояльності багатьох офіцерів-монархістів на чолі з генералом А. Келлером до

Української Держави, що теж стало причиною поразки одночасно і монархічної контрреволюції, і української державності 1918 року. В той саме час офіцери колишньої російської армії були цілком лояльні до Фінляндії, яка, на відмінну від України, змогла зберегти національну єдність та державну незалежність.

Література

1. Авалов П. В борьбе с большевизмом / П. Авалов. – Гамбург, 1925. – XIII, 540 с.
2. Ахтамзян А. От Бреста до Киля. Провал антисоветской политики германского империализма в 1918 году / А. Ахтамзян. – Москва: Из-во ИМО, 1963. – 220 с.
3. Вильгельм II. Мемуары. События и люди. 1878-1918 / император Вильгельм II. – Москва; Петроград: Издательство А. Д. Френкель, 1923. – 178 с.
4. Германская восточная политика в Новое и Новейшее время. Проблемы истории и историографии / отв. ред. В.К. Волков. – Москва: Наука, 1974. – 280 с.
5. Теруа А. Стихия Гражданской войны / генерал А. Теруа // Военная мысль в изгнании. Шворчество русской военной эмиграции. – Москва: Военный университет; Русский путь, 1999. – С. 173-197.
6. Гессен С.Я. Окраинные государства. Польша, Финляндия, Эстония, Латвия и Литва / С. Гессен. – Ленинград: Прибой, 1926. – 152 с.
7. Головин Н.Н. Российская контрреволюция в 1917-1918 гг. / генерал Н. Головин. – В 2-х т. – III. 2. – Москва: Айрис-пресс, 2011. – 704 с.
8. Гольц Р. фон дер Моя миссия в Финляндии и в Прибалтике / генерал граф Р. фон дер Гольц. – Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. – 318 с.
9. Гофман М. фон Война упущенных возможностей / генерал М. фон Гофман. – Москва; Ленинград, 1925. – 214 с.
10. Гражданов Ю.Д., Зимица В.Д. Союз оралов: Белое дело России и германская интервенция в 1917-1918 гг. / Ю. Гражданов, В. Зимица. – Волгоград: ВАТС, 1997. – 280 с.
11. Документы внешней политики СССР. – III. 1.: 7 ноября 1917 – 31 декабря 1918 г. – Москва: Политиздат, 1959. – 772 с.
12. Документы Германского посла в Москве Мирбах // Вопросы истории. – 1971. – № 9. – С. 120-129.
13. Документы международных отношений (1917-1945 гг.) / сост. И.А. Ахтамзян. – Москва: Анкил, 1999. – 150 с.
14. Зайцов А.А. 1918: очерки истории Русской Гражданской войны / полковник А. Зайцов. – Москва: Кучково поле, 2006. – 368 с.
15. Зимица В.Д. Крах германофильской монархической контрреволюции на Юге России в годы Гражданской войны и интервенции / В. Зимица. – Калинин, 1989. – 88 с.
16. Иоффе Г.З. Крах российской монархической контрреволюции / Г. Иоффе. – Москва, 1977. – 320 с.
17. Краснов П.Н. Всевеликое Войско Донское / атаман генерал П. Краснов // Архив Русской революции. – В 22 т. – III. 5. – Москва: Шерра: Политиздат, 1991. – С. 190-321.
18. Куль Д. фон, Т. Дельбрюк Г. Крушение германских наступательных операций 1918 г. / генерал Д. фон Куль, Т. Дельбрюк. – Москва: Госвоениздат, 1935. – 352 с.
19. Лейхтенбергский Г.Н. Как началась «Южная армия» / герцог Г. Лейхтенбергский // Архив Русской революции. – В 22 т. – М.: Шерра: Политиздат, 1991. – III. 8. – С. 166-182.
20. Людендорф Э. фон Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. / генерал Э. фон Людендорф. – Минск: Харвест, 2005. – 800 с.
21. Маннергейм К.-Т. Мемуары / регент генерал барон К.-Т. Маннергейм. – Москва: Вагриус, 1999. – 510 с.
22. Международная политика Новейшего времени в договорах, нотах, декларациях. – В 2-х ч. – Ч. II: От империалистической войны до снятия блокады с советской России / вступ. ст. и сост. Ю.В. Ключников, А. Сабанин. – Москва: Литиздат НКВД, 1926. – 464 с.
23. Миллюков П.Н. Россия на переломе. Россия на переломе: большевистский период Русской революции / П. Миллюков. – В 2-х т. – Париж, 1927. – III. II.: Антибольшевистское движение. – IX, 281 с.
24. Норден А. Между Берлином и Москвой. К истории германо-советских отношений / А. Норден / вступ. статья В.И. Попова. – Москва: Из-во Иностранной литературы, 1956. – 412 с.
25. Нотович Ф.И. Бухарестский мир 1918 г. / Ф. Нотович. – Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – 260 с.
26. Петров В. Финляндия в планах империалистических держав в 1918-1920 годах / В. Петров. – Петрозаводск: Госиздат Карельской АССР, 1961. – 74 с.
27. Российский государственный военный архив. – Ф. 40238. Особое отделение Военно-политического отдела при Верховном руководителе Добровольческой армии. – Оп. 2. – Д. 6.
28. Россия и Украина. Из дневников Н.М. Могилянского и писем к нему П.П. Скоропадского 1919-1926 / публикация А. Сергеева // Минувшее. Исторический альманах. – Вып. 14. – Москва; Санкт-Петербург, 1993. – С. 253-274.
29. Системная история международных отношений, 1918-2000. – В 4 т. – III. 2: Документы. 1910-1940 / сост. А.В. Мальгин; под ред. А.Д. Богатурова. – Москва: Московский рабочий, 2000. – 243 с.
30. Скоропадский П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / гетьман генерал П. Скоропадський. – Київ – Філадельфія, 1995. – 493 с.
31. Скоропадский П.П. «Украина будет!» Из воспоминаний / публикация А. Варлыго // Минувшее. – Вып. 17. – Москва – СПб., 1994. – С. 7-115.
32. Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. – Москва: Политиздат, 1968. – III. 1: 1917-1918 гг. – XXII, 758 с.
33. Соловьев О.Ф. Великий Октябрь и его противники. О роли союза Антанты с внутренней контрреволюцией и развязыванием интервенции и Гражданской войны (октябрь 1917 – июль 1918) / О. Соловьев. – Москва: Мысль, 1968. – 328 с.
34. Сорокин П. Социология революции // Сорокин П. Человек, Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – Москва: Политиздат, 1992. – С. 266-295.
35. Тимошук О. Охоронний апарат Української Держави (квітень - грудень 1918 р.) / О. Тимошук. – Харків: Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. – 462 с.
36. Федюшин О. Украинская революция. 1917-1918 / О. Федюшин. – Москва: Центрполиграф, 2007. – 336 с.
37. Фельштинский Ю. Крушение мировой революции. Брестский мир: Октябрь 1917 – ноябрь 1918 / Ю. Фельштинский. – Москва: ПЕРРА, 1992. – 656 с.
38. Холодовский В.М. Финляндия и советская Россия 1918-1920 / В. Холодовский. – Москва: Наука, 1975. – 268 с.
39. Чернин О. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. / граф О. Чернин. – Москва; Петроград: Госиздат, 1923. – 292 с.

40. Черячукин А.В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918-1919 гг. / генерал А. Черячукин // *Донская летопись*. – 1924. – Вып. 3. – С. 163-231.
41. Шульгин В. Киев, 24 февраля (9-го марта) 1918 г. // *Киевлянин*. – 1918. – 25 февраля (10 марта).
42. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 в правовому аспекті / О. Юрченко. – Мюнхен, 1971. – 402 с.
43. Hitchens K, Ionel Bratianu. *Romania (Makers of the Modern World)* / K. Hitchens. – London, Haus Publishing Ltd, 2011. – 220 p.
44. Jussila O., Henttilä S., Nevaķivi J. *From Grand Duchy to A Modern State. A Political History of Finland Since 1809* / O. Jussila, S. Henttilä, J. Nevaķivi. – London: Hurst and Co., 1995. – 384 p.
45. Jutikkala E., Pirinen K. *A History of Finland* / E. Jutikkala, K. Pirinen. – London, Heinemann Ltd., 1974. – 270 p.
46. Kirby D. *Finland in the Twentieth Century* / D. Kirby. – London: Hurst and Co., 1979. – 253 p.
47. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. 1918 Russia*. – Vol. I. – Washington: United States Government Printing Office, 2017. – 2310 p.
48. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. 1918 Russia*. – Vol. II. – Washington: United States Government Printing Office, 2017. – 2807 p.
49. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. 1918 Russia*. – Vol. III. – Washington: United States Government Printing Office, 2017. – 1034 p.
50. Preda D., Prodan C. *Romania in WWI. A Concise History* / D. Preda, C. Prodan. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2012. – 187 p.
51. Puntila L. *The Political History of Finland 1809-1966* / L. Puntila. – London: Heinemann Ltd, 1975. – 248 p.
52. «The Peace of Bucharest» – *The Treaty of Peace between Romania and the Central Powers, signed at Bucharest, 7 May 1918* // *United States, Department of State, Texts of the Romanian «Peace»*. – Washington: United States Government Printing Office, 1918. – P. 5-28.
53. Torrey G. *The Romanian Battlefield in World War I* / G. Torrey. – Lawrence: The University Press of Kansas, 2011. – 422 p.
54. Upton A. *The Finnish Revolution, 1917-1918* / A. Upton. – Minneapolis, University of Minnesota Press, 1980. – 608 p.
55. Wourinen J. *A History of Finland* / J. Wourinen. – New York; London: Columbia University Press, 1965. – 548 p.
- References**
1. Avalov P. *V bor'be s bolshevizmom* / P. Avalov. – Gamburg, 1925. – XIII, 540 s.
2. Ahtamzjan A. *Ot Bresta do Kilja. Proval antisovetskoj politiki germanskogo imperializma v 1918 godu* / A. Ahtamzjan. – Moskva: Iz-vo IMO, 1963. – 220 s.
3. Vilgelm II. *Memuary. Sobytiya i ljudi. 1878-1918 / imperator Vilgelm II*. – Moskva; Petrograd: Izdatel'stvo L.D. Frenkel', 1923. – 178 s.
4. *Germanskaja vostochnaja politika v Novoe i Novejshee vremja. Problemy istorii i istoriografii* / otv. red. V.K. Volkov. – Moskva: Nauka, 1974. – 280 s.
5. Gerua A. *Stihija Grazhdanskoj vojny / general A. Gerua // Voennaja mysl' v izgnanii. Tvorchestvo russkoj voennoj jemigracii*. – Moskva: Voennyj universitet; Russkij put', 1999. – S. 173-197.
6. Gessen S.Ja. *Okrainnye gosudarstva. Pol'sha, Finljandija, Jestonija, Latvija i Litva* / S. Gessen. – Leningrad: Priboj, 1926. – 152 s.
7. Golovin N.N. *Rossijskaja kontrrevoljucija v 1917-1918 gg. / general N. Golovin*. – V 2-h t. – T. 2. – Moskva: Ajris-press, 2011. – 704 s.
8. Golc R. *fon der Moja missija v Finljandii i v Pribaltike / general graf R. fon der Golc*. – Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2015. – 318 s.
9. Gofman M. *fon Vojna upushhennyh vozmozhnostej / general M. fon Gofman*. – Moskva; Leningrad, 1925. – 214 s.
10. Grazhdanov Ju.D., Zimina V.D. *Sojuz orlov: Beloe delo Rossii i germanskaja intervencija v 1917-1918 gg. / Ju. Grazhdanov, V. Zimina*. – Volgograd: VAGS, 1997. – 280 s.
11. *Dokumenty vneshnej politiki SSSR*. – T. 1.: 7 nojabrja 1917 – 31 dekabrja 1918 g. – Moskva: Politizdat, 1959. – 772 s.
12. *Dokumenty Germanskogo posla v Moskve Mirbaha // Voprosy istorii*. – 1971. – № 9. – S. 120-129.
13. *Dokumenty mezhdunarodnyh otnoshenij (1917-1945 gg.) / sost. I.A. Ahtamzjan*. – Moskva: Ankil, 1999. – 150 s.
14. Zajcov A.A. 1918: ocherki istorii Russkoj Grazhdanskoj vojny / polkovnik A. Zajcov. – Moskva: Kuchkovo pole, 2006. – 368 s.
15. Zimina V.D. *Krah germanofil'skoj monarhicheskoj kontrrevoljucii na Juge Rossii v gody Grazhdanskoj vojny i intervencii / V. Zimina*. – Kalinin, 1989. – 88 s.
16. Ioffe G.Z. *Krah rossijskoj monarhicheskoj kontrrevoljucii / G. Ioffe*. – Moskva, 1977. – 320 s.
17. Krasnov P.N. *Vsevelikoe Vojsko Donskoe / ataman general P. Krasnov // Arhiv Russkoj revoljucii*. – V 22 t. – T. 5. – Moskva: Terra; Politizdat, 1991. – S. 190-321.
18. Kul' D. fon, G. Del'brjuk G. *Krushenie germanskijh nastupatel'nyh operacij 1918 g. / general D. fon Kul', G. Del'brjuk*. – Moskva: Gosvoenizdat, 1935. – 352 s.
19. Lejhtenbergskij G.N. *Kak nachalas' «Juzhnaja armija» / gercog G. Lejhtenbergskij // Arhiv Russkoj revoljucii*. – V 22 t. – M.: Terra; Politizdat, 1991. – T. 8. – S. 166-182.
20. Ljudendorf Je. *fon Moi vospomnaniya o vojne 1914-1918 gg. / general Je. fon Ljudendorf*. – Minsk: Harvest, 2005. – 800 s.
21. Mannergejm K.-G. *Memuary / regent general baron K.-G. Mannergejm*. – Moskva: Vagrius, 1999. – 510 s.
22. *Mezhdunarodnaja politika Novejshego vremeni v dogovorah, notah, deklaracijah*. – V 2-h ch. – Ch. II: *Ot imperialisticheskoi vojny do snjatija blokady s sovetskoj Rossii / vstup. st. i sost. Ju.V. Kfjuchnikov, A. Sabanin*. – Moskva: Litizdat NKID, 1926. – 464 s.
23. Miľukov P.N. *Rossija na perelome. Rossija na perelome: bolshevistskij period Russkoj revoljucii / P. Miľukov*. – V 2-h t. – Parizh, 1927. – T. II.: *Antibolshevistskoe dvizhenie*. – IX, 281 s.
24. Norden A. *Mezhdū Berlinom i Moskvoj. K istorii germano-sovetskijh otnoshenij / A. Norden / vstup. stat'ja V.I. Popova*. – Moskva: Iz-vo Inostrannoj literatury, 1956. – 412 s.
25. Notovich F.I. *Buharestskij mir 1918 g. / F. Notovich*. – Moskva: Izdatel'stvo social'no-jeķonomicheskoj literatury, 1959. – 260 s.
26. Petrov V. *Finljandija v planah imperialisticheskijh derzhav v 1918-1920 godah / V. Petrov*. – Petrozavodsk: Gosizdat Karel'skoj ASSR, 1961. – 74 s.
27. *Rossijskij gosudarstvennyj voennyj arhiv*. – F. 40238. *Osoboe otdelenie Voенно-politicheskogo otdela pri Verhovnom rukovoditele Dobrovol'cheskoj armii*. – Op. 2. – D. 6.
28. *Rossija i Ukraina. Iz dnevnikov N.M. Mogiljanskogo i pisem k nemu P.P. Skoropad'skogo 1919-1926 / publikacija A. Sergeeva // Minuvshee. Istoricheskij almanah*. – Vyp. 14. – Moskva; Sankt-Peterburg, 1993. – S. 253-274.
29. *Sistemnaja istorija mezhdunarodnyh otnoshenij, 1918-2000*. – V 4 t. – T. 2: *Dokumenty. 1910-1940 / sost. A.V. Mal'gin; pod red. A.D. Bogaturova*. – Moskva: Moskovskij rabochij, 2000. – 243 s.

30. Skoropads'kyi P. Spohady. *Kinets' 1917 – hruden' 1918 / het'man heneral P. Skoropads'kyi*. – Kyiv; Filadelfiya, 1995. – 493 s.
31. Skoropads'kij P.P. «Ukraina budet!» Iz vospominanij / publikacija A. Varlygo // *Minuvshee*. – Vyp. 17. – Moskva; Sankt-Peterburg, 1994. – S. 7-115.
32. Sovetsko-germanskie otnoshenija ot peregovorov v Brest-Litovske do podpisaniya Rapall'skogo dogovora. – Moskva: Politizdat, 1968. – T. 1: 1917-1918 gg. – XXII, 758 s.
33. Solov'ev O.F. Velikij Oktjabr' i ego protivniki. O roli sojuza Antanty s vnutrennej kontrevoluciej i razvjazyvaniem intervencii i Grazhdanskoi vojny (oktjabr' 1917 – ijul' 1918) / O. Solov'ev. – Moskva: Mysl', 1968. – 328 s.
34. Sorokin P. Sociologija revoljucii // Sorokin P. *Chelovek, Civilizacija, Obshestvo* / P. Sorokin. – Moskva: Politizdat, 1992. – S. 266-295.
35. Tymoshchuk O. Okhonomnyi aparat Ukrainy's'koyi Derzhavy (kviten' - hruden' 1918 r.) / O. Tymoshchuk. – Kharkiv: Vydavnytstvo Universytetu vnutrishnikh sprav, 2000. – 462 s.
36. Fedjushin O. Ukrainskaja revoljucija. 1917-1918 / O. Fedjushin. – Moskva: Centrpoligraf, 2007. – 336 s.
37. Fel'shtinskij Ju. Krushenie mirovoj revoljucii. Brestskij mir: Oktjabr' 1917 – nojabr' 1918 / Ju. Fel'shtinskij. – Moskva: TERRA, 1992. – 656 s.
38. Holodovskij V.M. Finljandija i sovetskaja Rossija 1918-1920 / V. Holodovskij. – Moskva: Nauka, 1975. – 268 s.
39. Chernin O. V dni mirovoj vojny. Vospominanija byvshego avstrijskogo ministra inostrannyh del. / graf O. Chernin. – Moskva; Petrograd: Gosizdat, 1923. – 292 s.
40. Chervachukin A.V. Donskie delegacii na Ukrainu i v Berlin v 1918-1919 gg. / general A. Chervachukin // *Donskaja letopis'*. – 1924. – Vyp. 3. – S. 163-231.
41. Shul'gin V. Kiev, 24 fevralja (9-go marta) 1918 g. // *Kievljanin*. – 1918. – 25 fevralja (10 marta).
42. Yurchenko O. Ukrainy's'ko-rosijs'ki stosunky pislya 1917 v pravnomu aspekti / O. Yurchenko. – Myunkhen, 1971. – 402 s.
43. Hitchins K, Ionel Bratianu. Romania (Makers of the Modern World) / K. Hitchins. – London, Haus Publishing Ltd, 2011. – 220 p.
44. Jussila O., Hentila S., Nevaqivi J. From Grand Duchy to A Modern State. A Political History of Finland Since 1809 / O. Jussila, S. Hentila, J. Nevaqivi. – London: Hurst and Co., 1995. – 384 p.
45. Jutikkala E., Pirinen K. A History of Finland / E. Jutikkala, K. Pirinen. – London, Heinemann Ltd., 1974. – 270 p.
46. Kirby D. Finland in the Twentieth Century / D. Kirby. – London: Hurst and Co., 1979. – 253 p.
47. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. 1918 Russia. – Vol. I. - Washington: United States Government Printing Office, 2017. – 2310 p.
48. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. 1918 Russia. – Vol. II. - Washington: United States Government Printing Office, 2017. – 2807 p.
49. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. 1918 Russia. – Vol. III. - Washington: United States Government Printing Office, 2017. – 1034 p.
50. Preda D., Prodan C. Romania in WWI. A Concise History / D. Preda, C. Prodan. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2012. – 187 p.
51. Puntila L. The Political History of Finland 1809-1966 / L. Puntila. – London: Heinemann Ltd, 1975. – 248 p.
52. «The Peace of Bucharest» – The Treaty of Peace between Romania and the Central Powers, signed at Bucharest, 7 May 1918 // United States, Department of State, Texts of the Romanian «Peace». – Washington: United States Government Printing Office, 1918. – P. 5-28.
53. Torrey G. The Romanian Battlefield in World War I / G. Torrey. – Lawrence: The University Press of Kansas, 2011. – 422 p.
54. Upton A. The Finnish Revolution, 1917-1918 / A. Upton. – Minneapolis, University of Minnesota Press, 1980. – 608 p.
55. Wourinen J. A History of Finland / J. Wourinen. – New York; London: Columbia University Press, 1965. – 548 p.

Bondarenko D.Ya.,

Candidate of History, MA in Sociology, research fellow of
Institute of Strategic Studies and Forecasting of Transatlantic Processes (Odessa), dbond70@gmail.com

Ukraine, Odessa

BREST-LITOVSK SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS AND MONARCHIST COUNTERREVOLUTION IN RUSSIA

The downfall of Russian Empire, the Bolsheviks' coming to the power in Russia, the fall of combat capability of Russian army led to the collapse of the Eastern Front. The Brest-Litovsk system of international relations, that had been temporarily arisen by signing separate peace agreements of Russia, Ukraine, Finland, Romania with the Central Powers, had been found to provide peace in Eastern Europe. An analysis of the conditions of the peace agreements of the Brest-Litovsk system needs to be studied in detail by means of the comparative historical method of research.

There was not established peace in Eastern Europe, on the contrary, there were Anti-Bolshevik wars and monarchist counter-revolution. That is also in need of a comparative historical analysis. For example, there was restored the monarchy in Finland. Kingdom of Romania had been in a state of war with Soviet Russia. Some new states despite the republican form of government (Ukraine and Don) had become the bases of Russian monarchist counterrevolution.

The Brest-Litovsk Peace Agreement did not lead to real peace and stability of international relations in Eastern Europe. The main threat to international security was the Bolshevism. That is why in order to eliminate this threat Germany considered the possibility of restoration of the monarchy in Russia under the conditions of retaining of the Brest-Lithuanian system. The Russian monarchist counterrevolution developed in the territories occupied by Germany and in the newly independent states, oriented towards Germany (Ukrainian State and Almighty Don Host). Consequently, the defeat of Germany in First World War automatically led to the collapse of the Russian monarchist counterrevolution.

Key words: Brest-Litovsk peace agreement, Bucharest peace agreement, monarchist counterrevolution, bases of monarchist counterrevolution, Kingdom of Finland, Kingdom of Romania, Ukrainian State, Almighty Don Host, RSFSR.

УДК [655.413:2] (477.84) "1730/1830"

Бочковська В.Г.,

директор Музею книги і друкарства України, valentbook@gmail.com

Україна, м. Київ

ВІД КИЄВА ДО ПОЧАЄВА: ЗВ'ЯЗОК ДРУКОВАНОГО СЛОВА ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕПОНИ

У статті аналізуються контакти між провідними книговидавничими центрами України XVIII ст. – Києво-Печерською лаврою і Почаївським Успенським монастирем, враховуючи їх різну державну і конфесійну належність. Доведено вплив київського друкарства на почаївське книговидання, що засвідчують активні передруки лаврських видань, використання творів київських учених, запозичення щодо мистецького оформлення та особисті контакти між друкарями. Це підтверджує єдність українських земель попри політичні кордони і релігійну ворожнечу.

Ключові слова: Києво-Печерська лавра, Почаївський Успенський монастир, українське друкарство, Православна Церква, Уніатська Церква.

Постановка проблеми. З кінця XVI ст. на українських землях в найголовніших культурних і релігійних центрах виникає ряд творчих осередків, які акумулюють інтелектуальний потенціал українського народу. Такими були гуртки князів А. Курбського (з кінця 1560-х років до 1583 р.) і К. Острозького (70–90 рр. XVIст.) на Волині, осередок у Львові при Успенському братстві (не пізніше 1585 р.) і, нарешті, в початках XVII ст. – гурток Єлисея Плетенецького в Києво-Печерській лаврі, який перейняв досвід, кадри та інтелектуальну базу своїх попередників. «Було се перше «нашествіє Галичан» на Київ», – зазначав з цього приводу М.Грушевський [1, с.245]. Через століття подібний культурно-просвітницький осередок виникає у Почаєві – із заснуванням друкарні на теренах Почаївського уніатського монастиря. Зазначені осередки започаткували традицію інтелектуального гуртування українського народу, забезпечуючи неперервність його культурного розвитку.

Особливе місце в процесі культурного взаємозбагачення українських земель належить стосункам Києво-Печерської лаври і Почаївського Свято-Успенського монастиря. По-перше, це були найбільші видавничі центри України середини – другої половини XVIII ст.; по-друге, згадані осередки розміщувалися на територіях українських земель у складі двох різних держав – Росії і Польщі; по-третє, Києво-Печерська лавра і Почаївський монастир представляли собою на той час два різних конфесійних напрямки – православ'я та унію.

Зазначимо, що дослідження з історії Почаївського монастиря на сучасному етапі, на відміну від Києво-Печерської лаври, є малодослідженою сторінкою історії і культури України. Враховуючи, що цій розлогій темі було присвячено лише три фундаментальні монографії – дві з них, авторами яких були архімандрит Почаївського монастиря Амвросій (Лотоцький) [2] та протоієрей О. Хойнацький [3], створені в середині та в кінці XIX століття, та монографія видатного українського історика І. Огієнка [4] початку XX століття, що дійшла до українського читача тільки у 2004 році, – очевидна необхідність прочитання цієї сторінки історії з нових, сучасних позицій. Важливими при цьому є окремі

бібліографічні та мовознавчі напрацювання сучасних дослідників [5;6;7;8;9].

Метою даної статті є спроба проаналізувати контакти між провідними книговидавничими центрами України XVIII ст. – Києво-Печерською лаврою і Почаївським Свято-Успенським монастирем, враховуючи їх різну державну і конфесійну належність.

Виклад основного матеріалу. Книговидавничі стосунки між Києвом і Почаєвим розпочалися практично з самого початку заснування постійної друкарні при Почаївському монастирі. Близько 1730 р. в середовищі Почаївського уніатського монастиря виникла думка щодо створення власного видавничого центру. З цією метою було запрошено ливарника Івана Доликевича, уродженця м. Заслава, який набув ремісничої кваліфікації в Київській лаврській друкарні, і гравера Андрія Голоту, котрий раніше також вдосконалював свою майстерність в Києві, а згодом у Відні та Львові [10, с.66]. З 1734 р. в Почаївській друкарні виходять різні за обсягом книги, в тому числі й передруки видань інших православних та уніатських друкарень.

Мали місце і зворотні контакти. Так, 20 липня 1742 р. до намісника Печерського монастиря звернувся житель м-ка Мостища «полської області» Прокофій Дучинський, який вказував, що навчився в Почаївському монастирі «гисарскому мастерству», а тепер «желаєть жить в Киево-Печерской лавре в типографіі в послушаніі вечно» [11, арк.496-497].

Про вплив київського лаврського друкарства на почаївське книговидання свідчать активні передруки та запозичення. Так, нами зафіксовано 5 почаївських видань Великого Катехизису Петра Могили 1645 р. («Собрание краткія науки о артикулах веры»), які є передруками московського видання 1649 р. цієї книги – два датовані 1782 р. і 3 – 1783 р. [6, с.443]. Почаївський Молитвослов або Требник 1741, 1771, 1786 та 1792 років містить значні запозичення з Требника Петра Могили лаврського друку 1646 р. Зокрема, почаївське видання містить майже точний передрук київського тексту «О тайні супружества», збережено тут і могилянське застереження, що виголошувати звернення варто «руским языком», тобто саме українською мовою [6, с.385].

Крім творів Петра Могили, Почаївська друкарня активно використовувала й інші твори київських учених, надруковані у Києво-Печерській лаврі. Так, твір «Слово к народу кафолическому» (1765) містив уривки з «Четгій-Міней» Димитрія Туптала [6, с.414-415], а до складу видання «Акафисты различные» (1776, 1798) увійшов твір Іоасафа Кроковського «Акафіст святих великомучениці Варварі», вперше надрукований в друкарні Києво-Печерської лаври в 1698 р.

Характерно, що почаївські видавці іноді брали за зразок київські видання, міняючи лише обкладинку, або друкували твір без відповідної передмови. Так, укладаючи опис Чернігівської єпархії, Філарет Гумільовський виявив у складі бібліотеки Чернігівського архієрейського дому Октоїх почаївського друку 1758 р., причому автор опису зазначив, що цей Октоїх «во всем согласный с таковым киевской печати, кроме того, что в начале нет здесь предисловия» [12, с.60]. У виданій Почаївською друкарнею у 1798 р. п'ятитомній Біблії титульний аркуш було запозичено з київського видання, тільки замість лаврської Успенської церкви було зображено почаївську, також Успенську церкву.

1773 р. у Почаєві було передруковано з київського видання Акафіст Св. Великомучениці Варварі Іоасафа Кроковського [13, № 2681]. У 1751 і 1756 рр. Почаївська друкарня перевидавала надрукований 1722 р. в Супраслі «Лексикон, сиречь словесник славенский», що був переробкою київського примірника «Лексикона славеноросского» Памви Беринди (1647) – як додаток до книги «Богословія нравоучительная», а 1804 р. видала супрасльський «Лексикон» окремим виданням [14, с.56].

На думку Я. Ісаєвича, передруки з православних видань були пов'язані як з прагненням продавати свої книги православним, так і з переконанням про канонічність текстів православних друкарень [5, с. 280].

Варто зазначити, що подібна співпраця обох осередків у XVIII ст. мала місце в умовах складної релігійної ситуації в тогочасній Україні. На початок 30-х рр. XVIII ст. майже всі парафії Західної України і переважна більшість Правобережної України перейшли в унію, що привело до загострення міжконфесійних суперечностей, які з особливою гостротою згодом постали під час Коліївщини.

З іншого боку, становлення Почаївської друкарні створило конкуренцію для Києво-Печерської лаври, яка володіла монополією друку і поширення своїх видань на українських землях. Коли на ринках Києва з'явилися уніатські видання, це викликало занепокоєння в адміністрації Печерського монастиря. 1730 р. вона звернулася з клопотанням до московських державних установ про заборону продажу книг «зарубежной печати» на тій підставі, щоб «уніяти для размноженія своей ереси такіе книги і под именем печерские лавры печатать не могли» [15, арк.2]. Однак, всупереч забороні, уніатські книги, зокрема почаївського друку, продовжували поширюватися в Києві. Зокрема, 1776 р. було затримано киево-подільського міщанина Якова Сербина, котрий торгував букварями почаївського друку, а у 1778 р. начальник Києво-Печерської друкарні, стурбований частими порушеннями лаврської монополії

друку і продажу книг, повідомляв архімандрита про активну торгівлю в Києві книгами різних друкарень, у тому числі й Почаївської [17, с.172]. Прочани, які приїжджали до Києва на богомілья, за словами очевидців, «стремительно желали иметь у себя» книги почаївського друку і «просили лаврского типографа о выписке, даче или продаже оных им» [18, с.420; 19, с.234].

Траплялися навіть випадки відкритого захисту лаврським духовенством уніатських почаївських видань. Зокрема, ігумен Кипріян, котрий проживав у Китаївській пустині, на запитання Київського митрополита, чи дійсно він зберігав у себе книги почаївського друку, «без всякой застенчивости и, как-бы, поставляя те книги незапретительными, решительно объявил, что он действительно имел у себя почаевския церковныя книги и раздавал желающим, и что еще впредь намерен оныя послать просившим его... господам» [18, с.420-421].

Широкий попит на книги почаївського друку у Києві можна пояснити тим, що Почаївська уніатська друкарня продовжувала друкувати книги українською мовою водночас як Києво-Печерська друкарня під тиском цензури російських світських і церковних властей була позбавлена такої можливості. Зокрема, сучасні дослідники виявили 39 почаївських видань, тексти яких повністю або частково надруковані українською мовою [7]. Ця обставина стала безсумнівною заслугою Почаївського культурно-духовного осередку.

Показово, що з метою збільшення випуску книг українською мовою між Києво-Печерською і Почаївською друкарнями (не пізніше 1798 р.) було налагоджено тісний зв'язок. Керівник Почаївської друкарні ієромонах Спиридон Коберський мав близькі стосунки з керівником Лаврської друкарні ієродияконом Іустином і посилав йому значну кількість почаївських книг, ікон, картин (частину за плату, а решту – задарма). Пізніше, 16 жовтня 1801 р., даючи з цього приводу зізнання Київській духовній консисторії, Іустин свідчив, що «переписку с Спиридоном завел в разсужденіе одной с ним націи и давняго знакомства». Обидва керуючі друкарськими осередками добре продумали спосіб поширення заборонених московською цензурою україномовних видань. В обхід синодальним указам Спиридон відправляв книги в Київ «без оправы в листах», а в Лаврі до них додавалися «фортки» Києво-Печерської друкарні. Водночас Іустин посилав лаврські «фортки» в Почаїв, а також постачав готовими книгами київських книготорговців, котрі продавали на міських і сільських ярмарках цілі тюки почаївських видань. Таким чином спільне київсько-почаївське видання широко розходилося по всій Україні. Враховуючи попит населення, в одному з своїх листів до Спиридона Іустин просив його надіслати якомога більше книг невеликого розміру – маленьких псалтирів, тестаментиків, «а найпаче, – писав він, – за збирнычки прошу, сколько бы можно...ибо мне весьма нужно для подарунку панских детей» [18, с.421-422; 19, с.234]. Виявивши такі незаконні операції і листування обох осіб, Київська духовна консисторія арештувала ієродиякона Іустина і суворо заборонила пускати в продаж книги, видані неправославними друкарнями.

Як наслідок тривалих контактів між обома культурними осередками українських земель, в бібліотеці Почаївського монастиря відклалося чимало стародруків Києво-Печерської лаври. Зокрема, один із бібліотечних каталогів, складений 1891 р. ієромонахом Афанасієм, зафіксував не менше 20 печерських видань XVII-XVIII ст. «Беседи св. Іоанна Златоустого на 14 посланій св. апостола Павла» 1623 р., «Беседи Іоанна Златоустого на деянія святих апостолов» 1624 р. «Труби на дни нарочития» Лазаря Барановича 1674 р., «Лексикон славяноросский» Памви Беринди 1627 р., Євангеліє учительне 1637 р., «Камень веры» Стефана Яворського 1730 р., «Алфавіт духовний» 1755 р., Біблія 1758 р. і 1788 р., перевидання книги «Месія правдивий» Іоанкія Галятівського 1669 р., «Розыск о раскольнической бринской вере» Димитрія Туптала (Ростовського) 1776 р. і «Жития разных святых», «О должностях пресвитеров приходских» 1779 р., Канони Богородиці 1697, 1731 і 1746 рр., Канони з Акафістом Богородиці (без року), Новий завіт 1741 і 1798 рр., «Книга кратких поучений» 1782 р. [21].

Ту обставину, що православними київськими виданнями широко користувалися почаївські уніати, засвідчує також те, що в окремому списку кліросних василіанських книг 1835 р., які залишилися після передачі монастиря Православній Церкві, значилися Акафіст, 2 Требники Петра Могили, і Акафіст святих великомучениці Варвари друку Києво-Печерської лаври [21, арк.3 - 3 зв.].

Активне використання Почаївським монастирем у своїй культурно-просвітницькій діяльності книг інших православних видавничих осередків, зокрема, Києво-Печерської лаври, засвідчують візитачійні описи. Так, вже в першій візитачії 1714 р. в «Реєстрі книг монастиря Почаївського руських в бібліотеці» зустрічаються київські видання: «Патерик», «Часослов», «Мир с богом человеку» Інокентія Гізеля 1661 р., твори Антонія Радивиловського «Огородок Марії Богородиці» (1676) та «Вінець Христов» (1688). У монастирській збірці були також твори Лазаря Барановича «Меч духовний», «Труби словес проповідних» (2 примірники), Іоанкія Галятівського «Ключ разумінія» (3 примірники), «Месія правдивий» [22, арк. 17 зв.].

Видання київського друку зазначені і в каталозі книг 1736 р. (візитачійному описі Почаївського монастиря): «Житія святих» Димитрія Туптали на цілий рік (4 книги), твори Лазаря Барановича «Меч Духовний», «Труби» (2 книги), «Патерик Печерський», «Огородок», «Алфавіт», 2 друковані Біблії. В бібліотеці була і книга Петра Могили «Lithos albo Kamien prawdy Serkwie ruskiey» [23].

Очевидно, тісними стосунками з Печерською лаврою та іншими православними монастирями можна пояснити ту обставину, що, як згадував один із колишніх послушників Почаївської лаври уніатського періоду, почаївські василіани нарочито дотримувалися своїх особливих порядків, за що отримали титул схизматів [19, с.235].

Висновки. Наведені факти свідчать, що між українськими – Київською і Почаївською – друкарнями існувала єдність попри політичні кордони і релігійну ворожнечу. Активні передруки лаврських видань, використання творів київських учених, запозичення

щодо мистецького оформлення та особисті контакти між друкарями підтверджують безсумнівний вплив київського друкарства на почаївське книговидання і служать визнанням територіальної і етнічної цілісності українських земель зазначеної доби.

Література

1. Грушевський М.С. Духовна Україна. Збірка творів / Упорядкування та додатки Ігоря Тирича, Оксани Дзюби, Василя Уляновського. – К.: Либідь, 1994. – 560 с.
2. Амвросий (Лотоцький). Сказание историческое о Почаевской Успенской Лавре. – 3-е изд. – Почаев, 1886. – 320 с.
3. Хойнацкий А.Ф. Почаевская Успенская лавра. Историческое описание / Штруд Я.Ф. Хойнацкого, испр. и доп. Г.Я. Крыжановским. – Почаев, 1897. – 557 с.
4. Огієнко І.І. Свята Почаївська лавра / І.І. Огієнко. – Київ : Наша культура і наука. 2004. – 440 с.
5. Ісаєвич Я.Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я.Д. Ісаєвич. - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
6. Бочковська В., Хауха А. Зібрання українських стародруків / Валентина Бочковська, Людмила Хауха. - Київ: Адеф-Україна, 2012. – 481 с.
7. Қисельов Р.Е. Лексика української мови в почаївських виданнях ХVІІІ – першої третини ХІХ / Р.Е. Қисельов. Автореферат канд. дис. – Київ, 2005. – 18 с.
8. Железняк О. Почаївські видання кириличним шрифтом (1734-1830) / Ольга Железняк // Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки: зб. наук. праць/ НАН України, Нац. б-ка ім. В.І. Вернадського. - К., 2011. - С. 162-192.
9. Рудакова Ю. Почаївські видання латинським шрифтом або з використанням латинського шрифту (1730-ті - 1830) / Юлія Рудакова // Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки: зб. наук. праць/ НАН України, Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського. - К., 2011. - С. 193-246.
10. Книга і друкарство на Україні [Монографія]/ за ред. П.М. Попова. – К.: Наукова думка, 1964. – 313 с.
11. ЦДІАК України, ф.128, оп.1 черн., спр.3, арк. 496-497.
12. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн. 2. – Чернигов, 1873. – 242 с.
13. Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. - Кн.2., ч.2 (1765-1800). – Львів: Вища школа, 1984. – 127 с.
14. Сычевская А. Памва Беринда и его Вирши на Рождество Христово // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – Кн.23. – Вып.1. – Отд.ІІІ. – с. 49-96.
15. ЦДІАК України, ф.128, оп.1 друк, спр.8.
16. ЦДІАК України, ф.128, оп.1 заг., спр.516, арк.1-25
17. Штроцкий П. Типография Киево-Печерской лавры // Труды Киевской духовной академии. – 1865. - №6. – С. 161-230.
18. Чеховский В. Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони.(1799-1803).//Труды Киевской духовной академии.- 1904. - №.7. – С. 418-431.
19. Кагамлик С.Р. Киево-Печерська лавра: світ православної духовності і культури. – К.: НЛПІКЗ, 2005. – 552 с.
20. Державний архів Тернопільської області (ДАТАО), ф. 258 (Духовний собор Почаївської Успенської лаври), оп. 3, спр. 146.
21. ДАТАО, ф. 258, оп.3, спр.68.
22. ДАТАО, ф. 258, оп. 3, спр. 1178.
23. Інститут рукопису НАНУ, ф. 231, оп.1. спр. 152.

References

1. Hrushevskyy M.S. *Dukhovna Ukrayina. Zbirka tvoriv / Uporyadkuvannya ta dodatky Ihorya Hyrycha, Oksany Dzyuby, Vasylya Ulyanovskoho*. – K.: Lybid', 1994. – 560 s.
2. Amvrosiy (Lototskiy). *Skazaniye istoricheskoye o Pochayevskoy Uspenskoj Lavry*. 3-ye izd. – Pochayev, 1886. – 320 s.
3. Khoynatskiy A.F. *Pochayevskaya Uspenskaya lavra. Istoricheskoye opisaniye*. Pochayev, 1897. – 557 s.
4. Ohiyenko I.I. *Svyata Pochayiv'ska lavra*. – Kyiv. *Nasha kul'tura i nauka*, 2004. – 44 s.
5. Isayevych Ya.D. *Ukrayins'ke knyhovydannya: vytoky, rozvytok, problemy*. – Lviv, 2002. – 520 s.
6. Bochkov'ska V., Kshaukha L. *Zibrannya ukrayins'kykh starodrukiv*. – Kyiv: Adef-Ukrayina, 2012. – 481 s.
7. Kysel'ov R. *Lekyika ukrayins'koyi movy v pochayiv'skykh vydannnyakh XVIII – pershojy tretynjy XIX. Abstract dis.* – Kyiv, 2005. – 18 s.
8. Zheleznyak O. *Pochayiv'ski vydannya kyrylychnym shryftom (1734-1830) // Drukarnya Pochayiv'skoho Uspens'koho monastyrya ta yiyi starodrukiv. Zbirnyk naukovykh prats'*. – Kyiv, 2012. – S. 162-172.
9. Rudakova YU. *Pochayiv'ski vydannya latyn'skym shryftom abo z vykorystanniam latyn'skoho shryftu (1730-ti - 1830) // Drukarnya Pochayiv'skoho Uspens'koho monastyrya ta yiyi starodrukiv. Zbirnyk naukovykh prats'*. – Kyiv, 2011. – S. 193-246.
10. *Knyha i drukarstvo na Ukraini / za red. P.M. Popova*. – K.: Naukova dumka, 1964. – 313 s.
11. *Centralnyi derzhavnyj istorichnyj arhiv Ukrainy, Kyiv (CDIAK Ukrainy)*. – Fund 128. – Opyis 1 chern. – Sprava 3.
12. *Istoriko-statisticheskoye opisaniye Chernigovskoy yeparkhii*. – Kn. 2. Chernigov, 1873. – 242 s.
13. Zapasko YA.P., Isayevych YA.D. *Pam'yatky kryzhkovooho mystetstva. Kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini*. – Kn.2. Ch.2 (1765-1800). – L'viv: Vyscha shkola, 1984. – 127 s.
14. Sychevskaya A. *Pamva Berynda i yego Virshii na Rozhidestvo Khristovo // Chteniya v istoricheskom obshchestve Nestora Letopistsa*. – Kn.23. – Vyp. I. – Otd. III. – S. 49-96.
15. CDIAK Ukrainy. – Fund 128. – Opyis 1 druk. – Sprava 8.
16. CDIAK Ukrainy. – Fund 128. – Opyis 1 zag. – Sprava 516. – Ark. 1-25.
17. Trotskiy P. *Tipografiya Kiyev-Pecherskoj lavry // Trudy Kiyevskoy dukhovnoy akademii*. – 1865. – №6. – S. 161-230.
18. Chekhovskiy V. *Kiyevskiy mitropolit Gavriil Banulesko-Bodonii (1799-1803) // Trudy Kiyevskoy dukhovnoy akademii*. – 1904. – № 7. – S.418-431.
19. Kahamlyk S. R. *Kyievo-Pecherska lavra: svit pravoslavnoy dukhovnosti i kul'tury*. – K.: NPIKZ, 2005. – 552 s.
20. *Derzhavnyy Arkhiv Ternopil Oblast (DATO)*. – Fond 258. – Opyis 3. – Sprava 146.
21. DATO. – Fond 258. – Opyis 3. – Sprava 68.
22. DATO. – Fond 258. – Opyis 3. – Sprava 1178. *Institut rukopysu NBUV*. – Fond 231. – Opyis 1. – Sprava 152.

Bochkovska V.H.,

director of the Museum of Book and Printing of Ukraine, valentbook@gmail.com

Ukraine, Kyiv

FROM KYIV TO POCHAYIV: CONNECTION OF THE PRINTED WORD THROUGH STATE AND RELIGIOUS OBSTACLES

The contacts between the leading book publishing centers of Ukraine in the XVIII century – Kyiv Pechersk Lavra and Pochayiv Assumption Monastery, taking into account their different state and confessional affiliation, are analyzed in the article. The influence of the Kiev printing on the early books publishing is proved, which is evidenced by the active reprinting of the Lavra publications, the use of works by Kyiv scholars, borrowing for artistic design and personal contacts between printers. This confirms the unity of the Ukrainian lands despite political borders and religious hatred.

Key words: Kyiv Pechersk Lavra Ukrainian printing, Pochayiv Assumption Monastery, Orthodox Church, Uniate Church.

УДК 929+330.8

Добролюбська Г.І.,

доцент кафедри економіки та підприємництва

Одеської державної академії будівництва та архітектури, dobrogive@gmail.com**Добролюбська Ю.А.,**

д.філос.н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, jdobrol@ukr.net

Україна, м. Одеса

ІСТОРИЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА СПАДЩИНА Ф. БАСТІА

Серед діячів французької економіко-теоретичної школи постать Фредеріка Бастіа заслуговує самостійного дослідження. Французький економіст 19 століття проповідував гармонію інтересів капіталу і праці, представляючи капіталістичний лад як «природну» організацію суспільства. Бастіа відкидав факт збагачення капіталістів і зубожіння трууючих. Взаємини між класами Бастіа розглядав як обмін послугами, а прибутки капіталістів як процент на капітал.

Ключові слова: протекціонізм, меркантилізм, економічна політика, історична біографія, економіко-теоретична школа.

Постановка проблеми. Серед діячів французької економіко-теоретичної школи постать Фредеріка Бастіа заслуговує самостійного дослідження. Бастіа переважно характеризують як обдарованого одинака, який не мав попередників та не залишив послідовників. Також часто його сприймають як публіциста, іноді навіть сатирика, який писав на теми економічної політики і не вніс жодного значимого внеску в розвиток економічної теорії. У статті ми спробували показати, що ця оцінка невірна, і простежили вплив ідей Бастіа на економістів наступних поколінь.

Аналіз досліджень та публікацій. Історична та економічна спадщина Бастіа майже не притягала уваги дослідників. В узагальнюючих працях, присвячених розвитку науки в епоху Просвітництва, його ім'я згадується лише поспіль з іншими діячами часу [7]. У монографії Т.Л. Лабутіної коротко охарактеризована суспільно-політична діяльність вченого, його намагання розширити межі контролю над виробництвом та торгівлею [6]. Науково-популярна енциклопедія М.Блауга присвячує Бастіа лише дві сторінки, які містять виключно біографічні відомості [5]. Аналогічно лише короткі дані надає М.І. Туган-Барановський в нарисах історії політичної економії [8]. Єдиною узагальнюючою працею, цілком присвяченою Фредеріку Бастіа, є невеличка монографія Д. Рассела, видана наприкінці 1960-х років [9].

Ця стаття має мету притягнути увагу до наукової спадщини Фредеріка Бастіа (1801–1850), одного з найяскравіших представників французької економіко-теоретичної школи.

Виклад основного матеріалу. Клод Фредерік Бастіа народився 29 червня 1801 р у французькому місті Байона. Місто, розташоване біля кордону з Іспанією, при впадінні річки Адур в Атлантичний океан, з давніх-давен славилось своїми купецькими і ремісничими традиціями. Байона була також важливим проміжним пунктом, що дозволяв торговим судам, які слідували з Португалії та Північної Іспанії в Бордо, сховатися від туманів і штормів Біскайської затоки. З початку Нового часу мешканці міста ходили в далекі рейси – до берегів Африки, в Ост-Індію, в Вест-Індію (на Антильські острови та на Бермуди), в Північно-Американські колонії та Канаду. Торгівля починає втягувати в свої операції навколишні селянські

господарства, але розвивається і промисловість. Байонська шинка стала відома в Європі пізніше байонського шоколаду – підприємливі байонці одними з перших в світі організували його виробництво в товарних кількостях, переробляючи какао і тростинний цукор, що поставлявся з-за океану. Байонці наполягають також на своєму пріоритеті винахідників всім відомого майонезу, вважаючи, що це найменування є спотвореним місцевого «байонезу» [6, с.124–125].

В середні віки Байона стала також важливим політичним центром – тут розташовувалася резиденція єпископа Нижніх Піренеїв. У Новий час, поряд з торгово-промисловим, зросло оборонне значення Байони. Місто виявилось ключем до контролю над західними проходами в Піренеях. Протягом XV–XVII ст. місто витримало 14 облог і нападів, але жодного разу не було узято. У 1647 р. згідно плану маршала Вобана тут зводиться фортеця – парадоксальним чином саме тоді, коли торгівля через Байону знижується і майже припиняється. Цей занепад торгівлі стався після того, як байонці, прагнучи запобігти періодичне обміління своєї гавані, відсунули від міста гирло річки Адур. Поряд з цим, почасти природним фактором, позначилася і загальна деградація французької торгівлі, що стала наслідком введення обмежувальних заходів в епоху меркантилізму.

Новий розквіт Байони починається з 1784 року, коли місто набуває статус Портом-франко і включається до списку міст, через які підприємці мають право вести торгівлю з Америкою. Саме в цей час дід Фредеріка Бастіа засновує торгову компанію, яка швидко стає в ряд найбільш успішних підприємств міста. Торговий дім Бастіа здійснює оптові експортно-імпорتنі операції між Францією та Іспанією, простіше кажучи, набуває у французьких виробників товари для продажу в Іспанії, закупаючи там те, що знаходить збут у Франції [6, с.136].

Цей період процвітання був перерваний революцією. У 1791 р. Франція отримує свій перший єдиний митний тариф, що має обмежувальний, а значною мірою і заборонний характер. Два роки по тому Конвент встановлює нетарифні обмеження на ввезення англійських товарів і вводить заборонні мита. Незабаром безконтрольна емісія паперових грошей руйнує грошову систему та ввергає

Францію в економічний і політичний хаос, який посилюється майже безперервними війнами.

Після стабілізації, забезпеченої економічною політикою Директорії, з'явилися і перспективи миру. Підписаний в Ам'єні в березні 1802 р., тобто менш ніж через рік після народження Бастія, мирний договір, покликаний врегулювати взаємні претензії Англії, Франції, Іспанії та Голландії (Батавської республіки), знаменує закінчення періоду так званих революційних воєн.

Однак недовгий мир вже в травні 1803 р. змінюється новою війною з Англією. У лютому 1806 р. Наполеон розширює списки заборонених до ввезення іноземних товарів, на що англійці відповідають оголошенням торгової блокади узбережжя від Бреста до Ельби. У листопаді того ж року Наполеон оприлюднює Берлінський декрет, який встановлює тотальну заборону на торгівлю і навіть листування з Англією. Починається період так званої континентальної системи або блокади [7, с.140-142].

Сімейство Бастія зазнало на собі всі політичні і економічні потрясіння епохи. У зв'язку із занепадом торгівлі П'єр Бастія, батько Фредеріка, у 1807 р. переселяється в Мюгрон, до фамільного маєтку, що належить дідові Фредеріка по батькові. Через рік мати Бастія померла, а в 1810 р., коли Бастія виповнилося 9 років, помер і П'єр Бастія. Фредерік залишається сиротою, виховуючись у сім'ї діда [5, с.20]. Велику роль в житті Фредеріка зіграла незаміжня сестра батька, тітонька Жюстіна Бастія, яка багато в чому заповнила відсутність матері в його житті, і про яку він зберіг добрі спогади. У 1814 р. він вчиться в школі в м. Сан-Север, а в 1815 році його віддають в одне з кращих навчальних закладів Франції – лицей при домініканському монастирі в Сорезі, поблизу Тулузи, що досить далеко від рідних місць. Збереглися грамоти і нагороди, яких був удостоєний юний Фредерік (за успіхи в англійській мові за 1817 р. і за літературні вправи в різних жанрах за 1818 і 1819 рр.). Незважаючи на те, що Фредерік не закінчив лицей та повернувся в Байону, його освіта була досить якісною. Він вивчив латинь, античних авторів, історію, математику, теологію та, що було досить незвично на ті часи, англійську мову [5, с.21].

З 1819 р. Фредерік починає працювати в сімейній компанії Бастія, якою управляє його дядько. Тут він на практиці освоює рахівництво, опановує методам комерційних розрахунків, вникає в заплутані та мінливі митні правила. Тоді ж він інтенсивно займається самоосвітою – вивчає іспанську та італійську, а також мову басків, на якій говорять в тих місцях. У коло його інтересів входять французька література, філософія та географія, фізика та хімія, ботаніка та алгебра, механіка та музика. У Байоні він знайомиться з економічною теорією – вивчає «Трактат з політичної економії» Жана-Батіста Сея, читає Адама Сміта.

Цей період в житті Бастія триває до 1825 р. Потім його доля робить ще один поворот – після смерті діда він успадковує фамільний маєток. Фредерік, супроводжуваний тітонькою Жюстін він повертається у Мюгрон.

У Мюгроні молодий Бастія був зайнятий підтримкою маєтку на плаву. Аграрна система старого порядку зметена революцією, власність і праця хліборобів укріплені кодексом Наполеона, який продовжує діяти і

при Бурбонах, і маєток працює як велика товарна ферма [9, с.37]. У всякому разі, Бастія доводиться спілкуватися з орендарями, сезонними робітниками і поденниками, з оптовими покупцями зерна, заготівельниками сільськогосподарської сировини для промислових підприємств, перевізниками, роздрібними торговцями і всіма взагалі учасниками місцевого агропромислового ринку. Бастія займається всім, особливо активно спочатку: організацією виробництва, договорами з орендарями, наймом і звільненням працівників, збутом, розрахунками. Фактично, він працює управителем у маєтку, що належить йому самому.

Згодом, однак, він знаходить час для продовження самоосвіти та участі в житті місцевої громади. Є свідчення того, що Бастія тяготиться своїми обов'язками і використовує всі можливості, щоб частково звільнитися від них. На цій підставі деякі сучасники стверджували, що Фредерік Бастія не показав практичної хватки. Точна картина не ясна, проте згаданий перерозподіл занять з економіко-теоретичної точки зору може бути наслідком не лінощів, а зростання особистої ефективності при відсутності схильності або можливості нарощувати масштаби виробництва. У цих умовах збільшення вільного часу є вельми зрозумілим способом реалізації економічного ефекту господарської діяльності [9, с.43].

Бастія продовжує інтенсивну самоосвіту. Він займається статистикою, фінансами та іншими прикладними економічними дисциплінами, а також продовжує вивчати економічну теорію, інтерес до якої виник у нього раніше. У мюгронський період, крім Сея, він ґрунтовно вивчає Кондільяка, Бодо, Кене, Летрона, Тюрго, Гурне, Дюпон де Немура, Сміта, Рікардо, Мальтуса, Дестют де Трасі та інших авторів, включаючи Дюнуайе, Шарля Конта, Сеніора, Кері, Шторха. Бастія поповнює знання в області політичної філософії – Монтеск'є, Бенджамен Франклін, Томас Джефферсон, Руссо, Вольтер, Дідро, Мірабо, Кондорсе, Сіейс, Шатобріан, Констан стають об'єктами систематичного вивчення. Він знаходить співрозмовника в заштатному містечку департаменту Ланди, якогось Фелікса Кудруа, який, будучи ярим прихильником Руссо, дотримувався етатистських ідей. Знаючи подальшу долю Бастія, можна припустити, що саме Кудруа став його першою аудиторією і опонентом – у всякому разі, ця людина, в ході численних бесід і суперечок з Бастія, змінила свої погляди, ставши переконаним лібералом в класичному значенні цього слова [8, с.159].

Поступово Бастія починає проявляти інтерес до питань актуальної економічної політики. Спочатку цей інтерес обмежується місцевим господарським життям. У 1830 р., натхненний липневою революцією, яка повалила династію Бурбонів, він пише і публікує текст під заголовком «До виборців департаменту Ланди». Завдяки цьому зверненню Бастія стає відомим в окрузі, і в тому ж році його обирають мировим суддею кантону Мюгрон. Збереглися свідчення того, як Бастія виконував цю – першу для нього – громадську роботу. Вислухавши обидві сторони позову Бастія деякий час мовчав, обмірковуючи рішення, яке оголошував сторонам позову, не посылаючись ні на які статті кодексів або адміністративних установлень і взагалі не згадуючи про

них. Сучасник зазначає, що він судив по здоровому глузду і справедливості. У всякому разі, його рішення, які завжди відрізнялися ясністю і стислістю, протягом усіх років його суддівського служіння приймалися сторонами без протестів та апеляцій [9, с.56].

На відміну від його суспільного життя, про приватне життя Бастія майже нічого не відомо. У 1830 р він познайомився з Марі Іар (Marie Hiard), з якою одружився в лютому 1831 р. Є уривчасті відомості про юний вік Марі, про протидію батьків дівчини її заміжжю, про те, що досить швидко цей шлюб фактично розпався. Історики розходяться в питанні про те, що дійсно сталося. В архіві Бастія після його смерті зберігся лише один лист Бастія до дружини [9, с.67-68].

З наступного року він виставляється на виборах в муніципальні та регіональні адміністративні органи по своєму округу. Бастія бере участь у виборах аж до 1834 року, коли виборці, нарешті, голосують за його кандидатуру, і він стає членом генеральної ради департаменту Ланди від округу Сен-Север.

У квітні того ж 1834 р. Бастія пише свій перший твір на економічну тему, відгукнувшись на заклик міністра фінансів графа Дюшателя. Темою цього твору стала знаменита в той час петиція, з якою підприємці з Бордо, Гавра та Ліона звернулися до уряду. Преса донесла до публіки гасло петиції – «менше протекціонізму», однак повністю спотворила її істинний сенс. Бастія показав, що позиція авторів петиції, які просили короля встановити диференційовані мита, еквівалентна позиції протекціоністів. Мита, відповідно до прохання, повинні були бути диференційовані в залежності від того класу, до якого відноситься ввезений товар. Розподіл на класи відображав різницю в ступені обробки – прохачі хотіли звільнити від мит сировину, помірно обкласти напівфабрикати і встановити максимальний тариф для готових виробів.

У цьому першому творі вже видна та теоретична проникливість, яка стала притаманна Бастія як теоретику, дозволила йому формулювати абсолютно вірні, причому новаторські положення, не відкидаючи формально неправдиву трудову теорію цінності. Бастія оголює прагнення прохачів до отримання позаекономічних переваг, тобто таких переваг, які не обумовлені добровільними рішеннями учасників ринку та можливі тільки при наявності обмежень і примусу.

Поки мова йде про «систему заходів, покликаних забезпечити добробут всієї французької нації», читач, що не розбирається в економіці, навряд може погодитися або заперечити скільки-небудь осмислено. Бастія показав, що коли простодушні прохачі переходять до аргументації, до викладу того, що конкретно вони мають на увазі, кажучи про необхідність пропонованої системи «для процвітання Франції», то мова йде про систему, наслідки якої будуть сприятливі для деяких, але виявляться руйнівними для економічного становища всіх інших. Від цього наївного розрахунку замаскувати протекціоністський характер петиції слід відрізнити принципове вирішення питання, яке бачиться Бастія в якомога повнішому і однорідному за видами діяльності зниженні зовнішньоторговельних бар'єрів. «Ви просите привілеїв для небагатьох, в той час як я вимагаю свободи для всіх» [2, с.78].

Оригінальний текст цієї роботи Бастія опублікований

в найбільш повному зібранні його творів, виданих після його смерті. Однак Бастія неодноразово повертався до проблеми диференційованих мит і до самої петиції. На початку 1840-х років на базі початкового тексту і з використанням нової інформації він пише ряд статей: «Диференційовані мита» і «Сировина», які пізніше увійдуть до праці «Економічні софізми» [4].

Судновласники Гавра просять звільнити сировину від мит з тим, щоб «задіяти потужності морського транспорту». З ними погоджуються фабриканти Ліона, кажучи, що цей захід допоможе забезпечити сировиною їх фабрики. Ліонці мали необережність вказати, що підтримують судновласників, «щоб довести цим, що вигоди мануфактурних міст не завжди суперечать вигодам міст приморських» [4, с.115]. Бастія, відповідаючи прохачам, звертає їх увагу на непродуманість та суперечливість концепції вигоди, що розуміється таким чином. Узгодженість такого роду «вигод» не має однозначно позитивного характеру. Більш того, такі «вигоди» цих двох груп підприємців суперечать вигодам, по-перше, внутрішніх виробників, наприклад, селянам та іншим постачальникам сировини, і по-друге, вигодам всіх взагалі французів, що розглядаються як споживачі (оскільки не допускають на внутрішній ринок більш дешеві імпортовані вироби) [4, с.116].

Бастія використовує тут прийом, який відтепер стане його фірмовим знаком – доведення положень опонента до абсурду. Відзначаючи, що перевезення сировини, яку рвуться здійснити судновласники, являє собою, в значній мірі, безглузде перевезення відходів, він вигукує: «І це ви називаєте мудрою економічною політикою!» Прохачі вважають підвищені (порівняно з альтернативними варіантами) обсяги перевезень благодійними для «національної економіки?» [4, с.118]. Бастія пропонує їм негайно перестати ввозити з Росії оброблену деревину і почати ввозити не товарний, а необроблений ліс – з суками, корою і корінням. Потрібно також перестати возити з Мексики золото в злитках, а почати возити його у вигляді руди. Шкідливою «для економіки» виявляється перевезення з Аргентини вироблених шкір – корисною буде перевезення шкур, не знятих з убитих тварин. Він доносить до читача просту думку – якщо сьогодні прийняти логіку прохачів, то завтра доведеться піти назустріч залізничникам, які жадають заборони виробництва брендів в провінції Коньяк – з тим, щоб доставляти в Париж замість однієї бочки коньяку десять бочок вина для переробки його в Парижі, «з метою доставити роботу паризькій промисловості і завантажити локомотивні потужності» [4, с.119].

«Промисловість, морський транспорт, праця мають на меті загальну користь – добробут суспільства; створювати же даремні виробництва, заохочувати зайві перевезення, викликати марний труд не для суспільного добробуту, а на шкоду суспільству, значить зводити повітряні замки. Мета наших устремлень – не праця, а споживання. Будь-яка непродуктивна праця є чистим збитком. Платити судновласникам за перевезення по морях марного сміття – все одно, що платити їм за кидання рикошетом камінчиків по поверхні води» [4, с.123]. Після цього Бастія друкує ряд робіт, присвячених місцевим проблемам (в січні 1841 року – «Скарбниця і виноградники», в січні 1843 – «Записка

про виноробство», в 1844 р. – «Розподіл поземельного податку в Ландах»).

Бастія є активним учасником дискусій, які ведуться в місцевому клубі, в тому числі, з питань внутрішньої і зовнішньої політики. Одна з таких дискусій – з приводу відносин між Францією та її сусідом, Англією, яку багато французів вважали природним ворогом, закінчується бурхливою сваркою між Бастією та одним з його опонентів, пройнятого англофобським духом. Це подія, яка мала місце в початку 1844 р. спонукає Бастію підписатися на англійський журнал *The Globe and Traveler*, який висвітлює актуальні події внутрішньополітичного життя Англії. Серед безлічі проблем, які становили порядок денний британської громадської початку 1840-х років (зростання чартистського руху, зовнішня політика, питання банківської реформи, Ірландія тощо), найголовнішою та найбільш гострою проблемою була нестерпна ситуація на внутрішньому ринку продовольства, багато в чому створена системою мит.

Саме до часу, коли Бастія зацікавився тим, що відбувається в Британії, відносяться перші успіхи Ліги за скасування хлібних законів, що зробила величезне враження на Бастію. Поряд з успіхами Ліги (головний з яких – радикальне зниження, а потім і скасування мит на ввезення зерна – був ще попереду), Бастія був вражений цілковитою невідомістю цього досвіду у Франції. Він вирішує показати своїй країні різную картину мирної боротьби за свободу, що розгорнулася по ту сторону Ла-Маншу. Влітку 1844 р. Бастія пише статтю «Про вплив французького та англійського тарифів на майбутність обох народів» і відсилає її в «Журнал економістів» (*Journal des Économistes*). Цей журнал, заснований в 1841 р., був першим в світі спеціалізованим журналом, цілком присвяченим економічній теорії та економічній політиці. Редакцію журналу сформувала група однодумців (Шарль Дюнауйе, Жозеф Гарньє, Густав Молінарі). Стаття Бастію виходить в журналі в жовтні 1844 р. Вона має шалений успіх, і Бастія перетворюється на найвідомішого автора Франції – не тільки в галузі економіки, але й по суспільно-політичним питанням взагалі [2].

Відіславши статтю, Бастія в Мюгроні збирає свої переклади промов Кобдена та інших матеріалів про діяльність Ліги за скасування хлібних законів і пише до них велику вступну статтю. Закінчивши рукопис, він везе її в Париж, до видавництва Гільомена.

У Парижі Бастія опиняється серед однодумців і друзів. Це дуже важлива обставина, оскільки Бастія, відрізняючись безсумнівною інтелектуальною безстрашністю, в спілкуванні завжди відрізнявся сором'язливістю та скутістю. В нього був тихий голос, його манери парижани знаходили провінційними, а одяг – старомодним. За свідченням Густава де Молінарі, коли Бастія, з його довгим волоссям, маленьким капелюхом, в найширшому сюртуку і з величезною парасолькою, яка робила його схожим на селянина, що приїхав для огляду паризьких пам'яток, йшов по бульвару, він привертая до себе увагу численних роззяв, які показували на нього один одному [9, с.137].

Однак у всьому, що стосувалося мети його приїзду, Бастія не виявляв ні нерішучості, ні провінційної недолугості. Він швидко займає центральне становище в колі паризьких економістів ліберального спрямування.

Ставши співробітником «Журналу економістів», Бастія готує номери до друку, відповідає авторам надісланих рукописів, друкується сам – і в цьому журналі, і в інших періодичних виданнях. Повернувшись з Англії, куди він їздив в середині 1845 року (за підсумками цієї поїздки він пише записку про перспективи французької виноторгівлі в Великобританії), Бастія розгортає бурхливу діяльність по організації у Франції Товариства за свободу обміну. Завдання Товариства бачаться йому більш широкими, ніж завдання англійської Ліги за скасування хлібних законів. Йдеться про боротьбу з тим, що Бастія називає «монополією». Під цим терміном він об'єднує всі види прямого позаекономічного примусу, а також такі «цивілізовані» форми державного втручання, як тарифи, податки, субсидії, безвідносно до того, стосується це зовнішньої або внутрішньої торгівлі. Крім того, до «монополії» він зараховує всі взагалі прояви фаворитизму по відношенню до тих чи інших осіб або привілейованих груп, чи йде мова про казенні підряди або про участь міністрів та депутатів в діяльності приватних фірм. У своїй боротьбі з хлібними законами діячі англійської Ліги теж вказували на несправедливість привілеїв, однак для них звернення до цієї тематики було засобом для досягнення власної вузької мети (скасування одного з видів мит), тоді як для Бастію забезпечення чесних умов ведення економічної діяльності стає центральним пунктом і головною темою [2, с.113-114].

Взимку 1845–1846 рр. Бастія проводить десятки зустрічей з підприємцями, журналістами, депутатами палати. У своїх статтях того періоду він звертається до урядовців, показуючи відсутність протиріччя між їх довгостроковими інтересами і звільненням економіки від пут регламентації. Різні аспекти його популярності взаємно підсилюють один одного. В кінці 1845 р. друком виходить перша книга «Економічних софизмів», яку захоплено зустріли не лише широкі кола читачів, а й академічна спільнота. У 1846 р. Бастія обирають членом-кореспондентом французької Академії наук, що привернуло до нього увагу за кордоном. Його роботи переводять на німецьку, італійську, шведську, іспанські мови.

У тому ж році він організовує французьке Товариство вільного обміну і стає секретарем його друкованого органу *Le Libre Échange* («Вільний обмін»). Це суспільство зіграє вирішальну роль в тривалому процесі лібералізації французької торгівлі, апогеем якого стане укладення в 1860 р. торгового трактату між Францією і Англією (договір Кобдена-Шевальє), який покінчив із залишками протекціоністських бар'єрів, що зводилися з часів меркантилізму і досягли небачених висот в епоху Наполеона. Крім статей, що ввійшли в «Економічні софизми», Бастія написав в той період безліч статей, опублікованих в періодичній пресі – рецензії (зокрема, на фундаментальну працю Ш.Дюнауйе), некрологи, коментарі тощо [1-3].

Бастія бачив наростання напруги в економічному становищі країни. Від його очей не сховався гарячковий характер економічного буму, корупція, протекціонізм та фаворитизм. Він з гиркотою констатував, що громадські виразки, на які з професійним пафосом вказують соціалісти, зобов'язані своїм походженням зовсім не обміну, грошей, капіталу та підприємництва. Навпаки, всі

вони є прямими й непрямими наслідками зайвого втручання держави в економічну діяльність людей. Добре розуміючи те, що згодом було названо методологічним індивідуалізмом, він вказував, що, в кінцевому рахунку, одні люди (складаючи незначну меншість) здійснюють різноманітне насильство по відношенню до інших людей, користуючись необізнаністю всіх інших щодо наслідків такого насильства для всіх членів суспільства.

Після того як вибухнула революція, навесні 1848 р. Бастіа обирається в установчі збори від департаменту Ланди, а в 1849 р. стає членом законодавчих зборів. До 1848-1849 рр. відноситься його полеміка з соціалізмом. Памфлети і статті тих років відрізняє не тільки відточена форма, а й глибина змісту – він пророче вбачає в соціалістичних і комуністичних ідеях нового ворога, яким буде призначено – поряд з етатистським консерватизмом – стати в число найголовніших ворогів свободи [9, с.119].

В останній період життя Бастіа пише з тією ж інтенсивністю, незважаючи на зайнятість в якості депутата і швидко прогресуючу хворобу. Тихий голос стає ще тихіше – туберкульоз в той час був невиліковний. Він їде в Англію, потім – влітку 1849 року – в останній раз відвідує Мюгрон. До цього ж періоду відносяться його останні роботи: «Закон» та «Держава». Восени йому стає гірше, і він вирішує їхати в Італію, щоб продовжити роботу над «Економічними гармоніями». У Ніцці йому попадається газета, в якій він читає власний некролог, надрукований помилково. Він помер в Римі 24 грудня 1850 року, на руках у своїх друзів, яким судилося зробити гігантську роботу по виданню його праць.

Висновки. Фредерік Бастіа – глибокий та оригінальний економіст, публіцист, громадський і політичний діяч, який залишив помітний слід в самих різних областях. Його прихильність ідеалам свободи і прогресу, яка здобула йому славу за життя і забезпечила вдячність нащадків, протягом більшої частини ХХ ст. не мала суспільного попиту. В останні роки, однак, інтерес до особистості і праць Бастіа стрімко зростає, свідченням чого є пропонування читачеві стаття.

Література

1. Бастіа Ф. Грабеж по закону / Фредерік Бастіа. – Челябінск: Социум, 2006. – 250 с.
2. Бастіа Ф. Кобден и Лига. Движение за свободу торговли в Англии / Фредерік Бастіа. – Челябінск: Социум, 2003. – 732 с.

3. Бастіа Ф. Что видно и чего не видно / Фредерік Бастіа. – Челябінск: Социум, 2006. – 144 с.

4. Бастіа Ф. Экономические софизмы / Фредерік Бастіа. – Челябінск: Социум, 2001. – 304 с.

5. Блауг М. Бастіа, Фредерік / М. Блауг // 100 великих экономистов до Кейнса. – СПб.: Экономикс, 2008. – С. 20-22.

6. Лабутина Т.Л. Культура и власть в эпоху Просвещения / Татьяна Леонидовна Лабутина. – М.: Наука, 2005. – 458 с.

7. Огурцов А.П. Философия науки эпохи Просвещения / Александр Павлович Огурцов. – М.: Наука, 1993. – 213 с.

8. Туган-Барановский М.И. Очерк VI. Социально-политическое направление / М.И. Туган-Барановский // Очерки из новейшей истории политической экономии: (Смит, Мальтус, Рикардо, Сисмонди, историческая школа, катедер-социализм, австрийская школа, Оуэн, Сен-Симон, Фурье, Прудон, Родбертус, Маркс). – СПб.: Изд. журнала «Мир божий», 1903. – С. 159.

9. Russel D. Frederic Bastiat: Ideas and Influence. Irvington-on-Hudson / Dean Russel. – N.Y.: Foundation for Economic Education, 1969. – 162 p.

References

1. Bastiat F. Grabezh po zakonu / Frederyk Bastiya. – Chelyabinsk: Socium, 2006. – 250 s.

2. Bastiat F. Kobden y Liga. Dvizheniye za svobodu torgovly v Anglii / Frederyk Bastiya. – Chelyabinsk: Socium, 2003. – 732 s.

3. Bastiat F. Chto vydno y chego ne vydno / Frederyk Bastiya. – Chelyabinsk: Socium, 2006. – 144 s.

4. Bastiat F. Ekonomicheskiye sofizmy / Frederyk Bastiya. – Chelyabinsk: Socium, 2001. – 304 s.

5. Blaug M. Bastiat, Frederyk / M. Blaug // 100 velikiykh ekonomystov do Keynisa. – SPb.: Ekonomikskus, 2008. – S. 20-22.

6. Labutina T. L. Kul'tura y vlast' v epokhu Prosveshcheniya / Tat'yana Leonidovna Labutina. – M.: Nauka, 2005. – 458 s.

7. Ogurczov A. P. Fylosofiya nauky epokhy Prosveshcheniya / Aleksandr Pavlovich Ogurczov. – M.: Nauka, 1993. – 213 s.

8. Tugan-Baranovskiy M. Y. Oчерк VI. Sotsial'no-politycheskoye napravleniye / M. Y. Tugan-Baranovskiy // Oчерky yz novejshey ystory y politycheskoy ekonomyy: (Smyt, Maltus, Rykardo, Sy'smondy, ystory cheskaya shkola, kateder-sotsyaly'sty, avstriyskaya shkola, Ouen, Sen-Sy'mon, Fur'e, Prudon, Rodbertus, Marks). – SPb.: Yzd. zhurnalа «Myr bozhnyj», 1903. – S. 159.

9. Russel D. Frederic Bastiat: Ideas and Influence. Irvington-on-Hudson / Dean Russel. – N.Y.: Foundation for Economic Education, 1969. – 162 p.

Dobrolyubska H.I.,

Associate Professor of the Department of Economy and Entrepreneurship,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, dobrogive@gmail.com

Dobrolyubska Yu.A.,

Doctor of philosophical sciences, Professor, Chief of chair of World History and Methodology of Science,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, jdobrol@ukr.net

Ukraine, Odessa

HISTORICAL AND ECONOMIC HERITAGE OF F. BASTIAT

Among the figures of the French economics and theoretical school, the figure of Frederick Bastiat deserves an independent study. The French economist of the 19th century preached the harmony of the interests of capital and labor, introducing the capitalist system as a «natural» organization of society. Bastiat rejected the fact of the enrichment of the capitalists and the impoverishment of the working people. The relationship between the classes of Bastiat was seen as an exchange of services, and capitalists' profits as a percentage of capital.

Key words: protectionism, mercantilism, economic policy, historical biography, economical and theoretical school.

УДК 357.48:366

Кравчук Л.В.,

доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін ТДМУ ім. І.Я. Горбачевського,

Україна, м. Тернопіль

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У МЕДИЧНІЙ ГАЛУЗІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ В ПЕРІОД ВЕРЕСНЯ 1939 – ЧЕРВНЯ 1941 РР.

В статті розкрито зміни, що відбуваються у сфері медицини в Тернопільській області з приходом радянських військ та утвердженням радянської влади у вересні 1939 року. Досліджено процес трансформації у сферах медичного обслуговування місцевого населення області в порівнянні з Польщею.

Ключові слова: Тернопільська область, лікарні, рентгенівський апарат, санстанція, радянська влада, фельдшер, акушерка, дитяча лікарня.

Постановка проблеми. Актуальність розвідки полягає у розвінчуванні міфу «турботи» про долю західних українців, Радянською державою на передодні Другої світової війни. Саме реформування радянською владою медицини, у новоствореній Тернопільській області, носило в основному ідеологічний, агітаційно-пропагандистський характер. Вся сфера медицини підлягала під партійний контроль і диктат і зобов'язана була забезпечувати інтереси сталінської системи. В цілому докорінних змін не наступило: тривалість життя і приріст населення збільшено не було.

Предметом дослідження стали розпорядження та доручення новостворених органів місцевої влади та реорганізація лікарень і всієї сфери медичного обслуговування краю. Привертає увагу те, що ці всі перетворення робилися не з метою збереження здоров'я населення, а для зміцнення органів радянської влади та впливу і контролю над місцевим населенням.

Мета статті. Основне завдання полягає в об'єктивному та всебічному висвітленні подій та аналіз наслідків радянського перебування на території Тернопільської області.

Виклад основного матеріалу. Медичне обслуговування населення Тернопільського краю було надзвичайно поганим. Польська влада виділяла мізерні кошти на ці потреби. Найпоширенішою формою захворювань був туберкульоз, на який хворіли постійно і вмирала більша половина хворих. Поширеними були серцево-судинні захворювання, яким сприяла надмірна вологість, спричинена великою площею місцевого ставу. Постійними супутниками місцевого населення були численні недуги, зокрема висипний тиф, дизентерія, трахома, а також інфекційні хвороби: скарлатина, дифтерія, кір, коклюш тощо. Зі звіту тернопільського воеводи за 1937-38рр, про поширення туберкульозу наведено в таблиці 1 [1, с.23]

Роки	1928	1934-1935	1935-1936	1936-1937	1937-1938
Хворіло	829	810	877	988	915
Вмерло	410	413	372	610	584

З 17 повітів по Тернопільському воеводству, де проживало 1,5 млн. населення, лише у 9 повітах були лікарні, які обслуговували 30 лікарів, а в 12 повітах було всього 30 лікарів. Причому лікування було виключно платним. [2]. У 1938р на кожних 1000 чоловік припадало тільки 0,61 ліжка [3, ст.13]. На все Тернопільське

воеводство припадав один рентген-апарат [4.с.13]. У зв'язку з такою ситуацією велика кількість хворих за відсутністю грошей не мали можливості вчасно отримати належну медичну допомогу. Внаслідок цього лише в 1936 р. було зареєстровано 5336 захворювань, з яких умерло 928 чол, або 17,4 %, що є дуже великим відсотком смертності [5]

Неприглядною була картина в самому місті Тернополі, де від туберкульозу вмирало 100-120 чол. (на рік), багато залишилися каліками. Тут функціонувала 1 лікарня на 170 ліжок, в якій працювало 5-7 лікарів. [6]

Дієвими і ефективними були перетворення на Тернопільщині після вересневого вторгнення Червоної армії на українські землі. З часу звільнення від польських панів, та встановлення радвлади, трудящі західних областей і квітучої радянської України, зокрема в Тернопільській області, згідно Сталінської Конституції одержали право на охорону здоров'я та безкоштовне лікування. На 20 грудня 1939 р. у повітах області організуються повітові здоров'їдділи та санітарні комісії, що підпорядковувались Охматдиту. Тут було організовано 20 госпіталів з 939 ліжками, 19 поліклінік, в селах відкрито 50 лікувальних амбулаторій. Забезпечено обслуговування лікарями хворих на виклик додому [1]. Особлива увага приділяється дитячій охороні здоров'я.

За короткий час в області відкривається 9 дитячих консультацій та 14 дитячих амбулаторій. В 5-ти повітах краю організовано санстанції. В кожного місті запрацювала аптека.

Але не зважаючи на ці прогресивні заходи у сфері медичного обслуговування населення краю, президія Облвиконкому відмічала, що облздоров'їдділ недостатньо приділяв увагу питанням організації та розвитку такої важливої галузі, як охорона здоров'я трудящих.

Ще не було організовано обласну санстанцію, відсутність якої не давала можливості розгорнути належну санітарну та протиепідемічну роботу. Не було введено в дію вендиспансер, пологових будинків та швидкої допомоги. Також не працювали курси з перепідготовки медичних кадрів. А тому було зобов'язано керівництво Облздоров'їдділу створити до 1 лютого 1940 р. обласну санстанцію та повітові в кожному повіті. В місті Тернополі відкрити венеричний диспансер. Організувати у всіх повітах дитячі медичні

установи, жіночі консультації. Створити по всіх містах області станції швидкої допомоги.

Враховуючи важливість охорони материнства та дитинства, Облздороввідділ був зобов'язаний на протязі грудня 1939р і січня-лютого 1940 року організувати в містах та селах області пологові будинки з відповідним штатом медпрацівників.

Президія Облвиконкому зобов'язала всіх голів повітових виконкомів та міськради для покращення охорони здоров'я надати відповідні приміщення для медичних установ [7].

Нова Радянська влада особливо уважно слідкувала за налагодженням та розгортанням медичної мережі по території області. Незважаючи на архиважливість розпочатих перетворень у сфері медицини зустрічаються непоодинокі випадки бюрократизму у ставленні до мед. працівників. А тому президія Обласного Виконавчого Комітету зобов'язала голів повітових виконкомів та міськрад не затримувати виплату зарплатні лікарям, сприяти в питаннях надання житла лікарям і іншим медпрацівникам, та забезпечити райздороввідділи засобами пересування.

Враховуючи, що по області є недостатня кількість медичних кадрів, Облздороввідділ зобов'язаний був в короткі терміни організувати обласні курси медпрацівників, лікарів, сестер та акушерок.

Облвиконком поставив до відома голів повітових виконкомів та міськрад, що вони несуть повну персональну відповідальність за стан здоров'я у ввірених їм повітах.

Зокрема за постановою облвиконкому від 29 грудня 1939 р. облфінвідділ зобов'язувався виділити міськздороввідділу 21,000 крб. [8] на оплату рахунків за придбання матеріалів для ремонту поліклініки, яку було розширено на 320 ліжок з працюючими 22 лікарями [9]. Другу лікарню було реорганізовано і забезпечено мед. персоналом. Готувалися до відкриття пологові будинки і двоє дитячих ясел на 120 ліжок. За часів польської влади на охорону здоров'я виділялися дуже скромні суми, тепер з обласного бюджету на потреби медицини було асигновано 2,9199,534 крб., щоб забезпечували 180 новоутворених мед. закладів, в яких працювало 388 лікарів, 549 мед. працівників середнього персоналу [10]. Слід віддати належне в організації медичної допомоги населенню на новозахоплених землях. Так, вже з 20 жовтня 1940 р. в м. Тернополі працювала поліклініка від 10 до 18 год. за московським часом.

В середині жовтня з ініціативи тимчасового управління м. Тернополя діяла поліклініка, де працювало 10 лікарів [11], що приймали хворих від 8 год. до 4 год. дня. Серед них лікарі всіх необхідних спеціальностей. Одночасно працює рентгенівський кабінет. Лікарі виїжджають у найближчі села, щоб надати допомогу. Для потреб поліклініки виділено 2 автомашини. Лікування було безкоштовним. У поліклініку щодня зверталися 100-150 чоловік за допомогою. Безкоштовно надавалася медична допомога для дітей [12]. Налагоджується медичне обслуговування і в повітах, описувалось в місцеві пресі.

Так, тимчасове управління м. Теревовлі, приймаючи за день більше 400 громадян, що зверталися по різних

життєвих питаннях, своїм першочерговим завданням ставить відкриття ближчим часом лікарні на 15-20 чол. Вже було підібрано мед. персонал для роботи. Лікарня буде працювати безкоштовно [13].

Враховуючи фінансові витрати на 1940р. місцевих бюджетів Тернопільської області по видатках на охорону здоров'я було виділено 34071,4 тис. карб. [14]. Відділ охорони здоров'я Тернопільського облвиконкому склався з 45 штатних одиниць, ставка зарплати 206,0 карб. [15]. Звичайно, при відсутності належного шляхового сполучення і лише наявного гужового транспорту та величезну кількість районів та розкиданість повітових центрів надати своєчасну і кваліфіковану медичну допомогу було просто неможливо, крім того оснастити мед. устаткуванням та привести до належних санітарних норм міські, повітові чи сільські мед. заклади не було змоги. Недостатньо були відремонтовані зубопротезна лабораторія, фізіотерапевтичний кабінет, венеричний диспансері, а існуючі поліклініки постійно потребували допомоги, тому Президія Облвиконкому збільшує асигнування на вище згадані потреби в сумі 115 тис. карб. [16]. Враховуючи, що майже всі лікарні мали нічне опалення, залишалось гострою проблемою забезпечення їх твердим паливом. Невчасне підвезення, недостатня кількість транспорту спричинили погіршення температурного режиму та інші негаразди в лікувальних закладах.

Вивчаючи постанову №225 Тернопільського обласного виконавчого комітету від 15 жовтня 1940 року про розгортання мережі охорони здоров'я 1940 року, і налагоджені державного мед. обслуговування в утвореній Тернопільській області, видно, що розбудова запланованих лікзакладів на 1940р проходить вкрай незадовільно. Значна частин їх відкривалася із запізненням. Вони були недостатньо забезпечені медичним обладнанням, не повністю укомплектовані відповідними кадрами. Траплялися випадки, коли в амбулаторіях працювали замість лікарів медсестри або фельдшери.

Так із запланованих 439 лікзакладів різного типу відкрито лише 369, що становить 86%. Зокрема, значна частина недовиконання відкриття лікзакладів, йде за рахунок таких лікзакладів, як охорона матері й дитини, дитячі ясла (виконано по селу 9%, по місту 27%). А з цих причин недостатньо використовуються кошти з обласного бюджету.

В деяких районах і містах з боку керівників РВК та міськрад недостатньо приділяється увага піклуванню і управлінню охороною здоров'я, несвоєчасно надається приміщення під лікувальні заклади та інше. Так, в м. Тернополі не відкрито 3 лікувальні заклади, у Чорткові – 4, в м. Заліщиках – 2 [17], а в районах: Бучацькому, Копичинецькому, Монастириському, Білобожницькому, Борщівському, Вишневецькому, Гримайлівському, Гусятинському, Золотниківському, Золото-Потікському, Кам'яно-Подільському, Тлустенському та Шумському до цього часу не надано приміщень під дитячі ясла.

В Струсівському районі приміщення під амбулаторію зовсім не відповідало вимогам, які ставляться перед радянськими лікувальними закладами.

По м. Тернополі систематично зривається фінансування лікувальних закладів, обласна лікарня не фінансується ні відповідно до касового плану, ні кошторису, внаслідок чого були випадки, що лікарня мала перебої в харчових продуктах та медикаментах, що негативно відбивається на обслуговуванні населення.

А тому Обласний Виконавчий Комітет вживає рішучих та дійових заходів, щоб виправити становище. Від зав. облздороввідділом вимагалось вжити негайних заходів щодо прискорення відкриття запланованих лікувальних закладів та забезпечення їх потрібних інвентарем, інструментами і кадрами. Було зобов'язано голів райвиконкомів і міськрад Бучацького, Копичинецького, Монастириського, Білобожницького, Борщівського, Вел.Борщівського, Гримаїлівського, Гусятинського, Золотниківського, Золото-Потікського, Катербурзького, Микулинецького, Пробижнянського, Скалатського, Тлустенського, Шумського надати для запланованих на 1940р. лікувальних закладів відповідні приміщення, приділяючи особливу увагу в справі організації дитячих ясел як у містах, так і в селах. Крім того голови райвиконкомів Білобожницького, Копичинецького, були зобов'язані негайно повернути відібрані приміщення лікувальним установам. А Струсівському райвиконкому до 01.11 цього року було вказано негайно надати приміщення під амбулаторію. Також від завідувача облторгвідділом і голови облспоживспілки вимагалось своєчасно постачати лікувальні заклади необхідним продуктами харчування, посудом та інвентарем. Всі голови райвиконкомів і міськрад повинні були забезпечити безперебійне фінансування лікзакладів в межах затверджених касових планів. Аналізуючи вище проведені заходи в налагодженні роботи по наданню медичних послуг населенню, спостерігається запровадження нових і незрозумілих форм відносин в колективах для жителів цього краю.

Із збільшенням кількості лікарів з 7 до 22, середнього медичного персоналу з 10-45, було розгорнуто соціалістичні змагання щодо своєчасного надання хворим медичної допомоги, поліпшення харчування хворих, збільшення кількості ліжок з 200 до 265 [18]. Процес реформування супроводжувався рядом недоліків, а саме: були перебої у забезпеченні лікарень паливом, внаслідок чого були випадки неопалення кімнат та несвоєчасне завезення їжі для хворих, що спричинило затримки в одержанні молочних та м'ясних страв.

Саносвітня робота з хворими не велася на належному рівні, в пологовому відділі був поганий догляд за немовлятами, окремі медсестри не виконували вказівки, дані лікарями. З боку дирекції міськлікарні не велася боротьба за очищення лікарні від класово-ворожих елементів [19].

Такий класовий підхід у кадрово-медичному забезпеченні лікарень Тернопільщини демонстрував справжні наміри нової влади, і відповідно якби на цих мед. працівників були б вагоміші компрометуючі матеріали доля їх була б набагато трагічнішою, а не тільки звільнення з роботи. Більшість постанов нової влади були подібні за формою і змістом, зобов'язати, вказати, забезпечити, довести.

З метою виправлення недоліків та покращення роботи Міськлікарні Президії Міської Ради постановляла:

1) Зобов'язати директора Міськлікарні тов. Кельнера:

- а) перебудувати роботу господарського апарату а також розрахунком, щоб повністю забезпечити лікарню необхідною кількістю харчових продуктів та палива.

- б) переглянути всі кадри та очистити Міськлікарню від класово-ворожих елементів.

- в) покращити роботу пологового відділу, та обладнати його необхідними меблями та речами.

- г) домогтися на протязі року придбання по три зміни білизни на кожне ліжко та достатню кількість халатів для персоналу.

- д) забезпечити лікарню всіма необхідними медикаментами та матеріалами для медичної роботи.

- е) організувати сан. Освітню роботу серед хворих.

- ж) організувати роботу по підвищенню кваліфікацій середнього та обслуговуючого медперсоналу.

- з) до 1/6 перебудувати санпропускник лікарні та зробити боком в дитячому інфекційному відділі.

- і) придбати до 1/1 1941р рентген-терапію, фізіотерапію

2) Зобов'язати Міськфінвідділ своєчасно переводити фінансування Міськлікарні.

3) Зобов'язати Зав. Міськздороввідділом тов. Розуменка надавати практично-дійову допомогу в виправленні всіх недоліків на поліпшення роботи Міськлікарні.

4) Доручити тов. Розуменко перевірити виконання цієї постанови та 17/6 доповіді на Президії Міської Ради.

3) Враховуючи те, що Облзаготзерно не випускає відповідної кількості муки для 2-х тижневого переходового запису для випічки хліба Тернопільторгу, тому просити Облвиконком вплинути на Облзаготзерно, аби останнє виконало рішення Економ ради УРСР « Про забезпечення 2-тижневим переходовим запасом пекарні для випічки хліба».

4) Зобов'язати Зав. Міськторгвідділом тов. Асланова здійснити повсякденний наклад за виконанням цієї постанови та 17 травня доповіді Президії Міської Ради.

Одночасно відбулось затвердження міжвідомчої комісії по підготовці та переведенню оздоровчої кампанії дітей в літній період 1940 р. [20], в такому складі: тов. Плоховець – Голова комісії та членів:

1/ Бойко-Міськ ВНО

2/ Берман-Міськом КП/б/У

3/ Олейникова-Міськом ЛКСМУ

4/ Розуменко-Міськздороввідділ

5/ Саженко-Міськфінвідділ

6/ Флейпер-Міськфінвідділ

2. Зобов'язати вище згадану комісію негайно скласти план роботи та подати на затвердження Президії Міської Ради.

За іншими матеріалами у Міжвідомчу комісію по оздоровленню дітей у Тернопільській області на 1940 входило 11 чоловік. Ця Міжвідомча комісія мала скласти план оздоровчої компанії на 1940р. і розробити відповідний кошторис та подати на затвердження пропозиції Облвиконкому. Аналогічно райвиконкоми утворювали аналогічні комісії у районах з тими же функціями під головуванням голів РВК [21], Нажаль

практично виконувати всі постанови і вказівки було дуже складно, а подекуди і неможливо.

Постанова бюро Тернопільського Обкому КП/б/У від 13.У-40 р. відмічає, що підготовкою до оздоровлення дітей в 1940 році обласна міжвідомча комісія займається недостатньо. Комісія обмежилась лише підбором приміщення для обласних таборів. До ремонту приміщення та обладнання їх не пристиплено.

Організацією районних таборів для піонерів і школярів ряд РВК і РК КП/б/У Золотниківський, Усть-Зеленський, Бучацький, Почаївський і інші/ не займаються.

Бюро Обкому КП/б/У постановляє :

1. Затвердити організацію двох обласних піонерських таборів в селах Червоний Городок – Тлустенського району на 200 дітей і в селі Скоморівка – В. Бірківського району на 100 дітей в одну зміну.

2. Зобов'язати обласну міжвідомчу комісію негайно приступити до ремонту і обладнання обласних піонерських таборів.

3. Запропонувати Обкому ЛКСМУ, Обл ВНО і Облздраввідділу до 15. У цього року укомплектувати обласні піонерські табори керівними, педагогічними та лікарськими кадрами та до 1. У1 провести семінар робітників табору.

4. Доручити президії Облвиконкому забезпечити через торгівельні організації і Райвиконкоми постачання піонерських таборів необхідними будівельними матеріалами, мануфактурою та посудом.

5. Обласні міжвідомчі комісії встановити вартість путівок обласні піонерські табори і до 20. У-ц.р. реалізувати путівки [1].

Висновок. Вся політика радянської влади на новоствореній Тернопільській області носила виключно партійний і ідеологічний стандарт, мета якого – зміцнення і запровадження сталінської політики на території Тернопільщини. Соціалістичні трансформації радянської системи були спрямовані на докорінну зміну медичного забезпечення корінного населення краю щоб завоювати симпатію та довіру корінних жителів і включити регіон в загальну структуру медицини СРСР з подальшим використанням нової території з її людським ресурсом в своїх імперських цілях.

Література

1. М.К. Івасюта. Нариси з історії колгоспного будівництва в західних областях УРСР. К.-1962. Ст.316
2. Державний Архів Тернопільської Обл. (ДАТТО). ф-Р-1833.оп.6. спр-2. Ст.11

3. М.К. Івасюта. Нариси з історії колгоспного будівництва в західних областях УРСР. К.-1962. Ст.316

4. М.К. Івасюта. Нариси з історії колективізації на Тернопільщині. А.Н.УРСР.-К.1958р. – 116

5. ДАТТО. фонд Р-1833.оп-6 спр.2-арк.11

6. ДАТТО «Вільне життя» за 20 квітня 1940 р. №82. ст.3

7. ДАТТО. фонд Р-1833. Оп.6. спр.2. арк.11

8. ДАТТО. фонд Р-1833. Оп.6. спр.1. арк.6

9. ДАТТО. «Вільне життя» - 25 квітня 1940р. №86 ст.3

10. ДАТТО. «Вільне життя» - 25 квітня 1940р. №86 ст.3

11. ДАТТО. «Вільне життя» - 30 жовтня 1939р. №24 ст.4

12. ДАТТО. «Вільне життя» від 30 жовтня №24. арк.4

13. ДОТТО. «Вільне життя». За 1939. №2 4 жовтня. арк.2

14. ДАТТО. фонд.р.1833 ОП-6. спр.4 арк.3

15. ДАТТО фонд Р-9. ОП-1 спр.105 арк.88

16. ДАТТО фонд.Р-9. ОП-1 спр.105 арк.88

17. ДАТТО фонд. Р-1833 ОП.6 сн.23 арк.2

18. ДАТТО, фонд Р-9.ОП-1. спр.105.арк.59-60

19. ДАТТО, фонд Р-9.ОП-1. спр.105.арк.60

20. ДАТТО, фонд Р-9.ОП-1. спр.105.арк.59

21. ДАТТО, фонд Р-1833.ОП-6.снр.8 арк.4

References

1. М.К. Івасюта. Нариси з історії колгоспного будівництва в західних областях УРСР. К.-1962. Ст.316

2. Державний Архів Тернопільської Обл. (ДАТТО). ф-Р-1833.оп.6. спр-2. Ст.11

3. М.К. Івасюта. Нариси з історії колгоспного будівництва в західних областях УРСР. К.-1962. Ст.316

4. М.К. Івасюта. Нариси з історії колективізації на Тернопільщині. А.Н.УРСР.-К.1958р. – 116

5. ДАТТО. фонд Р-1833.оп-6 спр.2-арк.11

6. ДАТТО «Вільне життя» за 20 квітня 1940 р. №82. ст.3

7. ДАТТО. фонд Р-1833. Оп.6. спр.2. арк.11

8. ДАТТО. фонд Р-1833. Оп.6. спр.1. арк.6

9. ДАТТО. «Вільне життя» - 25 квітня 1940р. №86 ст.3

10. ДАТТО. «Вільне життя» - 25 квітня 1940р. №86 ст.3

11. ДАТТО. «Вільне життя» - 30 жовтня 1939р. №24 ст.4

12. ДАТТО. «Вільне життя» від 30 жовтня №24. арк.4

13. ДОТТО. «Вільне життя». За 1939. №2 4 жовтня. арк.2

14. ДАТТО. фонд.р.1833 ОП-6. спр.4 арк.3

15. ДАТТО фонд Р-9. ОП-1 спр.105 арк.88

16. ДАТТО фонд.Р-9. ОП-1 спр.105 арк.88

17. ДАТТО фонд. Р-1833 ОП.6 сн.23 арк.2

18. ДАТТО, фонд Р-9.ОП-1. спр.105.арк.59-60

19. ДАТТО, фонд Р-9.ОП-1. спр.105.арк.60

20. ДАТТО, фонд Р-9.ОП-1. спр.105.арк.59

21. ДАТТО, фонд Р-1833.ОП-6.снр.8 арк.4

Kravchuk L.V.,

Associate Professor of the Philosophy and Public Disciplines Department
Ternopil State Medical University named after I.Ya. Gorbachevsky,

Ukraine, Ternopil

HEALTH SAVING ASPECTS OF DEVELOPMENT OF MEDICINE IN TERNOPIL REGION IN 1939-1941

The article describes the changes occurring in medicine in the Ternopil region with the arrival of Soviet army and the establishment of Soviet authorities in September, 1939 – June, 1941. The process is researched transformation in all areas medical service of local population according to Poland.

Key words: Ternopil region, hospitals, X-ray machine, sanitation center, the Soviet authorities, nurse, midwife, children's hospital.

УДК 94 (477)“XX”

Литвин Н.М.,

*к.і.н., доцент кафедри філософських і соціальних наук,
Київського національного торговельно-економічного університету, bauschlomba@gmail.com**Україна, м. Київ*

ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАКЛАДИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Стаття розповідає про ситуацію в Україні з торговельно-економічною освітою в 1920–1930-х роках, а саме піднімає проблему відсутності кадрів торговельно-економічного профілю в галузі економічного планування у 1930-х роках, аналізує роботу та прогалини навчальних програм, планів трудових шкіл, комерційних інститутів. У статті представлені основні методики навчання в Харківському інституті народного господарства. Метою статті є розкриття завдань та цілей, які ставилися перед торговельно-економічною освітою з боку партії та роль комерційних училищ, інститутів в розвитку торговельно-економічної освіти в 1920–1930-х роках.

Ключові слова: *торгівля, торговельно-економічна освіта, комерційні інститути.*

Постановка проблеми. Народна освіта є однією з найважливіших передумов добробуту й розвитку народу, одним із найголовніших чинників культури. Творцем першої освітньої системи в радянській Україні був тодішній народний комісар освіти Г. Грицько. Трохи згодом в цю систему вніс деякі зміни тодішній заступник народного комісара освіти Я. Ряппо. Освітня система радянської України взагалі підлягала різним змінам і містила в собі деякі відмінності в порівнянні з освітньою системою радянської Росії. Завдання трудової школи полягало у вихованні з молодого покоління громадян соціалістичного суспільства з комуністичним світоглядом на життя. Сучасна трудова школа була політехнічною школою, себто мала ознайомити учнів як в теорії, так і на практиці з усіма важливими галузями виробництва. В дійсності ж трудова школа, як свідчать офіційні матеріали, не мала достатнього обсягу загальноосвітніх знань, а виробнича практика студентів здебільшого обмежувалася рамками лише одного якогось виробництва, через що звужувалася політехнічна база школи [1, с.7].

Метою статті є спроба систематизувати існуючі дані про існування та діяльність комерційних училищ, інститутів, навчальних програм Харківського комерційного інституту (Інститут народного господарства) 1920–1930-х роках.

Виклад основного матеріалу. Більшовицька влада радянської України спочатку поклала в основу соціального виховання семирічну трудову школу, що складалася з двох центрів — нижчого з 4-річним курсом і вищого з 3-річним курсом. З економічних причин більшовицька влада змушена була визнати 4-річну школу за основний тип трудової школи, який постановою Ради Народних Комісарів від 25.11.1924 р. оголошено загальнодоступною і безкоштовною школою. Трохи згодом, а саме законом від 5.09.1925 р., навчання дітей у перших чотирьох групах трудової школи проголошувалося як обов'язкове [2, с.4].

Щодо професійної школи, то вона мала стати масовою школою в галузі індустрії та торгівлі. Професійна школа обслуговувала підлітків від 15 до 18 років, як правило, після закінчення ними семирічної

трудової школи. Основною базою для створення професійної школи стали нижчі професійні школи, які дісталися Україні в спадщину від царських часів. Про якість професійної школи може свідчити голос в цій справі М. Скрипника – тодішнього народного комісара освіти: «Якість нашої профшколи недостатня. Треба підвищити її, зробити так, щоб головним кадром, резервуаром, звідки брала б свої кадри наша вища школа, була профшкола. Нині ми бачимо, що учень, кінчаючи профшколу, часто-густо не має відповідних знань, щоб витримати іспит до інституту, до технікуму» [Цит. вз. 2, с.481]. За первісною освітньою системою радянської України технікуми та інститути стояли на одній площині – належали до категорії високих шкіл, різниця між ними полягала в тому, що технікум мав підготувати інженера вузької спеціальності, а інститут – інженера-організатора. Цілком зрозуміло, що в очах тих, хто хотів вступити до високої школи, інститут користувався більшим респектом, ніж технікум, тим більше, що умови вступу до інститутів і технікумів були однакові.

Стосовно вищої освіти радянської України, то доступ до неї мали насамперед пролетарі, себто робітники та селяни. «Пролетаризація» високих шкіл у розумінні комплектування їх робітничо-селянським елементом здійснювалася шляхом своєрідного порядку прийому студентів. А порядок цей полягав в тому, що до високих шкіл приймалися в першу чергу ті, що закінчили робітничі факультети (скорочено – «рабфаки»), – вони вступали без іспиту, всі ж інші мали скласти іспит, причому іспит провадився за спеціальною системою. Як правило, для робітників і селян програма була легшою, і це для того, щоб забезпечити високі школи робітничо-селянським елементом. В технікумах й інститутах цього періоду досить часто проводилася так звана «чистка», внаслідок якої зі школи виключалися студенти «контрреволюційного» напрямку, а такими, насамперед, були «українські націоналісти», а також і ті студенти, батьки яких не належали до робітничо-селянського населення [1, с.8].

Щодо недостатньої академічної успішності студентів високих шкіл неодноразово висловлювалися керівники

Народного комісаріату освіти та вищих партійних органів. Так, народний комісар освіти М. Скрипник на нараді ректорів і директорів високих шкіл 1.VI.1929 р. зауважив, що «вельми великий відсоток академічної неуспішності пояснюється недостатньою підготовкою, недостатнім рівнем знань прийнятих до високих шкіл» [3, Арк.1].

В Україні тривав процес формування системи торговельної освіти. У 1920 р. Харківський комерційний інститут було позбавлено своєї будівлі, наукової бібліотеки, лабораторій і обладнання, перетворено на інститут народного господарства. До його складу передавався юридичний факультет Харківського університету; університет також було піддано ліквідації і перетворено на інститут народної освіти. Ліквідовувалося академічне самоврядування. Керівництво навчальним закладом здійснювалося призначеною адміністрацією на чолі з ректором і політ комісаром. Інститут очолював П.І. Фомін (1920–1923 рр.), Я.А. Соколін (1923–1926 рр.), Л.І. Величко (1927–1928 рр.), Є.О. Кустолян (1929–1930 рр.) [4, с.127].

В 1923 р. інституту було передано будівлю комерційного училища по вул. Пушкінській, 81, що створило умови для відновлення нормальної роботи освітнього закладу. Були відтворені навчальні підрозділи – кабінети, кафедри, семінари. Пожвавилася наукова діяльність. У перші післяреволюційні роки переважну частину контингенту ХІНГу, склали студенти, які мали досить високий рівень підготовки. З 1920-х рр. рівень підготовки абітурієнтів неухильно знижувався. У зв'язку з політикою "пролетаризації" вищої освіти зростала доля студентів, які зараховувалися відповідно до рознарядок партійних та комсомольських комітетів і радянських організацій. Членство в партії дозволяло користуватися пільгами з оплати навчання, отримувати престижну роботу після закінчення інституту. В інституті активно посилювалася політика політизації. Студентство охоплювалося політичними кампаніями, залучалося до діяльності партійних, комсомольських і профспілкових комітетів. У інституті діяла сильна троцькістська опозиція. Контингент студентів систематично перевірявся в ході партійних чисток [5, с.1].

Стосовно факультетів, то в інституті діяли: основний, промисловий, кооперативний, зовнішньої і внутрішньої торгівлі, фінансово-банковий, правовий, а пізніше трудовий. До 1928 р. промисловий, торговельний і фінансово-банковий факультет були об'єднані у факультет економічний. У 1929 р. економічний факультет було ліквідовано, що означало посилення курсу на спеціалізацію підготовки. Велику роль відводилося кабінетним заняттям, як самостійних навчально-дослідних підрозділів. У складі інституту було більше 4-х кабінетів (рахівництва, організації торгово-промислових підприємств, праці, фінансово-економічний, економіки Донецького басейну та ін.). Кабінети мали у розпорядженні спеціальні бібліотеки і устаткування, при них проводилися лабораторні заняття і семінари. Діяли підготовчі, перехідні, робочі курси, що було викликано збільшенням кількості слабо підготовлених студентів «пролетарського походження» і частими структурними змінами в інституті. Навчальний план ХІНГу було вироблено під керівництвом професора П.І. Фомина в

1921–1922 рр. відповідно до цільової установки «готувати організаторів промисловості». З причин політичного характеру, в навчальний план вводилися різноманітні «суспільно-політичні» дисципліни: історія класової боротьби, лєнінізм, історичний матеріалізм, історія профруху, історія соціалізму і таке інше. Через часті структурні зміни навчальний план був нестійким і піддавався виправленням [6, с.128].

У 1920 р. в інституті було створено науково-дослідне відділення (керівник професор П.І. Фомін, секретар Н.І. Галицький). У 1922 р. в ньому перебували 32 вчені – дійсні члени і наукові співробітники, об'єднані в наукові колективи, що працювали в тематичних напрямках "економіка і статистика". Для поглиблення економічних знань студентів і залучення їх в дослідницьку роботу діяв економічний семінар. Дійсними членами семінару могли бути як студенти ХІНГ так і студенти інших вузів. На засіданнях семінару проводилися лабораторні заняття і заслуховували відкриті доповіді на соціально-економічні теми. Семінар мав окремий бюджет і був розбитий на секції теоретичної економіки, світового господарства, економіки України і Росії. У складі інституту діяли п'ять секцій (1925 р.): теоретичної економіки, соціальної статистики, приватногосподарської економіки, світового господарства, економіки України і СРСР. Велику увагу приділялося теоретичним проблемам функціонування світового господарства і вивченню економічної кон'юнктури. Вивчалися питання економічної політики держави і господарського планування, діяльності фінансово-промислових об'єднань, використання математико-статистичних методів макроекономічного аналізу і прогнозування.

Великого значення у студентів займали побічні заробітки. У 1927 р. стипендію отримували 61,2% студентів, які мали необхідне «соціальне походження» і партійність. Зростала кількість «вічних студентів», які не закінчували курс навчання в строк. Часто низькі зарплати змушували викладачів шукати додатковий заробіток і формально відноситися до занять, знижуючи, таким, чином, вимоги до студентів. В той же час, ХІНГ був найбільшим і найпрестижнішим вищим навчальним закладом Радянської України, що мав репутацію вузу, де готують «червоних директорів» [7, с.1].

З початком політики індустріалізації негативні процеси в інституті ще більше загострювалися. Студенти і викладачі відчували себе дезорієнтованими. Відбувалися активні дискусії з приводу профілю підготовки фахівців та загальної спрямованості навчання. У 1929–1930 рр. ректором ХІНГ був призначений професор Є.О. Кустолян. Під його керівництвом було впроваджено ряд змін. Був ліквідований економічний факультет, підготовка на промислового, торговельного і фінансово-банковому факультеті починалася з першого курсу. Навчальні плани торговельного, фінансового і статистичного факультетів перероблялися з урахуванням вимог одержавлених галузей народного господарства.

В ході реформи вищої освіти в УРСР, в 1930 р. ХІНГ було знову реорганізовано. На базі його факультетів були створені галузеві інститути з вузьким профілем підготовки. Реформа 1930 р. означала переорієнтацію на

властивий і надалі радянській моделі вищої освіти масовий (середній або навіть посередній) рівень підготовки. Рівень вищого навчального закладу знижувався. На відміну від ХІНГ, нові інститути повинні були готувати фахівця-виконавця з хорошою прикладною підготовкою за конкретною галузі виробництва або сферою господарської діяльності [4, с.168].

У 1930 р. на базі торговельного факультету Харківського інституту сільського господарства створено Харківський інститут обміну та розподілу і Харківський планово-економічний інститут споживчої кооперації. Через два роки Харківський інститут обміну та розподілу трансформовано у Харківський інститут постачання. У 1934 р. він став Українським інститутом державної торгівлі. Зазнав змін і Харківський планово-економічний інститут кооперації. Протягом 1933–1934 рр. до його складу влилися Дніпропетровський та Київський інститути споживчої кооперації й Луганський інститут громадського харчування [8, с.1].

У 1935 р. згідно з постановою уряду об'єдналися інститут державної торгівлі й Харківський планово-економічний інститут споживчої кооперації. Новий навчальний заклад отримав назву «Український інститут радянської торгівлі» й був підпорядкований Наркомату внутрішньої торгівлі СРСР. Він готував економістів-товарознавців продовольчої групи товарів, економістів-товарознавців непродовольчої групи товарів та бухгалтерів. Його студенти проходили практику на кращих торговельних підприємствах Харкова, Києва, Одеси, визначених наказом наркома торгівлі. У Києві, зокрема в 1938 р. базами практики стали зразкові універмаги № 1 та № 2 системи Головунівермагу, Київпромторг, обласна контора «Головгастрономторг», 1-й та 2-й харчоторги, Плодовочеторг. Крім того, функціонували вищі торговельні курси, які здійснювали підготовку економістів-організаторів громадського харчування [9, с.24]. Для підвищення кваліфікації кадрів системи були створені факультети особливого призначення.

Проте система вищої торговельної освіти не задовольняла потреби галузі щодо якості підготовки фахівців. Не було єдиного прийому до вищих навчальних закладів, належної уваги з боку директорів ВНЗ до комплектування студентського контингенту, внаслідок чого туди потрапляли малограмотні, випадкові люди. Незадовільною була організація навчального процесу (нестабільні програми курсів, багатопредметні навчальні плани, відсутність посібників з ряд дисциплін тощо). Особлива увага приділялась організації навчання без відриву від виробництва. Раднаркомом СРСР було затверджено перелік самостійних заочних вищих навчальних закладів. У вересні 1938 р. цей орган прийняв спеціальну постанову «Про вищу заочну освіту», спрямовану на вдосконалення системи заочного навчання.

Для підготовки керівників середньої ланки і кадрів масових професій торгівлі у грудні того ж року створено Всесоюзний навчально-курсний комбінат заочного навчання. Провідним вищим навчальним закладом, який готував високо кваліфікованих фахівців торгівлі, був Всесоюзний інститут заочного навчання (ВІЗН).

Виконуючи постанову Раднаркомом СРСР «Про заочну освіту», народним комісаріатом торгівлі СРСР проведено реорганізацію роботи ВІЗН. Наказом по наркомату у структурі інституту визначено три факультети: торговельно-економічний, обліково-економічний і товарознавчий. Передбачалось також забезпечення потреб у підручниках, навчальних та наочних посібниках. В пункті 2 наказу, зокрема, зазначалося: «Надати Інституту вищого заочного навчання право організувати при наркоматах союзних і автономних республік; облторгвідділах, з відома Головного управління навчальними закладами Наркомторгу СРСР відділення та пункти із заочного навчання» [Цит. в.з.9, с.26].

Цього ж року в газеті «Советская торговля» в оголошенні про черговий набір до ВІЗН зазначалось, що заяви від абітурієнтів приймаються у відділеннях навчального закладу, в тому числі й у Києві [10, с.1]. Наступного року Київське відділення ВІЗН реорганізоване в філіал, а сам інститут став називатися Всесоюзний заочний інститут радянської торгівлі. У цей же час у Києві (вересень 1939 р.) відкрито філіал Науково-дослідного інституту торгівлі та громадського харчування. Таким чином, у 1939 р. в столиці України було створено два нових установи, що мали на меті вдосконалення підготовки висококваліфікованих фахівців торгівлі та наукових досліджень в галузі торгівлі.

Висновки. Наприкінці 30-х років ХХ ст. організація навчання була далекою від досконалості. Висока плінність керівних кадрів, недостатній рівень педагогічної підготовки викладачів, мала своїм наслідком перевантаженість навчальних планів, відсутність посібників з деяких дисциплін, зокрема з організації та техніки торгівлі, економіки радянської торгівлі, планування. Також характерним явищем було високий «відсів» студентів. Ці недоліки були притаманні всій системі вищої освіти Наркомторгу. Вища школа системи Наркомвнуторгу відчувала нестачу посібників з обліку, товарознавства, організації та техніки торгівлі, планування економіки торгівлі. Бракувало збірників чинних законів, бібліографічних покажчиків літератури з питань торгівлі. Газета «Советская торговля» неодноразово піддавала критиці навчальні плани вищих навчальних закладів, наголошувала на необхідності посилити увагу до роботи аспірантури.

Література

1. Ульяновська С.В. *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / С.В.Ульяновська*. - К.: Либідь, 1993. – 592 с.
2. Сірополко С. *Історія освіти в Україні / С. Сірополко*. – Л.: Афіша, 2001. – 664 с.
3. ЦДАГОУ. - Ф.166, Оп.7, спр.1. – Арк.1-4.
4. *Нариси з історії Харківського національного економічного університету: Монографія / Д.Ю. Михайличенко, В.С.Єрмаченко, О.А. Сахно, Під заг. ред. В.С. Пономаренко*. - Х.: ВД "ІНЖЕК", 2005. – 326 с.
5. <https://www.wikiplanet.click/enciclopedia/uk/>.
6. Рябченко О.А. *Формування контингенту студентів у вищих навчальних закладах радянської України (кінець 1920-х – 1930-ті рр.) / О.А.Рябченко // Сторінки історії: Збірник наукових праць*. – 2012. – Вип.33. – С. 124-135.
7. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
8. <http://www.osvita.org.ua/vnz/470/index.html>

9. Мазараки А.А., Пиріг О.А., Скурда П.І. Історія Київського національного торговельно-економічного університету/ А.А. Мазараки, О.А. Пиріг., П.І. Скурда та ін. – К.: Книга, 2006. – 256 с.

10. Советская торговля. – 1938. – 21 июля.

References

1. Улянoвс'ка С.У. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / С.У. Улянoвс'ка. - К.: Либідь, 1993. – 592 с.

2. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – Л.: Афiша, 2001. – 664 с.

3. ТсДАНОУ. - Ф.166, Оп.7, spr.1. – Арк.1-4.

4. Narysy z istoriyi Kharkivs'koho natsional'nogo ekonomichnoho universytetu: Monografiya / D.Yu. Mykhaulychenko, V.Ye. Yemachenko,

O.A. Sakfino, Pid zah. red. V.S. Ponomarenko. - Kh.: VD "INZhEK", 2005. – 326 s.

5. <https://www.wikiplanet.click/enciclopedia/uk/>.

6. Ryabchenko O.L. Formuvannya kontynhentu studentiv u vysichykh navchial'nykh zakladiv radyans'koyi Ukrainy (kinets' 1920-kh – 1930- ti rr.) / O.L. Ryabchenko // Storinky istoriyi: Zbirnyk naukovykh prats' – 2012. – Vyp.33. – S. 124-135.

7. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

8. <http://www.osvita.org.ua/vnz/470/index.html>

9. Мазараки А.А., Пиріг О.А., Скурда П.І. Історія Київського національного торговельно-економічного університету/ А.А. Мазараки, О.А. Пиріг., П.І. Скурда та ін. – К.: Книга, 2006. – 256 с.

10. Советская торговля. – 1938. – 21 июля.

Lytvyn N.M.,

Ph.D. in History, docent of Department of Philosophy and Social Sciences
Kyiv National University of Trade and Economics, bauschlomba@gmail.com

Ukraine, Kyiv

TRADE-ECONOMIC INSTITUTIONS: HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT

The article tells about the situation in Ukraine with trade and economic education in the 1920–1930s, which there are problems of the lack of personnel of the trade and economic profile in the field of economic planning in the 1930s, analyzes the work and gaps in curricula, plans for labor schools, commercial institutions. The article presents the main methods of teaching at the Kharkiv Institute of people's menage. The purpose of the article is to reveal the tasks and objectives that were addressed to the trade and economic education of the party and the role of commercial schools, institutes in the development of trade and economic education in the 1920–1930s

Key words: trade, commercial and economic education, commercial institutes.

UDC 94 (477)

Lyubych A.A.,

*Ph.D in History, Associate Professor, Academy of the state penitentiary service, Lubich.Sasha@ukr.net**Ukraine, Chernihiv*

STATE OF HETMANSHCHINA OF THE TIMES OF THE TEMPORARY RULING OF HETMAN GOVERNMENT (1734–1750)

The article considers state of Hetmanshchina at the times of the temporary ruling of hetman government (1734–1750). The structure and functions of the temporary ruling of hetman government are analyzed. The regional peculiarities and the influence of the Russian government on the social and economic state are shown. The structure changing in Hetmanshchina's society is given. Much attention is paid to the changes for the worse in the regional living conditions.

Key words: *Hetmanshchina, Russia, social and economic state, rights, liberties, Malorossiyan Cossacks, economy.*

The History of social and economic state of Hetmanshchina in conditions of the considerable influence of Russian empire is one of the key researches of modern science, which are rather grounded, paying attention to their influence upon the future of Ukraine. At different times this problem was under consideration of such historians as: V. Ruban, D.N. Bantysh-Kamenskyi, M.O. Markevych, V.G. Avseenko, I.V. Telychenko, V.O. Myakotyn, L. Okynshevych, O.T. Gurzhiy, L. Melnyk, V.I. Byelashov [1].

Topicality of this work is defined by the peculiarities of modern development of Ukraine, theoretical and practical needs of its modernization. Social and economic relationships in the society are one of the most powerful factors that define country's development. Hetmanshchina was a state body with firm groups and camps which differed in social and economic independence. Establishment of the temporary board in hetman's government led to considerable changes in social and economic life of the population of Hetmanshchina and in some way had an influence on the development of self-government, the amount of taxes and fulfilled duties, economic and political process.

In fact when a new state body was created and took all government and hetman's power upon itself, Russian population that led to a deep economic crisis in the area. It is necessary to point to the scientific urgency of the subject, as well as to its applied importance. The investigation of the state power bodies activities in social and economic life meets the needs of a modern state development which are aimed at spreading and extending of self-government.

The purpose of this work is to analyze documentary source, to summarize historical researches to find out the role of the temporary board in hetman's government for the development of social and economic relationships in Hetmanshchina. The areas along the left bank of the Dnieper river where more than 1,2 mln people lived have been investigated. The region was made up of regiment cities, 126 towns and about 1800 villages.

Fundamental summary. After hetman Danylo Apostol's death (January, 17, 1734), Russian government issued an order of January, 31, 1734. «About establishment of Malorossiya, about hetman's election who will run all state affairs of the temporary government consisting of 6 people and about General military court and Treasury which should work as they did it before» and «Instruction for temporary government in Malorossiya». The temporary

government had to be made of 6 people with lieutenant – general Oleksiy Shakhovskiy and two more Russians on one side, general Yakiv Lyzogub and two more elected people from Malorossiya on the other side. During the meetings of the temporary government all its members exercised equal rights. But Russians sat on the right hand side of the table and Ukrainians sat on the left hand side of it. They had to run all affairs in Malorossiya which were in the Hetman's government competence, according to the empire orders and Malorossiya rights due to the instruction of Russian government and decisive power imposed on hetman Apostol in 1728. General military court and military Treasury had to keep to the orders adopted at the times of hetman Bohdan Khmelnytskyi.

Malorossiya cossacks authorities issued charters, «Malorossiya people» and «Instructions» of the Temporary board of hetman's government declared Queen Anna Ioanovna's intentions to constant reservation of Ukrainian cossacks' rights and freedoms that had been given to Bohdan Khmelnytskyi and his successors.

The use of a new power institution was interpreted as a temporary act which had to provide permanent ruling in Hetmanshchina. But on the 31 st of January in 1734 Anna Ioanovna signed a secret instruction for lieutenant-general, prince Oleksiy Shakhovskiy where it was said that «The board in hetman's government is not a temporary institution but it must take the place of hetman for ever». Shakhovskiy had to keep in secret the decision to liquidate Hetmanshchina in order to prevent a burst of among Malorossiya cossacks.

Three Russian officials with generals O. Shakhovskiy, I. Barapynskiy, colonel Guryev and three Malorossiya' general authorities: general judge Mykhailo Zabala, general cossack captain Fedir Lysenko and general store-keeper Andriy Markovych, joined the board its members were ordered to have equal rights. But there was no real equality there because of the fact that lieutenant-general Shakhovskiy who was head of hetman's board in hetman's government had got various secret instructions from Petersburg Russian government and used them at his own discretion in Malorossiya.

When hetman was away Senate issued the order «To consider the matters of Malorossiya administration in senate and establishment of office named Malorossiya affairs office» in order to establish a supreme power in Ukraine. The

board in hetman's government had to be under the leadership of the senate and make reports to it.

The 20th of September, 1734 is a red date in the history of Malorossiya cossacks and all ukrainian people who have called themselves «faithful slaves» of the emperor in the official documents since that time. Hetman's universal act was abolished and one should write in documents: «Under the order of the emperor majesty of all Russia, etc, etc, etc».

The colonial policy in Hetmanshchyna was carried out permanently. Anna Ioanovna's orders confirmed this fact: «January, 23, 1735. About debts collection within three month's term. About wine contract with Moscow, Lifylandiya, Estlyandiya and Malorossiya». The military commission ordered to provide food and forage for it citizens of Malorossiya, various regiments and chemists officials free of charge.

All cossacks' production from distilleries should be send to Moscow and the distilleries should be sealed up. It was allowed to drink wine only to landowners. «March, 19, 1736. About confiscation of 20 000 rubles from taxes collected in Hetmanshchyna and Sloboda-Ukrainian regiments for keeping landmilitiynyi corp» [2, 789]. «November, 16, 1736. About confiscation of free food and forage from the citizens of Hetmanshchyna and Sloboda regiments in favor of Russian army ... you should take as much as possible. Russian queen didn't forget even about wild fowl». «December, 29, 1739. You should wild boars, goats and partridges to provide our court yard from Ukraine every winter ... you should take money from local taxes» [2, 991].

In XVIII century when cossacks' authorities and tsar's government refused to recognize common cossacks' right to use their own land. O.M. Lazarevskyi said that Malorossiya's authorities exploited cossacks in a rude way recruiting them, taking their lands ... if Russian administration didn't support Malorossiya cossacks in various ways (inspection 1723 and order of January, 8, 1739, that prohibited cossacks to sell their land) they would live the same life with Malorossiya's peasants. In our opinion it was not really so, because sometimes cossacks gave their land – to tsar's government voluntarily and even were ready to be deprived of all their rights because they didn't want to serve in tsar's army. «December, 23, 1732 Manifesto. The population of Sloboda and Hetmanshchyna is not allowed to disband regiments who had lived in wealth and were devoted to our fore fathers. But they live in poverty now and their farms are entirely destroyed ... a lot of cossacks leave military service and their farms to be landowners' serves ... in order not to pay taxes. Landowners are not allowed to have cossacks as their serves» [3, 1002]. All these fact led to a partial deprivation of cossacks of their land. In 1730–1750 landless cossacks' form stead's numbered more than 30% in Pereyaslav, Hadyach, Pryluky, Poltava, Chernihiv regiment and in Septaky Sotnia of Starodub regiment. Ukraine and Malorossiya's cossacks left their motherland for Moscow lands because of oppression and robbery. But tsar's government found them there, it is known from the following notes: «to fine the landowners in Moscow area who received cossacks from Malorossiya. Malorossiya's cossacks had no right to move from Hetmanshchyna without Moscow governments sanction even to Slobozhanshchyna» [3, 1001].

Covering their aggressive intentions by taking care of ordinary people, the impire government issued the order in 1735 «About representation of candidates for appointment of authorities in Malorossiya. Lieutenant-general Shakhovskiy's note which said about the appointment of a new Pereyaslav's colonel caused this order. The letter to the board in hetman's government said». In order not to have misunderstandings with the candidates for vacant posts of colonels and cossacks' authorities their voted lists should be send to the emperor beforehand. The candidates may be appointed only after the emperor's written order.

Tsar's order of 1735 approved officially the division of Malorossiya's cossacks into two groups: «electorial cossacks» and «cossacks' assistants». Cossacks' material well-being was taken as the basic principle of this division. Electoral cossacks were free of public duties and rations. Their duty was to serve in the army with their own equipment, arms and horses. Cossacks' assistants had to supply food, forage, to cultivate electorials cossacks' land while they are in campaign. Both cossacks' assistants and peasants had to give half of their ration. The legislative act of 1735 confirmed property division among Malorossiya's cossacks, privileged position of electorial cossacks and deprived ordinary cossacks of their old rights and privileges. Thus cossacks' authorities were in the status of informal lend owners and their assistants worked for them. It lasted till 1783 when Malorossiya's cossacks wrote a petition to Kateryna II who confirmed these relationships by the order.

Tsar's government used purposely various measures to solve two urgent tasks: firstly Malorossiya's cossacks were forced to move to the places where Moscow's tsar, wanted them to live (Kazakh and Kirgiz steppe in Orenburg area and Kalmyk's lands) later on Moscow's government used change for the worse for conquering of hew areas populated by Turkis and Mongols. It is clear from the following order: «December, 31, 1731. To provide land in Tsarytsyn line (against Kalmyks) for Malorossiya's settlement. Provide Astrakhan cossacks' army with lands the same size with those of Landmilitiya regiments» [3, 607]. Secondly, Moscow's government had the opportunity to reduce the Malorossiya cossacks' regiments.

In 1734 (500 cossacks) were appointed to develop new lands in Nizhyn, Lubny, Poltava, Pereyaslav, Kyiv, Myrhorod, Pryluky, Hadyach's regiments and the rest of cossacks who were out of the record moved to the Volga river in Orenburg area [4, 141]. «February, 15, 1738. About providing lands for kazahs ... About resettling to small towns Cherkasiv» [4, 414]. «August, 20, 1739. ... don't receive moskovits in the fortress (in Orenburg area) and those moskovits who already live here should be landowners' serves, others should be taken and settled in fortresses instead» [4, 870-871].

I. Baryatynskyi was appointed as a member of the Temporary board in hetman's government instead of lieutenant-general, prince O. Shakhovsky. According to his order in 1737 all members of Kyiv magistrate were taken into custody and his archives were taken to Saint Petersburg for cossacks and lower middle classes forget about their old rights and privileges. The same measures were taken all over Hetmanshchyna (Malorossiya). I. Baryatynskyi ordered to take Chernihiv's archbishop Illarion Pohalevskyi into

custody as he refused to give communion to a drunk Russian captain. Both the masters and tsar's officials ran Hetmanshchyna in the same way. For example fieldmarshal G. Minikh was dissatisfied with the sons of A. Markovych who was the member of the board in hetman's government, as a result he sent a claim against them to the General Military court. Markovych's sons were sentenced to work on the Ukraine's line as ordinary Cossacks. But this sentence didn't satisfy Minikh and he came to the court himself and began threatening to punish the judges. The Ministry secretariat was particularly cruel. Even general authorities were not protected and didn't feel safe. Lyzogub the member of the board in hetman's government was searched and his private documents and letters were confiscated.

Russian – Turkish war of 1735–1739 caused entire poverty, economy decay in Hetmanshchyna. As a result of it 157 300 Cossacks and 205 000 peasants were recruited 34 200 people died, 47 000 battle horses and thousands of oxen were killed. Tsar's government borrowed horses and oxen for the sum of 140 355 roubles and forage were not returned as well. Malorossiia's losses were more than 15 000 000 roubles. Hetmanshchina's economy couldn't reach the pre-war level during the following 25 years.

Queen Anna Ioanivna died in 1740 and the baby-emperor tsar, Anna Leopoldivna tsar niece's son, inherited the throne under Biron. Their ruling didn't last long. At first field marshal Minikh took the power from Biron and 1741 the palace revolution in Petersburg gave queen Yelyzaveta Petrivna Peter I daughter the entire power over Russian empire. Ukraine's history had changed.

More reasonable policy of the Russian government as to Hetmanshchyna gave Cossacks' authorities the possibility to ask the queen to renew Hetmanshchyna.

On the 22nd of February in 1750 the Temporary board in hetman's government was dismissed by the queen's order and Kyrylo Rozumovsky, the brother of Yelyzaveta Petrivna's favorite, was appointed as hetman.

Conclusings. Hetmanshchyna's farming was destroyed Nizhyn regiment consisted of 140 000 people who ate

1 500 000 kg of bread, in 1737 they gathered the harvest of 160 000 kg. Besides, Ukraine kept 75 Russian regiments, 23 of them were with horses, and in 1738 it kept 50 horse regiments. The population reduced greatly because of diseases and lack of food.

Russian – Turkish war of 1735-1739 caused entire poverty, economy decay in Hetmanshchyna. People moved to right bank Ukraine where living conditions under Rich Pospolita's power were better than under Russia's ruling.

Temporary board in hetman's government made up «Ukraine's legal documents Code» in 1743. I. Skoropadskiy, P. Polubotok and D. Apostol were the author's of this great work. Unfortunately this outstanding legal document was not approved by the emperor's government because it didn't correspond to Russian empire's autocracy.

Literature

1. *V.G. Avseenko Malorossiia in 1767. Epizod iz istorii XVIII stoletiy po neizdannim istochnikam.* K., 1864.
1. *V. Telychenko Soslovnne nuzdi i zelania malorossian v epohu Ekaterininskoi komissii.* K., 1891.
0. *M. Lasarevskiy Opisanie staroi Malorossii: Materiali dly istorii zaselenia, zemlevladienia i upravlenia. m. I. Polk Starodubskiy.* K., 1889. m. II. Polk Nezinskij. K., 1893.
- M. *F. Tishchenko Guralne pravo shinkuvanniy gorilkou v Livoberezhnyi Ukraini do kintsa XVIII st.* K., 1927.
- V. *O. Myakotyn Ocherki socialnoi istorii Ukraini v XVIII. m. I. Praga, 1924. L. Okynshevych Znachne viyskove tovaristvo v Ukraini-Hetmanshchini XVII-XVIII st. Munhen, 1948.*
- O. *T. Gurchiy Ukrainka kozatska derzava u drugiy polovini XVII-XVIII st.: kordoni, naseleeny, pravo.* K., 1996.
- L. *Melnyk Politichna istoria Hetmanshchini XVIII st. u dokumentah i materialah / L. Melnyk.* K.: IZMN, 1997. 139 p.
- V. *I. Byelashov Posilenny rosiyskoi reakcii pid chas pravlinny «Hetmanskogo uridy» (1734-1750 rr.) // Zbirnik naukovih prac «Sivershchina v istorii Ukraini».* Kiev-Glyhiv, 2013. Vip. 6. S. 267-271.
2. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperii (Dal: PSZ RI). Vtoroe izdanie. SPb.: Tipografia II Otdelenia Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva Kancelarii, 1830. III.9.*
3. *PSZ RI. III. 8.*
4. *PSZ RI. III. 15.*

Любич О.А.,

к.і.н., доцент, Академія Державної пенітенціарної служби, Lubich.Sasha@ukr.net

Україна, м. Чернігів

СТАНОВИЩЕ ГЕТЬМАНЩИНИ В ЧАСИ ТИМЧАСОВОГО ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ

У статті розглядається політичне становище Гетьманщини в період з 1734 р. до 1750 р. Розкрито структуру і функції Тимчасового правління гетьманського уряду. Показано регіональні особливості та вплив російського уряду на соціально-економічне становище регіону. Звернено увагу на зміну структури суспільства Гетьманщини. Зроблено акцент на погіршенні умов проживання в регіоні.

Ключові слова: *Гетьманщина, Росія, соціально-економічне становище, права, вольності, малоросійські козаки, господарство.*

УДК 94(477):347.191.3:061.23:613.261]"19"

Пивоваренко О.А.,*к.і.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій,
pyovovarenko@ukr.net**Україна, м. Київ*

СТАТУТИ ВЕГЕТАРІАНСЬКИХ ТОВАРИСТВ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ПОЧ. ХХ СТ.

В статті вперше здійснена спроба дослідити проблеми створення й удосконалення Статутів вегетаріанських товариств, що діяли на українських землях на поч. ХХ ст. З'ясовано, що затвердження владою проекту Статуту було необхідною умовою для створення власне товариства. Зразком для перших Статутів став Статут Санкт-Петербурзького вегетаріанського товариства. Проаналізовані основні положення Статутів, передумови та підстави до їх змін. Доведено, що основними центрами реформації Статутів стали Київське та Одеське вегетаріанське товариства, а основні зміни стосувались урегулювання господарської діяльності.

Ключові слова: *статут, вегетаріанське товариство, підросійська Україна, громадська організація, вегетаріанство.*

Постановка проблеми. Збільшення вегетаріанства у світі загалом і в Україні зокрема є вже прикметою сьогодення. Неможливо не помітити появу великої мережі вегетаріанських закладів харчування, щоб було б неможливо без зростання прихильників цього світогляду. За даними опитування здійсненого в 2017 р. КМІС, 5,2% українців вважають себе вегетаріанцями. Натомість, в сучасній Україні не зареєстровано жодного об'єднання вегетаріанців. А між тим вітчизняна історія має яскравий досвід діяльності вегетаріанських товариств.

Щоправда, не те що наукових досліджень, ба навіть популярних розвідок вегетаріанства в Україні на сьогоднішній день немає. Дотично питання висвітлюється лише в роботах німецького лінгвіста П. Бранга [1]. Відсутність публікацій пов'язана, в першу чергу, з табуванням в радянські часи цієї тематики, та розпорошеною джерельною базою, яка, незважаючи на всю складність опрацювання є достатньо репрезентативною.

Мета роботи. Ввести в науковий обіг статuti вегетаріанських товариств, що діяли в підросійській Україні на початку ХХ ст., проаналізувати їх наповнення та інформативність, та прослідкувати передумови та наслідки їхньої еволюції.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст. вегетаріанський рух в Російській імперії почав набирати організованих форм у вигляді товариств, легалізація яких відбувалась після затвердження місцевою владою проекту Статуту. Перше вегетаріанське товариство на теренах Російської імперії було створено у 1901 р. у Санкт-Петербурзі. У 1903 р. утворилось Варшавське, у 1908 р. – Київське й Кишинівське вегетаріанські товариства [2, с.24]. У 1909 р. було засновано Московське вегетаріанське товариство [3, с.143].

У 1908 р. вегетаріанське товариство мало бути засновано в Одесі, але тамтешня влада відмовила у реєстрації [4, с.37]. Формальним приводом для відмови стали претензії до одного з параграфів Статуту. Це було, безумовно, проявом відвертого упередження, оскільки представлений на реєстрацію Статут був точною копією статутів інших легалізованих вегетаріанських товариств Російської імперії [5, с.26]. Лише за три роки – у 1911 р.,

Статут Одеського вегетаріанського товариства був затверджений [6, с.32].

28 квітня 1913 р. був затверджений Статут Катеринославського вегетаріанського товариства [7, с.7]. Восени 1912 р. затверджено Статут Полтавського вегетаріанського товариства [8, с.1], 11 лютого 1913 р. – Харківського вегетаріанського товариства [9, с.35]. Наступним містом, де було створене вегетаріанське товариство, а в липні 1914 р. державними органами схвалений статут, став Житомир [10, с.153]. Загалом, з зареєстрованих у Російській імперії 14 товариств, 7 діяли на українських землях.

Від початку всі товариства керувались типовим статутом Санкт-Петербурзького вегетаріанського товариства, розробленим у 1900 р. А.Ф. Бетхером і П.Ю. Стабушем, який після остаточної редакції присяжним повіреним А.Н.Кремльовим був затверджений 25 жовтня 1901 р. [11, с.1].

Текст Статуту містив ХІ статей, що включали 41 параграф. Деякі параграфи супроводжувались примітками.

Згідно з I статтею вегетаріанські товариства мали на меті:

1) сприяти поширенню беззайного харчування фруктами, овочами, зерновим хлібом і іншими творами рослинного царства, замість харчування м'ясом убитих тварин (м'ясо, дичина, риба);

2) поширювати відомості про дієтичну реформу за допомогою публікацій, лекцій, статей в газетах і журналах тощо, вказуючи на вигоди вегетаріанської дієти в фізичному, розумовому і моральному сенсах;

3) в інтересах поширення вегетаріанства надавати можливість більш тісного спілкування особам, які цікавляться вегетаріанством.

Статут містив загальні положення, обумовлював: права товариства, його склад, правила вступу і виходу/виключення з товариства, права і обов'язки членів товариства, господарську діяльність та управління. Останнє, згідно з § 21, було прерогативою Загальних Зборів, які мали збиратися обов'язково раз на рік, а також за нагальної потреби. В інший час справами

товариств опікувалась Рада товариства. Контроль за фінансами покладался на Ревізійну комісію. Керівні органи товариства, як і Ревізійна комісія, обирались на загальних зборах зі складу членів товариства [12].

Членами товариства могли стати особи обох статей, які досягли повноліття, тобто не молодше 21 року, всіх станів і звань, за винятком:

- а) «учащихся» навчальних закладів;
- б) нижніх чинів і юнкерів, що перебувають на дійсній військовій службі;
- в) осіб, які зазнали обмеження прав по суду і що перебувають під судом і слідством за злочини, що тягнуть за собою обмеження прав.

Усі члени товариства поділялись на три категорії.

1) дійсні члени – особи, які практикують вегетаріанство, тобто ті, що виключають зі свого харчування всілякого роду м'ясну їжу, дичину, рибу, а також утримуються від спиртних напоїв і вживання тютюну.

2) члени-«сореєнователи» – особи, які цікавляться вегетаріанством і сприяють його поширенню, але не зобов'язані практикувати.

3) почесні члени – особи, що відповідають одній з попередніх умов і зробили особливі послуги Товариству або вегетаріанству взагалі, або пожертвували Товариству не менше ста рублів [12].

Типовим одноразовим внеском при вступі до товариства була сума в 1 руб., розмір щорічних внесків визначався раз на рік Загальними зборами і коливався від 3 до 5 руб.

За неповних десять років розроблений у 1900 р. Статут перестав відповідати потребам часу. Перша спроба його доопрацювання була здійснена при підготовці Статуту Київського вегетаріанського товариства. М. Пудавовим був ініційований процес обговорення майбутнього Статуту. Але ніякого прогресу в цьому питанні через байдужість місцевої вегетаріанської спільноти не відбулось. В результаті чого, зареєстрований 20 лютого 1908 р. Статут Київського вегетаріанського товариства був точною копією Санкт-Петербурзького [13, с.33-35].

Однак, вже на перших установчих зборах 30 березня 1908 р. довго обговорювали §1 Статуту. Полеміку викликало традиційне вживання у вегетаріанській спільноті Російської імперії молочних продуктів і яєць, які не належали до рослинної їжі і, відповідно, особи, що їх вживають, ні з юридичної, ні з фізіологічної точки зору не могли вважатись вегетаріанцями. Але, оскільки питання про молочні продукти і яйця були обійдені Статутом, установчі збори вирішили зарахувати до вегетаріанців і осіб, що їх вживають [14, с.13].

Друге питання, щодо якого виникли розбіжності – трактування положення Статуту про «утримання» від спиртних напоїв і тютюну. Резолюція зборів сформульована таким чином: «стриманість – не є повна заборона».

Неоднозначність, нечіткість формулювань Статуту призводила й до правових колізій, що мали по собі практичні наслідки. Так 27 липня 1910 р. Голові Ради товариства повідомлено поліцією про припис Київського Губернатора негайно виключити з числа членів

товариства «учащихся». Результатом цього розпорядження було виключення 14 студентів, що склало 60% київської групи вегетаріанців і 25% дійсних членів київського вегетаріанського товариства.

Разом з тим, закон допускав участь студентів в товариствах, якщо це не забороняється прямо Статутом навчального закладу. Але Статути вищих навчальних закладів таких заборон не містили. Більш того, начальники таких київських вищих навчальних закладів, як Університету св. Володимира, Київського Комерційного Інституту й Київського Політехнічного Інституту видали Київському вегетаріанському товариству офіційні дозволи на участь студентам у товаристві [14, с.15-16].

З часом виникли суперечки й стосовно п. 1 §11, в якому йшлося то те, що «члени-сореєнователи» мають право бути присутнім на всіх зборах товариства, але без права голосу. Восени 1908 р. була внесена пропозиція дати право вирішального голосу «членам-сореєнователям», за виключенням питань щодо ліквідації справ товариства та втручання в справи їдальні. Ця пропозиція розглядалось на двох загальних зборах, але через відсутність кворуму рішення так і не було прийняте [14, с.16-17].

Розширення комерційної та пропагандистської діяльності Київського вегетаріанського товариства спонукало до створення Спеціальної комісії, яка розробила проект нового Статуту товариства, який і був затверджений на загальних зборах 5 листопада 1911 р. [15, с.35]. Однак і він не врегулював ряд питань. Зокрема, у 1913 р. постало питання щодо тлумачення §26 Статуту: «Загальні Збори обирають зі свого середовища Голову і Секретаря, які не належать до складу посадових осіб Товариства». Принципово це питання вирішене не було, через те, що багато хто не вважали члена Ревізійної комісії «посадовою особою». Але надалі ухвалено не обирати членів Ревізійної комісії Головою загальних зборів [14, с.18].

Питання про зміни до Статуту піднімались чи не з перших днів і у Одеському вегетаріанському товаристві. Але, зважаючи на проблеми реєстрації цього товариства, лише в 1914 р. вдалося реалізувати задумане. Статут, який мав послужити зразком для нових вегетаріанських товариств, був складений товаришем Голови Одеського вегетаріанського товариства С.Г. Повесом [16, с.78]. Його прийняття супроводжувалось жвавою дискусією. Так виключно цьому питанню було присвячено декілька загальних зборів – 14 і 25 жовтня, 1 і 5 листопада [17, с.16]. І нарешті 14 листопада на скликаних надзвичайних зборах товариства відбулося затвердження, схваленого Радою проекту нового Статуту [18, с.4].

Зміни торкнулися §§30-31, згідно з якими число членів Правління збільшено до восьми і обираються вони на три роки з щорічним вибуттям 1/3 складу. Зазнали змін і §§27-29. Так для виборів членів правління, ревізійної комісії, затвердження звітів і кошторису, й для ряду питань точно зазначених у Статуті, потрібна більшість у складі двох третин від складу товариства. Скликання других зборів у випадку, якщо не відбудуться перші, можливе не раніше тижневого й не пізніше двотижневого терміну.

Але в перше чергу зміни й доповнення до базового статуту мали на меті розширення економічних можливостей товариства [19, с.110]. Цей принцип був напряму задекларований у примітках до §1, присвяченому цілям товариства: «При Товаристві можуть бути, з належного дозволу та з дотриманням діючих постанов, організовані установи, що мають на меті різними способами і засобами поліпшити матеріальні і моральні умови життя членів товариства» [18, с.4].

Найсуттєвіших змін зазнала стаття VIII Статуту про кошти товариства. Були введені нові положення про Капітал товариства. Відповідно до новацій, він поділявся на: 1) основний, 2) запасний і 3) оборотний. Точно регулювалось питання про утворення, порядок позик і призначення основного капіталу. Останній утворюється з щорічних 25% відрахувань з чистого прибутку і призначається лише на придбання нерухомого майна. Запасний утворюється також з щорічних 25% відрахувань з чистого прибутку і призначений для погашення зобов'язань, якщо для цього не вистачило б оборотного капіталу.

Зроблено відступ від принципу безоплатності виконання обов'язків членів Правління. В оновленій редакції Статуту §38 говорить: «Члени Правління виконують свої обов'язки безоплатно або отримують визначену Загальними Зборами винагороду» [18, с.4]. Зазначені зміни і доповнення фактично змінювали тип товариства, наближаючи його до товариств торгово-промислового типу [17, с.16-17].

Вегетаріанська спільнота гаряче вігала прийняття в Одесі нового Статуту вегетаріанського товариства. Преса широко висвітлювала цю подію. Зокрема зазначалось, що за минулі 14 років завдання і діяльність вегетаріанських товариств значно розширилася, і прийняла абсолютно нові форми. Старий Статут не може задовольнити завдання нових вегетаріанських товариств, які з кожним роком розширюють свою діяльність, які щорічно годують десятки і сотні тисяч людей, котрі прагнуть до широкої господарської й ідейної діяльності. Висловлювалось сподівання, що новий Статут Одеського товариства візьмуть за взірць і інші товариства [19, с.110].

На жаль, Перша світова війна стала на перешкоді процесу вдосконалення Статутів. Так, Київське вегетаріанське товариство повернулось до цього питання лише в 1917 р. Передбачалось внести зміни в Статут і перереєструвати товариство [20, с.12]. Однак чи були ці наміри реалізовані, нам невідомо.

Висновки. Статути були необхідною умовою легітимного функціонування вегетаріанських товариств. Вони врегульовували правові відносини між товариствами і владою та всередині товариств. Слабка комунікація між товариствами позначалась на тому, що довгий час за взірць правила перша редакція Статуту Санкт-Петербурзького вегетаріанського товариства. Швидкі суспільно-політичні й економічні зміни в суспільстві, що відбувались на початку ХХ ст., вимагали постійних змін та доповнень до діючих Статутів. Найбільших змін у досліджуваній період зазнали положення Статутів, що стосувались господарської діяльності. Водночас, складнощі, пов'язані з реєстрацією

товариств, інертність самої вегетаріанської спільноти уповільнювали процес удосконалення Статутів, а іноді важливі статутні питання просто забалакувались. Ці фактори призводили до того, що часто навіть внесені зміни вже не відповідали потребам часу. Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у продовженні детального вивчення вегетаріанської спільноти України початку ХХ ст.

Література

1. Бранг П. *Особые судьбы русского вегетарианства* / П. Бранг // *Неприкосновенный запас*. – 2006. – №. 2 (46). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/br10.html>; Бранг П. *Россия неизвестная: История культуры вегетарианских образцов жизни с начала до наших дней* / Пер с нем. А. Бернольд и П. Бранг. – М: Языки славянской культуры, 2006. – 568 с.
2. *О вегетарианских обществах* // *Вегетарианское обозрение* (далее ВО). – Кишинев, 1909. – №. 5. – С. 24.
3. *История Московского Вегетарианского Общества* // *Естественная жизнь и вегетарианство. I Альманах Московского Вегетарианского Общества* / Под ред. П.И. Бирюкова и Н.Н. Гусева. – М., 1913. – 193 с.
4. *Старый Вегетарианец. По миру* // ВО. – К., 1909. – №10. – С. 36-37.
5. *О современном положении вегетарианства в России* (Доклад, читанный Иосифом Перпером 11 июля сего года в Московском Вегетарианском Обществе) // ВО. – К., 1909. – №7. – С. 22-26.
6. *Старый Вегетарианец. По миру* // ВО. – К., 1911. – № 9-10. – С. 32.
7. *В вегетарианских обществах* // *Вегетарианский вестник* (далее ВВ). – К., 1914. – № 1. – С. 6-7.
8. *Отчет Полтавского Вегетарианского Общества за 1913 год*. – Полтава, 1914. – 26 с.
9. *Старый Вегетарианец, С.О. Перпер. По миру* // ВО. – К., 1914. – № 1. – С. 34-38.
10. *Старый Вегетарианец. По миру* // ВО. – К., 1915. – № 4. – С. 151-153.
11. *Отчет о деятельности Общества за 1902 год: (1-й год существования Общества)* / СПб.: С.-Петербург. вегетариан. о-во., 1903. – 7 с.
12. *Устав С.-Петербургского Вегетарианского Общества, утвержденный Г. Министром Внутренних Дел 21 Октября 1901 года* // *Вегетарианский вестник*, – СПб., 1904. – №2. – Стлб. 31-38.
13. *Вегетарианская столовая Совета Киевского Вегетарианского Общества* // ВО. – К., 1909. – № 3. – С. 33-35.
14. *Кораблев А.П. Пять лет из жизни Киевского вегетарианского общества, 1908-1913* /А. Кораблев. – К.: Тип. Г.И. Турского, 1914. – 27 с.
15. *Старый Вегетарианец, С. Полтавский. По миру* // ВО. – К., 1911. – № 8. – С. 35-39.
16. *Старый Вегетарианец. По миру* // ВО. – К., 1915. – № 2. – С. 77-78.
17. *Новый вегетарианец. Одесса* // ВВ. – К., 1915. – №3-4. – С. 16-17.
18. *В Одесском Вегетарианском Обществе* // ВВ. – К., 1914. – №. 4. – С. 4.
19. *Старый Вегетарианец. По миру* // ВО. – К., 1915. – № 3. – С. 110-112.
20. *В Киевском Вегетарианском Обществе* // ВВ. – К., 1917. – №2. – С. 12.

References

1. Brang P. Osobyie sudby russkogo vegetarianstva /P. Brang // Neprikosnovenny zapas. – 2006. – № 2 (46). – [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/br10.html>; Brang P. Rossiya neizvestnaya: Istoriya kul'tury vegetarianskikh obrazov zhizni s nachala do nashikh dnei / Per s nem. A. Bernold i P. Brang. – M.: Yazyki slovyanskoy kul'tury, 2006. – 568 s.
2. O vegetarianskikh obshchestvakh // Vegetianskoye obozreniye (daleye VO). – Kishinev, 1909. – № 5. – S. 24.
3. Istoriya Moskovskogo Vegetianskogo Obshchestva // Estestvennaya zhizn i vegetarianstvo. I Almanakh Moskovskogo Vegetianskogo Obshchestva /Pod red. P.I. Biryukova i N.N. Guseva. – M., 1913. – 193 s.
4. Staryy Vegetarianets. Po miru // VO. – K., 1909. – №10. – S. 36-37.
5. O sovremennom polozenii vegetarianstva v Rossii (Doklad. chitannyy Iosifom Perperom 11 iyulya sego goda v Moskovskom Vegetianskom Obshchestve) // VO. – K., 1909. – № 7. – S. 22-26.
6. Staryy Vegetarianets. Po miru // VO. – K., 1911. – № 9-10. – S. 32.
7. V vegetianskikh obshchestvakh // Vegetianskiy vestnik (daleye VV). – K., 1914. – № 1. – S. 6-7.
8. Otchet Poltavskogo Vegetianskogo Obshchestva za 1913 god. – Poltava, 1914. – 26 s.
9. Staryy Vegetarianets. S.O. Perper. Po miru // VO. – K., 1914. – № 1. – S. 34-38.
10. Staryy Vegetarianets. Po miru // VO. – K., 1915. – № 4. – S. 151-153.
11. Otchet o deyatelnosti Obshchestva za 1902 god: (1-y god sushchestvovaniya Obshchestva) / SPb.: S.-Peterb. vegetarian. o-vo, 1903. – 7 s.
12. Ustav S.-Peterburgskogo Vegetianskogo Obshchestva. utverzhdenyy G. Ministrom Vnutrennikh Del 21 Okt'yabrya 1901 goda // Vegetianskiy vestnik. – SPb., 1904. – №2. – Stlb. 31-38.
13. Vegetianskaya stolovaya Soveta Kiyevskogo Vegetianskogo Obshchestva // VO. – K., 1909. – № 3. – S. 33-35.
14. Korablev L.P. Pyat let iz zhizni Kiyevskogo vegetianskogo obshchestva. 1908-1913 / L. Korablev. – K.: Tip. G.I. Gurskogo, 1914. – 27 s.
15. Staryy Vegetarianets. S. Poltavskiy. Po miru // VO. – K., 1911. – № 8. – S. 35-39.
16. Staryy Vegetarianets. Po miru // VO. – K., 1915. – № 2. – S. 77-78.
17. Novyy vegetarianets. Odessa // VV. – K., 1915. – №3-4. – S. 16-17.
18. V Odesskom Vegetianskom Obshchestve // VV. – K., 1914. – № 4. – S. 4.
19. Staryy Vegetarianets. Po miru // VO. – K., 1915. – № 3. – S. 110-112.
20. V Kiyevskom Vegetianskom Obshchestve // VV. – K., 1917. – №2. – S. 12.

Pyvovarenko O.A.,

PhD History, Associate Professor. Department of Humanities, National University of Food Technologies,
pyvovarenko@ukr.net

Ukraine, Kyiv

VEGETARIAN SOCIETIES' REGULATIONS ON UKRAINIAN TERRITORIES UNDER CONTROL OF RUSSIAN EMPIRE ON THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

The article contains the first attempt to investigate issues of creating and improving Regulations of Vegetarian Societies, which existed on Ukrainian lands on the beginning of the twentieth century. It was discovered that the approval of the Regulations' draft by the authorities was a prerequisite for the creation of the society itself. St. Petersburg Vegetarian Society Regulations became a model for all next similar documents. Main norms of Regulations, preconditions and reasons for their changes were analyzed. Kyiv and Odesa Vegetarian Societies were proved to be the main centres of Regulations' reformation. What about main changes, those were related to the regulation of economic activity.

Key words: regulations, vegetarian society, Ukrainian lands under control of Russian Empire, NGO, vegetarianism.

УДК 377.36:63(=411.16) (477.73) «192»

Покалюк В.В.,

магістр історії, викладач гуманітарних дисциплін коледжу Подільського ДАТУ, аспірант кафедри історії України
 Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, vadimviktr@ukr.net

Україна, м. Кам'янець-Подільський

ДІЯЛЬНІСТЬ НОВОПОЛТАВСЬКОГО ЄВРЕЙСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ТЕХНІКУМУ У 1920-х РР.

У статті простежено зміни, які відбулися у житті Новоуполтавського єврейського сільськогосподарського технікуму. Зазначається, що було сформовано органи управління, відбувалося формування студентського і викладацького загалу. Пріоритетним напрямком у роботі вишу була навчальна робота. Розповідається, що науково-дослідна робота концентрувалася у гуртках. Функціонували профспілкові організації і політичний гурток, практикували культурно-шефську роботу. Технікум мав власне господарство.

Ключові слова: технікум, студент, навчальний план, гурток, господарство.

Постановка проблеми. На сьогодні, незважаючи на низку праць, присвячених становищу єврейських навчальних закладів у міжвоєнний період, практично відсутні ґрунтовні дослідження, які б проливали світло на діяльність Новоуполтавського єврейського сільськогосподарського технікуму, єдиного вишу, що у 1920-х рр. готував кваліфікованих кадрів аграріїв для єврейських колоній УСРР і Кримух [1, арк.339]. Окремі аспекти даної проблеми містять праці дослідника Я. Пасика [2,3]. Історики В. Левченко [4,5], О. Тригуб [6], М. Міцель [7, с.20] в своїх дослідженнях лише констатують про існування цього вишу.

Мета дослідження. У нашій публікації з'ясуємо зміни, які відбулися у житті Новоуполтавського єврейського сільськогосподарського технікуму у 20-х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Попередником технікуму була сільськогосподарська школа колонії Новоуполтавка, яка виникла 5 листопада 1902 р. й існувала до 1918 р., коли її закрили у зв'язку з військовими діями. У 1923 р. на кошти єврейського товариства ремісничої праці школу відновили [7, с.20], а у 1924 р. на її базі створили технікум [1, арк.334; 8, арк.38], який мав у своєму складі рільничий відділ [1, арк.339 зв.].

Першим керівником закладу став А.М. Страшун [9, арк.58 зв.-59], а з 1925–1926 н.р. його замінив Н.Б.Штротмассер [9, арк.83,116]. До складу адміністрації входив також завідувач фермою, наприклад, у 1926–1927 н.р. – І.І. Зольцер [9, арк.227 зв.]. Роботою вишу керував комітет [9, арк.65 зв.-66]. У 1925–1926 н.р. було проведено 26 засідань, на яких розглянули 111 питань, серед яких адміністративних – 24, господарських – 20, організа-торських – 13, методичних – 16, студентських – 14, про прийом на роботу викладачів – 7, інших – 17 [1, арк.337 зв.].

У технікумі дбали про формування студентського контингенту. У 1924 р., проаналізувавши освітній рівень абітурієнтів, вирішили спочатку створити підготовчий курс, на який зарахували 32 особи, у т.ч. 25 чоловіків і 7 жінок. Серед слухачів, всі з яких були євреями, дореволюційну середню неповну школу закінчила 1 особа, 7-річну трудову школу – 2, неповну 7-річну трудшколу – 6, професійну школу – 1. 19 осіб здобули освіту вдома, а 3 – у дитячих будинках [9, арк. 67 зв. - 68 зв.]. За віком 3 особам виповнилося 16 років, 4–7 р., 7–18 р., 5–

19 р., 5–20 р., 3–21 р., 5–22 р. [9, арк.69 зв.]. Абсолютна більшість слухачів мали стаж роботи [9, арк.70 зв.].

У 1925–1926 н.р. провели перший повноцінний прийом студентів. Було створено приймальну комісію. Вступна кампанія розтягнулася і тривала з 29 серпня по 27 жовтня. Загалом, на I курс зарахували 27 осіб. На підготовчий курс прийняли 48 осіб [9, арк.56 зв., 83-84]. У наступні роки терміни, упродовж яких приймали студентів, були більш компактними. Так, у 1927 р. кампанія тривала з 5 до 28 серпня, а у 1928 р. – з 21 по 25 вересня [9, арк.191,194]. У 1927 р. виявили бажання навчатися у технікумі 85 осіб, з яких зарахували 43 [10, арк.184], у 1928 р. – відповідно 55 і 25 [11, арк.131], у 1929 р. – 71 і 40 [12, арк.75].

За соціальним складом серед вступників переважали селяни, що є природно, зважаючи на профіль навчального закладу. У 1925 р. вони становили 78,7%, робітники – 12%, службовці – 9,3% [9, арк.84], у 1927 р. – відповідно 70%, 4,7%, 6,9% [10, арк.184]; у 1928 р. – 80%, 12%, 4% [11, арк.131]; у 1929 р. – 65%, 20%, 2,5% [12, арк.75]. До кінця десятиліття зросла кількість абітурієнтів-партійців. Так, у 1927 р. 1 особа була членом КП(б)У, 25 – комсомольцями [10, арк.184 зв.], у 1928 р. – 1 і 16 [11, арк.131 зв.], у 1929 р. – 8 і 27 [12, арк.75 зв.]. За статтю абсолютно переважали чоловіки. У 1925 р. їх було 51, жінок – 24 [9, арк. 84 зв.], у 1927 р. – відповідно 32 і 11 [10, арк.184-184 зв.], у 1928 р. – 22 і 3 [9, арк.194], у 1929 р. – 34 і 6 [13, арк.75-75 зв.]. Більшість абітурієнтів мали низький освітній рівень. Так, у 1925 р. достатню освіту мали лише 36% (професійну школу закінчили 23 особи, дореволюційну середню школу – 4) [9, арк.85]. Не кращим було становище і в наступні роки [10, арк.185]. Для того, щоб покращити освітній рівень, постановою РНК УСРР від 25 червня 1929 р. з 1929–1930 н.р. у технікумі відкрили денний робітфак [13, с.86].

У технікум переважно вступали особи, яким було від 18 до 21 р. Серед новоспечених першокурсників і слухачів курсів були особи, які мали життєвий досвід. Із 75 осіб троє були одруженими [9, арк.85] 52 особи мали виробничий стаж у сільському господарстві. Ще 6 осіб працювали на заводах, 1 – у школі, 2 – у конторах. Не мали стажу лише 14 осіб [1, арк.338 зв.].

У другій половині 20-х рр. абсолютна більшість абітури вступала у виші за відрадженнями. Зокрема, у

1925 р. у Новоуполтавському сільськогосподарському технікумі відрядженими були всі вступники. Органи КП(б)У направили на навчання 12 осіб, ЛКСМУ – 6, КНС – 16 і т.д. [9, арк.87].

Окремі архівні документи повідомляють про зміни у чисельності студентів технікуму. На початку 1925-1926 н.р. тут навчалися 75 студентів [9, арк. 113 зв.], у грудні 1925 р. – 74 [9, арк.89], на початку 1926–1927 н.р. – 99 [9, арк.227], на початку 1927-1928 н.р. – 131 [14, арк.193 зв.], у червні 1928 р. – 140 [9, арк.181], на початку 1928-1929 н.р. – 115 [11, арк.131], у вересні 1929 р. – 97 [12, арк.77 зв.]. У закладі більшість становили чоловіки. Зокрема, на початку 1928–1929 н.р. їх було 75,7% [11, арк. 131], у 1929–1930 н.р. – 82,5% [12, арк.77 зв.].

Поступово формувалася викладацький склад. У 1924–1925 н.р. у технікумі працювали 3 викладача [9, арк.58 зв., 60-60 зв.], на початку 1925-1926 н.р. – 5, наприкінці року – 7, з яких всі були позаштатними працівниками [9, арк.89, 115 зв.]. Наприкінці 1926-1927 н.р. у виші знову було 7 викладачів, 5 з яких працювали постійно [9, арк. 227 зв.], на початку 1927-1928 н.р. – відповідно 7 і 4 [10, арк.184 зв.], на початку 1928-1929 н.р. – 6 і 4 [11, арк.132 зв.]. Більшість викладачів були малодосвідченими. Так, у 1926–1927 н.р. 5 викладачів мали педстаж від 1 до 5 років, 1 – від 6 до 10 р., 1 – від 16 до 20 р. Того року серед викладачів був лише один комуніст [9, арк.227 зв.].

Навчальний рік поділявся на триместри, початок і закінчення яких не були ритмічними. Наприклад, у 1924–1925 н.р. перший триместр тривав з 15 вересня 1924 р. по 1 січня 1925 р., другий – з 15 січня по 15 квітня 1925 р., третій – з 1 травня по 15 липня 1925 р. У річному звіті зазначалося, що технікум ігнорував вказівки НКО УСРР щодо тривалості триместрів і орієнтувався на потреби у робочій силі свого господарства [9, арк.55 зв.]. Подібне мало місце і в наступні роки [1, арк.334].

Основою навчального процесу були навчальні плани. Зокрема, у 1926 р. 18% всього навчального часу відводилося на вивчення дисциплін загально-технічного циклу; 40,2% – на фахові дисципліни; 14,2% – соціально-економічні. 20,1% годин відвели на проходження виробничого навчання [15, с.34]. У звіті вишу за 1925-1926 н.р. зазначалося, що на початку навчального року було складено навчальний план на два тижні, а потім він розроблявся на кожний триместр [9, арк.124 зв.], що звісно, в нинішніх умовах неприпустимо.

Програми відповідних дисциплін обговорювали на засіданнях циклових комісій. Розглядалися також питання щодо методів навчання, проведення практики студентів тощо. У 1925–1926 н.р. функціонували 5 комісій. До складу фізико-хімічної, ботанічно-рільничої, скотарсько-зоологічної, математичної входили по 2 викладачі і студенти, соціально-суспільствознавчої – 1 викладач і 2 студенти [1, арк.347-347 зв.]. У 1926–1927 н.р. працювали фізико-математична, машинознавча, рослинознавча, зоотехнічна, хімічно-грунтознавча, суспільствознавча, мовна комісії [9, арк.230]. Такий поділ при незначній чисельності викладачів може викликати лише подив. Члени комісії регулярно збиралися на свої засідання. Так, у 1925–1926 н.р. соціально-суспільствознавча комісія провела 6 засідань, фізико-хімічна – 8, скотарсько-зоологічна – 8, математична – 12, ботанічно-рільнична –

10. Двічі відбувалися пленуми предметних комісій, на яких розглядалися питання методики викладання, зв'язку теоретичного і виробничого навчання тощо [9, арк.123 зв.-124].

Не оминули єврейський технікум й українізаційні процеси. Історик П.І. Соболев твердить, що з 1926–1927 н.р. по 1927–1928 н.р. рівень українізації зріс з 12,5% до 57,1% [16, с.119]. Певною мірою ці дані ми можемо поставити під сумнів, зважаючи на те, що на початку 1928–1929 н.р. з 6 викладачів українською мовою викладав лише 1 [11, арк.132].

Частина студентів через різні причини не мали змоги завершити навчання. Так, у 1925–1926 н.р. вибули 13 студентів (через хворобу – 5, невідвідуваність занять – 1, академуспінність – 1, інші причини – 6). Звідси, кількість студентів зменшилась з 75 до 62, з яких 5 студентів через незадовільну успішність залишили на повторний курс навчання [9, арк.113 зв.]. У 1926–1927 н.р. вибули 9 студентів, на повторний курс залишили 1 студента [9, арк.227].

Певна увага приділялася, як вже зазначалося, зв'язку теоретичного навчання з виробництвом. У 1925–1926 н.р. студенти годували корів, влаштували розплідник кормових трав, проводили облік урожайності різних культур рослинництва і рентабельності молочного господарства. Виробничої практики як такої не було [9, арк.124 зв.-125]. Під час літнього триместру молодь практикувала у господарствах батьків, проводили загальну роботу в своїх селах згідно з інструкціями, отриманими перед виїздом у рідні краї. Прибувши на навчання, студенти про виконану роботу звітували на підсумкових конференціях [9, арк.81].

Однією із форм роботи із студентами було проведення екскурсій. Наприклад, у 1927–1928 н.р. було проведено дві екскурсії за маршрутом Новоуполтавка-Одеса-Миколаїв, у яких загалом взяли участь 79 студентів [14, арк.99].

Поступово формувалася мережа навчально-допоміжних закладів. У 1924–1925 н.р. вдалося започаткувати хімічний кабінет і бібліотеку, які були дуже слабко обладнані. Бібліотека мала бл. 1800 книг, 5 назв журналів і 7 назв газет. У середньому на день видавали 10 прим. книг, а середня кількість читачів у читальні становила 25 [9, арк.75 зв.-76 зв.]. До початку 1925–1926 н.р. бібліотечний фонд зріс до 1970 прим., а до кінця навчального року – до 2625 [9, арк.119 зв.], на початку 1927–1928 н.р. – 3100, а наприкінці року – 4 тис. прим. [14, арк.95 зв.]. Збільшилася кількість кабінетів і лабораторій. У 1925–1926 н.р. функціонували хімічна і ботанічна лабораторії, зоологічний, фізичний, суспільствознавчий, мінералогічний і геологічний кабінети, вартість обладнання яких на початку року становила 3136 крб., наприкінці – 6503 крб. [9, арк.119]. У 1927–1928 н.р. молодь мала можливість працювати у зоотехнічній лабораторії, кабінетах фізики і мінералогії, хімії, ботаніки і загального хліборобства, суспільствознавства, фітопатології. На початку року вартість майна становила 9795 крб., наприкінці – 14684 крб. [14, арк.95 зв.]. Штат технічного персоналу цих закладів у 1924–1925 н.р. становив 3 особи [9, арк.58 зв.], на початку 1925–1926 н.р. – 2, наприкінці цього року – 5 [9, арк.115 зв.].

Науково-дослідна робота студентів концентрувалася у гуртках. У 1924–1925 н.р. було створено агрономічний гурток, учасники якого пропонували ряд методів боротьби з посухою [9, арк.82]. У 1925–1926 р. окрім агрономічного, працювали також зоотехнічний гурток. Гуртківці збиралися на свої засідання, які відбувалися один раз на 10 днів, а також слідкували за правильним харчуванням корів. Учасники рільничого гуртка проводили роботу з облаштування розплідника кормових трав, спостерігали за травами у природній обстановці. Існував гурток наукової організації праці, але він не налагодив роботи. Наркомат освіти УСРР надіслав картки з хронометражу, але внаслідок слабкого керівництва й інструктажу роботу не було доведено до кінця [1, арк.350 зв.-351; 9, арк.126 зв.-127]. У 1926–1927 н.р. функціонували ботанічний, рільничий і зоотехнічний гуртки. Зокрема, учасники першого гуртка (35 осіб) під керівництвом викладача Я.І. Тільмана вивчали місцеву флору, зібрали гербарій сорняків (150-200 видів), провели екскурсію з дослідження флори плавнів р. Інгул, випускали стінний «Бюлетень». Тільман очолював також рільничий гурток, учасники якого переважно готували і виголюшували доповіді, після чого їх обговорювали. Для гуртківці, які відбували на канікули, розробили анкети для обстеження селянських господарств. 40 гуртківців зоотехнічного гуртка піз керівництвом викладача С.А. Щура організували у селах дослідно-показове годування корів, провели тут ряд лекцій. Як і попереднього року слідкували за правильною годівлею корів у господарстві технікуму [9, арк.232 зв.]. Наступного року ботанічний гурток ввійшов до складу рільничого гуртка, який після об'єднання налічував 62 особи. Гуртківці досліджували кліматичні умови, флору, засміченість полів технікуму, трудилися у селах. У складі зоотехнічного гуртка працювали 137 осіб [14, арк.198 зв.].

Що стосується науково-дослідної роботи викладачів, то маємо, на жаль, обмаль інформації. Відомо лише, що у 1924–1925 н.р. вони друкували свої статті у газетах «Дер Емес», «Штерн», журналі «На нових шляхах», видали дві брошури для єврейських колоністів, у яких піднімали актуальні питання з ведення сільського господарства [9, арк.81 зв.].

У вищі функціонували профспілкові організації. У 1924–1925 н.р. членами галузевих профспілок були 8 осіб («Всеробітземліс» – 7, «Робос» – 1), КНС – 28 [9, арк.67 зв.-70 зв.], у 1925-1926 н.р. – відповідно 13 («Всеробітземліс» – 10, «Радробітник», «Харчовик», «Робос» – по 1) і 40 [9, арк.85,89]. Частина молоді мали досвід громадсько-політичної роботи. Так, у 1924-1925 н.р. стаж до 1 року мали 7 осіб, більше 1 року – 4. Не займалася такою роботою 21 особа [9, арк.68 зв.]. У 1925-1926 н.р. партійний стаж мали 2 студенти, профспілковий – 2, радянський – 5, загально-громадський – 21. Не мали стажу 45 студентів [9, арк.85]. Частина молоді займалася у політичному гуртку, учасники якого працювали над темою «Юнацький рух на Заході» [9, арк.82].

Викладачі і студенти практикували культурно-шефську роботу. У 1924–1925 н.р. вони працювали у двох найближчих селах [9, арк.82], у 1925–1926 н.р. – 7 [1, арк.350; 9, арк.126], у 1927–1928 н.р. – 16 (задіяно 69 студентів). У Новоуполтавці студенти ІІІ курсу створили

агрономічний гурток, під час дня врожаю провели сільськогосподарську виставку, конкурс на краще господарство [14, арк.198 зв.]. У 1926–1927 н.р. викладачі організували сільськогосподарські курси у Новоуполтавці, у ряді сіл прочитали лекції. При технікумі влаштували місячні учительські сільськогосподарські курси для учителів єврейських колоній [9, арк.232].

Студенти займалися у мистецьких гуртках, зокрема, у хоровому і драматичному. Гуртківці організували різні революційні свята. Працювала редколегія, що випускала стінгазету «Наше ехо» (у 1924–1925 н.р. вийшло 9 номерів) [9, арк.82].

Технікум мав власне господарство. У 1924 р. товариство «Агроджойнт» передало на баланс вишу радгосп «Вогнище культури» [9, арк. 113], площа якого становила 510 дес., у т.ч. рільна земля – 490 дес., з якої постійно оброблялося 307 дес. Як тягову силу у 1925–1926 н.р. використовували 28 коней і 2 трактори. Мертвий реманент становив 95 одиниць. Крім того, було ще 34 одиниці, які потребували ремонту. Функціонувала молочна ферма, яка на 1 жовтня 1925 р. мала 9 биків, 29 телиць і 6 свиней, на 1 жовтня 1926 р. – відповідно 7, 30 і 2 [17, арк.1 зв. - 3]. Діяв племінний розплідник англійських свиней. Велика увага приділялась виноградарству, для чого у 1926 р. закупили 2 тис. філоксеростійких саджанців [2]. Вирощувалися високопродуктивні сорти пшениці, інші зернові і технічні культури. Так, у 1925–1926 н.р. на 80 дес. посіяли 450 пудів пшениці «Земка», а зібрали 7198 пудів; озимого ячменю – відповідно 4, 24 і 236; озимого жита – 22, 111 і 1413; ярового ячменю – 54, 257 і 2255; вівса – 34, 208 і 1139; проса 11, 14 і 184; льону – 0,1200, 0,9 і 6,5; соняшника – 18, 13,9 і 1250; фасолі – 2, 10 і 100; кукурудзи – 53, 80 і 4012; буряка – 2, 1,9 і 2300 [17, арк.4].

У господарстві працювали допоміжні підприємства, з яких рентабельними були сироварня (прибутки за рік – 4907 крб., видатки – 4161), виноробня (відповідно 3634 і 2634), пекарня (3080 і 2645) і пасіка (162 і 52). З нульовою рентабельністю працювала майстерня (прибуток і витрати становили по 1271 крб.), електростанція (680 крб.). Інші підприємства були збитковими, зокрема млин (прибутки – 6508 крб., витрати – 6602), маслозавод (відповідно 5476 і 5737), перевейка зерна (162 і 190) [17, арк.7].

Господарство обслуговував технічний персонал, який на початку 1925–1926 н.р. налічував 25 осіб, а наприкінці цього року – 19 [9, арк.115 зв.]; на початку 1927–1928 н.р. – 16 [10, арк.184 зв.].

Неоднозначним було матеріальне становище студентів. З одного боку, всі вони проживали у гуртожитку (інтернаті) [1, арк.338 зв.; 9, арк. 71 зв. – 85 зв.]. Водночас, лише незначна частина молоді була забезпечена стипендіями. Якщо у 1925-1926 н.р. її отримували 40 осіб (20 – державні стипендії, 20 – господарські), не отримували – 22 [1, арк.338], то у 1926–1927 н.р. держстипендіями забезпечили лише 25 із 99 студентів [9, арк.228]. Частина студентів сплачували за навчання. Частина студентів через неможливість внести плату покидали технікум. Зокрема, 14 січня 1929 р. директор вишу підписав наказ про відрахування 7 студентів, які мали відповідні борги [18, арк.8]. Значна частина студентів мали проблеми зі здоров'ям. Так, у звіті про роботу технікуму за 1924-1925 н.р. зазначалося, що з 32 студентів підготовчих курсів

проблеми зі здоров'ям мали 25. Зокрема, на малярію хворіли 5 осіб, анемію – 4, інфлуенцу – 3, бронхіт – 3, тиф – 1 і т.д. [9, арк.73].

У 1929-1930 н.р. технікум було реорганізовано у єврейський сільськогосподарський інститут у складі двох факультетів – агрономічного і зооветеринарного [19, арк.21]. У 1935 р. його перевели в Одесу, об'єднавши з місцевим сільськогосподарським інститутом. Натомість, у Новоуполтавці за ініціативи маршала С.М. Будьонного було створено зоотехнічний технікум конярства [2].

Висновок. Таким чином, упродовж 20-х рр. Новоуполтавський єврейський сільськогосподарський технікум у своїй діяльності зазначав чималих змін. Зокрема, було сформовано органи управління, відбувалося формування студентського контингенту. Абсолютна більшість абітури вступала у виші за відрядженнями, що пояснювалося тогочасною політикою влади. За соціальним складом серед вступників переважали селяни, що є природно, зважаючи на профіль навчального закладу. До кінця десятиліття зросла кількість абітурієнтів-партійців. Більшість абітурієнтів мали низький освітній рівень. Поступово формувалася викладацький склад. Пріоритетним напрямком у роботі вишу була навчальна робота, найбільш актуальні питання якої розглядалися на засіданнях циклових комісій. Єврейський технікум не оминули українізаційні процеси. Певна увага приділялася зв'язку теоретичного навчання з виробництвом. Науково-дослідна робота переважно концентрувалася у гуртках. У виші функціонували профспілкові організації і політичний гурток, практикували культурно-шефську роботу. Технікум мав власне господарство, працювали допоміжні підприємства, з яких рентабельними були лише декілька.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 192.
2. Пасиқ Я. Історія єврейської земледельчої колонії Новоуполтавка. URL: <http://evkol.ucoz.com/novopoltavka/htm> (дата звернення: 16.08.17)
3. Пасиқ Я. Еврейская колония Новоуполтавка. URL: <http://www.geni.com/people/Гирш-Герш-Рошkind/4880279795430061668> (дата звернення: 16.08.17).
4. Левченко В.В. Еврейское высшее образование в Одессе (1917-1930-е гг): история, опыт, традиции. URL: <http://www.migdal.org.ua//migdal/events/science-confs/6/17449/?pr> (дата звернення: 16.08.17)
5. Левченко В.В. Історія єврейських вишів у системі освіти України між двома світовими війнами. URL: <http://oaji.net/articles/2015/294-1441289513.pdf> (дата звернення: 16.08.17).
6. Призуб О.П. Міжнародна організація «Джойнт» в економічній розбудові Південної України (20-30-ті роки ХХ ст.). URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/191.pdf> (дата звернення: 16.08.17).
7. Мицель М. «Последняя глава»: Агро-Джойнт в годы террора. Київ: Дух і літера, 2012. 305 с.

Pokaliuk V.V.,

Master of History, teacher of humanitarian disciplines College of Podilsky DATU, Postgraduate student,
Kamianets-Podilsky National Ivan Ohienko University, vadimviktr@ukr.net

Ukraine, Kamianets-Podilsky

THE ACTIVITY OF THE NEW-POLTAVA JEWISH AGRICULTURAL COLLEGE IN THE 1920s

The article traces the changes that took place in the life of the New-Poltava Jewish Agricultural College. It is noted that the governing bodies were formed, the formation of the student and teaching community took place. The priority direction in the work was high school work. It is said that research work was concentrated in circles. Trade union organizations and a political circle functioned, they practiced cultural-patriotic work. The college had its own economy.

Key words: college, student, curriculum, circle, economy.

8. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 150.
9. Державний архів Миколаївської області. Ф. Р. 99. Оп. 3. Спр. 13.
10. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 302.
11. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 122.
12. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 84.
13. Культурне будівництво в Українській РСР (1928 – червень 1941): зб. док. і матер. Київ: Наук. думка, 1986.
14. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 124.
15. Навчальні плани інститутів і технікумів с.-г. вертикалі з пояснювальними записками. Харків, 1926.
16. Соболев П. І. Деукраїнізація вищої школи Півдня України в 30-ті рр. ХХ ст. // Матеріали IV Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції. Чернівці: Золоті литаври, 2001.
17. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 101.
18. Державний архів Одеської області Ф. Р. 5019. Оп. 1. Спр. 2.
19. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 458.

References

1. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 166. Op. 6. Spr. 192.
2. Pasyk Ya. Istoriya evreiskoi zemledelcheskoi koloniyi Novopoltavka. URL: <http://evkol.ucoz.com/novopoltavka/htm> (data zvernennia: 16.08.17)
3. Pasyk Ya. Evreiskaiia koloniia Novopoltavka. URL: <http://www.geni.com/people/Гирш-Герш-Рошkind/4880279795430061668> (data zvernennia: 16.08.17).
4. Levchenko V.V. Evreiskoe vysshee obrazovaniye v Odesse (1917-1930-e ggi): ystoriya, opyt, tradytsyy. URL: <http://www.migdal.org.ua//migdal/events/science-confs/6/17449/?pr> (data zvernennia: 16.08.17)
5. Levchenko V.V. Istoriia yevreiskykh vyshiv u systemi osvity Ukrainy mizh dvoma svitovymy viinamy. URL: <http://oaji.net/articles/2015/294-1441289513.pdf> (data zvernennia: 16.08.17).
6. Tryzub O.P. Mizhnarodna orhanizatsiia «Dzhoint» v ekonomichnii rozbudovi Pivdennoi Ukrainy (20-30-ti roky KfKfi st.). URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/191.pdf> (data zvernennia: 16.08.17).
7. Mytsel M. «Posledniaia hlava»: Airo-Dzhoint v hodiy terora. Kyiv: Dukh i litera, 2012. 305 s.
8. TsDAVO Ukrainy. F. R. 99. Op. 3. Spr. 13.
9. Derzhavnyi arkhiv Mykolaiivskoi oblasti. F. R. 99. Op. 3. Spr. 13.
10. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 7. Spr. 302.
11. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 8. Spr. 122.
12. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 9. Spr. 84.
13. Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSР (1928 – cherven 1941): zb. dok. i mater. Kyiv: Nauk. dumka, 1986.
14. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 8. Spr. 124.
15. Navchalni plany instytutiv i tekhnikumiv s.-h. vertykalі z poiasnivalnyimi zapyskamy. Khar'kov, 1926.
16. Sobol P. I. Deukrainizatsiia vyshchoi shkoly Pivdnia Ukrainy v 30-ti rr. KfKfi st. // Materialy IV Bukovynskoi mizhnarodnoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii. Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2001.
17. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 7. Spr. 101.
18. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti F. R. 5019. Op. 1. Spr. 2.
19. TsDAVO Ukrainy. F. 413. Op. 1. Spr. 458.

УДК 94(47+57):359(262.5)“1946/1991”

Поспелов А.С.,

*к.і.н., доцент кафедри Нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
доцент кафедри кораблеводіння і штурманського озброєння Інституту ВМС**Національного університету «Одеська морська академія», andreas.pospelov@gmail.com**Україна, м. Одеса*

УЧАСТЬ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ В ВОЄННИХ КОНФЛІКТАХ ДОБИ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» (1946-1991 РР.)

У статті показані аспекти застосування бойових кораблів, авіації та берегових частин Чорноморського флоту СРСР в зонах локальних конфліктів доби «холодної війни». Наведені приклади дій Чорноморського флоту за часів Карибської кризи 1962 р., арабо-ізраїльських війн 1967, 1973 та 1982 рр. тощо.

Ключові слова: Чорноморський флот, локальний конфлікт, «холодна війна», бойовий корабель, ракетноносець.

Постановка проблеми Військові конфлікти другої половини ХХ століття – доволі поширений об'єкт історичних досліджень сучасності. Багато аспектів цих подій на сьогоднішній день вивчені достатньо повно, інші ще потребують серйозного наукового пошуку. Однією з проблем, яка й досі фактично малодосліджена залишається участь радянського Чорноморського флоту (ЧФ, з 1965 р. Червонопрапорного – ЧЧФ) в локальних конфліктах, особливо періоду “холодної війни” 1946-1991 рр.

Слід відмітити, що не дивлячись на значний пласт опублікованих джерел, історичної та спеціальної історико-технічної літератури комплексного уявлення бойової діяльності моряків-чорноморців після 1945 р. зробити не можна. Насамперед тому, що Чорноморський флот виявився в тіні Північного та Тихоокеанського флотів СРСР, де була зосереджена основа його морської могутності. Між тим з 1945 по 1991 рр. Чорноморський флот активно розвивався і отримав конкретну зону свого бойового використання в пікові періоди «холодної війни» – Середземне море, тобто акваторію діяльності 6-го оперативного флоту ВМС США.

Мета роботи – виявити географічні зони локальних конфліктів 1946–1991 рр., в яких були задіяні сили та засоби радянського Чорноморського флоту і охарактеризувати зміст і результати бойової діяльності в них цього оперативно-стратегічного формування Збройних сил СРСР.

Виклад основного матеріалу. Єдиним супротивником Військово-Морського флоту (ВМФ) СРСР на Чорному морі з 1945 р. були військово-морські сили (ВМС) Туреччини. Навіть про допомозі ВМС США та Великобританії вони до самого кінця існування СРСР поступались радянському Чорноморському флоту. При цьому, на перших етапах «холодної війни», згідно доступної зараз історикам інформації, ЧФ СРСР був спрямований лише на забезпечення вільного оперативного режиму в басейні Чорного моря, а при виникненні бойових дій – на блокаду Чорноморської протокової зони. Сил для захоплення її у радянського ЧФ ніколи не було.

Між тим, з кінця 1950-х рр. нове покоління бойових кораблів та допоміжних суден, дозволило цьому

оперативно-стратегічному угрупованню СРСР діяти поза акваторією Чорного моря [20, с.110-111]. Добре розвинута берегова інфраструктура, наявність суднобудівних центрів в Миколаєві, Керчі, Херсоні, Феодосії та на головній військово-морській базі (ВМБ) в Севастополі перетворили ЧФ в потужну силу. Головним призначенням ЧФ стала протидія ВМС НАТО в Середземному морі у мирні часи. Під час же виникнення глобального конфлікту – підтримка приморського флангу сухопутних військ СРСР та його союзників на Південному театрі війни у рамках так званого Об'єднаного Чорноморського флоту у склад якого, окрім ЧФ СРСР повинні були увійти сили та засоби військово-морських сил соціалістичних Румунії та Болгарії [12, с.76]. Саме тому, чисельність ЧФ, до складу якого окрім бойових кораблів та допоміжних суден входили підрозділи морської піхоти, берегових ракетно-артилерійських військ й авіації значно перевищувала необхідність оборони на Чорному морі.

В 1958 р. між СРСР та Албанією була ухвалена угода про постійне базування радянських військових кораблів в албанських базах Дуррес і Вльора. За для цього була сформована 40-ва бригада підводних човнів (8 дизель-електричних підводних човнів (ДЕПЧ) проекту 613 зі складу Чорноморського та Червонопрапорного Балтійського флоту). Вони відразу ж почали слідкування за авіаносцями 6-го оперативного флоту США в Середземному морі [8, с.248]. Втім у 1962 р. відносини з Албанією були розірвані й радянські моряки залишили її бази. ДЕПЧ С-241, 358, 360 були кинуті у Вльорі й в подальшому увійшли до складу ВМС Албанії де несли службу до кінця ХХ ст. [3, с.12; 16, с.54].

В тому ж році Радянський Союз почав таємно перевозити війська на Кубу (операція “Анадир”), що спонукало виникненню Карибської кризи. Згідно планів військового керівництва СРСР на острів Свободи перевозились з'єднання ракетних військ стратегічного призначення, сухопутних військ, військ протиповітряної оборони та військово-повітряних сил (ВПС). На ЧФ, Північному флоті та Червонопрапорному Балтійському флоті згідно директиви Генерального Штабу СРСР від 13 червня 1962 р. формувався ескадра надводних кораблів. Загін бойових кораблів ЧФ у складі крейсера

“Михаил Кутузов” (проект 68бис) та великих ракетних кораблів “Гневный” й “Бойкий” (проект 57бис) під командуванням віце-адмірала Васильєва посилено готувався до далекого походу. Було проведено докування, перевірка всіх видів полів й завершений повний курс бойової підготовки. В Атлантиці загін повинен був приєднатись до кораблів інших флотів і вже у складі Об’єднаної ескадри прямувати на Кубу. Однак, наприкінці вересня 1962 р. її вихід був відмінений [19, с.164; 24, с.403-404].

У серпні 1962 р. на Кубу був перебазований 51-й окремих береговий ракетний полк ЧФ. В його складі налічувалось чотири дивізіони, на озброєнні кожного з яких було по дві пускові установки та 8-10 протикорабельних ракет С-2 “Сопка”. Ракетчики готувались відбити спроби ВМС США обстріляти узбережжя Куби, чи висадити на ньому десант. Втім до застосування зброї не дійшло. Після врегулювання кризи, в грудні 1962 р. передавши техніку кубинцям полк повернувся на Батьківщину [23, с.451].

Між тим, військово-політична ситуація на Середземному морі постійно загострювалась. Цьому сприяло два фактори. По-перше, з 1956 р. СРСР почав надавати матеріальну допомогу Єгипту, Сирії та Алжиру. З Одеси, Миколаєва та Херсона туди направлялися транспорти, в тому числі зі зброєю. Арабські країни готувались до війни з Ізраїлем, якого підтримували США. Кораблі американського 6-го флоту постійно патрулювали у східному Середземномор’ї, слідкували за радянськими торговельними суднами, зашкоджували їх пересуванню. По-друге, з середини 1960-х на бойове патрулювання почали виходити американські атомні ракетноносці 16-ї ескадри підводних човнів (ВМБ Рота, Іспанія). Їх балістичні ракети “Поляріс А-2” могли уразити основні міста європейської частини Радянського Союзу. Все це спонукало військово-політичне керівництво СРСР шукати засоби протидії.

В середині 1960-х рр. командування ВМФ СРСР виробило нову морську стратегію. Вона повинна була проявлятися в несенні радянськими військовими кораблями постійної бойової служби з метою оперативно протидіяти виявленим загрозам як для Радянського Союзу так і для дружніх йому країн [6, с.332-346]. При цьому, на відміну від кораблів НАТО, бойові кораблі та допоміжні судна радянського флоту повинні були стати посланцями миру та дружби [5, с.17].

В вересні 1964 р. почалася бойова служба кораблів Чорноморського флоту. Тоді крейсер “Держинський” (проект 68бис) та великий ракетний корабель “Гневный” (проект 57бис) під командуванням контр-адмірала Г. Степанова на протязі місяця відпрацьовував пошук та слідкування за американським авіаносцем “Ф.Д. Рузвельт” та його обстріл з малих дистанцій [10, с.211].

Втім, наприкінці травня 1967 р. погіршилися відносини Ізраїлю та його арабських сусідів. Командування ВМФ СРСР значно посилює військово-морське угруповання в східному Середземномор’ї, яке на початку липня налічувало близько 30 бойових кораблів. Зі складу ЧФ – 17 надводних та 3 ДЕПЧ [1, с.3, 4,6,13; 2, с.15,19,22].

5 червня 1967 р. Ізраїль напав на Сирію, Єгипет, Йорданію та Ірак. Радянські моряки отримали наказ усма засобами протидіяти ВМС США з метою не дозволити американцям надати військову допомогу Ізраїлю. Радянські кораблі наблизились до американських авіаносців та взяли їх у приціли. Більше того, на крейсер “Слава” (колишній «Молотов», проекту 26бис) у відкритому морі погрузили 180-мм снаряди в ядерному оснащенні [11, с.67; 24, с.410-411]. Бойові плавці ЧЧФ зі складу 6-го морського розвідувального пункту, що знаходились на ДЕПЧ проекту 641, в свою чергу готувались підірвати нафтові термінали в Хайфі. Однак до цього не дійшло. Ізраїльська армія за 6 діб повністю розгромила збройні сили арабських країн. Маючи можливість наступати далі ізраїльтяни зупинились. Присутність радянського флоту біля узбережжя єврейської держави подіяло.

Намагаючись морально підтримати арабів 14 червня 1967 р. екіпажі авіації ЧЧФ перегнали на авіабазу Каїр західний 6 торпедоносців Ту-16Т. 20 червня 1967 р. в Олександрію зайшло 13 військових кораблів ЧЧФ під командуванням контр-адмірала Молодцова. В Єгипті він заявив, що радянські кораблі готові відбити будь яку агресію на арабські країни [4, с.30; 21, с.227].

Відразу ж після закінчення Шестиденної війни, з СРСР та Чехословаччини по морю та повітря стали доставляти зброю арабським країнам. Кораблі ЧЧФ отримали наказ охороняти транспорти зі зброєю. Їх захист здійснювався патрулюванням на двох напрямках від острова Кріт. Судна з цінним вантажем конвоювались 2-3 військовими кораблями [20, с.374].

14 липня 1967 р. всі військові кораблі ВМФ СРСР в Середземному морі були об’єднані в 5-ту оперативну ескадру. Її першим командиром став контр-адмірал Б.Петров. Ескадра отримала вільне право заходити у ВМБ Олександрія, де був побудований пункт базування ВМФ СРСР. Основу ескадри склали кораблі 30-ї дивізії ЧФ. Всі десантні кораблі та тральники також йшли з Чорноморського флоту. Загальна кількість ескадри перевищувала 80 вимпелів. Авіаційна підтримка здійснювалась ракетноносцями та розвідниками зі складу 88-ї морської ракетноносною дивізії ЧФ. З 1968 р. на аеродромах Каїр західний та Мерса-Мартрух почали базуватись морські розвідники Ту-16Р (90-та окрема далека розвідувальна ескадрилья) та протичовневі літаки Бе-12 зі складу 318-го протичовнового авіапункту ЧЧФ [10, с.212,256; 14, с.16; 25, с.164-165].

З січня 1968 р. і фактично по жовтень 1973 р. кораблі 5-ї оперативної ескадри здійснював бойові завдання під час так званої “війни на виснаження” – вели морську розвідку та прикривали узбережжя Єгипту та Сирії від ізраїльських атак. Діяльність військових кораблів ЧЧФ була ефективною – ізраїльтяни жодного разу не наважились атакувати арабське узбережжя через їх бойові порядки.

Одночасно кораблі ЧЧФ слідкували за силами ВМС США та НАТО. Маневрування на близьких дистанціях, що здійснювали натовські моряки загрожувало вільному судноплавству в Середземному моря. Завдяки мужності радянських моряків довгий час вдавалося уникати небезпечні ситуації. Однак 9 листопада 1970 р.

англійський авіаносець “Арк Ройял” на повній швидкості пішов на пересічення курсу радянського есмінця “Бедовый» (проект 56Э). Уникнути зіткнення не вдалося. Радянській корабель отримав суттєві пошкодження, втім зі стою не вийшов і продовжив виконання бойових завдань [22, с.173-1774].

Між тим, на початку 1972 р. погіршилися радянсько-єгипетські відносини. Військовий персонал СРСР залишив Єгипет. Кораблі 5-ї ескадри покинули Олександрію. Практично повністю повторився албанський варіант 10-ти річної давнини. На допомогу радянським морякам прийшла Сирія. Її уряд дозволив чорноморцям облаштувати пункт базування в порту Тартус [10, с.268].

6 жовтня 1973 р. почалася четверта арабо-ізраїльська війна. До 12 жовтня успіх був на боці арабських армій, однак потім ізраїльтяни перейшли у контр наступ. Президент Єгипту А. Саддат запросив військової допомоги у СРСР. По організованім повітряному та морському шляху в арабські країни йшла радянська зброя. Намагаючись припинити її ізраїльська авіація та флот завдали ударів по радянським кораблям. В сирійському порту Латакія 12 жовтня катерами був потоплений радянський транспорт “Луганськ”. Однак коли в атаку понеслися ізраїльські літаки тральник “Рулевой” (проект 266М) та десантний корабель “СДК-37” (проект 770Д) відкрили вогонь та збили штурмовик А-4 “Скайхок”. Більше подібне не повторювалось [19, с.201-203].

14 жовтня 1973 р. командування 5-ї ескадри (більше ніж 120 вимпелів) отримало наказ підготуватись до нанесенню ударів всіма засобами по кораблям американського флоту, що прямував в зону військових дій на підтримку Ізраїлю. 24 жовтня уряд СРСР попередив Ізраїль про “самі серйозні наслідки його агресії проти Єгипту та Сирії”. Командири двох ракетних ДЕПЧ ЧЧФ отримали наказ по команді нанести удари по містах Ізраїлю. Однак наступного дня війна закінчилась [24, с.414].

Боротися з наслідками війни також прийшлося радянським морякам. За проханням уряду Єгипту з 4 серпня по 14 жовтня 1974 р. група кораблів ЧЧФ (протицтовневий крейсер-вертолітоносець “Ленинград” (проект 1123), великий протицтовневий корабель “Скорый” (проект 61), танкер «Борис Чиликин») й Червонопрапорного Тихоокеанського флоту (морські тральники) успішно розминула Суецький канал. Вперше в історії радянського ВМФ було здійснено масове застосування вертольотів-тральників Ка-25 “ДБШЗ” [18, с.30].

Друга половина 1970-х рр. знаменувалась перемогою національно-визвольної боротьби ангольського народу за незалежність (листопад 1975 р.). Втім мир на ангольській землі не настав. В країні почалася довготривала громадянська війна. Опозиційні сили при підтримці військ Південно-Африканської Республіки розгорнули наступ на столицю країни – Луанду. В цих умовах, радянське керівництво приймає рішення надати Анголі необхідну допомогу. В листопаді 1976 р. група кораблів ЧЧФ прибула до Луанди з метою забезпечити вільний прохід радянських транспортів. З великого десантного корабля БДК-6 “Крымский комсомолец”

(проект 1171) був висаджений загін морської піхоти. Вони взяли під охорону 350 громадян СРСР, що перебували в ангольській столиці. Пізніше радянські кораблі забезпечили виконання операції “Карлота” – перевезення більш ніж 50 тисяч кубинських добровольців в Анголу. Постійну бойову службу біля берегів Анголи кораблі ЧЧФ несли до кінця 1979 р. [13, с.374].

В червні 1982 р. знов загострилась ситуація на Близькому Сході. 6 червня ізраїльська армія почала наступ в Лівані. Палестинські угруповання були розбиті, а сирійські війська зазнали суттєвих втрат. В таких умовах уряд Сирії звернувся до СРСР з проханням надати пряму військову допомогу. Серед вищого керівництва СРСР не було єдності щодо цього питання. Міністр оборони СРСР Д.Ф.Устінов запропонував направити до ліванського узбережжя 5-ту ескадру та демонстративно висадити десант [7, с.186].

Поки в Москві аналізували обстановку, морські десанти в Лівані двічі 3 й 29 вересня висадили ВМС США та Італії. Крім того військові кораблі НАТО встановили морську блокаду Лівану. Для Сирії виникла загроза повного розгрому її армії. Отримав інформацію про це командування ВМФ СРСР почало діяти рішуче. Маневрування кораблів Червонопрапорних Чорноморського та Північного флотів в східному Середземномор’ї спонукало натівські кораблі на початку 1983 р. відійти к острову Кріт [17, с.232-233].

Ліванська війна 1982–1984 р. стала останнім локальним конфліктом часів “холодної війни” в якому приймали участь моряки-чорноморці, а 25 грудня 1992 р. 5-та оперативна (Середземноморська) ескадра була розформована [19, с.519].

Висновки: Чорноморський Флот СРСР приймав активну участь щонайменше в шести локальних конфліктах часів “холодної війни”. При цьому, на відміну від інших радянських флотів чорноморці задіяли всі роди сил ВМФ. Військові кораблі ЧЧФ фактично чотири рази (в 1967, 1968–1972, 1973–1974, 1982–1984 рр.) врятували Сирію та Єгипет від остаточного розгрому з боку збройних сил Ізраїлю та агресії США. В арабо-ізраїльському протистоянні чорноморці здобули перемоги та зазнали втрат. Своєю незалежністю морякам-чорноморцям в повній мірі можуть завдячувати Куба та Ангола.

Втім головною задачею ЧЧФ в другій половині ХХ століття все ж таки стала бойова служба в Середземному морі. Саме присутність в цій акваторії міцного угруповання ВМФ СРСР, становим хребтом котрого були кораблі Червонопрапорних Чорноморського та Північного флотів слугувало надійним стримуючим фактором будь якої агресії проти СРСР та його союзників. 5-та оперативна (Середземноморська) ескадра стала еталоном бойової служби на всьому радянському ВМФ. Саме тому в 1986–1988 р. радянські кораблі в Перській затоці діяли набагато ефективніше ніж ВМС країн НАТО [9, с.478-483; 15, с.12].

Література

1. Бережной С. С. ВМФ СССР 1945-1995. Крейсера, эсминцы, большие противолодочные корабли // Морская коллекция. – 1995. - №1.
2. Бережной С.С. Сторозжевые корабли СССР и России 1945-2000 // Морская коллекция. – 2000. - № 6.

3. Боевые корабли мира 1991-1992. Справочник / Под ред. Ю. Апалькова. – М.: ПИО Анастасис, 1993.
4. Гордон Е., Ригмант В., Кудрявцев В., Сovenko А. Легендарный Плу-16 // *Авиация и время*. – 2001. - № 2.
5. Горшков С.Т. Военно-морские флоты в войнах в мирное время // *Морской сборник*. – 1972. - № 12.
6. Горшков С.Т. Морская мощь государства. – М.: Воениздат, 1976.
7. Гриневский О. Сценарий для третьей мировой войны. – М.: Олма-пресс, 2002.
8. Дрововоз И. Большой флот Страны Советов. – Минск; Харвест, 2003.
9. Золотарёв В.А. Как создавалась военно-морская мощь Советского Союза. Книга 2. – М.: АСПИ, 2004.
10. Капитанец И.М. Битва за мировой океан. – М.: Вече, 2002.
11. Коммерсант-Власть. – 2002. – 16 апреля.
12. Кохран П., Аркин У., Норрис Р., Эндс Дж. Ядерное вооружение СССР: Пер. с англ. – М.: ИздАПИ, 1993.
13. Лавренев С.Я., Попов И.М. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах. – М.: АСПИ, 2003.
14. Мартыненко В., Сальников А. Самолёт-амфибия Бе-12 // *Авиация и время*. – 1997. - № 3.
15. Некоторые итоги и выводы по военным действиям ВМС в зоне Персидского залива // *Морской сборник*. – 1991. - № 5.
16. Павлов А. С. Боевые корабли СССР и России 1945-1995. – Якутск, 1994.
17. Поспелов А.С. Израильско-Сирийский конфликт 1982 г. и позиция великих держав // *Материалы IX ежегодной международной, междисциплинарной по иудаике*. – М., 2002.
18. Роман В. Ка-25 – «длинная рука» адмирала Горшкова // *Авиация и время*. – 1996. - № 6.
19. Россия (СССР) в локальных войнах и военных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В.А. Золотарёва. – М.: Кучково поле, 2000.
20. Сажин В. П., Челомбитко Л. В. Відбудова та розвиток Чорноморського флоту у повоєнний період 1946-1991 рр. // *Сторінки історії флоту України. Збірник статей, нарисів, спогадів / Під ред. В. Т. Безкороваїного*. – Севастополь, 1996.
21. Черчилль Р., Черчилль У. Шестидневная война. – Иерусалим: Алия 1990.
22. Ципоруха М.И. За жизнь корабля. – М. ДОСААФ СССР, 1989.
23. Широкоград А.Б. Оружие отечественного флота 1945-2000. – Минск; Харвест, 2001.
24. Широкоград А.Б. Флот, который уничтожил Хрущёв. – М.: АСПИ, 2004.
25. Якубович Н., Артемьев А. Пуповев Плу-16. – М.: АСПИ, 2000.

References

1. Bereznoy S.S. *VMF SSSR 1945-1995. Kreisera, esminzy, bolshe protivolodochnie korabli* // *Morskaya kolleksiya*. – 1995. - № 1.
2. Bereznoy S.S. *Storozevie korabli SSSR I Rossii* // *Morskaya kolleksiya*. – 2000. - № 6.
3. *Boevie korabli mira 1991-1992. Spravochnik / Pod red. Y. Apalkova*. – М.: ПИО Анастасис, 1993.
4. Gordon E., Rigmant V., Kudryavzev V., Sovenko A. *Legendarniy Plu-16 // Aviazija i vremya*. – 2001. - № 2.
5. Gorskov S.G. *Voенno-morskije floti v vojnfi v mirnoe vremya // Morskoy sbornik*. – 1972. - № 12.
6. Gorskov S.G. *Morskaya mosh gosudarstva*. – М.: Voениzdat, 1976.
7. Grinevskiy O. *Szenariy dla tretiy mirovoy voini*. – М.: Olma-press, 2002.
8. Drogovoz I. *Bolshoy flot Strani Sovetov*. – Мinsk; Charvest, 2003.
9. Zolotaryov V.A. *Kak sozdavalas voенno-morskaya msh Sovetskogo Soyuza. Kniga 2*. – М.: АСПИ, 2004.
10. Kapitanetz I.M. *Bitva za mirovoy okean*. – М.: Vechе, 2002.
11. *Kommersant-Vlast*. – 2002. – 16 aprеlа.
12. Kohran P., Arkin U., Norris R., End Dz. *Yadernoe oruzie SSSR: Per. S angl.* – М.: IzdАПИ, 1993.
13. Lavrenev S.Ya., Popov I.m. *Sovetskij Sojyz v lokalnih voynih I konfliktah*. – М.: АСПИ, 2003.
14. Martynenko V., Salsnikov A. *Samolot-amfibia Be-12 // Aviazija i vremya*. – 1997. - № 3.
15. *Nekotorie itogi I vivodi po voennim deistviyam VMS v zone Persidskogo zaliva // Morskoy sbornik*. – 1991. - № 5.
16. Pavlov A.S. *Boevie korabli SSSR I Rossii 1945-1995*. – Yakutsk, 1994.
17. Pospelov A.S. *Izraiskyo-siriiskiy konflikt 1982 g. I pozicia velikih derzav // Materiali IX ezegodnoy mezunarodnoy konferenzii po iudaike*. – М., 2002.
18. Poman V. *Ka-25 – «dlinnaja ruka» admiralа Gorskova // Aviazija i vremya*. – 1996. - № 6.
19. *Rossia (SSSR) v lokalnih voynah I voennih konfliktah vtoroi polovini XX veka / pod red. V.A. Zolotaryova*. – М.: Kuchkovo pole, 2000.
20. Sazin V.P. *Cholombitco L.V / Vidbudova ta rozvitok Chornomorskogo flout u povoenний period 1946-1991 rr. // Storingi istorii flout Ukraini. Zbirnik statey, narisiv, spogadiv / Pid red. V.G. Bezkorovainogo*. – Sevastopol, 1996.
21. Cherchil R., Charchil U. *Shestidnevnaia voina*. – Ierusalim: Aliya, 1990.
22. *Shirokorad A.B. Oruzie otchestvennogo flota 1945-2000*. – Minsk; Charvest, 2001.
23. *Shirokorad A.B. Flot, kotoryi unictozil Chrushev*. – М.: АСПИ, 2004.
24. *Ziporucha M.I. Za zizn korabla*. – М. ДОСААФ, 1989.
25. *Yakubovich N., Artemiev A. Pupolev Plu-16*. – М.: АСПИ, 2000.

Pospelov A.S.,

Ph.D., Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), Associate Professor of the department modern history of Odessa I.I. Mechnicov National University, Associate Professor of the department navigation and the navigator arms Institute of Naval Forces of Ukraine National University "Odessa Maritime Academy", andreas.pospelov@gmail.com

Ukraine, Odessa

PARTICIPATION OF THE BLACK SEA NAVY FLOT OF THE SOVIET UNION IN MILITARY CONFLICTS OF THE "COLD WAR" (1946–1991)

The article shows the aspects of the use of warships, aviation and coastal parts of the Black Sea Navy Fleet of the USSR in the zones of local conflicts of the Cold War. Examples of actions of the Black Sea Fleet during the Caribbean crisis of 1962, the Arab-Israeli wars 1967, 1973 and 1982, etc. are given.

Key words: Black Sea Navy Fleet, local conflict, "cold war", warship, rocket carrier.

УДК 94 : 327 : 005.412 (493+44+431+410.1) «1866»

Сарнацький О.П.,*професор, д.і.н., професор кафедри міжнародних економічних відносин
Запорізького національного технічного університету,***Виновець О.В.,***студент гр. ГФ-215 Запорізького національного технічного університету,**Україна, м. Запоріжжя*

БЕЛЬГІЙСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ФРАНЦІЇ, ПРУССІЇ ТА АНГЛІЇ, НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ПРУССЬКО-ДАТСЬКОЇ ВІЙНИ 1864 Р. І АВСТРО-ПРУССЬКОЇ ВІЙНИ 1866 Р.

У статті висвітлюється загарбницька зовнішня політика Франції та Пруссії стосовно бельгійської території напередодні та під час прусько-датської війни 1864 р. і австро-пруської війни 1866 р., тобто на початку процесу об'єднання Німеччини в єдину державу, ініціатором якого виступив пруський канцлер Отто фон Бісмарк. Показана також і зовнішня політика Великобританії, яка вважала ворожий напад на Бельгію генеральною репетицією вторгнення на британські острови і прямою загрозою для себе. Це викликало відповідну реакцію Англії в так званому бельгійському питанні, яка негативно вплинула на її традиційні континентальні інтереси.

Ключові слова: пруський канцлер Отто фон Бісмарк, бельгійське питання, прусько-датська війна 1864 р., австро-пруська війна 1866 р., зовнішня політика Пруссії, зовнішня політика Франції, зовнішня політика Англії.

Постановка проблеми. Зовнішня політика переважної більшості європейських країн щодо сучасних подій на цьому ж континенті характеризується більш менш стабільними поглядами на те, що відбувається. Сучасні тенденції економічного і соціально-політичного розвитку свідчать, що єдність усіх країн в межах ЄС є разом з тим досить нестабільною і хиткою. А все це у свою чергу є надзвичайно важливою проблемою глобального майбутнього всього світу. Той факт, що одні регіони світу відносяться до числа багатих із старіючим населенням, а інші регіони залишаються бідними, політично нестабільними з молодим та зростаючим населенням, здійснює і буде здійснювати значний вплив на подальшу долю Старого Світу.

В сучасній Європі деякі з багатих із старіючим населенням країн демонструють певні дезінтеграційні тенденції щодо європейської та навіть національної єдності. В першу чергу це недавні заявки керівництв Греції, Італії, Іспанії та Португалії стосовно їх бажань знову повернутися до своїх колишніх грошових одиниць і вийти із зони євро як спільної валюти ЄС, диференціальні процеси в Бельгії, які було призупинено лише на певний час, але не вирішені остаточно, а також британський вихід. Останні події в Каталонії (Іспанія), референдуми про правовий статус автономій в окремих північних землях Італії свідчать про те, що не все так добре в спільному європейському будинку. Коріння цих явищ були закладені ще у XVI-XIX ст., коли були здійснені окремі помилки під час процесів утворення національних держав у Європі.

Вивчення ролі бельгійського питання у французькій, пруській та британській зовнішній політиці 1860-х рр. допомагає відтворити цілісну картину зовнішньо-політичного курсу, які ці три країни здійснювали на

теренах Європи в цей період. А це у свою чергу повинно сприяти показу цілісної картини європейської політики останньої третини XIX ст. Франція була могутньою європейською державою. До середини 60-х років XIX ст. вона вважалася найсильнішою країною континенту у воєнному плані. Пруссія ж, здійснюючи об'єднувчий процес німецьких земель навколо себе, вже тоді показала європейським країнам свою можливість до загарбання. Великобританія на той час відігравала ведучу роль у світовій та європейській історії, була ведучою і найвпливовішою світовою й європейською державою.

Тому висвітлення європейського напрямку в зовнішній політиці Франції, Пруссії та Великобританії на початку останньої третини XIX ст. щодо бельгійського питання, враховуючи деякі перші прояви дезінтеграційних тенденцій в ЄС умовах сьогодення, видається в достатньо мірою актуальним.

Стан наукової розробки теми певною мірою є умовним, оскільки аналіз наукової розробки окресленої теми розглядається головним чином через публікації та роботи науковців країн СНД та окремих західних дослідників.

Дослідження, в яких містяться деякі факти з проблеми, умовно можна розподілити на чотири групи. До першої групи відносяться роботи, які присвячені аналізу європейського міжнародного життя другої половини XIX ст. Зокрема, це монографії радянських та окремих західних дослідників Ф. Ротштейна [1], Л. Роотса [2], Є. Тарле [3], Л. Нарочницької [4], А. Манфреда [5], А. Єрусалимського [6], Л. Шнеєрсона [7], В. Ревуненкова [8], М. Міско [9], Д. Тейлора [10] та В. Мосса [11]. Другу групу складають колективні узагальнюючі публікації відомих радянських дослідників, що містять у собі історію окремих країн і світової дипломатії [12-16]. До третьої групи належать

роботи, в яких вміщено аналіз тогочасної французької, британської та німецької зовнішніх політик в Європі. Це як колективні праці західних науковців [17], так і роботи окремих радянських дослідників [18, 19]. До четвертої групи входить одне з останніх сучасних досліджень вітчизняних науковців, які займаються подібною тематикою [20].

Незважаючи на те, що європейська зовнішня політика Англії, Франції та Пруссії другої половини XIX ст. активно досліджувалася і досліджується, але й на сьогодні в науці існують різноманітні точки зору та погляди на зовнішньополітичний курс, який здійснювали ці країни в Європі в 60-х рр. XIX ст. Залишаються недостатньо вивченими регіональна специфіка цього курсу та комплекс факторів, який впливав на його здійснення. Поряд з тим, в історіографії не існує робіт, які були б безпосередньо присвячені систематизації й аналізу ролі бельгійського фактору в зовнішній політиці Франції, Пруссії та Англії на початку останньої третини XIX ст. Цей аспект у цілому розглядався опосередковано.

Мета статті. В цій розвідці автори поставили собі за мету узагальнити те, що вже досліджено й показати роль бельгійського питання у зовнішній політиці цих трьох країн Європи напередодні та під час пруссько-датської війни 1864 р. і австро-пруської війни 1866 р., тобто на початку процесу об'єднання Німеччини в єдину державу, ініціатором якого виступив пруський канцлер Отто фон Бісмарк.

Виклад основного матеріалу. Бельгійське питання полягало у тому, що територія Бельгії та прилеглих до неї рейнських земель мала надзвичайно важливе значення для Англії, передусім через свою близькість до Британських островів. Велика Британія вважала ворожий напад на Бельгію генеральною репетицією вторгнення на ці острови та прямою загрозою для себе.

Французький імператор Наполеон I не даремно називав бельгійське місто Антверпен "пістолетом, спрямованим в англійські груди" [3, с.111]. Саме тому Англія взяла активну участь у створенні незалежної Бельгії та згідно з умовами Лондонського договору 1839 р. стала однією з держав-гарантів її незалежності, територіальної цілісності та нейтралітету. Згідно з цією угодою офіційний Лондон зобов'язався захищати Бельгію від агресії всіма можливими засобами [20, с.219].

На початку 60-х років XIX ст. Лондонський договір продовжував бути в силі. У будь-яку мить він міг закликати Англію до дій, зокрема воєнних, на користь Бельгії. Напад на Бельгію міг відбутися або з Північного моря, або з території сусідніх їй держав, а саме Франції, Пруссії, Нідерландів і Люксембурга. Але в Північному морі, як і в інших морях, панував англійський флот, тобто напад з цього боку був практично неможливий. Франція та Пруссія були подібно до Великої Британії учасниками Лондонського договору 1839 р. Нідерланди були дружньою для Великої Британії державою. Люксембург фактично був частиною Нідерландів, бо перебував з цієї країною в особистій унії. Таке становище зберігалося до середини XIX ст. [20, с.219].

Проте вже на початку 60-х років XIX ст. міжнародна ситуація з точки зору безпеки для Бельгії погіршилася. По-перше, це сталося через прихід до влади у Франції Наполеона III. Під час його правління, тобто в 1852–1870 рр., Франція була другою по значимості після Англії державою світу, а в Європі в 60–70-х рр. XIX ст. вона відіграла панівну роль. Це почалося в цілому після Паризького конгресу, що підвів підсумки так званої Кримської війни (компанії) у другій половині 50-х рр. цього ж століття. Станом на початок 60-х рр. XIX ст. французький імператор встиг неодноразово продемонструвати агресивний, реваншистський та експансіоністський характер своєї зовнішньої політики. Так, Наполеон III відкрито оголошував своєю головною метою в Європі повернення Франції могутності часів Наполеона I. Він виступав за скасування домовленостей Віденського конгресу 1814–1815 років, тобто проти існуючої на той час системи європейських міжнародних відносин. Зокрема, Наполеон III хотів розширити кордони Франції на схід за рахунок Бельгії, Люксембургу та пруських земель, розташованих на Рейні. Отже, його плани містили в собі пряму загрозу англійським інтересам [14, с.334-358].

По-друге, міжнародна ситуація у 60-х роках XIX ст. ускладнювалася тим, що Пруссія почала здійснювати об'єднання Німеччини під своєю егідою. Наявність такого сусіда як Наполеон III робило неминучим франко-пруський конфлікт. Перешкодити посиленню Пруссії, розгрому Австрії та об'єднанні Німеччини навколо Пруського королівства було для французького імператора необхідною, що були продиктовані міркуваннями національної безпеки. О. фон Бісмарк усвідомлював, що потрібно піти навіть на великі жертви, лише б купити нейтралітет Наполеона III. А це могло створити потенційну загрозу для Бельгії та прилеглих до неї територій, бо вони знаходилися саме між двома цими державами. В таких умовах Англія заради захисту своїх інтересів в Бельгії та прилеглих до неї землях, мала бути зацікавлена в тому, щоб франко-пруського конфлікту не сталося.

Аналіз європейської політики Великої Британії 1863–1871 рр. свідчить про те, що Англія дійсно намагалася не допустити такого конфлікту, причому саме через бельгійське питання. Так, він значно вплинув на позицію офіційного Лондона під час датсько-німецького конфлікту 1863–1864 років. Тодішній англійський уряд на чолі з лордом Пальмерстоном активно намагався його не допустити. Проте через можливу небезпеку для Бельгії з боку Франції відмовився від співпраці з останньою в справі допомоги Данії [20, с.219].

У грудні 1863 р. пруському уряду було повідомлено, що "Велика Британія не збирається брати участь у війні на боці Данії; не в інтересах Великої Британії допустити участь Франції у війні на боці Данії; Велика Британія побоюється війни Франції проти Пруссії, тому що в цьому випадку англійські інтереси в Бельгії та на Рейні опиняться під загрозою. Велика Британія цінує власні інтереси вище, ніж датське престолонаслідування та герцогства" [2, с.115]. Про можливість війни Франції на боці Данії проти Пруссії та загрозу на Рейні, яка виходила з такої війни, прем'єр-міністр Великої Британії

згадає у своїх листах до королеви Вікторії від 8 січня та 22 лютого 1864 року. У них можна побачити велику стурбованість лорда Пальмерстона з цього приводу [20, с.219].

Фактор, що був пов'язаний з Бельгією, значно вплинув на розбіжності, які існували всередині англійського керівництва під час датсько-німецького конфлікту з приводу ступеня втручання Англії в останній. Зокрема, він не дозволив згуртуватися в уряді прихильникам дій на користь Данії. Так, серед контраргументів, які лорд Пальмерстон привів з приводу пропозиції голови зовнішньополітичного відомства Англії лорда Рассела від 13 лютого 1864 року про спільні англо-французькі дії у випадку можливої відмови Пруссії від англо-французького посередництва в датсько-німецькому конфлікті, був такий, що не в інтересах Великої Британії пропонувати Франції напасти на рейнські землі Пруссії. Захоплення Францією цієї території створить загрозу для Бельгії" [20, с.219-220]. Королева Вікторія тоді прореагувала на пропозицію лорда Рассела подібним же чином. 15 лютого вона оголосила йому, "що ніколи не санкціонує заходи, які змогли б переконати Францію взяти участь у нападі на Німеччину та реалізувати свої агресивні плани на Рейні"[20, с.220].

Англо-французький союз міг врятувати Данію від поразки в датсько-німецькій війні. Але уряд Пальмерстона вирішив, що присутність Франції на Рейні, тобто в Бельгії – це занадто велика ціна порятунку Данії. Як наслідок, Велика Британія не врятувала Данію від важкої поразки, що нанесло значну шкоду не тільки датським, але й англійським інтересам [Див.:15, с.456-457].

Наступила осінь 1865 р. Французький двір знаходився на морському курорті Біарріц на півдні Франції. Бісмарк відправився туди. Він знав, об найбільш важливі дипломатичні угоди досягаються не обміном нот, а особистими побаченнями і усними переговорами. Прибув до Біарріц, О. фон Бісмарк розіграв роль щирої ділової людини, яка не вдається до вилянь і вивертів, а прямо говорить про суть справи і пропонує чесний торг: послугу за послугу. Він дав зрозуміти Наполеонові, що Пруссія в нагороду за нейтралітет Франції нічого не матиме проти включення Люксембурга до складу Французької імперії. Але імператор недбало відхилив Люксембург, давши зрозуміти, що такими дрібницями від Пруссії Франція не буде задоволена. На спроби О. фон Бісмарка витягнути у співбесідника визнання, що ж, власне, йому завгодно, Наполеон III ясно натякнув на Бельгію [15, с.461]. Іншими словами, за можливість своєї перемоги над Австрією Пруссія повинна була зобов'язатися не чинити опір приєднанню Бельгійського королівства до Французької імперії. Погодитися на це для О. фон Бісмарка означало допустити таке посилення Франції, що вся західно-рейнська Пруссія опинилася б під прямою і постійною загрозою. Відмовити Наполеонові III означало зважитися вести в найближчому майбутньому війну на два фронти: з Францією і Австрією.

О. фон Бісмарк ніяк не відповів, і це опинилося для нього несподівано дуже легко: Наполеон III теж не

наполягав на Бельгії і перестав про неї говорити. Всі подальші бесіди переконали О. фон Бісмарка, що неспроста імператор раптом замовк про Бельгію. Наполеон III хотів почекати, коли почнеться війна Пруссії з Австрією. Ця війна між двома першокласними воєнними державами не може не бути довгою, кровопролитною, руйнівною, що виснажує сили обох держав, – незалежно від того, хто залишиться переможцем. А коли пруська армія зав'язне в цій війні, тоді Наполеон III присуне зовсім свіжу величезну французьку армію до Рейну і отримає – можливо, навіть без жодного воєнного зіткнення – все, що йому заманеться: і Бельгію, і Люксембург, і рейнські землі. О. фон Бісмарк ясно побачив, що угоди йому не добитися, і відкланявся. Наполеон III ласкаво попрощався з своїм гостем [15, с.461-462].

Невдовзі після цього відбулася вторинна поїздка О. фон Бісмарка до Біарріц. Думка обдурити Францію зріла у О. фон Бісмарка поступово і вже давно, але здійснилася саме у цю поїздку. Йому довелося переконувати французького імператора в тому, що Австрія, відкинувши розумну і справедливу пропозицію Наполеона III поступитися Венецією Італії, довела, проте, що ні з чим і ні з ким не бажає рахуватися. О. фон Бісмарк прагнув вселити Наполеонові III, що за всіх умов війна буде для Пруссії украй важкою. Австрія, за його відомостями, має намір висунути на півдні проти Італії лише слабкий заслін. Отже, вся австрійська армія битиметься на півночі, проти Пруссії. Дуже тепло говорив О. фон Бісмарк і про свою мрію міцними дружніми узами пов'язати Пруссію з Францією [15, с.463].

Побачення в Біарріц кінчилося тим, що після декількох довгих бесід О. фон Бісмарк виїхав, отримавши крупну дипломатичну перемогу. В даному випадку всі його зусилля були направлені на те, щоб заспокоїти Наполеона III, вселивши йому повну упевненість, що виступ Італії аніскільки не полегшить війну для Пруссії і австро-пруська війна буде затьмяною, а значить, виснажливою для Пруссії. При цьому Наполеонові III буде можливо в слушний момент, стоячи з армією на Рейні, пред'явити Пруссії які завгодно вимоги. Таким чином, шлях до війни Пруссії з Австрією був вільний [Див.:15, с.463-464].

Стурбованість англійського керівництва через бельгійський фактор спостерігається також напередодні та під час австро-пруської війни 1866 р. Матеріали зовнішньополітичного відомства Англії свідчать, що британський уряд на той час продовжував недовіряти Франції через її плани анексії, зокрема на лівому березі Рейну" [Див.:4, с.104]. Так, 11 квітня 1866 р. голова цього відомства лорд Кларендон у листі до англійського посла у Франції лорда Коулі, кажучи про перспективи можливої австро-пруської війни, висловив побоювання за Бельгію через загрозу для неї з боку Франції. У зв'язку з цим лорд Кларендон вказував, що нашою великою турботою повинна бути турбота про Бельгію, і наші ресурси усіх видів повинні бути використані по-господарськи для виконання наших договірних зобов'язань щодо цієї країни. Лорд Рассел дуже наполягав, щоб я переказав вам це і просив, щоб ви не втрачали жодної можливості, щоб дати зрозуміти це

французькому імператору. Він, можливо, визнає нашу позицію і не спробує поставити нас у складну ситуацію своїм втручанням [20, с.220].

Пообоювання тодішнього англійського уряду на чолі з лордом Расселом посилювалися після публічної заяви французького імператора від 6 травня 1866 р. про те, що він ненавидить Віденські трактати 1815 року [10, с.194]. Так, бельгійське питання в цей день окремо обговорювалося під час бесіди між королевою Вікторією та лордом Кларендоном про перспективи можливої австро-пруської війни. Вони разом прийшли до думки, що Англія зобов'язана захистити Бельгію у випадку нападу на неї [20, с.220].

Тривога Великої Британії про безпеку Бельгії та прилеглих до неї територій була виправданою. Саме тоді Наполеон III таємно запропонував пруському уряду союз проти Австрії. Умови цього союзу були наступні: Пруссія отримує повну свободу дій у Німеччині в обмін на поступку Франції німецьких земель між ріками Мозелем і Рейном (без Кобленца і Майнца), тобто безпосередньо територію Пфальца, Ольденбурга, частину Рейнської провінції Пруссії. Але Пруссія відмовилась від цього проекту [1, с.95]. Крім того, з земель на лівому березі Рейну Франція хотіла створити буферну державу під своїм протекторатом. Про це згадується в австро-французькій секретній угоді від 12 червня 1866 р. [10, с.195].

Про те, що бельгійське питання було одним з найважливіших питань англійської європейської політики на той час, свідчить і те, що 28 червня, під час бесіди королеви з новим прем'єр-міністром Дербі, бельгійське питання обговорювалося окремо. Лорд Дербі запевнив королеву, що його уряд налаштований у цьому питанні так само рішуче, як і попередній уряд, і також вважає, що цілісність Бельгії повинна бути збережена та захищена" [20, с.220]. А 4 липня новий голова закордонного відомства Стенлі мав бесіду зі своїм попередником на цьому посту лордом Кларендоном з приводу подій австро-пруської війни. Обидва урядовця погодилися з тим, що небезпека для Бельгії на той час зберігалася [20, с.220].

Варто відзначити, що особисто бельгійський уряд постійно намагався нагадувати Великій Британії про її зобов'язання перед Бельгією за Лондонським договором 1839 р. Як пише граф Стенлі в листі до посла лорда Коулі від 20 липня 1866 р., бельгійський посол у цей день висловив йому своє хвилювання з приводу можливої загрози для своєї країни. Він переконував, зокрема, графа Стенлі в необхідності підтвердження старих або прийняття нових гарантій безпеки Бельгії. Бельгійський дипломат підкреслював, що хоча ніякий інший договір не може підсилити зобов'язання, ніж ті, які були взяті країнами в 1839 році, бельгійський уряд схвильований заявою однієї важливої персони, не пов'язаної з англійським урядом, про те, що Велика Британія залишиться осторонь, якщо на Бельгію буде скоєно напад. Стенлі у відповідь погодився з тим, що існуючі гарантії по Бельгії не можуть бути посилені новим договором. Бельгійський посол запитав, чи Англія дасть знати Наполеону III, що напад на Бельгію призведе до розриву Великої Британії Англії з

Францією, на що Стенлі відповів, що лорд Кларендон вже давав таке запевнення, і що погляди нинішнього та минулого урядів з цього пункту є ідентичними" [20, с.220].

Пасивна політика Англії під час австро-пруської війни значною мірою сприяла перемозі Пруссії. Це призвело до того, що існуючому в Центральній Європі балансу сил, а разом з тим Віденській системі міжнародних відносин, у цілому було нанесено значного удару [1, с.181-183]. Бельгійський фактор знову завадив Англії втрутитися в конфлікт та захистити свої традиційні континентальні інтереси.

26 липня 1866 р. в місті Нікольсбурзі було підписано перемир'я: Австрія погодилася на ті помірні вимоги, які пред'явив О. фон Бісмарк. Коли Італія спробувала протестувати проти такої поведінки союзника, О. фон Бісмарк нагадав, що Венецію італійці все-таки отримали. Якщо ж їм завгодно домагатися ще інших територій, то ніхто їм не заважає продовжувати воювати з Австрією один на один. Віктор Еммануїл поспішив відхилити цю «дружню» пораду [15, с.466].

Так закінчилася друга війна, підготовлена дипломатією Бісмарка для наміченої ним основної мети: об'єднання німецьких держав навколо Пруссії [15, с. 466]. Найбільш важкою і складною для О. фон Бісмарка справою після такого швидкого завершення війни з Австрією стало все-таки встановлення нових відносин з імператором французів. Що після битви при Садовій ці відносини зовсім не могли бути схожими на колишні, це не підлягало сумніву ні для пруського міністра, ні для Наполеона III [16, с.551].

Швидке закінчення австро-пруської війни зняло бельгійське питання з порядку денного, але не надовго. Вже на самому початку серпня 1866 р. Воно знову виникло у міжнародних відносинах в Європі. Причиною цього стала вимога Францією територіальної компенсації від Пруссії у зв'язку з значним посиленням останньої внаслідок війни, і цю вимогу було висунуто 5 серпня. Імператор Франції Наполеон III вимагав від Пруссії повернення Франції кордонів 1814 р., тобто тих німецьких земель, які були розташовані на Рейні [4, с.134].

Висновки. Таким чином, якщо перша війна проти Данії (1864 р.) з логічною неминучістю викликала другу війну проти Австрії (1866 р.), яка, природно повинна була спричинити за собою в наступному і третю війну – тепер уже проти Франції (1870–1871 рр.). Війна Пруссії проти Франції так чи інакше обов'язково повинна була зачепити так зване бельгійське питання і не тільки. Тому висвітлення європейського напрямку в зовнішній політиці Франції, Пруссії та Великобританії напередодні та під час прусько-датської війни 1864 рр. і австро-пруської війни 1866 р. щодо бельгійського питання та інших моментів цього періоду, враховуючи деякі перші прояви дезінтеграційних тенденцій в ЄС умовах сьогодення, вимагає свого подальшого вивчення.

Література

1. *Ротштейн Ф.А. Из истории прусско-германской империи / Ротштейн Ф.А. – М. – А., 1948.*
2. *Роотс Л. Шлезвиг-голландский вопрос и политика европейских держав в 1863-1864 гг. / Роотс Л. – Таллин, 1957.*
3. *Шарле Е.В. Наполеон / Шарле Е.В. – Минск, 1993.*

4. Нарочницкая Л.М. Россия и войны Пруссии в 60-х гг. XIX в. за объединение Германии "сверху" / Нарочницкая Л.М. – М., 1960.
5. Манфред А.З. Очерки истории Франции XVIII - XIX вв. / Манфред А.З. – М., 1961.
6. Ерусалимский А.С. Бисмарк, Дипломатия и милитаризм / Ерусалимский А.С. – М., 1968.
7. Шнейерсон Л.М. В преддверии франко-прусской войны. Франко-германский конфликт из-за Люксембурга в 1867 г. / Шнейерсон Л.М. – Минск, 1969.
8. Ревуненков В.Г. Польское восстание 1863 года и европейская дипломатия / Ревуненков В. Г. – А., 1957.
9. Миско М. В. Польское восстание 1863 г. – М., 1962.
10. Пэйлор А. Д. Борьба за господство в Европе. 1848-1918 / Пер. с англ. А.О. Зеленской и Д.З. Куниной / Пэйлор А.Д. – М., 1958.
11. Mosse W. The European powers and German question 1848-1871 / Mosse W. – Cambridge, 1958.
12. История дипломатии. – III.1. – М., 1959.
13. Всемирная история: В 10-и т. – III. VI. – М., 1959.
14. История Франции / Отв. ред. А.З. Манфред. В 3-х т. – М., 1973.
15. Всеобщая история дипломатии. – М., 2009.
16. История дипломатии: [сб.] / сост. А. Лахтионов. – М., 2009.
17. The Cambridge history of British foreign policy 1783-1919 / Ed. by sir A. Ward and G. Gooch. Vol. 1-3. – Cambridge, 1923.
18. Сергеев В.В. Англия и объединение Германии. 1848-1871 гг. / Сергеев В.В. – А., 1986.
19. Пражский договор 23 августа 1866 года // Ротштейн Ф.А. Из истории прусско-германской империи. – М. – А., 1948.
20. Черевик К. А. Бельгийский фактор в европейской политике Великой Британии: 1863-1871 годы / К.А. Черевик // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2007. – Вип.13. – С. 218-225.

References

1. Rotshtejn F.A. Iz istorii prussko-germanskoj imperii / Rotshtejn F.A. – М. – Л., 1948.
2. Roots L. SHlezvig-golshtinskij vopros i politika evropejskij derzhav v 1863-1864 gg. / Roots L. – Tallin, 1957.
3. Tarle E. V. Napoleon / Tarle E.V. – Minsk, 1993.
4. Narochnickaya L.I. Rossiya i vojny Prussii v 60-h gg. XIX v. za ob'edinenie Germanii "sverhu" / Narochnickaya L.I. – М., 1960.
5. Manfred A.Z. Ocherki istorii Francii XVIII - XIX vv. / Manfred A.Z. – М., 1961.
6. Erusalimskij A.S. Bismark, Diplomatija i militarizm / Erusalimskij A.S. – М., 1968.
7. Shneerson L.M. V predverii franko-prusskoj vojny. Franko-germanskij konflikt iz-za Lyuksemburga v 1867 g. / Shneerson L.M. – Minsk, 1969.
8. Revunenkov V.G. Pol'skoe vosstanie 1863 goda i evropejskaya diplomatija / Revunenkov V. G. – Л., 1957.
9. Misko M.V. Pol'skoe vosstanie 1863 g. – М., 1962.
10. Tehlor A.D. Bor'ba za gospodstvo v Evrope. 1848-1918 / Per. s angl. A.O. Zelenskoj i D.Z. Kuninoj / Tehlor A.D. – М., 1958.
11. Mosse W. The European powers and German question 1848-1871 / Mosse W. – Cambridge, 1958.
12. Istoriya diplomatii. – T.1. – М., 1959.
13. Vsemirnaya istoriya: V 10-i t. – T. VI. – М., 1959.
14. Istoriya Francii / Отв. ред. А.З. Манфред. V 3-h t. – М., 1973.
15. Vseobshchaya istoriya diplomatii. – М., 2009.
16. Istoriya diplomatii: [sb.] / sost. A. Lakhtionov. – М., 2009.
17. The Cambridge history of British foreign policy 1783-1919 / Ed. by sir A. Ward and G. Gooch. Vol. 1-3. – Cambridge, 1923.
18. Sergeev V.V. Angliya i ob'edinenie Germanii. 1848-1871 gg. / Sergeev V.V. – Л., 1986.
19. Prazhskij dogovor 23 avgusta 1866 goda // Rotshtejn F.A. Iz istorii prussko-germanskoj imperii. – М. – Л., 1948.
20. Cherevyk K. A. Bel'hiys'kyy faktor v yevropeys'kij politytsi Velykoyi Brytaniyi: 1863-1871 roky / K.A. Cherevyk // Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. – К., 2007. – Vyp.13. – S. 218-225.

Sarnatskiy A.P.,

Professor, Doctor of historical Sciences, Professor of International Economic Relations Department of Zaporizhzhya National Technical University,

Vinovets O.V.,

Student of gr. GF-215 of Zaporizhzhya National Technical University,

Ukraine, Zaporizhzhya

THE BELGIAN QUESTION IN THE FOREIGN POLICY OF FRANCE, PRUSSIA AND ENGLAND ON THE EVE AND DURING THE PRUSSIAN-DANISH WAR OF 1864 AND THE AUSTRO-PRUSSIAN WAR OF 1866

The article covers the aggressive foreign policy of France and Prussia towards the Belgian territory before and during the Prussian-Danish War of 1864 and the Austro-Prussian War of 1866, that is, at the beginning of the process of unification of Germany into a single state initiated by the Prussian Chancellor Otto von Bismarck. Foreign policy of the Great Britain, which considered the hostile attack on Belgium as a genuine try-out of the invasion on the British islands and a direct threat to itself, has been also disclosed in the article. Such developments caused the corresponding reaction of England in the so-called Belgian issue, which negatively affected its traditional continental interests.

Key words: Prussian Chancellor Otto von Bismarck, Belgian Petition, Prussian-Danish War of 1864, Austro-Prussian War of 1866, foreign policy of Prussia, foreign policy of France, foreign policy of England.

УДК: 94(081) (477) «16.451.58»

Сахновський О.Є.,

*к.і.н., завідувач кафедри методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін
Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, alex_sahn@ukr.net**Україна, м. Чернівці*

ГАДЯЦЬКА УГОДА 1658 Р. ТА ЇЇ МІСЦЕ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Стаття присвячена аналізу значення Гадяцької угоди 1658 р. в українському державотворенні. У складному феномені ранньомодерної української державності Гадяцька унія 1658 р., постає не лише як блискучий зразок політико-правової думки свого часу, але й як реальна альтернатива, світоглядний антипод Переяславській угоді та подальшим козацько-московським договорам, які поступово обмежували автономію України. Це складає основу її головної пізнавальної привабливості. На думку автора це саме той випадок, коли виникнення ідеї є не мешою цінністю, ніж наслідки її втілення, адже вона знаходить своє відлуння у сучасних подіях і буде відроджуватися у щоразу нових образах

Ключові слова: *гадяцька угода, договір, державність, козацька старшина, переговори, польсько-українські відносини, дипломатія.*

Постановка проблеми. Осмислення феномену ранньомодерної української державності продовжує посідати важливе місце у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних істориків. Швидка організація державного життя на території Гетьманщини засвідчили, що визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького відкрила широку перспективу для майбутнього українського народу. При цьому гетьман і його послідовники брали до уваги не тільки державотворчий досвід Запорозької Січі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, а й державницькі традиції Київської Русі та Галицько-волинського князівства, пам'ять про які залишила помітний слід у свідомості православної шляхти, духовенства і козаків. У цьому контексті Гадяцька угода 6 вересня 1658 р. стала не лише своєрідною вершиною піраміди козацько-польських домовленостей XVI-середини XVII ст., а й зараховується до центральних і найсуперечливіших подій історії українського державотворення епохи Гетьманщини [Див.: 1].

З одного боку – це безумовно блискучий зразок політико-правової думки свого часу, яскрава пам'ятка, яка за словами Наталії Яковенко, за умов реалізації справді б «мала шанс утвердити майбутнє польсько-литовсько-білорусько-української спільноти і оновити Річ Посполиту через нові форми співжиття їх народів» [11, с. 248]. Більше того, на довгі роки Гадяцька унія залишалася своєрідним еталоном для прихильників державницької ідеї, до якої звертався чи не кожен правобережний гетьман, а згодом вдавалися навіть в епоху Івана Мазепи. З іншого боку – ця угода ніколи не набирала юридичної цінності і не втілювалася у життя. Ставши відразу об'єктом ревізії з обох сторін, текст договору ратифікований 22 травня 1659 р. сеймом Речі Посполитої, як відомо залишився мертвою буквою. Однак це саме той випадок, коли виникнення ідеї є не мешою цінністю, ніж наслідки її реалізації. Справжню популярність Гадяцької угоди можна добре зрозуміти, лише досягнувши історичний і міжнародний контекст її існування. Ідея гадяцького проекту слугувала виразною альтернативою політичній спадщині, вивореній переяславсько-московською угодою 1654 р., й пропонувала цілком іншу

модель функціонування Гетьманщини. Саме вона підтримувала покоління вітчизняних літописців та істориків, які відчайдушно шукали в минулому інше підґрунтя потенційного розвитку української державності. Незважаючи на численні недоліки Гадяцької унії, особливо помітні в порівнянні з Переяславською угодою 1654 р., вона, як справедливо відзначає Сергій Плохій, зрештою почала сприйматися як реальна альтернатива Переяславу і, – що найважливіше, – подальшим козацько-московським договорам, які поступово обмежували автономію України [9, с.23]. Іншими словами, Гадяч 1658 р. став світоглядним антиподом Переяславської ради 1654 р. І в цьому його головна пізнавальна цінність.

Водночас ідеї, закладені до тексту Гадяцької угоди, радикально змінювали політичне тло Східної Європи, сформоване Переяславом 1654 р., прагнучи до рівноваги, яка тут існувала напередодні знакового 1648 р. З висоти сьогодення це був без перебільшення далекосяжний і виважений крок. Тому не дивно, що мало яка з подій української та польської історії викликає так багато «а що, якби» як Гадяцька угода. Чи зупинила б нова зреформована співдружність занепад Речі Посполитої, руїну України, експансію Османської імперії, і, що найголовніше, постання Московської держави як домінуючої потуги у Центрально-Східній Європі?

Гадяцька угода могла потенційно вплинути на усі означені процеси. Вона стала уособленням найголовніших прагнень поміркованої частини польської та української еліт, а також втіленням політичних мрій і сподівань українсько-білоруської шляхти першої половини XVII ст. Порозуміння у Гадячі між Гетьманщиною і Річчю Посполитою, навіть у своєму радикально урізаному сеймом вигляді, рішуче підважувало здобутки Московії 1654–1656 рр. і відкривало для народів Східної Європи інші обрії, як на короткострокову, так і далеку перспективу. Натомість крах Гадяча 1658 р. створив для Московської держави нові можливості, які важко переоцінити. Так, за оцінкою відомого історика Європи Нормана Дейвіса, саме тоді Московія «дістала економічні ресурси і геополітичну позицію, необхідні, щоб стати великою державою...

Формула «Московія + Україна = Росія не фігурує у власне російських версіях російської історії, проте має фундаментальне значення. У такому разі справжнім засновником Російської імперії був Олексій Михайлович, а не його куди славетніший син Петро» [7, с.576].

Мета роботи. Виходячи з постановки проблеми, автор ставить за мету проаналізувати передумови і зміст Гадяцької угоди 1658 р. та її значення в українському державотворенні.

Виклад основного матеріалу. Протекція російського царя Олексія Михайловича над козацькою Україною після підписання Переяславської угоди 1654 р. не могла задовільнити головних потреб тогочасної політики Богдана Хмельницького і поставила його в опозицію до Москви. Крах сподівань гетьманського уряду щодо військово-політичних дивідендів від союзу з Московською державою переконливо продемонстрували польсько-російські переговори у Вільно 1656 р., а також намагання офіційної Москви обмежити суверенітет Гетьманщини, як у сфері зовнішньої, так і внутрішньої політики. Як відомо на мирний з'їзд у Вільно, призначений на серпень-жовтень 1656 р., гетьман вислав власних послів, уповноважених добитися в ході переговорів, щоб кордон між Річчю Посполитою проходив «як за давніх руських князів». Однак на переговори українська делегація допущена не була: її навіть не повідомляли про зміст засідань, сприймаючи посланців, за їхніми ж словами «яко псів коло церкви Божої» [Цит. за: 11, с.243].

Після смерті Богдана Хмельницького і початку гетьманування Івана Виговського московські правлячі кола стали на шлях відвертого протистояння з молодією Козацькою державою. Урешті-решт, влітку 1658 р. зважаючи на наявність гострого конфлікту між Московією та Чигирином, а також на серйозні суперечності між першою та Варшавою, новий гетьман та його козацька старшина остаточно стають на антимосковську платформу і пристають до ідеї політичного компромісу з Річчю Посполитою.

Логіка рішення повернутись у звичний світ пояснювалася ще й тим, що переважна частина генеральної старшини, як і сам гетьман, були виховані на традиціях демократичних цінностей і станових вольностей Речі Посполитої, тобто належали до її «політичного народу». Тому перспектива вийти за межі традиційного для них політичного простору і стати «холопами царя» в умовах деспотичної монархії Московського царства, генеральну старшину аж ніяк не приваблювала. Тієї ж позиції притримувалось вище духовенство та міський патрициат. Їх політичним ідеалом було збереження і розвиток автономії краю, для цього визнавалась необхідність воз'єднання українських земель з Польщею на федеративних правах зі збереженням права на внутрішнє самоуправління і цілковитої рівноправності іншими землями Речі Посполитої. Для їх поглядів характерними були симпатії до польських шляхетських порядків і бажання, всупереч антишляхетським настроям козацьких низів і селянського простоліду, утворити в Гетьманщині стан шляхти за зразком Речі Посполитої з усіма його правами і привілеями.

Варто зазначити, що оточення Виговського у той час складалося з доволі досвідчених дипломатів. Зокрема

окрім Богданової перевіреної старшини до гетьманської столиці за кілька тижнів до смерті Хмельницького переселився Юрій Немирич – людина, яку за словами Наталії Яковенко, без перебільшення можна віднести до «найяскравіших постатей цієї доби, багатої на масштабні фігури» [11, с.244]. Він належав до найбагатших аристократів Речі Посполитої і одержавши блискучу, як на той час освіту, утвердився як талановитий політик і дипломат. Союз двох таких досвідчених у політиці мужів як Немирич і Виговський, підсилений продемонстрованою єдністю старшини, обіцяв сприятливі перспективи на майбутнє. Саме під впливом досвідченого дипломата гетьман і його оточення влітку 1658 р. починають обговорювати з польськими представниками можливість входження Гетьманщини до складу Речі Посполитої на федеративних засадах.

Після тривалих попередніх переговорів 18 вересня 1658 р. Виговський зібрав під Гадячем козацьку раду, на яку прибули й представники Речі Посполитої на чолі з досвідченим дипломатом Казиміром Беньовським. На подання Виговського рада схвалила так звані Гадяцькі пакти – угоду про повернення Гетьманщини під скіпетр короля.

В основу примирення України та Польщі було покладено реалізований на Люблінському сеймі 1569 р. принцип федеративного устрою Речі Посполитої. Концепцію Гадяцького трактату виробив Юрій Немирич, який в розробці документу спирався на ідею перетворення Речі Посполитої у федерацію Корони Польської, Великого князівства Литовського і Великого Князівства Руського, тобто Козацької держави в межах, які на той час склалися.

У цілому, первісний варіант Гадяцької угоди був набагато вигідніший для України ніж Березневі статті 1654 р. чіткішим визначенням державного статусу України, соборності всіх українських земель, самою ідеєю відновлення Князівства Руського як правонаступника колишньої Київської Русі. Зокрема, Григорій Грабянка у своєму літописі підкреслює політично важливе твердження, що козаки приєдналися до Речі Посполитої як «вільні до вільних і рівні до рівних» [8, с.111]. Попри те, що договір викликав неоднозначну реакцію в українському суспільстві, він свідчив, що Виговський намагався продовжувати курс свого попередника Богдана Хмельницького, а не «запродав Україну ляхам», як стверджували його опоненти.

Навіть після підписання Гадяцької угоди Виговський не прагнув до повного розриву, а тим більше до початку війни з Московією. До того ж він мав зважати й на двозначність позиції польських керманічів - існування сильної промосковської партії у Литві, а також можливість співпраці з Московією супроти Швеції. Усе це позбавляло Гадяцьку угоду зовнішньополітичного підґрунтя й ставило під сумнів саму можливість успішної її реалізації. А тому гетьман обрав, на думку Михайла Грушевського, «...політику вічікування між Польщею, Московією і Швецією...», імовірно сподіваючись «дочекатися присилки польського війська. Може, думав, що Москва піде на уступки і на замирення з ним» [6, с.372]. До того ж Гадяцька угода ще не була затверджена сеймом і населення України ще не знало про неї. Але подальші події показали безпідставність таких розрахунків.

Реакція на підписання Гадяцької угоди з боку московського уряду була безапеляційно агресивною. Іван Виговський був оголошений зрадником, який «запродав Україну ляхам». Водночас через агентів і шпигунів була розпочата антигетьманська агітація серед простолюду, зіперта на антишляхетські настрої низів. Козацька старшина у свою чергу звернулася до європейської громадськості із спеціальним маніфестом, де виклала основні причини зміни зовнішньополітичного курсу Гетьманщини.

Тим часом московський уряд приготувався до широкомасштабних воєнних дій проти України і зібрав більш як 100-тисячну армію під командуванням князів Олексія Трубецького, Григорія Ромодановського і Семена Пожарського. Після кількох сутичок з силами Ніжинського та Чернігівського полків, надто малими, аби стримати наступ, московські війська відтіснили 5-тисячний козацький загін до Конотопа і заперли його в облозі. Вона тривала понад два місяці, аж доки на початку липня на виручку обложеним не підійшов Виговський, 16-тисячне військо якого було підкріплене майже 30-тисячною татарською кіннотою під проводом хана Мехмед-Гірея IV і кількатисячним загоном найманців – поляків, сербів, німців та румунів. Влучним маневром армія Виговського відтягла частину сил противника від міста і, влаштувавши засідку, 9 липня вдарила по ньому на переправі через р.Соснівку. Московські воєводи зазнали нищівної поразки, від якої, за висловом козацького літописця, міг утекти до свого обозу під Конотоп хіба що той, хто мав крилаті коні [11, с.248]. Загалом же на полі бою полягло до 50 тис. московського війська.

Конотопська катастрофа викликала справжній шок у Москві, а Олексій Михайлович наказав готувати місто до оборони. Однак наступні події швидко перекреслили триумф гетьмана. Правлячі кола Польщі стали на шлях обмеження прав і прерогатив Руського князівства, уже зафіксованих у тексті договору 16 вересня 1658 р. Відтак виправлений текст Гадяцької угоди був ратифікований Варшавським сеймом у найнегіднішому для України варіанті. Прочитавши його, гетьман з розпачем і обуренням сказав посланцю з болем: «смерть ти мені привіз». За переконанням Грушевського «Виговський мусив належати до тих, що з болем давали виривати з державного плану української політики живі шматки і перевертати його на те лахміття, яким стала в останніх редакціях Гадяцька угода» [6, с.371].

Аналізуючи модифікований варіант угоди Сергій Плохій, зауважує, що з точки зору козацької політики, умови договору в редакції сейму Речі Посполитої були кроком назад порівняно з умовами, що їх лише чотири роки тому запропонувала козакам Москва. «Замість *de facto* незалежної держави під протекцією іноземного правителя, козацька держава, названа тепер Руським князівством, ставала складовою Речі Посполитої, інтегрованою в її адміністративно-територіальну систему. Її територія ділилася на три воєводства. Гетьман не мав права на дипломатичні зносини з іноземними правителями. Козацьке військо скорочувалося від шістдесяти до тридцяти тисяч. Козаки втрачали право обирати гетьмана, яке тепер переходило до старшини. Більш того, надання шляхетства обмеженому колу козацької старшини позбавляло рядове козацтво власної

еліти. Такі умови відчутно поступалися запропонованим і значною мірою реалізованим умовам Переяславського договору 1654 р» [3; 9, с.7].

Не менш болючими змінами в урізаному варіанті договору були відновлення адміністративно-територіального устрою, що існував до 1648 р. та відновлення повинностей українського селянства. Землі шляхти, конфісковані після 1648 р., поверталися попереднім власникам. Питання селян та козаків, що вже мешкали на цих земельних ділянках, не врегульовувалося. Обумовлювалося лише, що шляхтичам заборонено тримати приватні збройні загоны. Саме цей пункт значною мірою пояснює несприйняття Гадяцького договору вагомою частиною низового козацтва і селян [3;10].

Ці поправки перетворювали угоду на модифікований варіант Зборівського договору 1649 р., з чим не могли змиритися навіть близькі прибічники гетьмана, як, наприклад, Іван Богун. І всілякі спроби вирвати їх з полону традиційних уявлень наштовхувались на нерозуміння і спротив. Ще більший опір викликала угода серед відверто ворожої лівобережної опозиції, яка згодом урочисто запросила князя Трубецького вступити в Україну.

На початку серпня 1659 р. в одному зі згаданих локальних боїв на прикордонні від рук повстанців загинув 47-річний Юрій Немирич, найосвіченіший українець і перший канцлер задуманого ним, але так і не збудованого Великого Князівства Руського. Показово, що смерть цієї людини викликала однаково полегшене зітхання і в Польщі, і в Москві. У одному з листів-новин, які кружляли серед польської шляхти, зловтішно писалося: «Не допомогло йому те, що став русином», а в Москві з задоволенням констатували – врешті убито найбільшого злодія і єретика [11, с.249].

Скрізь лунали голоси про усунення Виговського від влади. Урешті-решт його скинення ініціювали й організували колишні однодумці гетьмана, серед них Іван Богун, Григорій Гуляницький, Петро Дорошенко тощо. На початку жовтня 1659 р. під Германівкою розлучені правобережні козаки не стали слухати ніяких виправдань і пояснень. Не давши не сказати ні слова вони зарубали послів на польському сеймі Івану Сулиму і Прокопу Верещаку, й приступили до гетьмана. Сам Виговський мусив рятуватися втечею. А за кілька днів по тому нова рада правобережних козаків в Білій Церкві проголосила гетьманом Юрія Хмельницького. Виговський скорився цьому рішенням і відіслав Хмельниченкові бунчук і булаву.

Між тим на загальній раді під Переяславом 27 жовтня 1659 р. обраний гетьманом Юрій Хмельницький (1659–1663), склав присягу на вірність цареві і змушений був підписати нові «Переяславські статті». До них увійшли положення, які суттєво обмежували права Гетьманщини у внутрішній та зовнішній політиці. Нові пункти зобов'язували гетьмана: 1) посилати козацькі частини в розпорядження царських воєвод; 2) забороняли їм самостійні військові дії; 3) крім Києва, російські гарнізони вводилися в Переяслав, Чернігів, Ніжин, Брацлав, Умань; 4) козакам заборонялося обирати гетьмана без дозволу царя, а гетьману, в свою чергу, призначати на посади генеральних старшин; 5) гетьман мав вивести війська з Білорусії. [10, с.234].

Прийняті в оточенні московських військ «Переяславські статті» викликали обурення навіть тієї

частини старшини, котра дотримувалася проросійської орієнтації, не кажучи вже про правобережні козацькі полки. Відтак невдовзі в Україні розгорілася братовбивча Руїна. У своїй спробі повернутися у звичний світ Речі Посполитої, уряд гетьмана Виговського не врахував цілий ряд як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, які й призвели до краху ідеї Гадяцької унії. Втім незаперечним залишається й той факт, представники обох сторін були психологічно неготові визнати свого противника співмешканцем в єдиній державі.

Невміння з одного боку і небажання з другого, вирішити доленосні проблеми України й Польщі на базі Гадяцьких домовленостей 1658 р. стали першопричиною трагедії обох держав. Роз'єднані Гетьманщина і Річ Посполита втратили власні державності, що прирєкло їх обох на тривалий державно-духовний занепад і загрозу можливого національно-державного зникнення в майбутньому. Однак, українсько-польська Гадяцька епопея засвідчила наявність в українському суспільстві природної потреби в орієнтації на традиційний для нього європейський вибір у визначенні своєї історичної долі. Шлях до цього лежав у співпраці із Річчю Посполитою, що незабаром продемонстрували гетьмани Іван Мазепа, Пилип Орлик та інші українські державники.

Висновки. Підводячи підсумок, варто відзначити, що Гадяцька угода попри невдачу із її реалізацією, залишається однією з ключових подій історії Східної Європи середини XVII ст. Ідеї, закладені в її проект, не були забуті й продовжували активно впливати на процес досягнення подальших польсько-українських угод. Не пішли положення договору за вітром і після остаточного краху Гетьманщини та першої Речі Посполитої, який - гірка іронія долі - відбувся практично одночасно. Та й з висоти сьогодення, через три с половиною століття після укладення угоди її ідеї видаються живими і актуальними. Щоправда, тепер вони більше не задовільняють інтереси окремих соціальних груп, а слугують інтересам націй. Здається, що з огляду на теперішні виклики України в контексті російської агресії, ці ідеї ніколи не помруть, а лиш будуть відроджуватися у щоразу нових оздобленнях.

Література

1. Брехуненко Віктор. Козацько-польські домовленості XVI – першої половини XVII ст. // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. - Київ, 2008. - С. 49 – 67.
2. Гадяцька угода 1658 р. Документи №1. 1658р., вересня 8 (18). Шабір під Гадячем. - Гадяцький договір у реляції сучасника // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. - Київ, 2008. - С. 11-14
3. Гадяцька угода 1658 р. Документи №2. 1659р., травня 12 (22). Варшава. - Текст Гадяцького договору 6(16) вересня 1658р.,

ратифікований сеймом Речі Посполитої // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. - Київ, 2008. -342 с.

4. Гадяцька унія 1658 року: контрверсії минулого і сучасність. - Полтава : ЛОІПІТО, 2009. - 184 с.
5. Гадяцька угода в контексті польсько-українських відносин. Збірник наукових праць. - Житомир, 2013. - 182 с.
6. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. - К.: Наукова думка, 1998. - III. 10. - 408 с.
7. Дейвіс, Норман. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О.Коваленко. -К., Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001.-1463с.
8. Літопис Григорія Грабянки // Ізборник, Історія України IX-XVIII. Першоджерела та інтерпретації. Українська література XVIII ст. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://litopys.org.ua/index.html>
9. Плохій С. Гадяч 1658: творення мифу // Гадяцька унія 1658 року: контрверсії минулого і сучасність. - Полтава : ЛОІПІТО, 2009. - С. 5-23.
10. Письма років української суспільно-політичної думки [Текст]: у 9 т. / ред. П. Гунчақ, уряд. О.М. Сліпущко. - Київ : Дніпро, 2001 - III. 1 : (X-XV ст.). - 2001. - 632 с.
11. Яковенко Н. Нарис Історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. - Київ: Кривіт, - 2006. - 584 с.

References

1. Brehunenko Victor. Kozatsko-polski domovlenosti XVI – pershoi poloviny XVII st. // Gadyatska unia 1658 roku / Redkol. P.Sohan, V.Brehunenko - Kyiv, 2008. - S. 49-67.
2. Gadyatska uroda 1658 p. Dokumenty №1. 1658p., veres. 8 (18). Tabir pid Gadyachem. - Gadyatskii dogovir u relatsii suchasnyka // Gadyatska unia 1658 r. / Redkol. P.Sohan, V.Brehunenko. - Kyiv, 2008. - S. 11-14
3. Gadyatska uroda 1658 p. Dokumenty №2. 1659 r., travnya 12 (22). Varshava. - Tekst Gadyatskogo dogovory 6(16) vesnya 1658 r., ratyfikovanyi seinom Rechi Pospolytoi // Gadyatska unia 1658 r. / Redkol. P.Sohan, V.Brehunenko - Kyiv, 2008. - S. 14-29.
4. Gadyatska unia 1658 roky: kontroversii munylogo i sychasnist. - Poltava: POIPO, 2009. - 184 s.
5. Gadyatska uroda v konteksti polsko-ukrainskyh vidnosyn. Zbirnyk naykovih prac. - Zhutomyr, 2013. - 182 s.
6. Grysheskyi M.S. Istorია Ukrainy-Rysi: V 11 t. - K.: Naukova dumka, 1998. - III. 10. - 408 s.
7. Devys, Norman. Evropa: Istorია / Per. z angl. P.Tarazchuk, O.Kovalenko -K., Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy", 2001.-1463s.
8. Litopys Grigoria Grabyanky // Izbornik, Istorია Ukrainy IX-XVIII. Pershodzherela ta interpretatsii. Ukrainskya literatura XVIII st. [Electrony resurs]. - Rezhum dostupy: <http://litopys.org.ua/index.html>
9. Plohiy S. Gadyach 1658: tvorennya myfu // Gadyatska unia 1658 roky: kontroversii munylogo i sychasnist. - Poltava: POIPO, 2009. - S. 5-23.
10. Tysacha rokiv ukrainskoi suspilno-politichnoi dumky [Текст]: у 9 т. / ред. П. Гунчақ, упорядник, О.М. Сліпущко. - Київ: Дніпро, 2001 - III. 1 : (X-XV ст.). - 2001. - 632 с.
11. Yakovenko N. Naris Istorii Ukrainy z naidavnysih chasiv do kintsia XVIII st. - Kyiv: Krytika, - 2006. - 584 s.

Sakhnovskyy O.Y.,

Candidate of Historical Sciences, head of social and liberal education methods chair,
of the Chernivtsi Institute of continuing education, alex_sahn@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

GADYACH UNITY 1658 AND ITS ROLE IN UKRAINIAN STATE-BUILDING

The article focuses on significance of Gadyach Treaty 1658 in the context of Ukrainian state-building. In the complex phenomenon of early modern Ukrainian statehood Gadyach Union 1658 seems to be not only excellent example of political and legal thought those times but as real alternative of Pereyaslav Union and continuing Moskow-Cossack's treaties which gradually had been restricting Ukrainian's autonomy. This constitutes the basis of its main cognitive attraction. In author's view this is a case when idea's emergence as valuable as the consequences of its implementation.

Key words: Gadyach Union, treaty, statehood, cossack's elite, negotiation, Polish-Ukrainian relations, diplomacy.

УДК 908(477)(09)

Соколова Л.С.,

к.і.н., доцент кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури,
1310sokolova@gmail.com

Україна, м. Одеса

БАГАТОКУЛЬТУРНІСТЬ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ КРАЮ

У статті розглядається проблема полікультурності на багатонаціональній території Одеської області, культурне взаємне вплив різних етнічних груп. Стаття містить авторську методичну ідею формуванню громадянина полікультурного суспільства, який матиме розуміння культурного плюралізму, а саме: вивчення історії регіону через історії його народів, через присутність давніх багатих традиційних народних культур в нашому сьогоденні. Таким чином багатоетнічна студентська аудиторія може отримати образ різноманітності у єдності та єдності у різноманітності.

Ключові слова: полікультурність, етнічна група, етнічна культура, багатонаціональна територія, історія регіону, методика викладання історії краю.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві співіснують різні культури, іншими словами, йому властива «багатокультурність» (полікультурність, мультикультурність). Відмінності й характерні риси, притаманні носіям різних культур, визначаються мовою, релігією, освітою, етнічним походженням та національною приналежністю, а також ідеологією та історією. Просте співіснування ускладнене комунікативними процесами між культурами та їх носіями у контактах, спілкуванні, взаємозв'язках, взаємодіях, тобто існує проблема на рівні «міжкультурності» (інтеркультурності).

Для уникнення та подолання протиставлення і протистояння слід враховувати і використовувати те, що сприяє взаємодії, а саме «біолого-психологічні фактори (вік, інтереси, досвід); соціально-економічні (праця, проживання), територіальні (район, місто, регіон); історичне осягнення даного моменту (приналежність до сучасності, що єднає людей завдяки засобам масової інформації, які інформують про останні події); офіційна мова або мови, запроваджені в даній країні» [1, с.65].

Мета статті – з досвіду викладання на конкретному матеріалі показати доцільність актуалізації виховної функції навчального процесу та можливості формування духовних цінностей під час викладання історії України та краю.

Виклад основного матеріалу. Україна є поліетнічною, а відтак і полікультурною державою. Наприкінці XVIII століття вона була найбільш українською (українці склали 90% населення Лівобережжя та 80% – Правобережжя) [2, с.134]. Протягом XIX і XX століть змінився етнічний склад країни, а також помінялося ставлення як до українців з боку представників інших етносів, так і сприйняття українцями себе після відомих з історії процесів («русифікації», «полонізації», «румунізації», «мадьяризації», «словакізації» та наслідків «українізації»).

За національним складом населення Одещини суттєво відрізняється від інших регіонів України. Тут мешкають представники понад 133 національностей та народностей, особи некорінної національності становлять понад 45% населення області. При

переважанні українського населення (54,6%) в області проживають росіяни (27,4%), болгари (6,3%), молдовани (5,5%), євреї (2,6%), гагаузи (1,0%), білоруси (0,8%), поляки (0,2%), вірмени (0,2%), цигани (0,15%), татари (0,14%), німці (0,13%), албанці (0,07%), чехи, греки тощо. Найбільш строкатими у національному відношенні є південно-західні частини регіону межиріччя Дністра та Дунаю. Тут переважає українське населення – 35,8% , болгари – 24,8%, росіяни – 17,7%, молдовани – 15,2%, гагаузи – 4,6% та ін. У північних та центральних районах населення більш однорідне та складається в основному з українців [3, с.10].

Серед пріоритетних засад, що можуть сприяти міжкультурному порозумінню, як на рівні побутовому, так і на рівні державної політики науковці пропонують «визнання усіма членами суспільства права на культурну «іншість» як частини загальних прав людини». Вивчення та пізнання «інших», виховання толерантності та поваги до них, зрештою, допомагає вивчати «своїх» і розуміти себе у взаєминах з іншими.

Усвідомлення нагальної потреби зміни ситуації зумовило виникнення і впровадження нової парадигми освіти – «інший як точка відліку». Нові педагогічні стратегії змушують викладачів переглянути навчальні програми за принципом викладання історії, права, географії, літератури, науки, мистецтва, філософії, релігії з іншого погляду (точніше з погляду інших). Є сподівання на те, що знання отримані у такий спосіб, сприятимуть формуванню громадянина полікультурного суспільства, якому притаманне розуміння культурного плюралізму.

Знайомство з історією заселення краю різними народами – це перший крок такого розуміння. На Одещині виділяють чотири етнічні зони: північну, що тяжіє до Поділля (майже винятково українську), центральну (з динамічною міграцією), Буджак, компактно заселений переважно українцями, болгарами, молдаванами, гагаузами, та Одесу [4, с.1]

Хочеться навести для прикладу народ, що є особливістю сучасного національного складу Одещини у порівнянні з іншими областями України. Гагаузи – самобутній тюркомовний християнський православний

етнос, походження якого досі залишається предметом дискусій. Вчені вважають їх нащадками кочових племен узів, печенігів, половців та ін.

За визначенням одеського історика А.В. Шабашова, який досліджував проблему етногенезу гагаузів, «...гагаузи формувались на єдиній етнічній основі зі східними і, перш за все, північно-східними болгарами, яка являла собою складний конгломерат слов'яно-тюркського населення... різниця між гагаузами та болгарами складається у кількісному співвідношенні цих компонентів, якщо для гагаузів вирішальним став тюрко-огузький, то для болгар – слов'янський пласт...» [5, с.172]

Більшість гагаузів проживають на території Молдови в автономній республіці Гагаузія (Гагауз-Єри) зі столицею у м. Камрат, яка виникла у 1994 році, де їх налічується 153, 5 тис. чол. У невеликій кількості вони живуть також у Болгарії та Румунії. За даними всеукраїнського перепису населення 2001р. в Україні ця етнічна група налічує 31, 9 тис. чол., переважна більшість з них проживає в Буджаку Одеської області (Болградський та Ренійський райони), а також Запорізькій та Донецькій областях. Понад 70% гагаузів вважають рідною гагаузьку мову, знають російську (18%) та українську (3%) мови. У 1957р. створено гагаузьку писемність на основі кирилиці, молдавські гагаузи у 1995р. перейшли на латинську абетку.

До переселення у Причорноморський та Буджацький степи гагаузи перебували на території Болгарії, лише у 1854 році їх було виокремлено в самостійну етнічну спільноту. Наприкінці XVIII-XIX ст. гагаузи разом з іншими балканськими народами переходять на територію Молдови та України двома хвилями: перша – перед російсько-турецькою війною 1806–1812рр, а друга – після війни [6, с.137].

Після з'ясування історії переселення народів, студенти отримують індивідуальні завдання, пов'язані з традиційною культурою різних етносів нашого краю та проблеми її збереження представниками цих етносів.

Наступний крок – ознайомлення з сучасним культурним життям етнічних груп Одещини, інтереси яких представляють чисельні Всеукраїнські, обласні, міські та регіональні національно-культурні організації: «Алан» (осетини), «Афганська община», «Базлик» (караїми), «Бессарабія» (румуни), «Білорусь», «Бірлік» (гагаузи), «Відергебурт» (німці), «В'єтнамське земляцтво», «Шолом» (євреї), «Еллада» (греки), «Ізвор» (молдавани), «Ілірія» (албанці), «Китайське земляцтво», «Мідія» (курди), «Огніще» (болгари), «Одеська вірменська община», «Полонія» (поляки), «Романі збора» (роми), «Русич» (росіяни), «Сакартвелло» (грузини), «Узбецьке земляцтво», «Чеська бесіда» тощо [7; с.8].

Продовжуючи характеристику унікальної етнічної групи Одещини, слід зупинитися на прикладі одеського гагаузького національно-культурного товариства «Бірлік», яке виникло у 1998 році. Назва його в перекладі на українську мову означає «Єдність», як підкреслення того, що розкиданий по багатьох державах гагаузький народ єдиний по своїй мові, культурі, традиціям і звичаям. У 2001 році Товариство відкрило обласний центр Гагаузької культури, де працює недільна

школа, бібліотека, музей, архів, газета. Нещодавно, 20-21 вересня 2013 року, в Одесі пройшли Дні гагаузької культури, відбулася вистава за участю акторів гагаузького драматичного театру та гала-концерт гагаузьких колективів з України, Молдови, Болгарії та Греції.

Відвідування культурних центрів та подібних заходів сприятиме кращому розумінню студентами багатоманітності культур, які виникли у давнину, розвивалися протягом історії і збереглися до сучасності. Бажано, щоб про свою етнічну групу повідомляли студенти – гагаузи, болгары, молдавани, але це не обов'язково.

Доцільно також, щоб у доповідях була інформація про визначних історичних, культурних діячів того чи іншого народу, за аналогією з Великими українцями. Так, Великим гагаузом може бути визнаний священник, письменник, вчитель і просвітителі Михайл Чакір (1861–1938). Він переклав Біблію на гагаузьку мову, сприяв книгодрукуванню гагаузькою мовою, ініціював адаптацію гагаузької мови до латинської графіки, написав і видав для гагаузів книгу «Історія бесарабських гагаузів», купив ділянку землі, побудував на ній школу і двадцять років викладав у ній. Він служив Богу і людям, і його спадщина продовжує давати плоди [9].

Висновки. Отже, коли історію нашого краю розглянути подібним чином, через історії його народів, через біографії його людей, через присутність давніх багатих традиційних народних культур в нашому сьогоденні, носіями яких залишаються представники різних етнічних груп, а захисниками – їхні культурні товариства, тоді багатоетнічна студентська аудиторія може отримати привабливий образ різноманітності у єдності та єдності у різноманітності.

Інтеркультурний підхід – це нова методологія, що прагне увібрати у пізнання реального життя психологічні, антропологічні, соціальні, економічні, історичні, політичні й культурні дані. Прихильники такого підходу у викладанні історії вважають, що 1) не слід обмежуватися політичними аспектами історичного процесу, а у синтезі показувати його духовні, релігійні, соціальні, культурні, технічні та економічні сторони; 2) треба вписувати події національної історії у контекст світової; 3) більше уваги приділяти історії сучасності та аналізу сучасних проблем 4) розвивати здатність цілісного розуміння історії, а не простого запом'ятовування деталей.

Вони мають рацію. По-перше, цілісність процесів і явищ потребує такої ж цілісності у їх висвітленні. По-друге, перед українськими істориками можливість ширшого бачення вітчизняної історії, оскільки погляд зсередини доповнюють погляди ззовні, що дасть можливість порівняння, з'ясування спільного та особливого. Історична академічна освіта може зробити у цю справу свій внесок.

Література

1. Перотті А. Виступ на захист полікультурності / Антоніо Перотті. – Вид-во Ради Європи, 1994 [пер. з англ]. – Львів: Кальварія, 2001. – 128 с.
2. Пономарьов, А.П. Етнічність та етнічна історія України: курс лекцій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А.П. Пономарьов. - К.: Либідь, 1996. – 272 с.

3. Національні меншини в Україні: інформ.-бібліогр. покажчик / уряд. І. Винниченко; Інститут досліджень діаспори. - К.: Стило, 2000. - 160с.

4. Кудлач В. Національні меншини в просторі толерантності / В. Кудлач // Вісник Книжкової палати. - 2011 - № 1. - С. 45-46.

5. Шабашов А.В. К проблеме этногенеза гагаузов. Новые подходы / А.В. Шабашов // История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины. Сборник статей к 100-летию со дня рождения И.И. Мещерякова - Кишинев: С. С.В., 1999. - С. 154-176.

6. Кушнір В.Т. Народознавство Одещини: навчальний посібник / Кушнір В.Т. - Одеса: Гермес, 1998. - 245 с.

7. Христенко В.В. Національно-культурні товариства Одещини: етапи формування. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://intkonf.org/hristenko-v-v-natsionalno-kulturni-tovaristva-odeschini-etapi-formuvannya/>

8. Національно-культурні товариства Одеської області [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://culture.odessa.gov.ua/nacionalno-kulturn-tovaristva-odesko-oblast/>

9. Біографії гагаузів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.gagauzy.com/mihail-chakir.html>

References

1. Perotti A. Vy'stup na zaxyst polikulturnosti / Antonio Perotti. - Vy'd-vo Rady Yevropy, 1994 [per. z angl]. - L'viv : Kal'variya, 2001. - 128 s.

2. Ponomar'ov, A.P. Etnichnist' ta etnichna istoriya Ukrayiny': kurs lekciy: navch. posib. dlya stud. vy'sh. navch. zakl. / A. P. Ponomar'ov. - K.: Ly'bid', 1996. - 272 s.

3. Nacional'ni menshy'ny' v Ukrayini: inform.-bibliogr. pokazhchyk / uporyad. I. Vy'ny'chenko; Instyt doslidzhen' diaspory'. - K.: Sty'los, 2000. - 160s.

4. Kudlach V. Nacional'ni menshy'ny' v prostori tolerantnosti / V. Kudlach // Visnyk Kny'zhkovoyi palaty. - 2011 - # 1. - S. 45-46.

5. SHabashov A.V. K probleme etnogeneza gagauzov. Novye podhody / A. V. SHabashov // Istoriya i kul'tura bolgar i gagauzov Moldovy i Ukrayny. Sbornik statej k 100-letiyu so dnya rozhdeniya I.I. Meshcheryuka - Kishinev: S. S.B., 1999. - S. 154-176.

6. Kushnir V.G. Narodoznavstvo Odeshty'ny': navchal'nyj posibny'k / Kushnir V.G. - Odesa: Germes, 1998. - 245 s.

7. Hry'stenko V.V. Nacional'no-kul'turni tovary'stva Odeshty'ny': etapy' formuvannya. [Elektronnyj resurs]. - Rezhy'm dostupu: <http://intkonf.org/hristenko-v-v-natsionalno-kulturni-tovaristva-odeschini-etapi-formuvannya/>

8. Nacional'no-kul'turni tovary'stva Odes'koyi oblasti [Elektronnyj resurs]. - Rezhy'm dostupu: <http://culture.odessa.gov.ua/nacionalno-kulturn-tovaristva-odesko-oblast/>

9. Biografiyi gagauziv [Elektronnyj resurs]. - Rezhy'm dostupu: <http://www.gagauzy.com/mihail-chakir.html>

Sokolova L.S.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies of the Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, 1310sokolova@gmail.com

Ukraine, Odessa

MULTICULTURALISM IN THEORY AND PRACTICE STUDYING THE HISTORY OF THE REGION

The article deals with the problem of multyculturalism on multinational territory of Odesa Region. The article contains the author's methodical idea for the formation of a citizen of a multicultural society, which will have an understanding of cultural pluralism, namely: studying the history of the region through the history of its peoples, due to the presence of the rich traditional folk cultures in our present, so a multi-ethnic student audience can get the image of diversity in unity and unity in diversity.

Key words: multiculturalism, ethnic group, ethnic culture, multinational territory, history of the region, methods of teaching regional history.

УДК 781/783.271.2 (477.7) (17/18)

Трегубенко Т.М.,

співоробітник Молодіжного центру культурно-естетичного виховання
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, aleks.tregyb@gmail.com

Україна, м. Київ

МУЗИЧНИЙ ОСЕРЕДОК У КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКІЙ ЛАВРІ РАНЬНОМОДЕРНОГО ЧАСУ: ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ

У даній статті зроблено спробу з'ясувати особливості діяльності провідного музичного церковного осередку України ранньомодерного часу, який діяв у Києво-Печерській лаврі. Головну увагу спрямовано на досі недосліджених питаннях – формування кадрового складу та аналіз видань Лаврської друкарні, призначених для церковного співу. Зроблено висновок, що саме в Києво-Печерській лаврі виник новий хоровий жанр – «києво-печерський партесний розспів», а також нова система запису музичної грамоти. Друкарня Києво-Печерської лаври була головним постачальником видань, призначених для церковного співу, які мали велике поширення.

Ключові слова: Українська Церква, музичні осередки, Києво-Печерська лавра, хоровий спів, Печерська друкарня.

Постановка проблеми. За умов іноземного поневолення перебування України під владою інших держав, традиції давньої культурної спадщини, зокрема пов'язаної з діяльністю Української Церкви, сприяли збереженню самобутності української культури і були запорукою її наступного відродження. Це уповні стосується і української музичної культури ранньомодерного часу, яка розвивалася у двох напрямках – з одного боку, це усна народна музична традиція на рівні фольклорних творів (щедрівок, колядок і т.і.), з іншого – на рівні вищих мистецьких музичних форм, які створювалися передусім у церковних осередках наявними у них композиторами, співаками, регентами хорів.

Протягом тривалого часу творча спадщина багатьох співаків і композиторів XVII-XVIII ст., що творили при гетьманських резиденціях, церквах та монастирях, залишалася недостатньо дослідженою, а почасти й невідомою. В останні десятиліття вийшла низка праць вітчизняних музикознавців, присвячених розвитку музичної культури XVII-XVIII ст. Зокрема, ґрунтовними у цьому зв'язку є праці таких дослідників як: Н.Герасимова-Персидська, Л.Корній, О.Зосім, О.Гнатюк. Проте ці роботи переважно характеризують загальний стан музичної освіти і культури в Україні або стосуються саме світської музики чи найбільш відомих композиторів, які писали духовну музику. Водночас сфера діяльності окремих церковних музичних осередків до сьогодення часу залишається недослідженою, як й імена багатьох їх представників з чернечого складу.

Метою даної статті є спроба охарактеризувати діяльність провідного музичного церковного осередку ранньомодерної доби, який діяв у Києво-Печерській лаврі, та з'ясувати особливості його розвитку. Головну увагу спрямовано на досі недосліджених питаннях – формування кадрового складу та аналіз видань Лаврської друкарні, призначених для церковного співу. Зазначимо, що в цей час існували й інші, менш потужні світські та церковні музичні осередки – Глухівський при гетьманському дворі, Чернігівський та Переяславський при архієрейських домах, монастирські осередки на

західноукраїнських землях, зокрема у Львові, Почаєві, проте вони не є предметом даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. У традиційному культурному і духовному центрі України Києво-Печерському монастирі вже з кінця XI ст. став культивуватися демественний спів (стильовий напрям давньоруського співацького мистецтва). Імена деяких співаків дійшла до наших днів, зокрема Стефан, учень Феодосія Печерського. З Києва і Лаври церковний спів поширювався по всій Україні. Так на Русі поступово сформувався самобутній церковний акапельний спів, що в майбутньому набув значного поширення.

Прагнення до більшої виразності, повноти звучання церковної музики наприкінці XVI ст. обумовило виникнення нового хорового жанру, що став провідним в українській професійній музиці козацької доби – партесного концерту (з лат. – партія для окремих голосів) з чотирьох, шести, восьми, а згодом і дванадцяти голосів. Диригенти і хористи Києво-Печерської лаври були одними з ініціаторів цієї реформи у сфері церковного співу на початку XVII ст. – вони відмовилися від одноманітного монодичного співу і запровадили гармонійний багатоголосий хоровий спів. На думку Д. Степовика, «багатоголосний хоровий спів з розподілом на партії зродився не у світських хорах, навіть не в хорах поза монастирських церков, а саме в монастирській співоцькій культурі, тому й дістав офіційну назву в музикознавстві: «києво-печерський партесний розспів». [1, с.199,214]. Сирійський архідиякон Павло Алепський, відвідавши в середині XVII ст. Києво-Печерську лавру, відзначав красу й оригінальність цього співу в порівнянні із співами в монастирях і церквах інших країн.

Театральність, патетична риторика, підкреслена урочистість, пишна декоративність, динамічність композиції – усі ці риси, притаманні стилеві бароко, позначилися на прийомах музичної композиції у тогочасних київських церковних осередках, передусім у Києво-Печерській лаврі. Партесний спів з його поділом на партії надав лаврському співу особливої самобутності і сприяв зростанню його популярності у світських і

церковних колах. Показово, що, як зазначає Д. Степовик, провідним голосом у лаврському співі був другий тенор, який підсилювався і доповнювався іншими партіями і надавав музичному твору багатий і різноманітний колорит [1, с.215]. Тим самим лаврський церковний спів, «зберігаючи зв'язки з деякими традиційними формами строчного співу й народнопісенного багатоголосся, увібрав нові особливості розподілу голосів, нові ладо-гармонійні ознаки, що йшли від західноєвропейської музики. Цей органічний синтез строчного співу й народнопісенного і становить основну прикмету раннього партесного співу» [2, с.181,183].

Новаторство Києво-Печерської лаври у музичній сфері виявилось і в запровадженні нової п'ятилінійної системи нотації взамін давньої крюкової, яка не могла задовольнити потреби багатоголосого співу з його різноманітними формами. Нову систему запису музики назвали «київським знаменням» або «київською квадратною нотацією». [1, с.215].

Адміністрація Києво-Печерської лаври дбала про створення належних умов для співаків монастирського хору. Для них було побудовано окремих корпус у Верхній Лаврі – так звані «келії клірошанів».

Імена діячів лаврського тогочасного музичного осередку – композиторів і учасників хорового співу, окрім найвідоміших, як правило, залишалися поза увагою сучасних музикознавців та істориків музичної культури. Як відомо, для лаврського монастирського хору, крім славнозвісного Миколи Дилецького, писали музику і менш відомі композитори – Олекса Лешковський, Клим Косовський, Йосип Загвойський, Іван Календа та ін. [1, с.216].

Крім поодиноких імен справді видатних майстрів концертного хорового багатоголосся нами виявлено низку менш відомих, або взагалі невідомих широкому загалу співаків і музикантів, про яких збереглися лише окремі згадки в літературі. Одним із них був вихованець Києво-Могилянської академії Єлисей Завадовський (псевдонім Законник) – автор музичного твору «Погреб для подвійного хору та причасник Дух твій для 4-х голосів» (1697). Вважався майстром імітаційної поліфонії у партесному співі. Відомий український композитор М. Дилецький у своєму творі «Грамматика пенія мусикійскаго или известныя правила в слоге мусикійском, в них же обретаются шесть частей или разделений» (Смоленськ, 1677) рекомендував музичні твори Завадовського як приклад для наслідування [3, с.343-344].

Імена окремих співаків із лаврського чернецтва розкривають архівні справи. Так, Костянтин Журовський (в чернецтві Кирило) навчався в Києво-Могилянській академії до класу риторики. 1728 р. прийняв чернечий постриг у Мороському Скітку. Того ж року поступив у Києво-Печерську лавру і став крилошанином (півчим) [4, арк. 15]. Андрій Яворницький (в чернецтві Афиндорф), навчаючись в Києво-Могилянській академії, займався приватним викладанням – «бывал на инспекторіях у знатных особ в соседних полках». По закінченні навчання прийнятий до Києво-Печерської лаври на послушництво. З 1742 р. перебував крилошанином у приписному до

Лаври Зміївському Преображенському монастирі Харківської єпархії, де прийняв 1743 р. чернечий постриг [4, арк. 208, 210; 5, арк.127]. З вищенаведеного видно, що склад хористів Лаври і приписних монастирів часто поповнювався вихованцями провідного освітнього закладу тогочасної України – Києво-Могилянської академії.

Як свідчать архівні документи за вересень 1773 р., у «доношении» соборного ієромонаха Києво-Печерської лаври Рафаїла згадувався монастирський «півчий» Юхим Іванов [6, арк.12 зв.].

Важливим в контексті дослідження теми є список співаків Києво-Печерської лаври, які 10 грудня 1755 р. присягали на вірність імператриці Єлизаветі Петрівні. У ньому значилися: «Влас Никитов сын Просфиреев присягнул и подписался, Иван Степанов сын Перевочиков присяг и подписал, Василий Петров сын Скороход, Стефан Семенов сын Галка присяг и подписал, Федор Прокофьев сын Зарецкий присяг и подписал, Андрей Федоров сын Сокирка присяг и подписал, Василий Андреев сын Лосиновский присяг и подписал, Петр Федоров сын Погорелов присяг и подписал, Демян Степанов сын Пышний присяг и подписал, Григорий Федоров сын Покасевский присяг и подписал, Киевского уезда с. Кренич житель Гаврило Гаврилович присяг и подписал» [7, арк.47 зв.-48]. Географічне походження цих осіб вказує на те, що склад лаврських хористів поповнювався, як правило, дітьми лаврських підданих, які проживали у монастирських вотчинах.

З документів відомо, що у Києво-Печерській лаврі співали також юні хористи, які користувалися великою популярністю. Так, монастирський уповноважений Софроній Тернавіот у листі від 11 квітня 1754 до Печерського архімандрита Луки Білоусовича радив йому якнайшвидше направити для імператорського придворного хору з Лаври маленьких співаків. Він мотивував це тим, що готується царський указ про набір співаків для придворного хору, і якщо вони прибудуть раніше виходу цього указу, то це принесе імператриці особливе задоволення. У червні 1754 р. Тернавіот із цією метою виїхав з Москви до С.-Петербургу і особисто представив імператриці Єлизаветі для її храму трьох маленьких співаків з Києво-Печерської лаври [8, арк.47-48].

Варто зауважити, що співаки на той час, маючи прямий доступ до імператорського двору, були у великій шані і авторитеті. Враховуючи це, в одному із своїх листів до Печерського архімандрита Луки Білоусовича, Тернавіот повідомляв, що цей Савицький «между певчими знатнейший человек и в милости високомонаршой находится» [8, арк.8–8 зв.]. Тому Софроній радив приділити Савицькому особливу увагу.

Музичний осередок, що діяв у Києво-Печерській лаврі, посилювався тим, що при Лаврі діяла дуже потужна монастирська друкарня, яка обслуговувала духовні запити всіх українських земель. Серед численної богослужбової літератури була значна частина творів, призначених для церковного співу. За нашими підрахунками (на основі каталогу стародруків

Я.П. Запаско, Я.Д. Ісаєвича [9]) упродовж XVII–XVIII ст. друкарня Києво-Печерської лаври опублікувала не менше 160 видань, частково або повністю призначених для хорового співу: Акафісти, Ірмологіони, Анфологіони, Октоїхи, Тріоди – Пісна і Цвітна, Канони і Каноники та ін.

Відсоток цих видань Києво-Печерській лаврі у загальноукраїнській книжковій продукції відповідного типу був дуже значимим. За нашими підрахунками, якщо до кінця XVIII ст. в Україні було опубліковано близько 100 різнотипних видань Акафістів, то лише в Лаврі їх вийшло 70.

Збірники акафістів та видання окремих акафістів у православній традиції мають особливе значення. Ці панегіричні поеми для богослужбового читання та співу були і є надзвичайно популярними серед віруючих. Так, «Акафісти всеседмичній» лаврського друку 1706 р. мають у своєму складі величальні гімни, канони та молитви. Також у книзі міститься паракліс до Пресвятої Богородиці (скорботний молебний канон). У передмові подано пояснення, коли який акафіст служити, тлумачення походження назви книги, короткий виклад історії створення першого акафіста (на честь Пресвятої Богородиці) [10, с.222].

Важливим для хорового співу було й видання Канонів. Це особлива група богослужбових піснеспівів, які входять до складу ранкових служб, прославляючи того чи іншого святого чи подію з євангельської історії. Творцем канону є св. Софроній Єрусалимський. Кожний канон поділяється на пісні. Кожна пісня має ірмос і тропарі, кількість яких у пісні буває різною: зазвичай у каноні – дев'ять чи вісім («повний канон») пісень, Канони створювали кращі гімнологи Східної церкви – Андрій Критський (першим почав укладати повні канони на дев'ять пісень), Косьма Маюмський, Федір Студит, Іоанн Дамаскін (відомо, що він склав 64 канони) [10, с.227].

Публікація книги «Канони Богородиці» (протягом XVII–XVIII ст. в Україні було здійснено 16 видань) мала особливе значення для Києво-Печерської лаври, позаяк Богородиця вважається покровителькою Лаври. За переказами, вона з'явилася у Влахернському храмі Константинополя грецьким іконописцем і передала їм ікону «Успіння Пресвятої Богородиці», направляючи їх у Київ для оздоблення храму. Свідченням того, що цю настанову було виконано, став Успенський собор Києво-Печерської лаври [10, с.226]. Зокрема, видання лаврського друку 1716 р., багато проілюстроване кращими граверами того часу, містить найпоширеніші і найвідоміші православні гімни, присвячені Діві Марії.

Для хорового співу дуже важливими є нотні видання – «Ірмологіони» («Ірмолої»). Оригінальний структурний тип українського «Ірмологіону» з'явився у 10–20-х рр. XVII ст. Основний репертуар піснеспівів – ірмоси та співи «Октоїха» – утворюють єдиний центральний розділ у системі восьми гласів. Такий тип збірника насамперед мав навчально-педагогічний характер. У період стабілізації гімнографічного мистецтва в Україні (з кінця XVII ст.) цей тип став абсолютно переважаючим. «Ірмологіони» видавалися рідко, хоча завжди активно переписувалися і доповнювалися. До

нашого часу дійшло близько 1000 списків нотолінійних «Ірмолоїв», що охоплюють період з кінця XVI до середини XIX ст. [10, с.321].

За Я. Ісаєвичем, зберігся опис втраченого сьогодні нотного «Ірмолою» 1728 р., який був на правому кліросі Успенського собору Києво-Печерської лаври. По суті, це «напівдруковане видання», позаяк нотні лінійки і текст тут рукописні, а надруковано лише нотні знаки й ключі, а також орнаментальні прикраси [11, с.256].

На протигагу рукописним «Ірмоляом» Лаврська друкарня упродовж XVIII ст. здійснила лише чотири видання цієї книги – в 17(5)3, 1769, 1778, 1791 рр. Кожен з них, починаючи з 1769 р. є передруком лаврського видання 17(5)3 р. Позаяк без церковного співу не відбувалося жодної щоденної чи святкової літургії і друковані «Ірмологіони» використовувалися дуже часто, цих видань збереглося небагато. З вищезазначених видань лише «Ірмологіон» 1753 р. зафіксований у двох примірниках у наукових колекціях України [10, с.321].

Богослужбові музичні видання Києво-Печерської лаври були надзвичайно популярними й мали велике поширення. Це, зокрема, засвідчують їх численні передруки. Зокрема, «Акафіст св. великомучениці Варварі», складений Київським митрополитом Іоасафом Кроковським і виданий 1698 р. у Києво-Печерській друкарні, витримав у XVIII ст. аж 29 перевидань, зокрема в Чернігівській друкарні 1749 і 1783 років і Почаївській уніатській друкарні 1773 р. [10, с.244; 9, с.245,365,378-379].

Висновки. Таким чином, музичний осередок, який діяв у Києво-Печерській лаврі ранньомодерного часу, став визначним явищем барокової музичної культури. Саме в Києво-Печерській лаврі, яка була традиційним осередком становлення монастирського співу, виник новий хоровий жанр, що став провідним в українській професійній музиці козацької доби – «києво-печерський партесний розспів», а також нова система запису музичної грамоти – «київське знамення» або «київська квадратна нотація». Хор Києво-Печерської лаври постійно поповнювався вихованцями Києво-Могилянської академії та дітьми лаврських підданих. Друкарня Києво-Печерської лаври була головним постачальником видань, призначених для церковного співу, які мали велике поширення.

Література

1. Степовиқ Д. *Історія Києво-Печерської лаври* / Дмитро Степовиқ. – Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2001. – 558 с.
2. *Історія української музики: В 6-ти томах. – Т.1: Від найдавніших часів до середини XIX ст.* – Київ: Наукова думка, 1989. – 446 с.
3. *Қағамлиқ С. Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури* / Світлана Қағамлиқ. – Київ: НІПТКЗ, 2005. – 552 с.
4. *ЦДІАК України, ф.128, оп.1 черн., спр.4.*
5. *ЦДІАК України, ф.128, оп.1 черн., спр.1.*
6. *ЦДІАК України, ф. 59, оп.1, спр. 7326.*
7. *ЦДІАК України, ф. 59, оп.1, спр. 1591.*
8. *ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2 черн., спр. 28.*
9. *Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні /*

Я.П. Запаско, Я.Д. Ісаєвич. – Кн. 1, 2. – Львів: Вища школа, 1981, 1984.

10. Бочковська В., Хауха А. Зібрання українських стародруків | Валентина Бочковська, Людмила Хауха. - Київ: Адеф-Україна, 2012. – 481 с.

11. Ісаєвич Я.Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я.Д. Ісаєвич. - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.

References

1. Steponyk D. Istoryia Kyievo-Pechers'koyi lavry / Dmytro Steponyk. – Kyiv: Vydavnychyy viddil Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Tserkvy Kyuiv's'koho Patriarkhatu, 2001. – 558 s.

2. Istoryia ukrayins'koyi muzyky: V 6-ty tomakfi. – T.1: Vid naydavnishykh chasiv do seredy ny XIX st. – Kyiv: Naukova dumka, 1989. – 446 s.

3. Kahanlyk S. R. Kyievo-Pechers'ka lavra: svit pravoslavnoyi dukhovnosti i kul'tury. – K.: NPIKZ, 2005. – 552 s.

4. Centralnyi derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrainy, Kyiv (CDIAK Ukrainy) – Fond 128. – Opys 1 chem. – Sprava 4.

5. CDIAK Ukrainy. – Fond 128. – Opys 1 chem. – Sprava 1.

6. CDIAK Ukrainy. – Fond 59. – Opys 1. – Sprava 7326.

7. CDIAK Ukrainy. – Fond 59. – Opys 1. – Sprava 1591.

8. CDIAK Ukrainy. – Fond 128. – Opys 2 chem. – Sprava 28.

9. Zapasko YA.P., Isayevych YA.D. Pam'yatky knyzhkovoho mystetstva. Kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini. - Кн.1,2. – L'viv: Vyschia shkola, 1981, 1984.

10. Bochkov's'ka V., Khaukha L. Zibrannya ukrayins'kykh starodrukiv. – Kyiv: Adef-Ukrayina, 2012. – 481 s.

11. Isayevych YA.D. Ukrayins'ke knyhovydannya: vytoky, rozvytok, problemy. – L'viv, 2002. – 520 s.

Tregubenko T.M.,

employee of the Youth Center for Cultural and Aesthetic Education of the Taras Shevchenko National University of Kyiv,
aleks.tregyb@gmail.com

Ukraine, Kyiv

MUSICAL CENTER IN KYIV-PECHERSK LAVRA OF THE EARLY MODERN TIMES: FEATURES OF ACTIVITY

The attempt to find out the peculiarities of the activity of the leading musical ecclesiastical center of Ukraine of the early modern time, which acted in the Kyiv-Pechersk Lavra, is made in this article. The main attention is concentrated on unexplored issues – the formation of staffing and analysis of publications of the Lavra printing house, intended for church singing. It is concluded that it was in the Kyiv-Pechersk Lavra that a new choral genre was created – "kiev-pechersky party singing", as well as a new system of recordings of musical literacy. The printing-house of the Kyiv-Pechersk Lavra was the main supplier of publications devoted to church singing, which were widely distributed.

Key words: Ukrainian Church, Musical centers, Kyiv-Pechersk Lavra, Pechersk printing.

State administration and law

УДК 349.6

Аніщенко В.О.,

доцент, к.т.н., доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Академії Державної пенітенціарної служби, oceansoulvik111@gmail.com

Олійник А.І.,

*доцент, к.ю.н., перший проректор Академії Державної пенітенціарної служби, mypostel@ukr.net**Україна, м. Чернігів***ЕКОЛОГО-ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ:
ОНТОГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СУТНОСТІ
ЇЇ ФОРМУВАННЯ**

В статті розкрита сутність взаємозв'язку екологічної та правової свідомості, науково-практичних і правових підходів до розуміння, еколого-правової свідомості як складової еколого-правової культури, що виступає одним з важливих комплексних інструментів реалізації правової політики держави в еколого-економічній області.

З позиції онтогносеологічного підходу визначені форми, структура та структурні елементи еколого-правової свідомості.

Авторами доведено, що суттєву роль у формуванні повноцінної еколого-правової свідомості відіграють еколого-правова освіта, еколого-правове виховання й еколого-правова культура, що виступає підґрунтям створення дієвої екологічної політики держави та створення умов сталого екобезпечного розвитку суспільства.

Вдосконалення процесу формування еколого-правової свідомості викликано необхідністю зміни мислення людини в бік духовного, розумного, виваженого відношення й поведінки до природи, врівноваження всіх відносин взаємозв'язків в соціо-еколого-економічній системі (СЕЕС), підсистемах «людина – природа» і «людина – природа – суспільство». Для здійснення змін необхідно вдосконалити систему еколого-правової освіти, екологічне законодавство, екологічну політику країни, яка є відображенням рівня еколого-правової свідомості ідеології розвитку людини, суспільства й людства в цілому.

Ключові слова: *еколого-правова свідомість; форми, структура та структурні елементи еколого-правової свідомості, комплексні інструменти реалізації правової політики, екологічна політика, соціо-еколого-економічна система, екологічне законодавство, сталий екобезпечний розвиток суспільства.*

Постановка проблеми дослідження.

Українська держава перебуває у стані глибокої кризи, що характеризується не тільки політичними, економічними, соціальними, але й моральними і духовними показниками суспільного розвитку. Рівень суспільного розвитку пов'язаний перш за все з рівнем і можливостями використання природоресурсного потенціалу країни, забезпечення екологобезпечного існування людини, збереження й охорони навколишнього природного середовища. Вирішення низки проблем, що впливають на рівень та якість життя людини, напряму залежить від свідомості людини, від усвідомлення нею, що людина є не тільки вищою етичною цінністю (відповідно до синекологічної концепції), але й як біологічний вид є частиною природи, однією зі складових екологічного співтовариства [1,2].

Нерозуміння законів життя екологічних систем різного рівня, недостатнє їх врахування в практиці соціально-економічного розвитку країни стали причинами сучасного кризового стану природного середовища. Проблема незадовільного стану довкілля сьогодні викликає стурбованість в усьому світі, в тому числі й в Україні [3]. Різке погіршення якості довкілля

пов'язано з інтенсивним використанням і індустріальних виробництв, автоматизацією галузей народного господарства, урбанізацією. Зоною екологічного лиха сьогодні можна вважати практично всю територію нашої держави [4].

Екологічна криза оголила одночасно хижацький характер споживання природних ресурсів, недосконалість технологій природоспоживання, недосконалість законодавчої бази в галузі природокористування, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки, низький рівень еколого-правової свідомості та еколого-правової культури, незацікавленість великого відсотка населення в нагальних питаннях охорони довкілля. Еколого-правова свідомість і еколого-правова культура є складовими правового регулювання суспільних відносин у сфері екології, саме вони виступають як відповідні чинники стабілізації процесів охорони довкілля, покращення якості соціо-еколого-економічних систем (СЕЕС), й забезпечення виконання вимог щодо збалансованості рівноваги в цих системах і підвищення екологічної безпеки.

Стан навколишнього природного середовища залежить, в першу чергу, від поведінки людини, від ступеня використання нею природоресурсного

потенціалу для підтримки рівноваги в СЕЕС, збереження й охорони довкілля. Вагомим чинником у визначенні поведінки окремої людини, суспільства є погляди, переконання й пізнання, що взаємопов'язані з різними галузями суспільного життя. Вивчення категорії еколого-правової свідомості в якості чинника, який впливає на поведінку особистості в правовому або протиправному напрямку, є важливим для вирішення проблеми вдосконалення екологічної політики держави, механізму формування екологічного законодавства, подолання екологічних проблем сучасності в СЕЕС тощо. У зв'язку з цим дослідження чинників, пов'язаних з природою та формуванням завдань підвищення еколого-правової свідомості людини, набуває важливого значення на шляху еколого-збалансованого стійкого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розкриття сутності поняття еколого-правової свідомості присвячена порівняно невелика кількість наукових праць як вітчизняних, так і закордонних вчених. Разом з тим, необхідно відзначити той факт, що більшість праць розкриває загальні питання формування екологічної або правової свідомості з метою вдосконалення екологічної політики та державного управління в галузі екології.

Питання щодо формування екологічної свідомості розглядалися ще античними авторами, які вважали природу цілісним життєвим середовищем («ойкуменою»), що існувала й розвивалася відповідно до космологічної теорії за принципом гармонії людини і природи (Геракліт, Гіппократ, Аристотель, Лукрецій Кар). Пізніше крізь призму теорії механістичного розвитку світу Леонардо да Вінчі, Г. Галілей, Ф. Бекон та інші розглядали проблеми рівноваги й гармонізації розвитку світу. З розвитком науки категорія екологічної свідомості розглядалась більш як філософська, що пов'язувалася з визначенням відповідальності людини за природу, орієнтацією суспільства на цінність охорони довкілля (С.Д. Дерябо [5], М.В. Доронина [6], В.І. Вернадський [7], О.М. Варго [8], М.М. Моїсєєв [2], Г.О. Бачинський [9] та ін.

Результати досліджень щодо формування екологічної правосвідомості, екологізації форм суспільної свідомості містяться у працях І.Л. Вершок [10], Н.І. Золотарьової [11], А.І. Андрейцева [12], К.А. Машненко [13], Шемшученко Ю.С. [3] та інших.

Незважаючи на обґрунтованість і значний науковий рівень дослідження проблеми екологічної свідомості, залишається недостатньо вивченим її правовий аспект. Проблема еколого-правової свідомості набуває особливого значення в сучасних умовах поглиблення екологічної кризи та посилення протиріччя в СЕЕС, підсистемах «людина – природа» і «людина – природа – суспільство», тому вимагає більш широкого вивчення сутності, процесів і шляхів її формування.

Метою статті є виявлення взаємозв'язку екологічної та правової свідомості, науково-практичних і правових підходів до розуміння еколого-правової свідомості як складової еколого-правової культури, що виступає одним з важливих комплексних інструментів реалізації екологічної політики країни.

Об'єктом дослідження є стан еколого-правової свідомості, а предметом дослідження виступають проблеми її формування на сучасному етапі розвитку еколого-суспільних відносин в СЕЕС, вдосконалення процесу вирішення даних проблем в Україні.

Виклад основних результатів дослідження та їх обґрунтування. Екологічні проблеми сучасності характеризуються рівнями складності порушення рівноваги біосфери, екологічного антропогенного навантаження на всі складові біосфери, підвищеним ступенем екологічного ризику, зниження здатності самовідновлення й самоочищення природного середовища тощо. Погіршення екологічної обстановки зумовлює поглиблення й розширення досліджень, що дадуть можливість розкрити світоглядні уявлення про діалектичну єдність, взаємозв'язки і взаємодію людини, суспільства і природи, а також розробити шляхи екологізації правосвідомості суб'єктів природо-користування, тобто формування їх еколого-правової свідомості [14].

Екологізація правосвідомості пов'язана з інтеграцією екологічної складової у свідомість, поведінку, культуру людини, її ставлення до природи. Цей процес виконує особливу функцію гармонізації, оптимізації взаємодії людини, суспільства і природи та характеризується певним рівнем і взаємозв'язками екологічної свідомості, однієї з форм правової свідомості [15].

Екологічна свідомість має певні особливості, що обумовлюють специфіку її функціонування в системі форм суспільної свідомості, а саме:

- комплексний характер (екосистема – це єдиний складний організм), що обумовлений особливостями об'єкта відображення;

- екологічно вірне відображення об'єкта передбачає здатність побачити наслідки змін природи.

Саме відображення є метою процесу пізнання будь-якого явища, об'єкта, процесів. Пізнання природи, результатів процесів суспільного розвитку, що супроводжується тісною взаємодією з природним середовищем, активної трансформації довкілля виступає умовою виникнення такого явища як еколого-правова свідомість. Саме еколого-правова свідомість є інтегративною категорією, що поєднує в собі екологічну свідомість зі всіма складовими та правосвідомість з її іншими різновидами, а також одночасно є складовою світоглядної свідомості, що є категорією більш високого порядку концептуальної інтеграції.

Сьогодення вимагає від суспільства вирішення проблем, що пов'язані з посиленням загрози глобальної біосферної екологічної кризи. У зв'язку з цим з'являються нові завдання, пов'язані з переосмисленням проблем природокористування, відновлення й охорони довкілля, науково обґрунтованою оцінкою екологічного навантаження та змін і трансформації об'єктів природи, екологічної ситуації в цілому, розумінням важливості забезпечення екологічних прав і обов'язків громадян в галузі екології, запобігання життєво небезпечним наслідкам екологічних правопорушень і зростання екологічної небезпеки. Усі ці завдання є підґрунтям розвитку еколого-правової свідомості, яка є системою еколого-правових поглядів, ідей, уявлень про правове

регулювання екологічних відносин, оцінок, почуттів, що відбивають відношення суб'єктів екологічних правовідносин до чинних еколого-правових норм, форм і методів, що регулюють вплив та взаємозв'язки в СЕЕС, у підсистемах «людина – природа» і «людина – природа – суспільство». Саме еколого-правова свідомість істотно впливає на екологічно значиму поведінку людини, мотиви прийняття нею певних рішень щодо здійснення екологізації діяльності в різних сферах господарювання, рівень сприйняття й розуміння еколого-правової інформації, рівень інтерпретації еколого-правових явищ, категорій, норм природоохоронного законодавства, діяльності органів юстиції в екологічній сфері.

З позицій онтогносеологічного підходу:

– еколого-правова свідомість має дві форми (правову та екологічну);

– в її структурі можна виділити декілька рівнів, що по-різному відображують реальність (дійсність) за характером і глибиною: буденний, науковий та професійний;

– за суб'єктами еколого-правова свідомість поділяється на індивідуальну, групову й суспільну.

Два головні елементи є основою структури еколого-правової свідомості:

– ідеологія (існуюча в державі система еколого-правових цінностей, концептуальних ідей в галузі природокористування, охорони довкілля, забезпечення екобезпеки, що відбивають певні екоінтереси та екопотреби суспільства, виконують прикладну роль у здійсненні еколого-правових заходів);

– еколого-правова психологія (почуття, емоції, ілюзії, настрої, з якими людина підходить до ознайомлення та вивчення проблем довкілля, взаємодії людини і природи, норм-принципів, норм-пріоритетів і норм-правил екологічного права; результат індивідуального пізнання і результат відображення взаємодії й взаємовпливу в СЕЕС, в підсистемах «людина – природа» і «людина – природа – суспільство»).

Щодо рівнів еколого-правової свідомості, то треба зазначити наступне:

– по-перше, більшість вчених вказує на три рівні в її структурі. Однак, коло рівнів самої правосвідомості значно ширше, тому що правосвідомість відіграє велику роль у регулюванні суспільних відносин, у сфері державної екологічної політики та суспільного життя з врахуванням релігійних поглядів, народних традицій стосовно до природних явищ і природи [10,9,11,12];

– по-друге, рівень визначається роллю правової свідомості в регулюванні екологічних відносин [10,15];

– по-третє, рівень впливає на формування державної екополітики, правове забезпечення екологізації всіх секторів економіки й суспільного життя, здійснення імплементації норм міжнародного екологічного законодавства у вітчизняне тощо [3,11];

– по-четверте, підвищення рівня загальної правосвідомості є важливою умовою для зростання правового професіоналізму, розвитку правотворчості та правозастосовчої діяльності у сфері екологічних відносин, підвищенні ролі еколого-правових знань [10, 13,16,17];

– по-п'яте, є підставою формування еколого-правової науки, еколого-правової освіти, еколого-правового виховання й еколого-правової культури як окремої людини, так і суспільства в цілому [2,4, 8,11,14,18,19].

Рівні еколого-правової свідомості відображують глибину еколого-правової діяльності:

– буденний рівень відображає правову дійсність в СЕЕС, в підсистемах «людина – природа» і «людина – природа – суспільство»; на цьому рівні еколого-правова свідомість формується стихійно, під впливом конкретних умов життя, екологічних інтересів та екопотреб, поглядів і прагнень, особистого життєвого досвіду і правової освіти, розуміння значення права в дотриманні вимог екозаконодавства для збереження сприятливого екологічного середовища життя;

– науковий рівень формується на основі широких і глобальних правових узагальнень, знання закономірностей і спеціальних досліджень еколого-правової діяльності; саме наукова еколого-правова свідомість повинна бути безпосереднім джерелом правотворчості, служити вдосконаленню юридичної практики в галузі екології;

– професійний рівень – сукупність уявлень про екологічне право, що формується у юристів, службовців правоохоронних і спеціальних природоохоронних органів на основі знань й досвіду застосування природоохоронного законодавства, глибокого усвідомлення і розуміння його вимог. Сутність й особливість еколого-правової свідомості юристів, практиків конкретизуються у змісті, правовій ідеології в галузі екології та правовій екопсихології, яка приводить в дію екоідеологію та надає дієвість правовим ідеям у природокористуванні, охороні об'єктів природи, екобезпеки, в управлінні СЕЕС, підсистемами «людина – природа» і «людина – природа – суспільство»;

– не можна обійти увагою питання щодо суб'єктивності правових приписів з метою вирішення певних екологічних проблем, оскільки право є продуктом суспільного розвитку і первинність довкілля над ним є незаперечним. Екозаконодавство, як і будь-яке інше, несе на собі певний відбиток суб'єктивізму з боку самих законодавців, суспільства, в якому приймаються закони, що спрямовані на врахування або ігнорування в них інтересів природи для задоволення екологічних потреб суспільства. Тільки тоді, коли кожен член суспільства (зайнятий і не зайнятий нормотворчою діяльністю) буде чітко розуміти, що його дії стосовно до природи ведуть завжди до певного позитивного або негативного результату, або погіршує екологічну рівновагу в СЕЕС, підсистемах «людина – природа» і «людина – природа – суспільство», можна буде вести розмову про якісні шляхи розвитку для формування концепції здорового світогляду, перелому споживчої свідомості в бік екологічної свідомості. Саме цей перелом у свідомості дасть поштовх для розвитку екологізованої правосвідомості й світогляду, оскільки він буде ґрунтуватися на природному інстинкті самозбереження людини й середовища свого існування.

Суттєву роль у формуванні повноцінної еколого-правової свідомості відіграють еколого-правова освіта, еколого-правове виховання й еколого-правова культура,

що виступає підґрунтям створення дієвої екологічної політики держави та створення умов сталого екобезпечного розвитку суспільства.

Еколого-правова освіта – важливий і складний процес, спрямований на отримання різнобічних екологічних і правових знань, навичок, вмінь з метою формування еколого-правової свідомості й самосвідомості особистості, що дозволяє розуміти та оцінювати сукупність уявлень про процеси, взаємодію, взаємозв'язки в СЕЕС, підсистемах «людина – природа» і «людина–природа–суспільство», існуючого й плануючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій еколого-збалансованого розвитку суспільства.

Наслідком еколого-правової освіти є формування у людини комплексних професійних навичок сприйняття, відображення й вираження екологізованих правових знань, оцінок, регулятивних можливостей природо-ресурсних, природоохоронних, антропоохоронних норм та ефективності їх застосування, реалізації екологічних прав і екологічних обов'язків суб'єктів природокористування й природоохоронної діяльності, в оптимізації юридичних значимих явищ і процесів, екологізованих принципів, норм законодавства. Еколого-правові знання є базою для формування певної практики застосування екологічного законодавства, оцінка якого є відображенням рівня еколого-правової свідомості окремих особистостей, посадових і службових осіб, інструктивних документів і держави на сучасному етапі розвитку. На законодавчому рівні основи еколого-правової освіти закріплені низкою нормативно-правових документів, зокрема Законом України «Про охорону навколишнього середовища» від 25 червня 1991 року (п.«ж» ст.7, ст. 9) [19], положеннями Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схваленої указом Президента України від 25 червня 2015 року, низкою документів, що визначають концептуальні основи правового регулювання в окремих сферах відносин людини і довкілля, що стосуються природних ресурсів (об'єктів) [20].

Також здійснення заходів з екоосвіти й виховання передбачено, наприклад, в законодавчих актах України в галузях використання й охорони та відтворення водних об'єктів [21], лісових ресурсів [22], використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду [23], забезпечення збереження, збалансованого використання й відтворення біологічної й ландшафтної різноманітності [24], поводженням з відходами [25], міжнародних відносин [26,27].

Еколого-правове виховання є багатомірним цілісним компонентом культури людини (інтелектуальної, духовної, екологічної). Як суб'єктивний, системний, багатомірний досвід людини, виховання забезпечує її творчу самореалізацію в осмисленні й вирішенні еколого-правових проблем. У загальному вихованні людини, еколого-правове виховання комплексно формує нові якості, нове ставлення до природи, до суспільства, до людини на принципах екогуманізму: усвідомлення цінності життя; повага до природи, як до цінності; розуміння значимості гуманного відношення до природи й інших. Еколого-правове виховання є більш моральним, гуманістичним за своїм змістом, орієнтовано на

збереження й відтворення загальнолюдських цінностей відносин в СЕЕС, підсистемах «людина – природа» і «людина – природа – суспільство», засновується на уявленнях про концепції розвитку життя, формування екологоосвідченої людини, знаннях екологічних прав й обов'язків людини і суспільства, основ екологічного права, сприяє формуванню у людини розуміння необхідності дотримання норм екологічного законодавства та відповідальності за його порушення.

Еколого-правове виховання є основною складовою формування еколого-правової культури окремої людини і суспільства в цілому, зміст якої ґрунтується на конституційних положеннях про людину, її життя і здоров'я, свідомості, традиціях, самобутності [5]. Сьогодні основною ознакою еколого-правової культури є ступінь єдності соціальної і природної складової, що досягається за рахунок стабільного функціонування СЕЕС, підсистем «людина – природа» і «людина – природа – суспільство», в яких природа стає змістовною складовою особистості («я – частина природи») та збереження природи виступає в ролі засобу збереження суспільства і людини як виду [8]. Еколого-правова культура розвивається на основі професійної екологічної і правової освіти, інформування і виховання біосферного (екосистемного, ноосферного) мислення та еколого-правового виховання.

Невід'ємною ознакою високої еколого-правової культури є наявність певних моральних і правових норм, а також еколого-правової відповідальності як властивості до свідомого й самостійного прийняття людиною певних обов'язків перед природою, прогресивним суспільством, готовністю до втілення екологізованих обов'язків в життя, готовністю нести покарання за певні екологічні правопорушення. Саме еколого-правова відповідальність передбачає високий рівень еколого-правової свідомості. В основі еколого-правової відповідальності знаходиться моральне ставлення людини до природи, а фундаментом її формування є еколого-правові знання і особиста впевненість у пріоритетності екологічних принципів розвитку над економічними.

Чинне екологічне законодавство проблемам розвитку еколого-правової свідомості, еколого-правової культури недостатньо приділяє увагу, про що свідчить Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (п.«ж» ст.3 вказує на необхідність формування у населення екологічного світогляду і жодним чином не згадує про екокультуру та еколого-правову свідомість) [19]. Потребує перегляду низка законодавчих актів у галузі формування загальної, в тому числі екологічної і правової культури людини й суспільства.

Вищевикладене вказує на те, що в чинному законодавстві містяться певні норми, що регулюють суспільні відносини щодо формування еколого-правової свідомості в галузі виховання, освіти й культури. Однак ці норми носять деякою мірою дефінітивно-декларативний характер і не містять чітко закріпленої, логічної системи діяльності в галузях еколого-правового виховання, еколого-правової освіти й еколого-правової культури, які є основними складовими системи формування еколого-правової свідомості.

Висновки. Удосконалення процесу формування еколого-правової свідомості викликано необхідністю зміни мислення людини в бік духовного, розумного, виваженого ставлення й поведінки до природи, врівноваження всіх відносин взаємозв'язків в СЕЕС, підсистемах «людина – природа» і «людина – природа – суспільство». Для здійснення змін необхідно вдосконалити систему еколого-правової освіти, екологічне законодавство, екологічну політику країни, яка є відображенням рівня еколого-правової свідомості ідеології розвитку людини, суспільства й людства в цілому.

Література

1. Реймерс Н.Ф. Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы). – М.: Журнал «Россия молодая». – 1994. – 367 с.
2. Моисеев Н.Н. Экология и образование. М.: ЮНИСАМ, 1996. – 192 с.
3. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии. – К.: Наукова думка, 1989. – 231 с.
4. Андрейцев В.І. Правові аспекти екологічної культури // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. Вип. 1. – К.: Либідь, 1991. – С. 69.
5. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 480 с.
6. Доронина М.В. О системности экологического сознания в современной науке и культуре // Автореф. дисс. канд. философ. наук.: 09.00.01 Тюменская государственная сельскохозяйственная академия. – Тюмень. – 2005. – 26 с.
7. Вернадский В.И. Автотрофность человечества // Русский космизм. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – С.288-301.
8. Варго О.М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства // Автореф. дисс. канд. философ. наук.: 09.00.03 Харківський університет Повітряних Сил ім. І.Кожедуба. – Харків. – 2006. – 17 с.
9. Основы социоекологии: научное издание / Т.О. Бачинський, Н.В. Беренда, В.Д. Бондаренко, С.І. Васиута; За ред. Т.О. Бачинського. – К.: Вища школа, 1995. – 238 с.
10. Вершок І.Л. Об экологическом правосознании // Государство и право, 2003. – № 3. – С. 42-50.
11. Золотарьова Н.І. Правосвідомість та правова культура в розвитку інституту адміністративно-правового регулювання відносин у екологічній сфері // Адміністративне право і процес. – № 2(4). – 2013. – С. 172-179.
12. Машинков К.А., Ольмезов В.О. Механізми формування екологічної правосвідомості громадян України [Електронний ресурс] // [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2014-01\(11\)/12.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2014-01(11)/12.pdf)
13. Кравченко С.Н. Социально-психологические аспекты правовой охраны окружающей среды. – Львов: Изд-во при Львовском гос. ун-те «Вища школа», 1988. – С. 50.
14. Шепеткина Н.В. Экология, право и культура: на пути к интеграции // Эко-потенциал, 2014. № 2(6). – С. 176–180.
15. Долгополова А.Д., Долматова Н.Н. К теории исследования правоохранительного правосознания // Проблемы правоведения, 1981. – №42. – С. 108–143.
16. Целуйко М.Ф. Компетентна правова культура в механізмі формування та реалізації українського права // Автореф. дисс. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Одеса: НУЦІФЮА. – 2012. – 20 с.
17. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: навч. посіб. – К., 1996. – 352 с.
18. Позняк Е. Штеоретико-правові засади екологічної культури в Україні // Вісник Київського національного

університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Юридичні науки. – № 92. 2012. – С. 24-28.

19. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст. 546. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/1264-12>
20. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
21. Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 1995, № 24, ст.189. – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>
22. Лісовий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 17, ст. 99. – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/3852-12>
23. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст. 502. – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/2456-12>
24. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. Ратифіковано Законом України № 257/94-ВР від 29.11.94. – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_030.
25. Закон України «Про відходи» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 36–37, ст.242.
26. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. Ратифіковано Законом України № 257/94-ВР від 29.11.94. – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_030.
27. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

References

1. Reymers N.F. Ekologiya (teoriya, zakony, pravila, printsipy i gipotezy). – M.: Zhurnal «Rossiya molodaya». – 1994. – 367 s.
2. Moiseev N.N. Ekologiya i obrazovanie. M.: Yu.NISAM, 1996. – 192 s.
3. Shemshuchenko Yu.S. Pravovyye problemy ekologii. – K.: Naukova dumka, 1989. – 231 s.
4. Andreitsev V.I. Pravovi aspekty ekolohichnoi kultury // Visnyk Kyivskoho universytetu. Suspilno-politychni nauky. Vyp.1. – K.: Lybid, 1991. – S. 69.
5. Deryabo S.D., Yasvin V.A. Ekologicheskaya pedagogika i psihologiya. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1996. – 480 s.
6. Doronina M.V. O sistemnosti ekolohicheskogo soznaniya v sovremennoy nauke i kulture // Avtoref. diss. kand. filosof. nauk.: 09.00.01 Tyumenskaya gosudarstvennaya selskhozaystvennaya akademiya. – Tyumen. – 2005. – 26 s.
7. Vernadskiy V.I. Avtotrofnyy chelovechestva // Russkiy kosmizm. – M.: Pedagogika-Press, 1993. – S.288-301.
8. Varho O.M. Ekolohichna svidomist yak umova stanovlennia ekolohichnoho suspilstva // Avtoref. dyss. kand. fylosov. nauk.: 09.00.03 Kharkivskiy universytet Povitrianykhi Syl im. I.Kozheduba. – Kharkiv. – 2006. – 17 s.
9. Osnovy sotsioekolohii: nauchnoe yzdaneye / H.O. Bachynskiy, N.V. Berenda, V.D. Bondarenko, S.I. Vasiuta; Za red. H.O. Bachynskoho. – K.: Vyshcha shkola, 1995. – 238 s.
10. Vershok I.L. Ob ekolohicheskoy pravosoznaniy // Gosudarstvo i pravo, 2003. – # 3. – S. 42–50.
11. Zolotarova N.I. Pravosvidomist ta pravova kultura v rozvytku instytutu administratyvno-pravovoho rehulivannia vidnosyn u ekolohichnii sferi // Administratyvne pravo i protses. – № 2(4). – 2013. – S. 172-179.
12. Mashnikov K.A., Olmezov V.O. Mekhanizmy formuvannia ekolohichnoi pravosvidomosti hromadian Ukrainy [Elektronnyi resurs] // [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2014-01\(11\)/12.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2014-01(11)/12.pdf)

13. Kravchenko S.N. *Sotsialno-psihologicheskie aspektyi pravovoy ohranyi okruzhayushey sredy*. – Lvov: Izd-vo pri Lvovskom gos. un-te «Vischa shkola», 1988. – S. 50.

14. Shepetkina I.V. *Ekologiya, pravo i kultura: na puti k integratsii* // *Ekopotentsial*, 2014. # 2(6). – S. 176-180.

15. Dolgopolova L.D., Dolmatova N.I. *K teorii issledovaniya pravoohranitel'nogo pravosoznaniya* // *Problemy pravovedeniya*, 1981. – #42. – S. 108–143.

16. Tseluiko M.F. *Kompetentna pravova kultura v mekhanizmi formuvannya ta realizatsii ukrainskoho prava* // *Avtoref. dyss. na zdob. nauk, stup. kand. yuryd. nauk*. Odesa: NUShchiUA.–2012.–20s.

17. Kryshchenko V.S. *Ekologichna kultura: teoriia i praktyka: navch. posib.* – K., 1996. – 352 s.

18. Zakon Ukrainy «Pro okhloronu navkolysynoho pryrodnoho seredovysichia» // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1991, № 41, st. 546. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/1264-12>

20. *Stratehiia staloho rozvytku «Ukraina – 2020»*. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. № 5/2015. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

21. *Vodnyi kodeks Ukrainy* // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1995, № 24, st.189. – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>

22. *Lisovyi kodeks Ukrainy* // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1994, № 17, st. 99. – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/3852-12>

23. Zakon Ukrainy «Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy» // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1992, № 34, st. 502. – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/2456-12>

24. *Konventsia pro okhloronu biolohichnoho riznomanittia vid 1992 roku*. Ratyfikovano Zakonom Ukrainy № 257/94-VR vid 29.11.94. – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_030.

25. Zakon Ukrainy «Pro vidkrytost» // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1998, № 36–37, st.242.

26. *Konventsia pro okhloronu biolohichnoho riznomanittia vid 1992 roku*. Ratyfikovano Zakonom Ukrainy № 257/94-VR vid 29.11.94. – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_030.

27. *Stratehiia staloho rozvytku «Ukraina – 2020»*. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. № 5/2015. – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

Anishchenko V.O.,

PhD in Engineering, associate professor of Administrative, Civil and Commercial Law and Process Department of the State Penitentiary Service Academy, oceansoulvik111@gmail.com

Olinyk A.I.,

PhD, associate professor, the first vice-rector of the State Penitentiary Service Academy, myposte1@ukr.net

Ukraine, Chernihiv

ECOLOGICAL AND LEGAL CONSCIOUSNESS: ONTOGNOSEOLOGICAL ASPECT OF ITS FORMING ESSENCE

The essence of interconnection of ecological and legal consciousness, scientific, practical and legal approaches to understanding ecological and legal consciousness as a part of ecological and legal culture, which is one of important comprehensive tools of state's legal policy in ecological and economical sphere realization, is revealed in the article.

Due to ontognoseological approaches, the forms, the structure and structural elements of ecological and legal consciousness are defined.

It is proved by the authors, that essential role in forming of complete ecological and legal consciousness play such elements, as: ecological and legal education, ecological and legal upbringing and ecological and legal culture, which form the basis for creating state's efficient ecological policy and conditions for society's constant eco-friendly development.

Improving of ecological and legal consciousness forming process is caused by the necessity to change human's way of thinking in the direction of spiritual, rational, balanced attitude and behavior towards nature, to balance all the relationships with socio-ecological-economical system (SEES), sub-systems «the man and nature» and «the man and nature and the society». For carrying out the changes it is necessary to improve ecological and legal educational system, ecological legislation, state's ecological policy, which is a reflection of human's, society's and people's ideological development of ecological and legal consciousness.

Key words: *ecological and legal consciousness; the forms, the structure and structural elements of ecological and legal consciousness are defined, comprehensive tools of state's legal policy, ecological policy, socio-ecological-economical system, ecological legislation, society's constant eco-friendly development.*

УДК 35.08

Гулевич А.Ю.,

начальник відділу профорієнтації та конкурсного відбору Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
аспірант кафедри регіональної політики та публічного адміністрування Одеського регіонального інституту
державного управління Національної академії державного управління при Президентові України,
alyonushkagulevich@gmail.com

Україна, м. Одеса

ПРОТОКОЛ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА НАУКОВА КАТЕГОРІЯ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті розкривається специфіка протоколу як соціального явища та наукової категорії. Окреслюється місце протоколу у предметному полі теорії державного управління як складової організаційної культури публічного управління та адміністрування. Робиться порівняльний аналіз протоколу та етикету як самостійних моделей соціальної взаємодії. Визначається специфіка їх функцій в публічно-управлінській діяльності у комунікативному, поведінковому та семіотичному вимірах. Обґрунтовується, що в публічному управлінні сфера протоколу охоплює інституціональний рівень офіційної комунікації, а норми етикету діють на рівні міжособистісного спілкування під час виконання публічним службовцем професійних обов'язків. Використовуються структурно-функціональний, компаративний, етимологічний методи дослідження та метод тезауруса.

Ключові слова: протокол, етикет, публічне управління, офіційна комунікація, офіційний захід.

Постановка проблеми. В світі системних перетворень, що відбуваються у сучасній Україні, особливого значення набувають питання формування якісно нової моделі публічного управління, її окремих інституцій та діяльності посадових осіб, до яких сьогодні висуває нові вимоги. Одним з таких питань є формування стандартів протокольного забезпечення діяльності органів публічної влади. Це робить актуальним вивчення протоколу як комунікативної практики, дослідження історії його становлення, окреслення його місця та ролі у політико-управлінській діяльності. Але це завдання не можливе без концептуалізації даного поняття у категоріях теорії державного управління. Знайомство з роботами багатьох авторів дає змогу відчувати значущість цього явища та визначити основні напрямки наукових досліджень, в рамках яких до сьогодні розглядалися теоретичні та практичні аспекти протоколу. Втім для державно-управлінської теорії тема протоколу є досить новою. Враховуючи цей факт, вважаємо доцільним всебічний розгляд наукової літератури з проблем протокольного забезпечення та виділення окремих аспектів питання. Адже тільки за таких умов можна буде визначити сутність протоколу саме у державно-управлінському контексті.

Перед усім, слід відмітити, що переважна більшість джерел, де висвітлюються прикладні аспекти протокольної практики, розглядає протокол як категорію дипломатії. У їх інтерпретації протокольна діяльність спрямована на забезпечення зовнішньополітичної функції держави. Це роботи таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Б. Ашавский, Д. Вуд, Ф. Мартенс, В. Матвієнко, І. Новак, В. Попов, Г. М. Руденко, О. Сагайдак, Р. Дж. Фельтхем та ін.

Безсумнівним є той факт, що багато авторів намагаються розкрити основні історичні аспекти становлення протоколу, зокрема дипломатичного, та

розглядають і аналізують для цього історичні події у світі. Окремі етапи історії формування інституту офіційного протоколу та церемоніалу у країнах Європи досліджені у роботах І. Алексеєва, П. Гіро, А. Дебідур, Р. Уортмана, Е. Фукса. Питання сучасної протокольної практики у окремих країнах висвітлюються у роботах А. Борункова, М. Геновски, Л. Кузьміна, П. Лядова, Г. Михалькевича, Е. Сатоу, Ж. Серре, Л. Юзефовича та ін.

Не аби яка увага приділяється протоколу у соціології – науці про суспільство, закономірності його розвитку, зв'язок між індивідуумами та соціальними групами. До сфери протоколу можна віднести співробітництво між людьми, які належать до різних країн чи територій, представляють різні політичні системи, і взагалі, кожна людина, управлінець зокрема, є особистістю, яка виконує у спілкуванні різноманітні ролі, додержується правил поведінки у соціумі та постійно взаємодіє з іншими людьми, адже соціологія вивчає настрої людей, форми їхньої поведінки в різних ситуаціях чи під впливом важливих історичних подій, як в окремих соціальних групах, так і в регіонах, країнах. Результати соціологічних досліджень дозволяють краще зрозуміти ситуацію в країні, різних соціальних групах, реально їх оцінювати та робити правильні висновки, враховуючи місцеву специфіку [1] (Т. Гриценко, П. Гуревич, Л. Іонін Т. Іщенко, Т. Мельничук, Л. Топорков, Н. Чупрук, В. Шеломенцев, Л. Штернберг та ін.).

У етико-філософському ключі висвітлюється соціальна роль протоколу, етикету та церемоніалу як поведінкових норм у працях Р. Апресьяна, А. Гусейнова, М. Мамардашвілі, Л. Уайта та ін.

Необхідно відзначити, що в Україні окремих напрямків у вивченні офіційного протоколу розробляється Е. Мамонтовою, в чисельних працях якої вперше велика увага приділяється державному протоколу та церемоніалу як символічному інструменту забезпечення процесу публічної комунікації, його

витокам, структурі та нормативно-організаційним засадам.

Більшість її публікацій з даної проблематики присвячені аналізу державного протоколу та церемоніалу як культурно-цивілізаційних форм, моделей соціальної поведінки та регуляторів політичної взаємодії у суспільстві. Протокол розглядається, перед усім, як семіотична система та інструмент політичного панування. Так, у монографії з даної проблематики дослідниця визначає державний протокол як сукупність строго регламентованих та стандартизованих правил поведінки високо посадових осіб у заходах офіційного характеру [1, с.80].

Аналіз джерел свідчить про невеликий обсяг напрацювань з предмету теоретичних та прикладних аспектів протокольного забезпечення діяльності органів публічного управління, його нормативно-правових та організаційних засад.

Отже метою статті є визначення специфіки протоколу як соціального явища та наукової категорії та виокремлення його місця у предметному полі теорії державного управління. Досягнення поставленої мети може забезпечити звернення до методології компаративного аналізу, етимологічному, структурно-функціональному методу, методу тезауруса тощо.

Виклад основного матеріалу. Слово «протокол» є багатозначним, та у буквальному значенні трактується з давньогрецької як «перший лист, приклеєний до свитку». У античній канцелярії лист використовувався для розміщення титульної інформації, наприклад приклеювався до свитку папірусу чи нотаріального документа, та містив дату, чи іншу інформацію щодо документа (ім'я писця, формат документа тощо), також можливим було розміщення на цьому «листі» стислого викладення основного змісту тексту. У значенні «перший лист манускрипту» (protocole) слово «протокол» увійшло у сучасні європейські мови через французьку. У добу середньовіччя під цим терміном вже розуміли правила оформлення документів та ведення архівів [2, с.18].

Сучасне розуміння терміну «протокол» відноситься до практики перших англійських парламентів середини XVI ст. Протокол бачили як кодекс правил, який приписує суворе дотримання етикету (правил або процедур, яких вимагає правильне виховання чи наказує влада, для дотримання в громадському або офіційному житті) та старшинству (розуміється як переважне право на почесні, церемоніальні або формальні переваги). [3, с.74].

Багатоаспектність даного явища позначається на варіативності його лексичних тлумачень. Звернення до довідкової літератури дозволяє нам виокремити декілька варіантів його трактувань. Так сучасне документознавство інтерпретує поняття протоколу як результат реєстрації в хронологічній послідовності інформації про хід деякого процесу; як документ, який містить запис усього, про що йшла мова на зібраннях, нарадах, конференціях та засіданнях колегіальних органів та ін. [4-5]. Як слушно зазначає з цього приводу Е. Мамонтова, у даному аспекті «вихідне значення цього слова – це виконаний у певному форматі запис, який

фіксує події, що відбулися, або відбуваються у лінійному режимі. Таким чином, слово «протокол» формує семантичне поле, до якого включені такі лексеми, як «формат», «режим», «фіксація» [2, с.19].

Дещо інше тлумачення отримує поняття протоколу у юридичному контексті. У даному випадку протокол – це не тільки офіційний документ, в якому фіксуються певні фактичні обставини (хід зібрання, процесуальні або слідчі дії тощо) [6], але й договірний офіційний документ, найчастіше додаток до основного міжнародного договору.

Отже, у зовнішньополітичному контексті протокол – це писемна угода між державами; одна з назв міжнародного договору (Женевський протокол 1925 р., Кіотський протокол 1997 р., протокол про наміри) [4].

Як зазначає Е. Мамонтова, «згідно правового підходу, протокол – це документ, який фіксує досягнуті домовленості, які визначають порядок проведення певного процесу або порядок досягнення спільно означеної мети. Таким чином, через юридичне визначення до синонімічного ряду «протокол» – «формат» – «режим» – «фіксація», додаються лексеми «згода» і «домовленість», що значно розширює його семантичне поле» [2, с.19].

Сучасне мережеве тлумачення слова «протокол», яке міститься у «Словнику термінів Інтернет», характеризує його як сукупність правил, що визначають процедуру обміну даними між функціональними пристроями систем [7], що розширює його семантику за рахунок понять «порядок», «стандарт», «норма».

Показовою є історія появи терміну «протокол» у даній сфері комунікацій. Воно було зумовлене винаходу та розповсюдженню комп'ютерів. Рано чи пізно комп'ютери, розташовані в різних точках земної кулі, у міру збільшення свого кількості повинні були знайти певні засоби спілкування. Просте підключення одного комп'ютера до іншого – крок, необхідний для створення мережі, але не достатній. Щоб почати передавати інформацію, потрібно було переконатися, що комп'ютери «розуміють» один одного та можуть «спілкуватися» по мережі. З метою забезпечення цієї можливості, були розроблені спеціальні засоби, що отримали назву «протоколи». У даному контексті протокол – це стандарт, сукупність норм та правил, відповідно до яких відбувається передача інформації через мережу. Зазначимо, що мережеві протокольні правила є найбільш унормованими, чіткими і прописаними на всіх рівнях, та обов'язковими для всіх учасників спілкування.

Аналогічне розуміння протоколу склалося і у сфері дипломатичних стосунків, де протокол – це сукупність загальноприйнятих правил, традицій і умовностей, які дотримуються суб'єкти дипломатії в міжнародному спілкуванні. Так, ми бачимо деяку спорідненість поняття протокол в дипломатичній практиці та Інтернет технологіях, яка полягає у визначенні протоколу як правил, використання яких є обов'язковим для досягнення необхідного результату спілкування.

Таким чином, саме через поєднання усіх вищезгаданих інтерпретацій протокол як явище соціокультурного та комунікативного характеру може

бути трактованим як «прийнята за згодою спеціалізована форма поведінки, якій властиві певний формат, упорядкованість та стандартизованість» [2, с.20]. Відштовхуючись від даного визначення, запропонованого Е. Мамонтовою, спробуємо визначити «чисту», незалежну від дипломатії, сутність цього поняття та вказати його місце і роль у публічному управлінні.

Для цього необхідно, перед усім, виокремити протокол від інших комунікативних практик, що регулюють соціальну поведінку – ритуалу, церемоніалу, етикету. У сфері публічного управління, зі зрозумілих причин, це завдання звужується до порівняння категорій протоколу та етикету.

Протокол та етикет є формами соціальної взаємодії, які виконують функцію регулювання публічних відносин. Як система моделей та норм соціальної поведінки протокол та етикет можуть бути описаними у трьох підходах: комунікативному, поведінковому та семіотичному. По-перше, протокол та етикет – це специфічні форми регуляції людського спілкування. По-друге, протокол та етикет – це особливі форми поведінки. По-третє, протокол та етикет – це певна система знаків, за допомогою якої учасник комунікації отримує можливість репрезентувати свої позиції у соціальній ієрархії. У цьому зв'язку вслід за Е. Мамонтовою наголосимо: «як явища символічної природи етикет та протокол є демонстрацією знаків поваги до партнера по комунікації будь якого рівня (міждержавного, міжінституціонального, міжетнічного тощо) та водночас служать інструментом визначення точного міста учасників спілкування у соціально-політичній системі координат. Однак, якщо етикет визначає параметри комунікації здебільшого у міжособистісному спілкуванні, то протокол діє на інституційному і, перед усім, міждержавному рівні. Іншими словами, протокол – це етикет влади. І у цьому сенсі дипломатичний та державний протокол слід розглядати як технологію досягнення практичного успіху у вирішенні питань внутрішньо – та зовнішньо-політичного характеру. За допомогою протоколу у кожній конкретній країні відбувається процес закріплення та відтворення системи домінуючих цінностей сучасної планетарної цивілізації на тлі збереження національних традицій етикету» [2, с.30]. Отже, протокол та етикет – явища морфологічно близькі, але не тотожні. Протокол та етикет – самостійні форми соціальної взаємодії.

Виходячи з того, що протокол – це прийнята за згодою спеціалізована форма поведінки, якій властиві певний формат, упорядкованість та стандартизованість, а етикет – це норми і правила, що регулюють зовнішні прояви відносин між людьми, можна припустити, що в публічному управлінні сфера протоколу охоплює поле офіційної комунікації, суб'єктами якої виступають органи державної влади (інститути) та офіційні особи (керівники, уповноважені державні службовці). В свою чергу, етикет розповсюджується на сферу міжособистісної комунікації, яка відбувається у вертикальному та горизонтальному вимірах в координатах «державний службовець – громадянин». Принципами, що об'єднують протокол та етикет у сфері

публічного управління виступають ввічливість, доброзичливість, шанобливість, точність, обов'язковість, дисципліна, стриманість при збереженні принципу старшинства.

Отже, на нашу думку, в публічному управлінні категорію «протоколу» слід тлумачити як встановлений порядок поведінки, що регламентує процес офіційної публічної комунікації на інституціональному рівні. Водночас, під етикетом у даній сфері варто розуміти сукупність найбільш доцільних (писаних і неписаних) правил поведінки публічних службовців, обумовлених найважливішими принципами загальнолюдської моралі і моральності, які регламентують процеси міжособистісної комунікації під час виконання професійних обов'язків.

За словами О. Сагайдак, протокол це своєрідна нейтральна зона зі своїми правилами та законами, і всім, хто знаходиться на цій території, необхідно підкорятися загальним вимогам [1]. Інструментарій протоколу містить правила, що регламентують порядок проведення офіційних заходів (зустрічей і провідів делегацій, проведення бесід і переговорів, організацію прийомів, форму одягу, ведення ділового листування, підписання договорів, угод тощо).

Щоб уточнити зміст категорії «офіційний захід», яке визначає сутність поняття «протоколу», необхідно звернутися до офіційних джерел, які використовуються у сфері додержання протокольних норм вищими посадовими особами країни. Так, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 08 грудня 2009р. №1337 «Про затвердження Порядку передачі подарунків, отриманих під час проведення офіційних заходів» (для цілей цього Порядку) під терміном «офіційний захід» розуміється протокольний захід міжнародного, державного чи місцевого рівня, проведений за участю посадових осіб органів, або захід, що відбувся у зв'язку з виконанням службових обов'язків зазначених осіб, з урахуванням загальноприйнятих міжнародних норм, правил і традицій, а також національних традицій України [8].

Виходячи з такого розуміння поняття «офіційний захід» ми пропонуємо наступну структуру протоколу у сфері публічного управління. Вона складається з таких компонентів, як: порядок дотримання державного, службового і протокольного старшинства організаційне забезпечення офіційних візитів; організація офіційних та неофіційних прийомів; протокол багатосторонньої офіційної публічної комунікації, в т. ч. за міжнародною участю; офіційні церемонії (приміром, меморіальні заходи, церемонія покладання квітів); офіційне листування; реагування на святкові та урочисті події в інших державах; протокол співчуття; протокол дружин офіційних осіб. Джерелом протокольних стандартів у сфері публічного управління є норми дипломатичного протоколу та міжнародний звичай, адаптовані до національних традицій та історико-культурного досвіду конкретної держави.

В Україні загальні протокольні стандарти містяться у Положенні про Державний Протокол та Церемоніал, затвердженого Указом Президента України від 22 серпня 2002 р. [9]. «Систему державного протоколу та церемоніалу складають норми дипломатичного

протоколу, актуалізовані у практиці міжнародної комунікації конкретної країни («державний протокол»), та традиції, правила й умовності національного церемоніалу, які визначають формат реалізації сценаріїв влади («державний церемоніал»)» [2, с.80]. Дане Положення не тільки визначає формат візитів іноземних делегацій в Україну та їх організаційне забезпечення, порядок зарубіжних поїздок вищих посадових осіб України, регламент офіційних заходів, що проводяться в Україні, але й встановлює обов'язковість їх виконання органами публічної влади.

Щодо етикетних правил поведінки українського публічного службовця, то поряд із Законом України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування» вони викладені також у «Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування», затверджених Наказом Національного агентства України з питань державної служби 05.08.2016 № 158. (Далі – Загальні правила). У II Розділі цього документу наголошується: «Державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування під час виконання своїх посадових обов'язків зобов'язані неухильно дотримуватись загально визначених етичних норм поведінки, бути доброзичливими та ввічливими, дотримуватись високої культури спілкування (не допускати використання нецензурної лексики, підвищеної інтонації), з повагою ставитись до прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, об'єднаних громадян, інших юридичних осіб, не проявляти свавілля або байдужість до їхніх правомірних дій та вимог» [10].

Також важливим у контексті нашого дослідження є положення п.3 Ч. VI. Загальних правил «Обмін інформацією»: «Державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування повинні дотримуватись встановленого протоколу у відносинах з представниками органів влади іноземних держав, міжнародних організацій, іноземних установ» [10]. Як бачимо, у документі чітко розмежовані сфери функціонування протоколу та етикету у публічно-управлінській діяльності.

Таким чином, у Загальних правилах визначається, що поведінка державних службовців має відповідати очікуванням громадськості й забезпечувати довіру суспільства та громадян до державної служби. Але, водночас, у тексті відсутні чіткі норми етикетної та протокольної поведінки публічного службовця. Втім варто пам'ятати, що протокол та етикет – не просто допоміжні другорядні інструменти забезпечення комунікацій у публічному управлінні, але необхідна компетенція професійних, добросовісних та етичних державних службовців.

Підсумовуючи усе викладене можна зробити деякі узагальнення.

Висновок. Актуальність обраної теми зумовлена системними перетвореннями, що переживає сьогодні сфера публічного управління та адміністрування України, як країни з перехідною економікою, що здійснює комплексні реформи у різних сферах державної політики. Безумовно, будь-яка реформа – це комплексні зміни: удосконалення законодавчої бази,

інституційна розбудова та розвиток людського потенціалу. Останнє неможливе без підвищення рівня професійної компетентності державних службовців. Впровадження нових стандартів та процедур службових відносин у сфері державної служби на рівні зовнішньої та внутрішньої комунікації не можливо уявити без досконалого знання та володіння протокольними та етикетними нормами офіційної публічної комунікації.

На сьогодні в науці державного управління місце та роль службового протоколу в публічно-управлінській діяльності досліджено вкрай скудно. Найчисельніша група джерел з даної проблематики представлена публікаціями, в яких висвітлено прикладні аспекти сучасної протокольної практики, переважно у дипломатичній сфері. Втім, поза увагою дослідників залишається політико-управлінський аспект питання.

Як явище соціокультурного та комунікативного характеру протокол може бути трактованим як прийнята за згодою спеціалізована форма поведінки, якій властиві певний формат, упорядкованість та стандартизованість. У сфері публічного управління службовий протокол є спорідненим з поняттям етикету. Як форми соціальної взаємодії, які виконують функцію регулювання публічних відносин, вони є взаємопов'язаними та реалізуються на трьох рівнях комунікативному, поведінковому та сімейно-життєвому. Втім, протокол та етикет – явища морфологічно близькі, але не тотожні. Вони є самостійними формами соціальної взаємодії, в тому числі і у сфері публічного управління, оскільки протокол охоплює поле офіційної міжінституційної публічної комунікації, а етикет розповсюджується на сферу міжособистісних стосунків, яка відбувається у вертикальному та горизонтальному вимірах в координатах «публічний службовець – громадянин». Як категорії науки державного управління протокол та етикет можуть бути концептуалізованими у контексті організаційної культури та стилю публічно-управлінської діяльності, а також розглянуті у фокусі компетентнісного підходу до професіоналізації публічної служби. Адже підвищення рівня професійної компетентності державних службовців у сфері ділового спілкування є запорукою дієвого та ефективного публічного управління в Україні.

Однак, як показує досвід, на сучасному етапі в Україні нормативно-правова та організаційна база реалізації протокольних стандартів у сфері публічної комунікації є недосконалою, що актуалізує подальші дослідження у обраному нами напрямку.

Література

1. Сагайдак О.П. Дипломатичний протокол та етикет. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://textbook.com.ua/etika-ta-estetika/1473446657>
2. Мамонтова Е.В. Державний протокол та церемоніал як символічний інструмент забезпечення процесу публічної комунікації: витоки, структура, нормативно-організаційні засади: моногр./ Е.В. Мамонтова. – Одеса : Друкарський дім, 2011. – 480 с.
3. Корнієнко П. Протокол публічної служби в Україні: концептуальні та нормативно-правові засади / П. Корнієнко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Одеса : Вид-во ОПІДУ НАДУ, 2011. – Вип. 4. – С. 73-76.

4. Протокол / Великий тлумачний словник сучасної української мови. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovnnyk.net/?swrd=%E0%E2%E4%E6%E8%EA%ECE%E>

5. Протокол - Краткая энциклопедия делопроизводства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://determiner.ru/dictionary/629/word/%CF%D0%CE%D2%CE%CA%CE%CB/>

6. Сухарев А. Большой юридический словарь. 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://determiner.ru/dictionary/201/word/%CF%D0%CE%D2%CE%CA%CE%CB>

7. Протокол Словарь терминов Интернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://your-hosting.ru/terms/p/protocol/>

8. Про затвердження Порядку передачі подарунків, отриманих під час проведення офіційних заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 грудня 2009 р. №1337 // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1337-2009-%EF>.

9. Положення про Державний Протокол та Церемоніал України. Затверджено Указом Президента України від 22 серпня 2002 року № 746/2002 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=746%2F2002>

10. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. ЗАТВЕРДЖЕНО Наказом Національного агентства України з питань державної служби 05.08.2016 № 158 Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 31 серпня 2016 р. за № 1203/29333 // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16>

References

1. Sahaydak O.P. Diplomatschnyy protokol ta etyket. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://textbook.com.ua/etika-ta-estetika/1473446657>

2. Mamontova E.V. Derzhavnyy protokol ta tseremonial yak symbolichnyy instrument zabezpechennya protsesu publichnoyi komunikatsiyi: vytoky, struktura, normatyvno-orhanizatsiyini

zasady: monohr./ E.V. Mamontova. – Odesa : Drukars'kyy dim, 2011. – 480 s.

3. Korniyenko T. Protokol publichnoyi sluzhby v Ukrayini: kontseptual'ni ta normatyvno-pravovi zasady / T. Korniyenko // Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya: zb. nauk. pr. – Odesa : Vyd-vo ORJDU NADU, 2011. – Vyp. 4. – S. 73-76.

4. Protokol / Velykyy tлумачnyy slovnnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovnnyk.net/?swrd=%E0%E2%E4%E6%E8%EA%ECE%E>

5. Protokol - Kratkaya entsyklopedyya deloproizvodstva [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://determiner.ru/dictionary/629/word/%CF%D0%CE%D2%CE%CA%CE%CB/>

6. Sukharev A. Bol'shoy yurydichesky slovar'. 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://determiner.ru/dictionary/201/word/%CF%D0%CE%D2%CE%CA%CE%CB>

7. Protokol Slovar' terminov Internet [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://your-hosting.ru/terms/p/protocol/>

8. Pro zatverdzhennya Poryadku peredachi podarunkiv, otrymanykh pid chas provedennya ofitsiynykh zakhodiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 08 hrudnya 2009 r. #1337 // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1337-2009-%EF>.

9. Polozhennya pro Derzhavnyy Protokol ta Tseremonial Ukrayiny. Zatverdzheno Ukazom Prezidenta Ukrayiny vid 22 serpnya 2002 roku № 746/2002 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=746%2F2002>

10. Zahal'ni pravyla etychnoyi povedinky derzhavnykh sluzhbovtiv ta posadovykh osob mistsevoho samovryaduvannya. ZATVERDZHENO Nakazom Natsional'noho ahent'stva Ukrayiny z pytan' derzhavnoyi sluzhby 05.08.2016 # 158 Zarejestrovano v Ministerstvi yustytisyi Ukrayiny 31 serpnya 2016 r. za # 1203/29333 // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=746%2F2002>

Gulievych A.Y.,

Odessa Regional Institute for Public Administration of the
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine
Head of Professional Guidance and Competition Selection Department,
postgraduate student of Regional Policy and Public Administering Department
the Public Administration Faculty, alynushkagulevich@gmail.com

Ukraine, Odessa

PROTOCOL AS A SOCIAL PHENOMENON AND SCIENTIFIC CATEGORY: PUBLIC AND MANAGEMENT ASPECT

The article reveals the specifics of the protocol as a social phenomenon and a scientific category. The protocol place in the subject field of the public administration theory as a component of the organizational culture of public management and administration is outlined. A comparative analysis of the protocol and etiquette as independent models of social interaction is carried out. The specifics of their functions in public management activities in communicative, behavioral and semiotic dimensions is being determined. It is substantiated that in the public administration the protocol sphere covers the institutional level of official communication, and the etiquette rules act at the level of interpersonal communication during the performance of a public official's professional duties. Structural and functional, comparative, etymological methods and thesaurus method are used.

Key words: protocol, etiquette, public administration, official communication, official event.

UDC 364.075.2

Dubych K.V.,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration and administration of the Institute of Personnel Training the State Employment Service of Ukraine, kdubych@ukr.net

Ukraine, Kyiv

POLITICAL FACTOR OF THE LABOR MARKET AND EMPLOYMENT SHADOWING

The article identifies the factors of the labor market and employment shadowing, explores and justifies a political factor characterized by the following factors in relation to the topic under study: chronic and comprehensive corruption, especially political, bureaucracy and bribery; low level of political wiliness among the deputy corps and state leadership; biased attitudes of state authorities to business entities; low level of public confidence in state power; a lack of effective public control over political and state authorities; armed conflict in the East of Ukraine and the annexation of the Crimea etc. The research finds that the negative, destructive influence of the political factor extends not only to the labor market and employment, but also to the economy, the social security sphere, the demographic situation and the social development in Ukraine as a whole. The contemporary challenges that throw shadowing of the labor market and employment in our country are quite serious, and the tasks associated with eliminating this negative phenomenon require further scientific research and urgent government decision. The tasks of shadowing the labor market and employment in Ukraine include the adoption of measures to increase transparency standards, openness in the state authorities' activities, accountability and responsibility of officials for their corruption crimes, and to increase public participation in solving the problems in the area.

Key words: labor market, employment, shadowing, factors, political factor, state power, corruption, bureaucracy, economy, social and economic development, trust, public control.

Problem solving in general and its connection with important scientific or practical tasks. The shadowing of the labor market and the employment of the population is a serious challenge for the development of a modern society, both in a separate country of the world and on a global scale. Data from the International Labor Organization (ILO) show that countries with low or middle income have the largest share in the world's shadow labor market: more than 50% of the workforce in these countries is covered by informal labor relations. According to the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), 1.2 billion official jobs are in the world economy, while 1.8 billion people are employed in the informal sector [19, 14, p. Kh., 18, p.163].

Moving a large part of the employed population from the official to the shadow sector of the labor market is also taking place in Ukraine. Thus, according to the data published by the State Statistical Service of Ukraine in 2016, the number of informally employed in the country amounted to 4.0 million people, which was 24.3% of the employed population. At the same time, the Minister of Social Policy of Ukraine A.Reva states that today the potential of shadow employment in Ukraine is 8 million people. It should be noted that by 1990, shadow employment was covered by 2-6% of the population of Ukraine. That is, the domestic labor and employment market has a steady and distinct tendency to spread shadowing, which threatens Ukraine's vital national interests [6, p.114]. Factors of the shadowing of the labor market and employment in the modern realities of the development of Ukrainian society remain insufficiently researched at the scientific level.

An analysis of recent research and publications, which launched the solution to this problem. Economic, political, legal, organizational and other aspects of shadowing of economic relations are considered in scientific works and publications of Z.S.Varnalia [4], O.S.Vlasyuk [3], I.F.Hnibidenka [4], A.M.Kolota [7], O.M.Pishchulina,

O.O.Kochamirovskaya, O.P.Smith [10], N.M.Kraus [6], E.M.Libanova [8], Yu.M.Marshavina [9], V.O.Onishchenko [12], T.A.Tishchuk, Yu.M.Kharazishvili, O.V.Ivanov [11], other domestic and foreign scholars and researchers.

Identification of previously unsettled parts of the general problem to which the article is devoted. Factors of the shadowing of the labor market and employment in the modern realities of the development of Ukrainian society require a thorough analysis and scientific research on their solution. In order to achieve this goal, methods of scientific research are used, the main of which are the following: *theoretical method* for studying the degree of development in the domestic and foreign scientific literature of factors of shadowing of the labor market and employment of the population, as well as for the definition of terms and terms used in the research process; *PEST-analysis* for the determination of external macro-environments (political, economic, social, legal, etc.) and analysis of the factors of shadowing of the labor market and employment in Ukraine. *The limited* research methods used can be manifested in the following: the theoretical - in the possibility of access to the latest receipts of scientific literature on the topic of research; *PESTL analysis* - in the length of the period in the timing of the validity and relevance of the results of the analysis, subjectivity in determining the factors of the shadowing of the labor market and employment, their importance and priority. The working *hypothesis of the research* is the assertion that the shadowing of the labor market and employment of the population is determined by the negative influence of a number of factors, in particular the political, which in modern realities requires definition, analysis and scientific substantiation.

The paper's purpose and tasks are to define, analyze and systematize the modern factors of the labor market and employment shadowing in Ukraine, in particular political and its influence on the investigated object.

Presentation of the main research material with full justification of the received scientific results. By ensuring adequate perception and avoiding conceptual distortions in the understanding of terminology, we will analyze the scientific approaches to the definition, interpretation of the basic terms and concepts used in the subject under study.

Factor is a prerequisite or reason causing certain phenomena; agent, mediator, whose influence leads to certain consequences, results. Under the *factor* in the study we will understand: a factor that affects the process of shadowing the labor market and employment; an object which, by its influence, changes the character, features or one of the main features of the phenomenon under study. Given that in its essence the terms 'factor', 'funds' and 'determinant' are somewhat similar, then in the study we will consider them as synonyms.

According to Art. 1 of the Law of Ukraine On Employment:

labor market – a system of legal, social, labor, economic and organizational relations that arise between persons seeking employment, employees, trade unions, employers and their organizations, state authorities in the sphere of satisfying the needs of employees in employment, and employers - in hired workers in accordance with the law;

employment – not prohibited by legislation activity of persons connected with satisfaction of their personal and social needs in order to receive income (wages) in monetary or other form, as well as activity of members of one family who carry out economic activity or work in sub- objects of management, based on their property, including free of charge.

By the terminological analysis of encyclopedic literature [5, p.659-660] was ascertained that *shadow* (informal) *employment* is: the unlawful involvement of an employer in an employee's economic activity; type of employment in the informal economy, based on hidden from the state authorities in the labor relations between the employee and the employer. Shadow employment is an illegal format of labor relations, which is initiated, as a rule, by the employer or employee in order to avoid payment of taxes, evasion from the implementation of the provisions of the legislation.

The ILO experts [18, p.163] also identify *informal employment* as a form of employment that does not provide workers with legal or social protection at work, thereby increasing their economic vulnerability. The terms shadow (informal) employment and employment in the informal economy (employment in the informal economy) is considered as identical. Analogues of this term in English also include: unreported, unreported or unofficial employment (unreported employment); hidden work (working under the table); payment 'cash in hand' (paying cash-in-hand); forgery or work on the side (a combination of full-time employment with part-time employment or a combination of work with education at an institution) (moonlighting). Some Western economists consider shadow employment as part of underground economics or non-observed economy. It should be noted that among them there is no generally accepted approach to the definition of 'shadow' employment and related concepts.

Shadow employment is associated with the *shadow* (informal) *economy*, which is understood as the type of

economic activity aimed at the illegal gaining of income, evasion from state, non-state control and payment of taxes. There is a clandestine economy, a fictitious economy, a criminal economy in which the shadow employment format prevails.

In this document, *the shadowing of the labor market and employment of the population* – is an unlawful activity connected with informal employment, in particular the use of labor of hired workers without concluding labor contracts and agreements, payment of wages in envelopes, tax evasion, social contributions, unpaid overtime working time, day, sick leave, breaks by employers of other requirements of labor legislation.

The results of the terminological analysis carried out above give grounds for arguing that the shadowing of the labor market and employment is a rather complex, multifaceted economic and social phenomenon. Relationships that are spontaneously established and distributed among the participants in this process on the shadow labor market are unlawful, as they violate current legislation (formal rules) and, as a consequence, are concealed. This phenomenon, which has not only economic and social aspects but also political, legal, demographic and other dimensions, leads to a number of other negative consequences in many spheres of public life. It is clear that this phenomenon is a serious challenge to the state, it requires adequate response and elimination from it through the development and implementation of a state policy of shadowing the labor market and employment of the population (henceforth – the policy of shadowing), which has to solve complex problems of a variety of problems. The effectiveness of the state policy of shadowing is determined by a clear, complete and objective identification of the factors affecting the phenomenon under study, a thorough analysis of them, using appropriate scientific research methods, assessing the reliability and priority of these factors.

According to the author, *PESTL analysis*, which modern researchers, analysts of state policy are widely used to identify large-scale problems, comprehensive study, assessment and comprehensive generalization of the influence of the environment on the phenomenon, process or policy, can be effectively solved.

The labor market and employment shadowing is determined by a number of factors that can be grouped into *external* (*exogenous*) and *internal* (*endogenous*). According to the author, external factors, in comparison with internal factors, are of greater significance, importance and priority given the magnitude of their impact on the phenomenon under study. Internal factors can be due to human factor and subjectivity. While external factors, as evidenced by the results of the above analysis, on the contrary, are objective and are determined by economic and social policy legislation, etc. Exogenous and endogenous factors, in spite of their differences, in particular in terms of essence, specificity and priority of influence, are interrelated. PESTL Analysis is a tool that allows you to identify and identify a set of environmental factors or macro environments (political, economic, social, technological, regulatory) affecting the research object. This type of analysis will make it possible to identify, according to certain criteria, the key

factors (dimensions) of the macro environment of shadowing of the labor market and employment, to segment basic problems, to group them (categorize) them into the corresponding blocks and analyze them. And so, PESTL analysis is the most acceptable type of analysis of the problem under investigation.

The argument regarding the use of PESTL analysis is the nationwide scale of coverage and the need for urgent solution to the problem under investigation in society. The obtained results of PESTL analysis: will allow to segment, visualize and better represent the spectrum of factors (macro-environments) of the shadowing of the labor market and employment of the population, comprehensively comprehend the problems of the research object, establish a connection between them; make it possible to formulate proposals for the reduction of the labor market and employment of the population; contribute to the definition of mechanisms, tools and priorities of the relevant state policy, the development of legal acts, concepts, strategies, etc. In this context, the choice of PEST analysis to determine the factors of shadowing of the labor market and employment of the population is substantiated. The chronological limits of the PESTL analysis are 2010–2017.

Based on the PESTL analysis technique [15, p.3,53-56; 20, p.105-106], we define the macro-environment, and on this basis – the factors of shadowing of the labor market and employment in Ukraine (hereinafter – factors). As can be seen in *Fig. 1*, the main factors that are distinguished within the respective macro environment are: political; economic; socio-demographic; normative-legal.

Macroeconomics and factors of the shadowing of the labor market and employment may be unstable and change depending on the circumstances (in *Figure 1* this phenomenon is indicated by the words ‘change’). In this context, the author shares the point of view of G. Johnson, C. Skulz, R. Wittinton and other researchers [15, p.3,54-54;

20, p.106] that the prioritization of certain factors, the relevance and validity of the results of PESTL analysis may be time-limited and sometimes characterized by subjectivity.

Among the factors mentioned in *Fig. 1*, consider the political factor and assess its impact on the shadowing of the labor market and employment in Ukraine, identify and analyze the problems that arise and exist in it.

First of all, it should be noted that the politicians are the subjects of development, approval of the state policy in the labor market and employment in Ukraine, the corresponding state programs, measures, amounts of their financing, and also the proper control over their implementation. Hence, the country's political environment, adequate understanding of the political leaders of the labor market and employment problems, and the cooperation of representatives of the state, the public and entrepreneurship with regard to their solution are key factors in the disinfection of the labor market and employment. The presence of political will and political stability has a positive effect on the development of the domestic labor market and employment. And this, in its turn, is a favorable factor for the economic growth of the state, filling the revenue part of the state and local budgets, the pension fund, raising the minimum wages, social benefits and raising the standard of living in society as a whole. On the contrary, the lack of proper political wiliness, support and political instability course the preconditions for the labor market and employment shadowing.

Consequently, there is a close connection and interdependence between the political factor and the labor and employment market: the latter is a reflection, a kind of ‘litmus test’ of the political environment. Leveling the issue of the shadowing of the labor market and employment, ignoring the policy of its solution leads to further deepening of the crisis phenomena in the economy, raising the level of social tension in society, and so on.

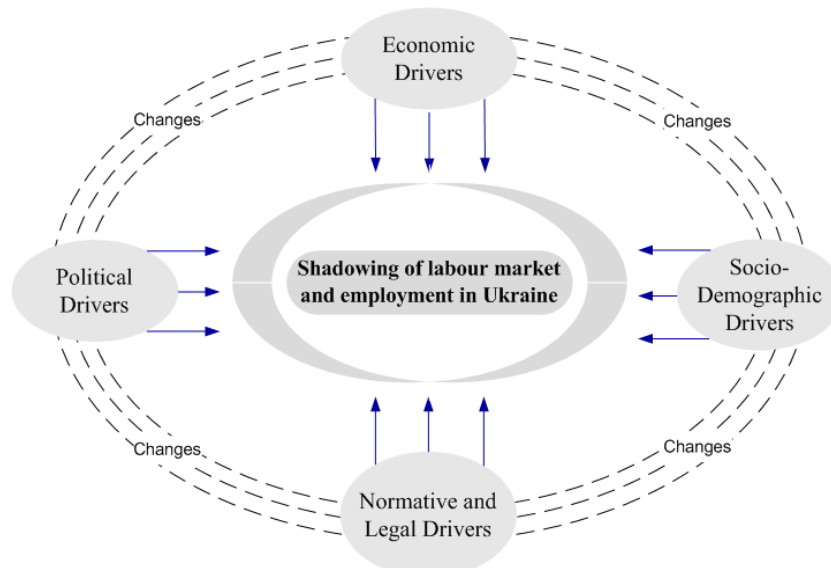

Figure 1 Key drivers in shadowing of labour market and employment in Ukraine¹

¹ Note. Developed by the author.

It should be noted that the level of political will to reduce the labor market and employment in Ukraine is low. One of the reasons for the weakness of political will to effectively counteract the shadow economic relations on the domestic labor market is corruption, which are both a prerequisite and a consequence of the existence of a shadow economy in the state. So the data from a survey conducted by TNS-Ukraine in 2016 show that the corruption of senior management and the impunity of corrupt officials are the main causes of the spread of corruption in Ukraine. And as you know, politics and the shadowing of the labor market and employment are closely linked to the state's anti-corruption policy. Despite the fact that senior officials of the state declare the prevention and counteraction of corruption one of the priorities of reform and social development in Ukraine, its efficiency during the years of state independence has not improved significantly. The scale of the spread of this negative phenomenon in the economy, the labor market and employment, and other areas of public life is the greatest threat to the socio-economic development of Ukraine.

The evidence of Ukraine's being one of the most corrupt countries in the world is the *Corruption Perceptions Index*¹ (CPI), which experts from the International Organization for Transparency International² are counting on. On *Fig. 2* it can be seen that during 1998-2016 Ukraine's ratings (marked with blue triangles and lines) are critically high: they are approaching the total number of countries surveyed (marked with red circles and lines).

In 2016, Ukraine ranked 131st out of 176 countries surveyed in the corruption ranking, ranking worse than Nepal, Sierra Leone, Paraguay, Laos, Honduras, and other 'troubled' countries [13]. The Global Integrity [17], and the European Chamber of Accounts have recognized Ukraine as the most corrupt country in Europe in 2016, on high levels of corruption in Ukraine [1, p.316].

The most dangerous form of corruption as a 'defect' of the labor market and employment in Ukraine is political corruption, which is caused by a conflict of interests – contradictions between the personal interest of officials in the civil service and the realization of legitimate rights and interests of citizens in the labor market. Political corruption³ in the labor market is manifested through the abuse of power by political authorities in order to obtain private wealth for them. Political corruption subordinates state power to the private, corporate interests of corrupt oligarchic clans, criminal gangs, which reduces the effectiveness of the policy of shaming the labor market and employment. De facto, in Ukraine there are no real mechanisms of responsibility of

politicians for corruption acts, non-fulfillment of their declared election programs, and state officials for failing to or improperly executing approved state strategies, program documents, etc., which leads to formalism, bureaucracy and imitation of their implementation.

Manifestations of political corruption combined with bureaucracy and bribery are a 'cancerous' tumor of the labor market and employment, which leads to distortion, distortion of the conditions for its functioning, the spread of 'shadow' schemes of economic relations, cultivation of the asocial culture of labor relations. In support of this thesis, one can refer to the results of a scientific study, obtained by experts of the World Bank S. Johnson, D. Kaufman and P. Zoyedo-Lobodan [16, p.387-392], which prove that it is the political factor (the format of the state's influence on the economy, the political will of its senior officials) determines the share of the economy that drifts into the shadow. Countries with a high level of corruption tend to have a larger share of the "shadow" economy, the labor market and the employment of the population.

And hence, the political factor, according to the author, is the most significant among the exogenous factors studied (*Fig 1*). Extrapolation of the results of the World Bank Expert Survey [16, p.387-392, on the research object, gives grounds to argue that solving the problem of the shadowing of the labor market and employment in Ukraine is, first of all, a political issue that is determined by a priori availability of political interest and support from senior officials of the state, political parties and the public. The development and implementation of state policy of shadowing the labor market and employment in Ukraine is necessary in the context of anticorruption policy by consolidating the efforts of representatives of the legislative, executive and judicial branches of power, uniting and coordinating their joint efforts. Countering and preventing corruption in the labor market is a priority of state policy in this area.

The scale of shadowing of the labor market and employment of the population is determined by the level of trust of citizens to the state, its authorities, and institutions. Trust can transform perceptions and attitudes of the population towards economic relations in the "shadow market", illegal employment from tolerant to negative and refusal to work in the shadow sphere. Trust in the state influences the tax morale of citizens, prompting them to pay taxes in the form of "social solidarity", even in the conditions when it would be rational to evade it. Trust encourages cooperation between citizens and institutions of the state, creates the preconditions for shadowing the labor market. The high level of public confidence in the state testifies to its authority in the society, the low level of corruption of officials, the confidence in their ability to efficiently and rationally spend money from taxpayers, and dispose of budget expenditures. At the same time, the shadowing of the labor market and the employment of the population leads to the insecurity of socially-labor relations of unofficial persons, low standards of quality and standards of living of citizens and a decrease in their level of trust in state power.

¹ **The Corruption Perceptions Index** (Corruption Perceptions Index) is a kind of "barometer" of society's attitude to corruption, on the basis of which foreign investors, bankers, international businessmen decide on placement of investments, granting of loans, trade, etc.

² **Transparency International** annually assesses levels of corrupt countries around the world based on surveys of citizens, foreigners, entrepreneurs and analysts residing in the countries under study.

³ **Political corruption** – illegitimate use of existing opportunities and powers by the public authorities (politicians, state officials) in order to obtain personal or group benefits (material, social, etc.).

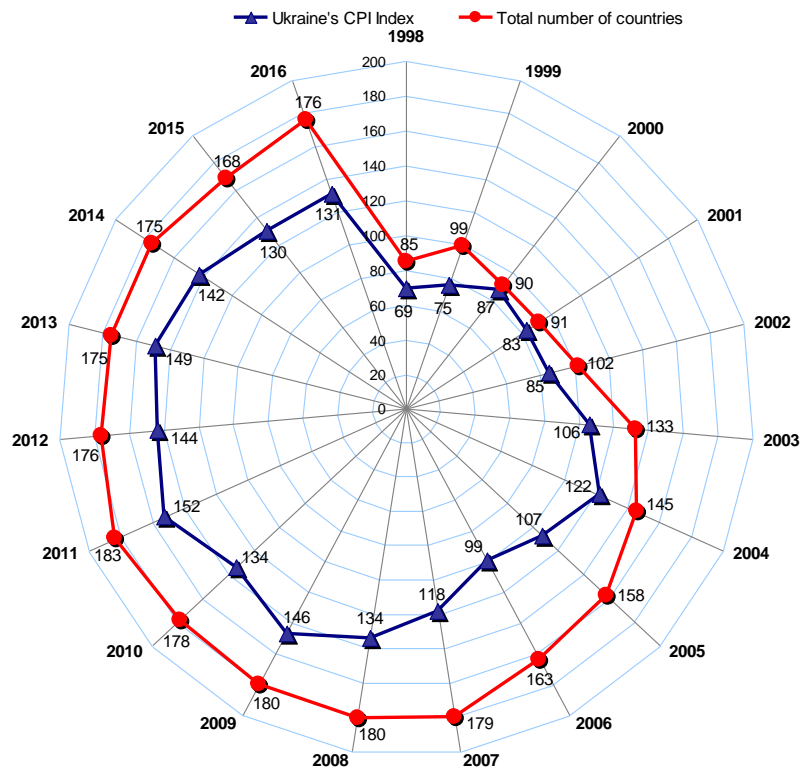

Fig. 2 Diagram of the Corruption Perception Indices dynamics in Ukraine, 1998-2016 [13]

The results of nationwide survey conducted by the Democratic Initiatives Foundation show that economic agents and citizens in Ukraine mostly offset law-abiding behavior, moral norms and values. The legal nihilism practice is widespread - a form of deformation of citizens' legal consciousness, characterized by deliberate ignoring of their legislative norms. In addition, the levels of trust in state authorities in our country are critically low and tend to deteriorate. Under the conditions, the promises of politicians and government officials to carry out reforms, their assurances to raise the living standards, to provide public goods in exchange for the last paid taxes are perceived skeptically and negatively, causing resistance in society.

The political factor, the driving force that leads to shadowing and other destructive trends on the domestic labor market and employment, is the armed conflict in the East of Ukraine and the annexation of Crimea. Thus, during the period of 2014-2015, the problem of employment has sharply arisen: the number of jobs has decreased by 3 million, which has led to the shadowing of economic, social and labor relations and the spread of the practice of informal employment, especially in territories not controlled by Ukraine.

Consequently, the political macro-environment is unfavorable, and the influence of the political factor on the processes of shadowing of the domestic labor market and employment in Ukraine is negative. The main factors are: unsystematic, inconsistent and ineffective state policy, shortcomings in the mechanisms of public administration in this area; high levels of corruption; low levels of citizens' trust in public authorities and state institutions.

Perspective direction of further research. The research determines that among factors of the labor market and employment shadowing of economic, legal, socio-demographic, the main, according to the author, is a political one, which is characterized by the following factors in relation to the subject under study: chronic and comprehensive corruption, especially political, bureaucracy and bribery; low level of political will among the deputy corps and state leadership; biased attitude of the state authorities to the subjects of management; low level of public confidence in the state; lack of effective public control over the activities of political and state authorities; an armed conflict in the East of Ukraine and the annexation of the Crimea, etc.

It has been established that the negative, destructive influence of the political factor extends not only to the labor market and employment of the population, but also to the economy, the sphere of social protection, the demographic situation and the social development of Ukraine as a whole. Modern challenges that throw shadowing of the labor market and employment in our country are quite serious, and the tasks associated with eliminating this negative phenomenon require further scientific research and urgent government decision.

References

1. Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine (2017), "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2017", NISS.
2. Varnalija Z.S. (2014), "Theoretical principles of shadow economy of Ukraine" Varnalijus Z.S., *Visn. Vinnitsa Polytechnic. in that*, no. 1 (112), p. 46-53.

3. Vlasjuk O.S. (2016), "National Security of Ukraine: the evolution of domestic policy problems. Selected scientific works", NISS.
4. Gnybidenko I.F. (2012), "Labor market of Ukraine: prospects for European integration: monogr" I.F. Gnybidenko, N.B. Kuznetsova, Yu.M. "DKS Center" Ltd.
5. Encyclopedia of state management, 8 Vol. (2011), Theory of the state administration, Sciences., Knyazev, IV Rosupatenko, UAPA.
6. Kraus N.M. (Poliava, 2014), "Determinants of the shadow economy in innovative conditions of management": monogr. N.M. Kraus.
7. Kolot A.M. (2010), "Socio-labor sphere: the state of relations, new challenges, development trends" monogr. Blade A.M., KNEU.
8. Libanova E.M. (2007), "Flexibility and security in the labor market. Ukrainian Experience", Monograph Libanova E.M., Makarov O.V. Institute of Demography and Soci. research them M.V. Stud. of the National Academy of Sciences of Ukraine.
9. Marshavin Yu.M. (2011), "Regulation of the Ukrainian labor market: the theory and practice of a systematic approach", monogr. Yu.M. Marshavin, AlterPres.
10. Pishchulina O.M., Kochamyrovskaya O.O., Blacksmith O.P. (2010), "Systemic deficiencies of the Ukrainian labor market and priorities for its reform" analyst. Add, NISS, p.72.
11. Tishchuk T.A. 92011), "The shadow economy in Ukraine: the scale and directions of overcoming", NISS, p.96.
12. Onishchenko V.O., Kozachenko G.V., Pogorelov Yu.S. (Poltava, 2016), "Tinization of the economy in Ukraine: causes and directions of overcoming", monogr. Poltava nats tech Un-t them. Y. Kondratyuk.
13. Corruption Perceptions Index (2017), Electronic Resource, Transparency International, website. Access Mode: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.
14. H. Lehmann, K. Tatsiramos (2012), "Informal Employment in Emerging and Transition Economies", Research in Labor Economics (Vol. 34) UK, Emerald Group Publishing Limited.
15. Johnson G. (2008), "Exploring Corporate Strategy Gerry Johnson, Kevan Scholes, Richard Whittington – the 8th England, Essex; Pearson Education Ltd, FT Prentice Hall.
16. Johnson S. (1998), "Regulatory Discretion and the Unofficial Economy", S. Johnson, D. Kaufmann, P. Zoido-Lobaton, American Economic Review: Papers and Proceedings, vol. 88., no. 2 (May), p. 387-392.
17. Global Integrity (2017), "Independent Information on Government & Corruption" electronic resource, Global Integrity Access Mode: <http://www.globalintegrity.org>.
18. O'Higgins N. (Geneva, 2017), "Rising to the youth employment challenge", New evidence on key policy issues.
19. Schneider F. (2007), "Shadow Economies and Corruption All Over the World", Revised Estimates for 120 Countries, F. Schneider, A. Buehn, Economics, The Open-Access, Open-Assessment E-Journal, vol. 1 (July 24), Access Mode: <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9>.
20. Strategy Survival Guide (2004), the UK; London, Prime Minister's Strategy Unit.

Література

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». – К.: НІСД, 2017. – 928 с.
2. Варналій З.С. Теоретичні засади демінізації економіки України / З.С. Варналій // Вісн. Вінницького політех. ін-ту. – 2014. – № 1 (112). – С.46-53.
3. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Вибрані наукові праці / О.С. Власюк. – К.: НІСД, 2016. – 528 с.

4. Гнибіденко І.Ф. Ринок праці України: перспективи євроінтеграції: моногр. / І.Ф. Гнибіденко, Н.Б. Кузнєцова, Ю.М. Маршавін та ін. – К.: ПТОВ "ДКС центр", 2012. – 246 с.
5. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В.М. Князєв, І.В. Розпунтенко (співголови) та ін. – К.: НАДУ, 2011. – 748 с.
6. Краус Н.М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання: моногр. / Н.М. Краус. – Полтава: Дивосвіт, 2014. – 148 с.
7. Колот А.М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: моногр. / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2010. – 251 с.
8. Лібанова Е.М. Гнучкість та захищеність на ринку праці. Досвід України: монографія / Е.М. Лібанова, О.В. Макарова. – К.: Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2007. – 495 с.
9. Маршавін Ю.М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу: моногр. / Ю.М. Маршавін. – К.: Альтерпрес, 2011. – 396 с.
10. Системні вади ринку праці України та пріоритети його реформування: аналіт. доп. / О.М. Пищукіна, О.О. Коцеміровська, О.П. Коваль. – К.: НІСД, 2010. – 72 с.
11. Пищук П.А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / П.А. Пищук, Ю.М. Харзівшвілі, О.В. Іванов; [За заг. ред. Я.А. Жаліла]. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.
12. Пінізація економіки в Україні: причини та напрями подолання: моногр. / В.О. Онищенко, Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорелов та ін.; Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка. – Полтава, 2016. – 323 с.
13. Corruption Perceptions Index; [Electronic Resource] // Transparency International: website. – 2017. – Access Mode: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.
14. Informal Employment in Emerging and Transition Economies: Research in Labor Economics (Vol. 34) / H. Lehmann, K. Tatsiramos [Eds.]. – UK: Emerald Group Publishing Limited, 2012. – 289 p.
15. Johnson G. Exploring Corporate Strategy / Gerry Johnson, Kevan Scholes, Richard Whittington – the 8th ed. –England: Essex; Pearson Education Ltd: FT Prentice Hall, 2008. – 664 p.
16. Johnson S. Regulatory Discretion and the Unofficial Economy / S. Johnson, D. Kaufmann, P. Zoido-Lobaton // American Economic Review: Papers and Proceedings. –1998. – Vol. 88. – No. 2 (May). – P. 387-392.
17. Global Integrity: Independent Information on Government & Corruption: [Electronic resource] // Global Integrity. – 2017. – Access Mode: <http://www.globalintegrity.org>.
18. O'Higgins N. Rising to the youth employment challenge: New evidence on key policy issues / Niall O'Higgins. – Geneva: ILO, 2017. – 234.
19. Schneider F. Shadow Economies and Corruption All Over the World: Revised Estimates for 120 Countries // F. Schneider, A. Buehn / Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal. – 2007. – Vol. 1 (July 24). – Access Mode: <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9>.
20. Strategy Survival Guide. – the UK; London, Prime Minister's Strategy Unit, 2004. – 206 p.

Дубич К.В.,

д.н. з держ. управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування
Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, *kDubych@ukr.net*

Україна, м. Київ

ПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР ТІНІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

У статті визначено фактори тінізації ринку праці та зайнятості населення і досліджено та обґрунтовано політичний фактор, який характеризується по відношенню до досліджуваної теми наступними чинниками: хронічною та всеосяжною корупцією, особливо політичною, бюрократизмом та хабарництвом; низьким рівнем політичної волі серед депутатського корпусу та керівництва держави; упередженим ставленням органів державної влади до суб'єктів господарювання; низьким рівнем довіри громадян до державної влади; відсутністю дієвого громадського контролю за органами політичної та державної влади; збройним конфліктом на Сході України та анексією Криму та ін. Дослідженням встановлено, що негативний, деструктивний вплив політичного фактору поширюється не тільки на ринок праці та зайнятості населення, але й на економіку, сферу соціального захисту, демографічний стан і суспільний розвиток України в цілому. Сучасні виклики, які кидає тінізація ринку праці та зайнятості в нашій країні є досить серйозними, а завдання, пов'язані з усуненням цього негативного явища потребують подальших наукових досліджень та невідкладного вирішення з боку держави. До завдань детінізації ринку праці та зайнятості населення в Україні необхідно віднести вжиття заходів щодо підвищення стандартів прозорості, відкритості в діяльності органів державної влади, підзвітності та відповідальності посадових осіб за вчинені ними корупційні злочини, а також посилення участі громадськості у вирішенні проблемних питань у цій сфері.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, тінізація, фактори, політичний фактор, державна влада, корупція, бюрократизм, економіка, соціально-економічний розвиток, довіра, громадський контроль.

УДК 352/354

Мануїлова К.В.,

к.і.н., докторант кафедри публічного управління та регіоналістики Одеського регіонального інституту державного управління національної академії державного управління при Президентові України, *katerinamanyilova@gmail.com*
Україна, м. Одеса

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У статті висвітлено теоретико-методологічні основи формування та функціонування різних рівнів публічної влади в сучасних демократичних та децентралізованих державах. Зазначено, що недоліком функціонування місцевого самоврядування у великих муніципальних утвореннях є набагато менший інтерес жителів громади до діяльності органів публічної влади на даному рівні. Тому в сучасних найбільш децентралізованих розвинутих країнах світу активно використовують різні форми самоорганізації населення для найефективнішого управління державою.

Ключові слова: публічна влада, багаторівнева система, децентралізація, самоорганізація, гілки влади, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. Процеси створення децентралізованих органів публічної влади, які були розпочаті в нашій державі ще в 2014 р. відбуваються зі значними складнощами. Тому дослідження різних аспектів проблеми функціонування органів публічної влади в умовах децентралізації залишається вельми актуальною темою досліджень. Адже, висвітлення особливостей децентралізації публічних органів влади дозволить закріпити у свідомості громадян нормативно-правові засади організації роботи органів публічної влади в умовах децентралізації; оволодіти методологічними засобами розуміння та моніторингу проблем, які можуть виникнути в органах публічної влади при впровадженні реформи з децентралізації; узагальнення досвіду становлення базових інститутів публічної влади, що забезпечують функціонування системи державного управління та місцевого самоврядування сприятиме врахуванню негативних і позитивних наслідків реформи з децентралізації влади.

Попри те, що проблема функціонування органів публічної влади достатньо висвітлена у наукових розвідках, особливості розбудови та функціонування органів публічної влади в умовах децентралізації вимагають подальшого уточнення, узагальнення та дослідження.

Мета статті полягає у з'ясування особливостей формування та функціонування органів публічної влади в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння сутності функціонування органів публічної влади розкриємо зміст таких категорій, як «державне управління», «публічне адміністрування», «публічна влада», «державна влада».

Ми вважаємо, що не слід шукати глибоких відмінностей між термінами «державне управління» та «публічне адміністрування». Оскільки, категорія «державне управління» використовується у посткомуністичних країнах, тоді як у більшості демократичних країн вживають терміни «врядування» та «публічне адміністрування» (англ. –public administration) [1, с.488].

Загальновідомо, що поняття «публічна влада» являється синонімом терміну державна влада. Однак,

державна та публічна влади мають неоднакові завдання. Завданням державної влади є суцільне регулювання, а публічна влада найкращим чином з'єднує управління «зверху» з саморегулюванням «знизу».

При розгляді особливостей функціонування публічної влади в умовах децентралізації публічної влади слід звернути увагу на те, що :

1) публічна влада являється складовою широкоюї категорії «влада», яка безпосередньо пов'язана із «соціальним управлінням». Дія соціального управління спрямована на керівництво економічною, політичною, духовною, ідеологічною та іншими сферами життя суспільства [2, с.11]. До інших категорій життя суспільства зазвичай відносять різні структури громадянського суспільства, такі як, політичні партії, громадські та релігійні організації, трудові колективи, тощо.

2) Публічна влада – це багаторівнева система в якій всі рівні є рівноцінними та рівнозначними [3, с.144]. До рівнів публічної влади, які функціонують у децентралізованих країнах зазвичай відносять державну владу; місцеве самоврядування; бюджетні (органи самоорганізації населення (далі – ОСН)) і не бюджетні органи влади (громадські об'єднання (далі – ГО), політичні партії, суспільні, релігійні, трудові організації тощо) Кожен рівень публічної влади має певний характер, окремі напрямки діяльності, а також виконує власні функції та повноваження в управлінні суспільством.

У сучасних країнах світу державна влада зазвичай має поділ на три гілки: на законодавчу, виконавчу та судову влади. Всі три гілки влади мають різні функції та повноваження. Так, законодавча влада переважно гармонізує публічну владу шляхом законотворчості, визначає ієрархію повноважень, здійснює розподіл сфери реалізації таких повноважень [4, с.183].

Діяльність виконавчої влади – це практична реалізація законів у загальнодержавному масштабі, що обумовлює підзаконний характер [5, с.17].

Судова влада в правовій, демократичній і децентралізованій державі є незалежною від інших органів влади. До повноважень судової влади відносять: функції контролю, здійснення правосуддя на основі законодавства держави та міжнародних нормативно-

правових актів; розгляд кримінальних, громадянських, арбітражних, адміністративних і конституційних справ або спорів; тлумачення норм права тощо.

Отже, судова влада наділена судовими повноваженнями та реалізує судову складову державної влади [6, с.1590]. Держава здійснює судову владу через спеціальний орган (суд) у спеціальній формі влади. До означеної форми влади відносять: судовий акт, який містить індивідуально-визначену норму встановлену судом і обов'язковою для суб'єкта (суб'єктів) правило неухильної поведінки [7, с.59-60].

Крім державної влади публічна влада буває ще не державною. Зокрема, місцеве самоврядування являється не державним органом публічної влади [8, с.13]. Ряд сучасних російських юристів вважають місцеве самоврядування мішеною суспільно-державною владою [9, с.60]. Загалом, усталеною в науковому середовищі є думка про те, що місцеве самоврядування являється специфічною територіальною організацією публічної влади.

Місцеве самоврядування має ряд характерних особливостей, до яких можна віднести наступні: значне залучення населення до вирішення питань місцевого значення; часте застосування форм безпосередньої демократії та меншу, ніж на державному рівні, ступінь поділу влади (або інколи поділ влади зовсім не застосовується) [10, с.55].

Суб'єктом місцевого самоврядування виступає територіальна громада (міська, селищна та сільська). Територіальна громада – це самоорганізаційний орган влади, створений на основі рішення населення певної адміністративно-територіальної одиниці. Головною метою створення територіальної громади є спілкування, виховання, виробництво тощо. Створення такої територіальної громади має не лише давні історичні традиції в Україні, а також природний характер, відбувається на добровільній, свідомій основі, із врахуванням уявлень, побажань, мотивів, прагнень кожної людини або більшості людей [11, с.52].

Вагомим недоліком у роботі органів місцевого самоврядування великих муніципальних утвореннях (зокрема у густонаселених містах) є набагато менший інтерес жителів громади до діяльності органів публічної влади на означеному рівні. Для створення можливостей участі в управлінні державою та для ефективного вирішення місцевих проблем в сучасних найбільш децентралізованих розвинутих країнах світу активно використовують різні форми самоорганізації населення (органи самоорганізації (далі – ОСН), громадські об'єднання (далі – ГО), політичні партії, суспільні, релігійні, трудові організації, тощо).

Роль і значення політичних партій, суспільних, релігійних, трудових організацій достатньо висвітлені в наукових розвідках. Тому зосередимо увагу на особливостях функціонування ОСН і ГО в децентралізованих державах.

Зазначимо, що ОСН – це форма участі населення територіальних громад сіл, селищ, міст, міських районів для вирішення окремих питань місцевого значення. Крім того, ОСН реалізує передані повноваження сільських, селищних, міських рад, що дозволяє характеризувати їх як окремі структури зі спільними з органами місцевого самоуправління рисами. Ключовою особливістю ОСН є те, що вони працюють на громадських засадах (виключення можуть бути зроблені відносно для їх керівників) і підпорядковані відповідним радам і жителям [12, с.37].

Щодо ГО, то вони являють собою об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів [13, с.38].

ГО вільні у виборі напрямів своєї діяльності (економічні (кооперативи), політичні, релігійні та інші) та статусу (міжнародні, всеукраїнські, місцеві). В основі створення ГО покладено принципи добровільності, самоврядування, рівноправності всіх членів ГО, законності та гласності.

Отже, багаторівневу систему публічних органів влади в децентралізованих державах можна представити схематично наступним чином (див. рис. 1.).

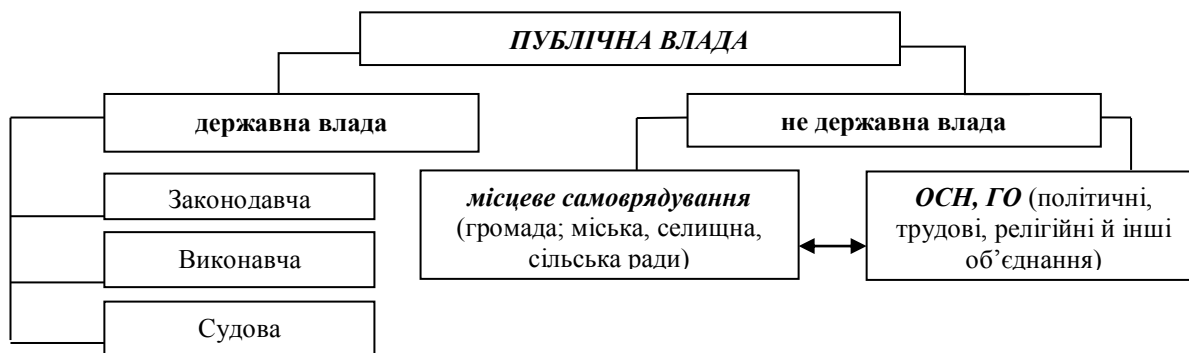

Рис. 1. Рівні публічної влади в умовах децентралізації

Висновки. Отже, публічна влада в децентралізованих країнах світу являє собою розгалужену та багаторівневу систему, в якій створені сприятливі умови для активної участі всіх громадян в управлінні держави. Адже, громадяни через органи самоорганізації населення (політичні, трудові, релігійні й інші об'єднання) можуть впливати на органи місцевого самоврядування (громади, міська, селищну, сільську раду) та брати участь у рішенні місцевих проблем.

Література

1. Колодій А.Ф. Публічне врядування і публічне адміністрування. / Енциклопедія державного управління [Плекст] : у 8 т. / наук.-ред. кол.: Ю.В.Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Національна академія державного управління при Президентові України. –К. : НАДУ, 2011.
3. 8 : Публічне врядування / наук.-ред. кол. : В. С. Загорський (голова), С.О. Пелешун (співголова) [та ін.] ; Львівський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентові України. – Львів: АРІДУ НАДУ, 2011. – С. 488-491.

2. Кудрин, Антон Сергеевич. Воздействие субъектов социальной власти на общественные отношения, входящие в предмет трудового права : некоторые аспекты теории, истории и практики : автореферат дис. ... кандидата юридических наук. : 12.00.05 / Кудрин Антон Сергеевич; [Место защиты: Ур. гос. юрид. акад.]. – Екатеринбург, 2015. – 25 с.

3. Воробьева О.А. Государственная власть как уровень публичной власти / Ольга Александровна Воробьева // Общество: политика, экономика, право. – 2012. – №1. – С. 144-151.

4. Полянскій В.В. Принципы гармонизации публичной власти / В.В. Полянскій // Конституционные ценности: содержание и проблемы реализации : Материалы Международной научно-теоретической конференции 4–6 декабря 2008 г.: В 2-х томах / под ред. Н.В. Витрука, Л.А. Нудненко. – Москва : Российская академия правосудия, 2010. Том 1. – 2010. – С. 179-188.

5. Мегрелидзе М.Р. Становление института разрешения административно правовых споров [Текст] / Миндия Ревазович Мегрелидзе ; Московский гос. ун-т технологий и упр. – Москва : Юриспруденция, 2011. – 116, [2] с.

6. Ермошин Г. П. О некоторых аспектах самостоятельности органов судебной власти в России / Григорий Тимофеевич Ермошин // Актуальные проблемы российского права. 2014. – №8. – С. 1590-1595.

7. Цыганаш В.Н. Судебная власть: понятие, технология, институт. (Концептуальный теоретико-правовой анализ) : монография / В.Н. Цыганаш. – Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2009. – 307 с.

8. Чиркин В.Е. Публичная власть в современном обществе / Вениамин Евгеньевич Чиркин // Журнал российского права. – 2009. – №7 (151). – С. 3-13.

9. Современные проблемы организации публичной власти : коллективная монография / [Авакян С.А. и др. ; рук. авт. кол. и ред. Авакян С.А.]. – Москва : Юстицинформ, 2014. – 595 с. : ил.; 21 см.; ISBN 978-5-7205-1260-6.

10. Белоусова Е. В. Муниципальная власть как разновидность публичной власти / Елена Вениаминовна Белоусова // Проблемы в российском законодательстве. – 2011. – №3. – С. 52-56.

11. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки / Олександр Батанов // Вісник Центральної виборчої комісії – 2008 р. – №2 (12) – С. 51-57.

12. Участие общественности в процессе принятия решений на местном уровне [Текст] : пособ. – К. : Ленвіт, 2012. – 64 с.

13. Сороковський В. С. Децентралізація в дії: підвищення спроможності громад у наданні послуг: Методичний посібник / В.С. Сороковський [розроблено в рамках Швейцарсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO]. – К. : ПЛІВ ПЛІЦ «Золоті Ворота». – 2009. – 115 с.

References

1. Kolodii A.F. Publichne vniaduvannia i publichne administruvannia. / Entsiklopedia derzhavnoho upravlinnia [Tekst] : u 8 t. / nauk.red. kol. :

Yu.V. Kovbasiuk (holova) [ta in.] ; Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. – K. : NADU, 2011. T. 8 : Publichne vniaduvannia / nauk.red. kol. : V.S. Zahorskyi (holova), S.O. Teleshun (spivholova) [ta in.] ; Lvivskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. – Lviv : LRJDU NADU, 2011. – S. 488-491.

2. Kudrin. Anton Sergeevich. Vozdeystviye subyektov sotsialnoy vlasti na obshchestvennyye otnosheniya. vkhodyashchiye v predmet trudovogo prava : nekotoryye aspekty teorii, istorii i praktiki : avtoreferat dis. ... kandidata yundicheskikh nauk. : 12.00.05 / Kudrin Anton Sergeevich; [Mesto zashchity: Ur. gos. yurid. akad.]. – Ekaterinburg. 2015. – 25 s.

3. Vorobyeva O.A. Gosudarstvennaya vlast kak uroven publichnoy vlasti / Olga Aleksandrovna Vorobyeva // Obshchestvo: politika. ekonomika. pravo. – 2012. – №1. – S. 144-151.

4. Polyanskiy V.V. Printsipy harmonizatsii publichnoy vlasti / V.V. Polyanskiy // Konstitutsionnyye tsennosti: soderzhaniye i problemy realizatsii : Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-teoreticheskoy konferentsii 4–6 dekabrya 2008 g.: V 2-kh tomakh / pod red. N.V. Vitruka. L.A. Nudnenko. – Moskva : Rossiyskaya akademiya pravosuđiya. 2010. Tom 1. – 2010. – S. 179-188.

5. Megrelidze M.R. Stanovleniye instituta razresheniya administrativno pravovyykh sporov [Tekst] / Mndiya Revazovich Megrelidze ; Moskovskiy gos. un-t tekhnologii i upr. – Moskva : Yurisprudentsiya. 2011. – 116. [2] s.

6. Ermoshin G.T. O nekotorykh aspektakh samostoyatelnosti organov sudobnoy vlasti v Rossii / Grigoriy Timofeyevich Ermoshin // Aktualnyye problemy rossiyskogo prava. 2014. – №8. – S. 1590 – 1595.

7. Tsyganash V.N. Sudebnaya vlast: ponyatiye. tekhnologiya. institut. (Konseptualnyy teoretiko-pravovoy analiz) : monografiya / V. N. Tsyganash. – Rostov n/D : Izd-vo YuFU. 2009. – 307 s.

8. Chirkjn V.E. Publichnaya vlast v sovremennom obshchestve / Veniamin Evgenyevich Chirkjn // Zhurnal rossiyskogo prava. – 2009. – №7 (151). – S. 3-13.

9. Sovremennyye problemy organizatsii publichnoy vlasti : kollektivnaya monografiya / [Avakian S.A. i dr. ; ruk. avt. kol. i red. Avakian S. A.]. – Moskva : Yustitsinform. 2014. – 595 s.

10. Belousova E.V. Munitsipalnaya vlast kak raznovidnost publichnoy vlasti / Elena Veniaminovna Belousova // Problemy v rossiyskom zakonodatelstve. – 2011. – №3. – S. 52-56.

11. Batanov O. Terytorialna hromada – pervynnyi subiekt munitsypalnoi vlady v Ukraini: poniattia ta oznaky / Oleksandr Batanov // Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii – 2008 r. – №2 (12) – S. 51-57.

12. Uchastiye obshchestvennosti v protsesse prinyatiya resheniy na mestnom urovne [Tekst] : pob. – K. : Lenvit. 2012. – 64 s.

13. Sorokovskiy V.Ye. Detsentralizatsiya v dii: pidvysichennia spromozhnosti hromad u nadanni posluhi: Metodichnyi posibnyk / V.Ye. Sorokovskiy [rozroblo v ramkakh Shveitsarsko-ukrainskoho proektu «Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini» DESPRO]. – K. : TOV RPTs «Zoloti Vorota». – 2009. – 115 s.

Manuilova K.V.,

Ph.D., doctoral candidate in The Public Administration and Local Self-Government Department The Public Administration and Local Self-Government Department, PhD in history, doctoral student, Odessa Regional Institute for Public Administration National Academy for Public Administration, katerinamanyilova@gmail.com

Ukraine, Odessa

FUNCTIONING OF BODIES OF THE PUBLIC AUTHORITY CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

The article covers the theoretical and methodological foundations of the formation and functioning of different levels of public authority in modern democratic and decentralized states. It is, noted, that the lack of functioning of local self-government in large municipalities is much less interest, of the community in the activities of public authorities at this level. Therefore, in today's most decentralized developed countries of the world, various forms of self-organization of the population are active, used for the most effective management of the state.

Key words: public authority, multilevel system, decentralization, self-organization, branches of authority, local self-government.

УДК 351.305-055.2

Мірошниченко М.І.,*професор, д.ю.н., професор кафедри історії права та держави**Київського національного університету імені Тараса Шевченка, mariyami55@ukr.net***Черняхівська В.В.,***к.н. з держ. управління, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, vikysiya@ukr.net**Україна, м. Київ*

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ

У статті висвітлено основні аспекти комплексного аналізу соціокультурного виміру змісту поняття гендерної політики в сфері державного управління. Позаяк, формування в суспільній свідомості системи цінностей, норм, характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення відбувається в рамках певного соціокультурного простору. Проведено аналіз відношення понять «гендер», «гендерна ідентичність», «гендерна ідеологія», «гендерна політика», «державне управління» та запропоновано авторське розуміння змісту поняття «гендерної політики в системі державного управління в соціокультурному вимірі». Охарактеризовано чому саме через призму соціокультурного підходу державне управління розглядається як відкрита система, соціокультурне явище.

Ключові слова: *гендер, гендерна політика, гендерна ідеологія, гендерна ідентичність, державне управління, соціокультурний вимір, суспільство.*

Постановка проблеми. В умовах європейської інтеграції України зросла кількість досліджень, які спрямовані на вирішення проблеми концептуалізації та підвищення ефективності гендерної політики в системі державного управління, що є важливим фактором реалізації демократичних реформ у всіх сферах суспільного життя та розбудови простору соціального партнерства, як необхідної умови забезпечення гарантованості прав і свобод людини та громадянина, збереження стабільності й сталого розвитку задля нинішнього і майбутнього поколінь.

У практичній площині результати таких досліджень переважно мають відношення до вирішення проблеми гендерної рівності у органах державної влади і управління шляхом реалізації гендерної паритетності у владних структурах і досягнення гендерно збалансованої участі у прийнятті управлінських рішень на всіх рівнях державної діяльності.

У науковій площині ці дослідження зорієнтовані на всебічний аналіз основних напрямів гендерної політики, які традиційно розглядаються також і формами її реалізації на рівні доктрини в соціальній, культурній, політичній, економічній, інформаційно-виховній, організаційно-технічній сферах, сутності і призначення гендерної ідеології як визначального складника державної гендерної політики тощо.

У цілому ж і на практичному, і на науковому рівнях ключовою залишається проблема активізації важливої функції державного управління – створення простору соціального партнерства як необхідної умови надання рівних можливостей жінкам і чоловікам у користуванні гарантованими Конституцією правами та свободами, використанні усіх, наданих суспільством можливостей, для самореалізації особистості.

Ступінь наукової розробки. Аналіз літератури з проблеми гендерної політики в системі державного управління показує, що значна увага науковців прикута

до питань гендерних стереотипів (Т.Виноградова, Н.Лавриненко, Л.Лаврінський, Дж.Маккі, В.Семенов, Д.Хартлі, а Шерис та ін.), впливу демократизації суспільства на представництво та просування жінок у різних соціальних системах (Р.Брайдотті, Е.Кіс, А.Лейпхарт, К.Пейтмен, С.Окін, А.Філіпс та ін.), гендерної рівності та справедливості (О.Івашенко, Л.Кобелянська, О.Кулачек, Н.Лавриненко, О.Пищуліна, О.Стрельник та ін.), удосконалення державної гендерної політики як інтегруючого компонента усіх напрямів державної кадрової політики в системі державного управління (Н.Гапон, В.Грицяк, Е.Кагазбаєва, Е.Луценко, Т.Мельник, М.Попов, О.Ярош та ін.). Велика увага поняттю гендеру та його соціокультурного конструювання приділяється у працях таких вчених як Дж.Батлер, Р.Бейсл, Е.Берн, С.Бем, О.Вейнінгер, Р.Коллінз, Т.Парсонс та ін. Водночас, актуальним залишається питання про визначення найбільш перспективних напрямів і механізмів регуляції гендерної політики в системі державного управління з урахуванням характерних для кожної окремої країни особливостей гендерних відносин в межах конкретного соціокультурного середовища.

Мета статті. Враховуючи, що стан і рівень наукової розробки порушеної в статті проблеми спеціально не вивчені, ми ставимо на меті розкрити зміст поняття гендерної політики в системі державного управління в соціокультурному вимірі. Як видається, саме соціокультурний вимір змісту поняття «гендерна політика в системі державного управління» має задавати загальну стратегію наукових досліджень по удосконаленню системи функціонування державного управління у частині забезпечення гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу. Почнемо із загальновідомого, що будь-яке наукове поняття в межах окремої теорії чи концепції несе у собі певне смислове навантаження і використовується як інструмент

пізнання для вирішення конкретних дослідницьких завдань. Поняття має бути чітко визначеним, точним, позначати суттєві ознаки, межі предмету наукового аналізу і особливо доказовим як у контексті загального розуміння його змісту, так і парадигми методологічного аналізу, розробки і проведення (застосування певних теоретичних підходів, концептуальних моделей, принципів, методів і методики гендерних досліджень) політики регулювання гендерних відносин в системі державного управління, метою якої є пропорціональний розподіл чоловіків та жінок в системі влади та управління на основі відповідності рівня їх професіоналізму і ступеню компетентності характеру і об'єму поставлених для виконання завдань.

Як видається, найбільш оптимальним шляхом вирішення питання змістової визначеності поняття «гендерна політика в державному управлінні» у соціокультурному вимірі є експлікація діалектики відношення понять «гендер», «гендерна ідентичність», «гендерна ідеологія», «гендерна політика», «державне управління». Усі названі поняття є супідрядними. Їх обсяги не збігаються, але разом вони становлять обсяг загального складного поняття «гендерна політика в сфері державного управління». Філософська категорія «відношення» зазначених понять характеризує відображену в них взаємозалежність гендерної політики і державного управління у частині реалізації функцій як державного управління, так і суспільства. Ця взаємозалежність очевидна. Державне управління акумулює в собі еліту нації і суттєво впливає на зміни в суспільстві та на його розвиток.

Отже переходимо до аналізу основних теорій гендеру для з'ясування, насамперед, змісту категорії «гендер». Аналіз літератури дає підстави для висновків: залежно від сфери наукових пошуків, до основних, які прийняті сьогодні в соціальних і гуманітарних науках, належать теорії соціального конструювання гендеру, розуміння гендеру як стратифікованої категорії, інтерпретація гендеру як культурного символу (культурної метафори) та теорія гендерної системи [1-6].

Теорія гендеру як стратифікованої категорії заснована на основних положеннях класичних теорій соціальної нерівності та соціальної стратифікації М. Вебера і П. Сорокіна. Гендер, як стратифікована категорія, аналізується у зв'язку з такими ж стратифікованими категоріями як «клас», «раса», «національність», «вік». У їх переліку провідна роль у визначенні гендерних ролей в суспільстві відводиться категоріям влади і домінування. Тому саме ці категорії є визначальними в теорії та задають стратегію наукового аналізу гендерних відносин.

В теорії гендеру як культурного символу центральною категорією аналізу виступає стать, яка має як біологічну, так і культурно-символічну інтерпретацію. Наголошується, що біологічна статевая диференціація закріплюється в культурі через символіку чоловічого та жіночого начал. Культурно-символічний зміст жіночого начала представлений терміном «фемінний», а чоловічого – «маскулінний». Фемінність (лат. femina – жінка) пояснюється як набір особистісних і поведінкових рис, адекватних стереотипу «справжня

жінка» – м'яка, турботлива, ніжна, слабка, беззахисна, що потребує чоловічого покровительства. Маскулінність (лат. masculinus – чоловічий) розглядається теж як набір особистісних і поведінкових рис, але вже адекватних стереотипу «справнього чоловіка» – мужнього, впевненого у собі, владного і т.п. В діалектиці понять маскулінність та фемінність підкреслюється ієрархічний (з пануючим чоловічим началом) принцип організації соціуму.

Теорія гендерних систем зосереджує акценти на гендерних взаємодоповнюючих відносинах, заснованих на нерівності статей. Проблема соціальної взаємодії нерівних статей розв'язується на користь ідеї концентрації матеріального і символічного капіталів в руках чоловіків та їх домінуючої ролі в системі владних відносин. Основні поняття теорії «гендерний порядок» та «гендерний режим» співвіднесені з поняттям суспільства та закріплюють у суспільній свідомості історично задані параметри владних відношень між чоловіками та жінками.

Згідно теорії соціального конструювання гендер, з одного боку, конструюється в процесі соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, за посередництвом масової інформації, а з іншого – за посередництвом самих індивідів – на рівні свідомості (гендерної ідентифікації) шляхом прийняття заданих суспільством норм і ролей. Ключові поняття теорії «гендерна ідентичність», «гендерна ідеологія», «гендерна диференціація» та «гендерні ролі» розкривають соціокультурну сутність гендеру, яка полягає у ціннісному відношенні до пануючих в межах окремого культурного простору ідеалів, стереотипів в яких знаходиться відображення статевая диференціація.

Короткий аналіз теорій гендеру дає підстави для висновку, що всі вони в єдності формують уявлення про основні етапи розвитку людини від «статі» до «гендеру». «Стать» співвідноситься з тілесними і фізичними відмінностями між чоловіками та жінками, «гендер» – із соціальними очікуваннями від кожної статі.

Відома в Україні російський науковець, фахівець із сфери соціальної філософії та гендерних досліджень О. Вороніна, в числі перших, хто порушив питання соціокультурних характеристик гендеру, наголошує, що сучасна інтегрована гендерна теорія не заперечує різниці в біологічних, соціальних, психологічних характеристиках чоловіків та жінок. Вона зосереджує акценти на тому, що сам по собі факт розбіжностей не так важливий, як важлива їх соціокультурна оцінка та інтерпретація, а також побудова на цій основі відповідної системи владних відношень. У цьому разі, поняття «гендер» слід розглядати як логічний конструкт практичних перетворень у всіх сферах суспільного життя, який базується на статусі жінки й чоловіка як рівноправних партнерів суспільного дискурсу [7, 101-105; 8, с.9-19].

Як видається, за основу змістового визначення поняття «гендерна політика в державному управлінні» в соціокультурному вимірі доцільно брати до уваги основні положення теорії соціального конструювання гендеру, *по-перше*, тому, що саме ця теорія найбільш корелює із соціокультурним аспектом дослідження гендерної політики; *по-друге*, дає змістове розуміння

поняття «гендер» як логічного конструкту практичних перетворень у всіх сферах суспільного життя, який базується на статусі жінки й чоловіка як рівноправних партнерів суспільного дискурсу; *по-третє*, дає можливість для коректного застосування терміну «гендер» в аналізі всіх перетворень у суспільстві та державі, які пов'язуються із ефективним використанням людського ресурсу на основі принципу соціального партнерства в справі забезпечення прогресу та національної безпеки держав і народів в умовах глобалізації.

З огляду на викладене, варто погодитися з авторами навчального посібника «Основи теорії гендеру» (2004), що гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі» [9, с.11]. Таке розуміння гендеру виокремлює поряд з біологічними і психологічними його чинниками чинники соціокультурні. Адже формування в суспільній свідомості системи цінностей, норм, характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення відбувається в рамках певного соціокультурного простору. У цьому разі слід погодитися з М. Поповим, що «гендер» слід сприймати як «соціально-філософську категорію» [10, с.5], додано від себе: тобто як інтегроване науково-світоглядне знання.

Оскільки порушена в статті тема передбачає комплексний аналіз соціокультурного виміру змісту поняття гендерної політики в сфері державного управління, уточнимо зміст терміну «гендер» у соціокультурному вимірі. Його слід розуміти таким чином: *гендер* – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм, способів мислення щодо відносин жінок і чоловіків, їх статусів і ролей, набутих ними, як особистостями, в процесі соціалізації, та які визначаються соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами суспільного буття в конкретному соціокультурному середовищі.

Запропонована дефініція кореспондується з вирішенням актуальної проблеми універсальності прав і свобод людини в глобальному контексті у цілому та відкриває можливість як для пояснення проблеми гендерної політики в державному управлінні з позиції однієї з найважливіших цінностей роду людського якими є, за справедливою оцінкою Канапьянної Р. «...цінності чоловіка і цінності жінки в сфері управління» [11], так і, зокрема, проблеми сприяння збалансованості у розподілі реалізації рівних можливостей чоловіків і жінок в системі державного управління.

Конкретно мова йде про те, що поняття «гендер» у соціокультурному вимірі зосереджує увагу дослідника не так на проблемах статі, чи чоловічої логіки влади над

жіночою, як на проблемах професіоналізму, моніторингу оціночних дій і методів рівної відповідальності людини перед суспільством в контексті однієї з найважливіших функцій державного управління – забезпечення соціального партнерства у соціально неоднорідному середовищі з метою створення умов гідного людини життя відповідно до пануючих у конкретному суспільстві гендерних стереотипів. Це поняття може також використовуватися в аналізі дискусійної в теорії гендеру проблеми щодо можливості і необхідності двостатевого представництва в складі правлячої еліти, розвінчання апологетики чоловічих претензій на владу та можливості узгодження цінності інституту влади із загальнолюдськими цінностями сім'ї і виховання тощо.

Вивчення гендеру в соціокультурному аспекті передбачає з'ясування змісту поняття «гендерна ідентичність», яке перебуває в діалектичному зв'язку з поняттям соціокультурна ідентичність. Остання в літературі оцінюється як чинник підвищення ефективності державного управління в сучасних умовах [12]. У цьому разі, слід взяти до уваги справедливе зауваження Л. Степанової, що в межах соціально-конструктивістської парадигми гендеру немає універсальної чоловічої або жіночої ідентичності: в різні історичні періоди, в різних соціальних та культурних контекстах існують різні гендерні ідентичності. Гендер з цієї точки зору розуміється як «організована модель соціальних відносин між чоловіками та жінками, що конструюється головними інститутами суспільства» [13, с.222].

Варто зауважити, що в літературі часто ототожнюють поняття «статева ідентичність» та «гендерна ідентичність» (В.С.Агеєв, І.С. Кон, Т.А. Репіна, Я.Л. Коломінський, М.Х. Мелтсас, С.Ю. Девятих, В.Є. Каган). Ми схилиємося до думки тих дослідників, які застерігають від такого ототожнення (Т.Данильченко, П.Горностай, І. Кльоцина, Л.Степанова, та ін.). По-перше, тому, що кожне поняття несе в собі певне смислове навантаження і, по-друге, у феномені статевої ідентичності перш за все увагу звернено на соматичні ознаки, на базі яких формується ідентичність людини як представника певної статі. В гендерній ідентичності на перший план висуваються соціокультурні параметри категорій «чоловіче» та «жіноче», у відповідності до яких людина ідентифікує себе з конкретною гендерною групою, конструюючи свою ідентичність як представник певної статі. Так, П. Горностай зокрема зазначає: «Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то *гендерна* полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією) [14, с.134-135]. Людина може мати певну чітко визначену статева ідентичність і водночас мати труднощі з гендерною ідентичністю, переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати нереалізованість себе як чоловіка чи жінки, невідповідність жіночому чи чоловічому ідеалам. У

цьому разі, слід погодитись із зауваженням Р. Канапьянної що «Логіка взаємовідносин між полами визначається, перш за все, особливостями історії і національними традиціями етнічних спільностей, що населяють кожну країну» [11].

Отже, гендерна ідентичність залежить від соціокультурних чинників, а не від біологічної природи людини. Пануючі в суспільній свідомості уявлення про маскуліність і фемініність формуються в конкретному (своєму) культурному середовищі. У цьому разі, у різних суспільствах по-різному розуміють шляхи гендерного оновлення та гендерних перетворень, засобом яких є гендерна ідеологія, яка відіграє важливу роль у встановленні гендерної ідентичності.

В літературі існують різні визначення гендерної ідеології. Так, у словнику гендерних термінів наголошується, що сучасна гендерна ідеологія, постулюючи гарантовані державою реальні, рівні можливості участі жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя, включаючи управлінську, виражає орієнтацію зміни, які відбуваються у ціннісних ординаторах жінок та чоловіків, населення в цілому, суспільній думці і державній владі; дає підстави для переоцінки і переосмислення багатьох стереотипів щодо відносин між чоловіками та жінками і для створення новелізованих конструктів гендерних відносин, які є адекватними світоглядній ідеї ХХІ ст. Це – ідея утвердження рівних можливостей для повної самореалізації двох великих соціальних спільнот – чоловіків і жінок, консенсусного, справедливого, конструктивного і творчого характеру їх взаємодії у всіх сферах життєдіяльності в інтересах розвитку цивілізації і утвердження миру на Землі [15]. М. Попов наголошує, що «Гендерна ідеологія – це спеціалізоване знання, яке являє собою систему ідей, цінностей та оцінок стосовно соціального статусу двох статевих груп – чоловіків і жінок, що відображає їхні загальні та специфічні інтереси» [10, с.7].

Отже, у визначенні поняття гендерної ідеології, слід враховувати, те що вона є підставою збалансованої державної політики в сфері гендерних відносин. У цьому разі, як видається, її слід розуміти як *державну ідеологічну доктрину*, яка змістовно відображає цінності суспільства крізь призму загальних та специфічних інтересів чоловіків і жінок та легітимізує відносини між ними, хто управляє, і тими, ким управляють. У такому відношенні гендерна ідеологія, по-перше, змістовно постає як інструмент консенсусу, загальноновизнаним утіленням справедливості, навіть якщо тлумачення цієї справедливості обмежується виключно усталеними стереотипами буденної свідомості і, по-друге, як функціональна категорія гендерна ідеологія забезпечує певний баланс рівноваги між державною гендерною політикою і пануючими в суспільстві цінностями.

Не вдаючись до ретельного аналізу існуючих концепцій гендерної політики, вони докладно аналізуються в історіографічних оглядах літератури тих науковців, які досліджують цю проблему в комплексі (Вороніна О., Грицяк Н., Єльнікова Г., Хрисанова С. та ін.), звернімо увагу лише на ту обставину, що й досі проблема поняття гендерної політики в державному

управлінні перебуває в стані активного творчого розроблення. Одні науковці визначають гендерну політику як утвердження партнерства статей у визначенні та втіленні політичних цілей і завдань та методів їх досягнення в діяльності політичних структур [16, с.234; 17, с.84]; інші – як «сукупність теоретичних принципів і практичних заходів, які розробляються й реалізуються державою у сфері взаємовідносин між статевими групами суспільства з метою забезпечення певних можливостей для чоловіків і жінок у використанні економічних і соціально-політичних прав» [18, с.127]. Державна гендерна політика, за визначенням Т. Мельник, – це «діяльність (або бездіяльність у разі свідомої відсутності такої політики) державних інституцій, спрямована на здійснення безпосередньо або опосередковано забезпечення рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві» [12, с.218-219]. Н. Грицяк тлумачить державну гендерну політику як дії органів державної влади з розв'язання проблем забезпечення гендерної рівності в суспільстві, а саме: забезпечення однакових для жінок і чоловіків суспільного статусу, умов реалізації прав людини, можливостей використовувати соціальні та економічні ресурси, робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний, культурний розвиток, а також рівного права для жінок і чоловіків мати однакову користь від результатів їхньої діяльності [16, с.116]. Ми приєднуємося до думки української дослідниці Д. Воронько, що гендерна політика в системі державного управління – це складова державної гендерної політики, що спрямована на утвердження гендерної рівності в органах державної влади шляхом реалізації гендерної паритетності у владних структурах і досягнення гендерно збалансованої участі у прийнятті управлінських рішень на національному, регіональному та місцевому рівнях [19, с.7].

Як уже наголошувалось, державне управління акумулює в собі еліту нації і суттєво впливає на зміни в суспільстві та на його розвиток. Саме тому необхідно зосереджувати особливу увагу на посиленні ефективності державного управління. Його форми методи, принципи, характер обумовлюються завжди і скрізь проблемами суспільного розвитку, що здійснюються в інтересах певних соціальних верств і груп. У цьому разі, є всі підстави для висновку, що ситуація в державному управлінні відтворює реальний стан суспільних відносин і розуміння гендерних проблем під кутом зору стереотипних соціальних ролей, традиційних для конкретного суспільства, відповідно і пояснюючих моделей гендерних відносин характерних для певного соціокультурного простору: патріархальної, феміністської та партнерської [20].

На підставі проведеного аналізу відношення понять «гендер», «гендерна ідентичність», «гендерна ідеологія», «гендерна політика», «державне управління» пропонуємо авторське розуміння змісту поняття «гендерної політики в системі державного управління в соціокультурному вимірі». *Гендерна політика в системі державного управління – це послідовна система заходів,*

спрямованих на реалізацію гендерної паритетності у владних структурах відповідно до пануючих у суспільній свідомості соціокультурних орієнтирів, цінностей, ідеалів, стереотипів, які є основоположними в оцінці соціального статусу двох статей груп – чоловіків і жінок та забезпечення на цій основі гендерно збалансованої участі у прийнятті управлінських рішень з урахуванням рівня їх професіоналізму і компетентності у вирішенні завдань на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях.

Висновки. Отже, наявні в літературі концепти гендерної політики в державному управлінні побудовані на ідеї утвердження рівних можливостей для повної самореалізації двох великих соціальних спільнот – чоловіків і жінок у всіх сферах суспільного життя, консенсусного, справедливого, конструктивного і творчого характеру їх взаємодії у прийнятті управлінських рішень на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

При розробці і проведенні гендерної політики в системі державного управління слід враховувати характерні для певного соціокультурного простору моделі гендерних відносин, оскільки для гендеру притаманні соціокультурні відмінності. У межах соціокультурного підходу державне управління розглядається як відкрита система, соціокультурне явище. Цей підхід зорієнтований не на створення наукових логічних конструкцій, а на практичну складову державного управління та інших суспільних явищ. З цим пов'язані подальші перспективи дослідження.

Література

1. Gayle Rubin. *The Traffic in Women: Notes on the "Political Economy" of Sex* // *The Second Wave. A Reader in Feminist Theory*. Ed. By Linda Nicholson. N.Y. and L., Routledge. 1997. P.26.
2. Філософія. Учебник / Под ред. В.Д.Губина, П.Ю.Сидориной, В.П.Филатова. - М.: Русское слово, 1996. С.394-396.
3. Введение в гендерные исследования. Учеб. пособие / Под ред. И.В.Костиковой. - М.: Изд-во МГУ, 2000. С.5-26.
4. Воронина. О.А. Основы гендерной теории и методологии // Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций. / Под общ. ред. Ворониной О.А. - М.: МЦГЭ - МВШСЭН-МФФ, 2001. С. 101-105.
5. Воронина О.А. Социокультурные детерминанты развития гендерных теорий в России и на Западе // *Общественные науки и современность*. - 2000. - №4. - С.9-19
6. Петрова Р.Т. Гендерология и феноменология: Учеб. пособ.- 50 изд. Перераб и дополн.- М.: Дашков и Ко. - 2012. - 272 с.
7. Воронина. О.А. Основы гендерной теории и методологии // Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций. / Под общ. ред. Ворониной О.А. - М.: МЦГЭ - МВШСЭН-МФФ, 2001.- С. 101-105.
8. Воронина О.А. Социокультурные детерминанты развития гендерных теорий в России и на Западе // *Общественные науки и современность*. - 2000. - №4. - С.9-19
9. Основы теории гендеру: [Навч. посіб. / В.П. Агеева, В.В.Близнюк, І.О.Головащенко, П.П.Горностаї, Н.В.Лавриненко та ін. - К.: «К.І.С.», 2004. - 536 с.
10. Попов М.П. Організаційно-правовий механізм державного управління в сфері гендерної політики [Шекст]: дис. канд. наук з державного управління: 25.00.02 «Механізм державного управління»/ Попов Микола Петрович.- Одеса, 2006.- 16 с.

11. Канапьянова Ф.М. Філософія гендерного соотношения в структуре административно-управленческой элиты. - Алматы, Жибек Жодлы, 1998. // Электронный ресурс – режим доступа: <http://www.a-z.ru/women/texts/kanr.htm>.

12. Малінін В. Соціокультурна ідентичність як чинник підвищення ефективності державного управління: історія та сучасність // Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ»: політологія, психологія, комунікація – 3003- №1. – Електронний ресурс – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/989>

13. Степанова А.Т. Введение в гендерную психологию: [курс лекций] / А.Т.Степанова.-М.: МПСУ Воронеж: МОДЭК, 2012. – 536 с.

14. Основы теории гендеру: [Навч. посіб.] / В.П. Агеева, В.В.Близнюк, І.О.Головащенко, П.П.Горностаї, Н.В.Лавриненко та ін. - К.: «К.І.С.», 2004. - 536 с.

15. Основы гендерных терминів // Электронный ресурс – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/213.htm>

16. Гендерні аспекти державної служби : [монографія] / [М.І. Пірен, Н.В. Трицяк, П.Е. Василевська, О.М. Іваницька] ; за заг. ред. Богдана Кравченка. - К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. - 336 с.

17. Воронько А.О. Гендерна політика в системі державної служби: поняття і сутність // Электронный ресурс – Режим доступа: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/texts/12VLOSFS.pdf>

18. Петрова Р.Т. Гендерология и феноменология: Учеб. пособ.-50 изд. Перераб и дополн.- М.: Дашков и Ко. - 2012. - 272с.

19. Воронько А.О. Гендерна політика в системі державної служби: поняття і сутність // <http://academy.gov.ua/ej/ej16/texts/12VLOSFS.pdf>

20. Шпичкова О.Н. Социокультурный анализ гендерной картины мира [Шекст]: дисс.канд. филос. наук/ Ольга Николаевна Шпичкова. - Ростов-на-Дону, 2000. - 170 с. // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.disscat.com/content/sotsiokulturnyi-analiz-gendernoi-kartiny-mira>

References

1. Gayle Rubin. *The Traffits in Women: Notes on the "Polittisal Etsonomy" of Sex* // *The Setsond Wave. A Reader in Feminist Theory*. Ed. By Linda Nicholson. N.Y. and L., Routledge. 1997. P.26.
2. Fylosofiya. Uchebnyk / Pod red. V.D. Hubyna, T.Yu. Sydorynoy, V.P. Fylatova. - M.: Russkoe slovo, 1996. S.394-396.
3. Vvedeniye v hendernue yssledovaniya. Ucheb. posobyey / Pod red. Y.V. Kostikovoy. - M.: Nyzd-vo MFGU, 2000. S.5-26.
4. Voronyna. O.A. Osnovu hendernoy teoryy y metodolohyy // Teoryya y metodolohyya hendernukhi yssledovaniyu. Kurs lektsyy. / Pod obslich. Red. Voronynoy O.A. - M.: MTS 'FY - MVShSEN-MFF, 2001. S. 101-105.
5. Voronyna O.A. Sotsyokul'turnue deternynantu razvytyuya hendernukhi teoryy v Rossyy y na Zapade // *Obsichestvennie nauky y sovremennost'*. - 2000. - #4. - S.9-19
6. Petrova R.H. Henderolohyya y fenomenolohyya: Ucheb. posob.- 50 yzd. Pererab y dopoln.- M.: Dashkov y Ko. - 2012. - 272 s.
7. Voronyna. O.A. Osnovu hendernoy teoryy y metodolohyy // Teoryya y metodolohyya hendernukhi yssledovaniyu. Kurs lektsyy. / Pod obslich. Red. Voronynoy O.A. - M.: MTS 'FY - MVShSEN-MFF, 2001.- S. 101-105.
8. Voronyna O.A. Sotsyokul'turnue deternynantu razvytyuya hendernukhi teoryy v Rossyy y na Zapade // *Obsichestvennie nauky y sovremennost'*. - 2000. - #4. - S.9-19

9. *Osnovy teoriiy genderu: [Navch. posib.] / V.P. Aheyeva, V.V. Blyznyuk, I.O. Holovashenko, P.P. Hornostay, N.V. Lavrynenko ta in. – K.: «K.I.S.», 2004. – 536 s.*

10. Popov M.P. *Orhanizatsiyno-pravovyy mekhanizm derzhavnogo upravlinnya v sferi hendernoyi polityky [Tekst]: dys. kand. nauk z derzhavnogo upravlinnya: 25.00.02 « Mekhanizm derzhavnogo upravlinnya»/ Popov Mykola Petrovych. - Odesa, 2006. - 16 s.*

11. Kanap'yanova R.M. *Fylosofiya hendernoho sootnoshennya v strukture admynstratyvno-upravlencheskoy Ehytu. - Almaty, Zhybek Zhodly, 1998.// Elektronnyy resurs – rezhyim dostupa: <http://www.a-z.ru/women/texts/kanr.htm>.*

12. Malinin V. *Sotsiokulturna identychnist' yak chynnyk pidvyshchennya efektyvnosti derzhavnogo upravlinnya: istoriya ta suchasnist' // Ukrayins'kyi naukovyy zhurnal «OSVITA REHIONU»: politolohiya, psykholohiya, komunikatsiya – 3003-#1. – Elektronnyy resurs – Rezhyim dostupa: <http://social-science.com.ua/article/989>*

13. Stepanova L.H. *Vvedenye v hendernuyu psykholohiyu: [kurs lektsiy] / L.H. Stepanova. - M.: MPPSU Voronezh: MODJK, 2012. – 536 s.*

14. *Osnovy teoriiy genderu: [Navch. posib.] / V.P. Aheyeva, V.V. Blyznyuk, I.O. Holovashenko, P.P. Hornostay, N.V. Lavrynenko ta in. – K.: «K.I.S.», 2004. – 536 s.*

15. *Slovnnyk hendernykh terminiv // Elektronnyy resurs – Rezhyim dostupa: <http://www.owl.ru/gender/213.htm>*

16. *Henderni aspekty derzhavnoyi sluzhby: [monohrafiya] / [M. I. Piren, N. V. Hrytsyak, T. E. Vasylevs'ka, O. M. Ivanyts'ka]; za zah. red. Bohdana Kravchenka. – K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko "Osnovy", 2002. – 336 s.*

17. Voronko L.O. *Henderna polityka v systemi derzhavnoyi sluzhby: ponyattya i sutnist' // Elektronnyy resurs – Rezhyim dostupa: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12VLOSFS.pdf>*

18. Petrova R.H. *Henderolohiya y fenomenolohiya: Ucheb posob. -50 yzd. Pererab y dopoln. - M.: Dashkov y Ko. – 2012. – 272 s.*

19. Voronko L.O. *Henderna polityka v systemi derzhavnoyi sluzhby: ponyattya i sutnist' // <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12VLOSFS.pdf>*

20. Shpuchkova O.N. *Sotsyokulturnyy analiz hendernoy kartynu myra [Tekst]: dyss.kand. fylos. nauk/ O'ha Nykolaevna Shpuchkova. – Rostov-na-Donu, 2000. – 170 s.// Elektronnyy resurs. – Rezhyim dostupa: <http://www.disscat.com/content/sotsiokulturnyi-analiz-gendernoi-kartiny-mira>*

Miroshnichenko M.I.,

Professor, Doctor of Law, Professor of History of Law and State of Kyiv National Taras Shevchenko University, mariyami55ukr.net

Chernyakhivska V.V.,

Candidate of Sciences in Public Administration, Kyiv National Taras Shevchenko University, vikysiya@ukr.net Ukraine, Kyiv

SOCIO-CULTURAL MEASUREMENT OF GENDER POLICY IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION: CONCEPT, CONTENT

The article covers the main aspects of the complex analysis of the socio-cultural dimension of the concept of gender policy in the sphere of public administration. Since the formation in the public consciousness of a system of values, norms, characteristics of male and female behavior, lifestyle and way of thinking takes place within a certain socio-cultural space. The analysis of the attitude of the concepts of gender, gender identity, gender ideology, gender policy, and state administration has been analyzed and the author's understanding of the concept of "gender policy in the system of state administration in the socio-cultural dimension" is proposed. Characterized why precisely because of the prism of the socio-cultural approach, public administration is seen as an open system, a socio-cultural phenomenon.

Key words: gender, gender policy, gender ideology, gender identity, state administration, socio-cultural dimension, society.

УДК 349.22

Полухтович Т.Г.,

к.пед.н., доцент кафедри гуманітарних наук і права Луцького національного технічного університету, polukhtovych@ukr.net

Піменова О.О.,

к.соц.н., доцент кафедри гуманітарних наук і права Луцького національного технічного університету, socio.lntu@ukr.net

Україна, м. Луцьк

ДІЛОВІ ЯКОСТІ ПРАЦІВНИКА: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Розуміння того, що визначальним для України сьогодні на шляху до європейської інтеграції є підвищення ділових якостей працівників у контексті виходу на світовий ринок, залучення новітніх технологій, подолання технічної відсталості, модернізації економіки, засвідчує перевагу інтелектуального аспекту трудового процесу, як головного чинника успіху. Ділові якості працівника, його розумові здібності, ініціативність визначаються як формування нової системи цінностей, зміни його соціального статусу і ролі.

Ключові слова: ділові якості, законодавче регулювання, правовий аналіз, професійна компетентність, фізична і юридична особа.

Постановка наукової проблеми. Сьогодні все вирішує професійний рівень суспільства, а не засоби виробництва чи сировинні ресурси. Переваг набуває інтелектуальний аспект трудового процесу. Це – головний чинник успіху. Ділові якості працівника, його розумові здібності, ініціативність визначаються як формування нової системи цінностей, зміни соціального статусу і ролі працівника. Ті країни, які дбають про людський капітал, максимально забезпечують потреби особи у виборі освітнього рівня і кваліфікації, підвищують її рівень адаптації до змін ринку праці, – стають технологічно розвинутими, провідними націями світу. Тому важливим є дослідження вказаної категорії ділових якостей працівника з позиції трудових правовідносин.

Зміна основної якості працівника, головним у людині стає здатність до інновацій, відповідає вимогам сьогодення – ефективній організації праці, її змісту і характеру. Тому оцінка ділових якостей персоналу є актуальною і проводиться з метою виявлення професійної компетентності, підвищення кваліфікації, кількісних та якісних результатів діяльності. Виконавець має відповідати новим домінуючим вимогам з широкими можливостями самовираження і самореалізації, поставленим цілям. Оцінка ділових якостей стосується усіх категорій працівників: від робітників до спеціалістів і директорів підприємств, організацій, установ. Закономірно, що оцінка їхньої діяльності є різною. Так, у робітників результат виражається кількісно, а в науково-педагогічного працівників – у максимальному переході до конкретного результату через здобуття нових компетенцій відповідно до стандартів вищої освіти.

Ділова оцінка працівника складається з його трудового потенціалу:

- відповідності виконуваній роботі,
- ефективності трудової діяльності,
- готовності працювати на конкретній посаді,
- якісного виконання поставлених завдань.

Ділова оцінка має безпосереднє відношення до підвищення кваліфікації, стажування, атестації, удосконалення методів управління, визначення відповідності займаній посаді та відбору кращих працівників; оцінки особистісних якостей претендентів,

виконання ними посадових обов'язків, підвищення відповідальності працівників. Кожна з цих проблем пов'язана з конкретними діями, з необхідністю дотримання правових приписів. Так, при прийомі на роботу роботодавець має право на добір працівників шляхом тестування у випадках, передбачених законом. Власник вправі запроваджувати випробувальний строк для осіб, щоб об'єктивно оцінити їхні ділові якості, виконання функціональних обов'язків. При цьому він або уповноважений ним орган мають надавати повну і достовірну інформацію стосовно трудової діяльності працівників; бути відкритими в питанні ознайомлення персоналу з методикою проведення оцінки ділових якостей; пред'являти вимоги, окрім дискримінаційного характеру, до всіх осіб, пов'язаних професійною діяльністю.

Оцінюючи професіоналізм працівника, проаналізуємо вимоги до нього. Це – професійна підготовка; вертикальна мобільність; якість роботи; ініціативність; готовність виконувати будь-яке завдання; зразкова поведінка; дотримання правил техніки безпеки. З набору ділових, особистісних рис доцільно акцентувати увагу на знаннях і вміннях особи. Важлива не тільки конкретизація фактів, але й використання кількісних методів в оцінці ділових якостей працівника, які відображають за бальною системою його відповідність займаній посаді, виконуваній роботі або покладених обов'язків.

Звичайно, наведеними аспектами правового аналізу ділових якостей працівника не вичерпується дослідження даної проблематики. У I розділі ми розглядаємо професійні стандарти (кваліфікаційні характеристики професій працівників), які безпосередньо сприяють підбору кадрів, підвищенню їхньої кваліфікації, встановленню єдиних підходів у визначенні посадових обов'язків і кваліфікаційних вимог до осіб. Кваліфікаційна характеристика, як нормативний документ, включає три розділи. Зокрема, у розділі «Кваліфікаційні вимоги» йдеться про професійну підготовку працівника, засвідчену документом про освіту, стаж роботи як обов'язкові складові для виконання трудових функцій. Необхідно виділити відображену у кваліфікаційній характеристиці посад педагогічних і науково-педагогічних працівників

професійну, комунікативну, інноваційну і правову компетентність. Для прикладу, кожна з дій професійної компетентності, як: володіння освітніми технологіями, удосконалення методів навчання і викладання предметів, використання наукової літератури розглядаються у взаємозв'язку, формуючу не просто особистість, яка займає певну посаду, а в умовах сталого зростання ролі знань трансформується її ділова активність.

Метою дослідження є аналіз правової оцінки ділових якостей працівника при виконанні трудових функцій, його правового статусу у трудових відносинах і вимог до професіоналізму; узагальнення висновків як підсумків дослідження. Мета виводить на такі завдання щодо її реалізації:

- комплексно дослідити ділові якості працівника у взаємозв'язку з виробничою діяльністю та результатами праці;
- визначити, які якості необхідно вибрати, щоб достатньо об'єктивно оцінити кількісно всіх працівників з використанням однієї методики;
- розглянути методи, які дозволяють виявити наявність в особистості тих чи інших якостей, що складають зміст її ділової оцінки;
- обґрунтувати суспільний характер ділової оцінки працівника, виходячи з положень чинного законодавства та аналізу досліджень даної проблеми вітчизняними і зарубіжними науковцями;
- висвітлити види ділової оцінки та її складові, різноманітні підходи до проблеми співвідношення професійних якостей з діловими;
- розкрити прикладне застосування випробування як ефективного виду оцінки ділових якостей працівника;
- розглянути положення нормативних актів європейських країн, регулюючих трудові відносини, і включити їх до зазначених висновків, які, на нашу думку, забезпечать вирішення досліджуваної проблематики.

Методологія нашого дослідження спрямована на вирішення конкретних пізнавальних завдань з урахуванням визначеної мети. Методи і принципи виступають основною засадою пізнання, забезпечують концептуальність дослідження. Так, за допомогою формально-юридичного методу ми проаналізували правові джерела, які закріплюють поняття «професійні якості», «компетентність», «кваліфікація», зробили опис і класифікацію оцінки ділових якостей працівника, сформулювали визначення досліджуваних юридичних понять. Використання формально-логічного методу при написанні висновків, дослідженні сутності проблематики; порівняльного – у зіставленні правових форм перевірки відповідності працівника, розмежуванні професійних якостей від особистих; методу системного аналізу – в дослідженні правового регулювання прав і обов'язків суб'єктів трудового права. Соціологічний метод, який моделює соціальну реальність і передбачає в дослідженні правових явищ, процесів аналіз наукових робіт учених із суміжною проблематикою.

Практичне значення результатів дослідження обумовлене використанням нових підходів до розуміння оцінки ділових якостей працівника у відповідності з реформами, що проводяться в нашій країні у різних сферах життєдіяльності, зокрема, у зміні

змісту і характеру праці крізь призму відносин між учасниками трудового процесу. Результати дослідження можна використати у подальшій науково-дослідній роботі, а також у законотворчій діяльності для вдосконалення чинного законодавства; у процесі підготовки лекційного матеріалу, навчальних програм, навчально-методичних посібників у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. У дослідженні означеної проблеми спираємось на власні публікації у вітчизняних виданнях: «До питання оцінки ділових якостей працівника» //Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», 23 лютого 2017 (Міжнародний класифікатор ISBN 978-617-7264-37-7).-Київ,2017.-С.92-94; участі та виступі на XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку», 31.03- 1.04. 2017р.-Луцьк, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, з темою доповіді «Правові способи перевірки і оцінки ділових якостей працівників»; в роботі «Круглого столу»: «Соціосфера в сучасному світі: актуальні проблеми і аспекти гуманітарного знання», 25-26 травня 2017р.-Луцьк, Луцький НТУ, з темою доповіді «Обрання за конкурсом».

Виклад основного матеріалу. Ділові якості особи мають соціальну природу. Їхній суспільний характер передбачений відносинами з роботодавцем, з трудовим колективом крізь призму суспільної значущості, але в межах правових норм. Категоріальний аналіз ділових якостей визначається як здатність знаходити у межах власної компетенції, наданих повноважень і засобів, найкращий підхід до ситуацій та найкоротший шлях до мети; оперативно приймати самостійні обґрунтовані рішення, послідовно забезпечуючи їх виконання. Конкретні ділові властивості виявляються в умінні розібратися в складних обставинах, розробити альтернативні варіанти рішення з наступним вибором найбільш результативного; своєчасно визначити склад дій, необхідних для вирішення проблем, чітко ставити завдання підлеглим і здійснювати ефективний контроль за їх виконанням, залишатися самокритичним в оцінюванні підсумків діяльності працівників. Іншими словами, відповідно до цієї позиції, ділові якості – є складна категорія, симбіоз двох складових: організаторських здібностей та компетентності.

Ділові якості – це внутрішні якості особи. Для прикладу, поняття відповідальність пов'язане з внутрішньою мотивацією обов'язку, наміру, свободи вибору в прийнятті рішень, з необхідністю дотримання правових норм. Звідси випливає, що ділові якості особи стикаються з правовим регулюванням в аспекті покладених на неї трудових обов'язків, високої якості виконання будь-якої роботи, професійних особливостей, як: просування по службовій драбині. Саме відповідальність є запорукою успішного виконання трудових обов'язків. В оцінці ділових якостей працівника розглянемо такі її рівні:

- пізнавальний, відповідальність за правильне визначення об'єктивної необхідності;

- аксіологічний, відповідальність за правильну оцінку існуючих можливостей для дій згідно з необхідністю;
- корегуючий, відповідальність за правильний вибір засобів і методів реалізації об'єктивної необхідності;
- практичний, відповідальність за результати практичних дій, що реалізують вимоги об'єктивної необхідності; [1; с.286].

Суттєві ознаки оцінки ділових якостей працівника – багатоманітні. Практична реалізація оцінки ділових якостей перетворилась у зобов'язання працівника відповідати певному критерію правового характеру. Ми вже вказували на соціальному взаємозв'язку, коли суспільство дає позитивну чи негативну оцінку працівникові, що виражається в реалізації поставлених вимог до виконання трудових обов'язків. Для більш точного аналізу виділимо правову і моральну відповідальність. Для нас важливим у процесі дослідження є такий підвид правової відповідальності, як: виробнича, професійна, які впливають на трудові відносини, забезпечуючи їх цілісність і розвиток. У словнику економічних термінів є визначення відповідальної особи: це – «фізична чи юридична особа, яка несе відповідальність за певні дії або цінності». Специфікою ділових якостей є знання, якими керується особа, приймаючи рішення, регулюючи виробничі відносини, встановлюючи зобов'язання.

При переході до максимального розвитку людського потенціалу соціальне регулювання і управління в сфері виробництва вимагає нової системи цінностей у зміні соціального статусу і ролі працівника. В таких умовах зростання ролі знань, творення глобальної економіки орієнтує особистість на саморозвиток, самореалізацію, трудову активність, здатність до інновацій. Зміна якості життя вимагає формування нової системи цінностей, тому поширений напрям дослідження сутності і значення професіоналізму суб'єктів трудових відносин, їх ділових якостей постає нині актуальним. Сьогодні важливо не руйнувати зв'язок між освітою і працею, а, навпаки, запроваджувати такі реформи, які б орієнтували на отримання й вироблення знань, а відтак – до постійного навчання й перенавчання персоналу.

Ми можемо стверджувати, що в особистісному прояві професіоналізм суб'єкта трудових відносин визначається через його ділові якості, усвідомленням вимог, які диктує суспільство, тим самим орієнтуючи на здобуття знань протягом усього життя.

В конкретизації сутності оцінки ділових якостей працівника розкриємо зміст поняття «оцінка». У соціологічно-педагогічному словнику пропонується таке визначення: «Оцінка – схвалення чи несхвалення, яке виявляє індивід, група чи організація в цілому стосовно своїх членів у відповідь на виконання чи невиконання застосовуваних до них вимог» [2; с.169]. Дане поняття представлено у соціології. Зазвичай, при використанні терміна «оцінка ділових якостей» у юридичній літературі нормативне визначення відсутнє. Маємо на увазі професійно важливі знання, вміння і навички, якими володіє співробітник у своїй спеціальності, наскільки компетентним він є на робочому місці. Так, у Митному Кодексі України в ст.570 передбачено, що на службу до органів доходів і зборів приймаються

громадяни, які за своїми діловими та моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я здатні виконувати покладені на них завдання [3].

Як зауважує А.С. Маталін, оцінка ділових якостей працівника «визначає ефективність його діяльності в реалізації поставлених задач організацією з метою послідовного накопичення інформації, необхідної для прийняття подальших управлінських рішень» [4; с.331]. Іншими словами, відповідно до цієї позиції, оцінка ділових якостей працівника є цілеспрямованим процесом визначення його професійних і особистих якостей через виконувану роботу, відповідності займаній посаді, а відтак, широких можливостей самовираження й саморозвитку. Результати оцінки ділових якостей можуть стати юридичним фактом для зарахування працівника на роботу або ж підставою для прийняття роботодавцем управлінського рішення припинити з ним трудовий договір.

Враховуючи пріоритетність категорії «ділові якості працівника», розглянемо конкретні положення чинних Кодексів України. Так, у Кодексі поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами, працівник повинен володіти високим рівнем професійної підготовки, безперервно працювати над удосконаленням свого професіоналізму й загальноосвітнього рівня через здійснення післядипломної освіти. Зазначено, що, керівник, у свою чергу, зобов'язаний забезпечувати їхній кар'єрний ріст, враховуючи моральні, професійні та ділові якості [5].

У правилах адвокатської етики є ст. 11 про компетентність і добросовісність адвоката. На нашу думку, у відповідності виконуваний роботі, такі ділові якості є професійно важливими у спілкуванні адвоката з клієнтами. У ст. 17, 45, 46 йдеться про дотримання принципів чесності, порядності, культури поведінки у цивільних відносинах під час професійної діяльності [6].

У Кодексі професійної етики та поведінки працівників прокуратури теоретичне обґрунтування ділових якостей знаходить вираження у покладених на прокуратуру завдань, які потребують від її працівників високого професіоналізму, неупередженості, чесності, порядності, здатності протистояти намаганням неправомірного впливу на їхню службову діяльність, а також у принципах професійної діяльності (ст.4). Основні завдання проявляються в ефективному здійсненні працівниками прокуратури своїх професійних обов'язків на підставі додержання принципів верховенства права, законності, суспільної моралі та високої культури; формування принципової морально-правової позиції у взаєминах з колегами й керівництвом по службі. До принципів професійної етики і поведінки працівників відносять: толерантність, справедливість і об'єктивність, професійну честь і гідність, компетентність і професіоналізм [7].

У ст.14 «Професійність» зазначеного Кодексу діяльність працівника прокуратури оцінюється з урахуванням рівня підготовки, знання законодавства, компетентності, ініціативності, комунікативних здібностей, здатності вчасно і якісно виконувати службові обов'язки та завдання. Тому він постійно повинен підвищувати загальноосвітній і професійний

рівень, культуру спілкування, виявляти ініціативу, відповідальне ставлення і творчий підхід до виконання своїх службових обов'язків, професійно орієнтуватися у чинному законодавстві, вдосконалювати власні знання і передавати досвід колегам [7].

На базі положень Кодексу професійної етики нотаріусів України від них вимагається високий рівень професійної підготовки, фундаментальне знання чинного законодавства і практики його застосування в нотаріальній діяльності. Він має постійно працювати над вдосконаленням своїх знань і професійної майстерності, володіти достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві; забезпечувати фаховий рівень компетентності свого персоналу, з яким спілкується при виконанні професійних обов'язків. Актуальними у цьому контексті є ст. 3, 5, 6 Кодексу, які відображають моральні якості нотаріуса, як: чесність, доброзичливість, гідність, справедливість у дихотомії з професійними зобов'язаннями постійно підвищувати свій фах, технічну компетентність, нотаріальну практику [8].

Кодекс етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту встановлює морально-етичні принципи у професійній діяльності (розділ II), дотримання яких необхідне при виконанні службових обов'язків. Втілення на практиці таких принципів, як: сумлінність, незалежність, об'єктивність, конфіденційність, професійна компетентність, свідчать, що наведені приклади нормативно-правових актів, які включають до обов'язкових вимог сьогодення наявність ділових і моральних якостей працівника, є підставою для забезпечення суспільних і державних потреб [9].

Отже, визначення оцінки ділових якостей працівника на локальному рівні відображає дихотомію особистісних і професійних рис у трудовій діяльності.

Осмилення сьогодні такого домінуючого орієнтиру, як професійність особи в різних сферах суспільного життя, дозволяє виокремити загальні ознаки в організаційно-правовій процедурі оцінки ділових якостей:

а) всі вони спрямовані на встановлення відповідності виконуваної працівником трудової функції;

б) безпосередньо впливають на трудові відносини;

в) у правовідносинах, що виникають у зв'язку з оцінкою ділових якостей при прийомі на роботу, підвищенні за посадою, професійній підготовці, перепідготовці, підвищенні кваліфікації, завжди приймають участь такі суб'єкти трудового права як працівник і роботодавець. Складна система відносин характеризується розширенням їх змісту трудових прав і обов'язків, досягнення мети кожним. Основні трудові права працівників закріплено в ст.36, 43, 46 Конституції України та в ч.1ст.2 КЗпП. Це – право на працю, право на вільний вибір професії, роду занять і діяльності, право на підвищення трудової кваліфікації, право на здорові і безпечні умови праці, право на участь в управлінні підприємством та ін. [10].

Чинним трудовим законодавством внесені суттєві зміни, прийняті нові нормативні акти, але поняття ділові якості працівника залишається не визначеним. Роботодавець визначає його на локальному рівні: у посадових інструкціях, внутрішніх положеннях про

роботу на підприємстві, в установі, організації. Хоча за своїм змістом воно є ширшим за поняття «кваліфікація», оскільки в повній мірі відображає професійно-кваліфікаційну і особистісну характеристику працівника під час виконання ним трудової функції.

Висновки. У процесі дослідження сформульовані нами висновки щодо обрання оптимального шляху приведення у відповідність норм трудового права, які регулюватимуть ділові якості працівника, його професійну компетентність за допомогою чітко окреслених положень, містять наукову новизну. Нами обґрунтовано авторське розуміння категорії «ділові якості працівника». На підставі чинного законодавства й наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених доповнено зміст ділових якостей працівника іншими поняттями, запропоновано класифікацію оцінки ділових якостей.

Література

- 1.Булавін Д. Соціальна відповідальність як фактор розвитку життєвого світу особистості і суспільства//Релігія та Соціум. Міжнародний часопис.-Чернівці-2015.-№1-2(17-18).- 348с.
- 2.Соціолого-педагогічний словник /За ред.В.В. Радула.-К.:»ЕкзОб», 2004.-304с.
- 3.Митний кодекс України від 13.03.2012р. №4495-УІ.
- 4.Поletaev Ю.Н., Серoпян О.Р. Оценка деловых качеств кандидатов при конкурсном избрании на должность и ее правовые последствия/Ю.Н. Поletaev, О.Р.Серoпян//Научные труды МТЮА(Вопросы правоприменения).-М., 2012.- №2.- С.329-341.
- 5.Кодекс поведінки працівників від 14.06.2011р.-[Електронний ресурс]. Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0922-11>.
- 6.Правила адвокатської етики від від 17.11. 2012р.- [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vkdka.org/praviladvokatskoji-etiki/>.
- 7.Про затвердження Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури від 28.11.2012.-[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kadrovik.ua/content/prozatverdzhennya-kodeksu-profes-ino-etiki-ta-poved-nki-prats-vnik-v-prokuraturi>.
- 8.Кодекс професійної етики нотаріусів України від 17.11.2007[Електронний ресурс]- Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS18164.html.
- 9.Кодекс етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту від 29.09.2011р.- [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1195-11>
- 10.Конституція України: чинне законодавство станом на 4 березня 2014 р.:(Відповідає офіц. текстові).-К.,2014.-88с.
- 11.Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редакція: Ю.С.Шемшученко (голова редакції) та ін..-К.:»Укр.енц.»., 2001. - III.3:К-М. 792с.: іл. (III.4:П-С; С.643).

References

- 1.Bulavin societate obtinent partes orbis terrarum pro factor in development, singula vitae, et societatem religionis ac Societas // Internationalis chasopys. Chernivtsi-2015-№1-2 (17-18).- 348s.
- 2.Sotsiolooho pedagogichny slovnyk / By red.V.V. Radula.-K.: »EksOb", 2004. 304p.
- 3.Mytnyy Kodeks Ucraina vid 13.03.2012r. №4495.
- 4.Poletaev U.N. Seropyan O.R. Comments delovyyh quare simul ac post competitive yzbranyu kandidati ad detrimenta quaestuosae pravovye EE / U/N. Poletaev, O.R.Seropyan// Nauchnyye trudy (Quaestiones pravoprymenenyya) .- M., 2012.-, №2. S.329-341.

5. Кодекс поведінки пратсivныкiv vid 14.06.2011r .- [electronic resource]. Access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0922-11>.

6. Pravyla advokatskoi etyki Ex 17.11. 2012r.- [electronic resource]. Access: <http://vkdka.org/pravil-advokatskoi-etiki/>.

7. Pro Code of ethics et accusatores de Actio 28.11.2012 .- [electronic resource]. - Access: <http://www.kadrovik.ua/content/prozatverdzhennya-kodeksu-profes-ino-etiki-ta-poved-nki-prats-vnik-v-prokuraturi>.

8. Кодекс professio ethicam de Ucraina scio nisi nescio 17.11.2007 [electronic resource] .- Access: http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/MUS18164.html.

9. Кодекс еtyky ministrorum internum audit unitas 29.09.2011r.- [electronic resource] Rezhym obvius: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1195-11>.

10. Konstytutsiya Ucraina: current et leges Martii IV, Meets ofits.tekstovi .-K., 2014-88s.

Polukhtovych T.G.,

Candidate of pedagogical sciences, lecturer of the Technical National University, polukhtovych@ukr.net

Pimenova O.O.,

Candidate of sociology sciences, lecturer of the Technical National University, socio.lntu@ukr.net

Ukraine, Lutsk

COMPETENCIES OF AN EMPLOYEE: LEGAL ANALYSIS

Awareness of the fact that the improvement of employees' competencies in a context of entering the global market, the application of modern technology and economy modernization are determining factors for Ukraine on its way to European integration, defines the superiority of intellectual aspect of work as a key success factor. Competencies of an employee, his or her intelligence and initiative are defined as the formation of a new system of values and the change of the employee's social status and role.

Key words: competencies, legislative regulation, legal analysis, professional competence, natural and legal person.

УДК 005.591.6:339.72.053

Білявська Ю.В.,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету,
knteumen@gmail.com

Україна, м. Київ

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

У статті проаналізовано сутнісне підґрунтя інноваційного розвитку підприємств в сучасних умовах господарювання. Для досягнення мети наголошено на прямому зв'язку між результативністю інноваційної діяльності підприємства торгівлі та використанням сучасних ефективних методів управління. Сформовано концепцію управління інноваційним розвитком підприємства торгівлі, що ґрунтується на теоретичних аспектах сучасних концепцій, його принципах, функціях, методичному інструментарії та має забезпечити інформаційно-аналітичну підтримку процесів прийняття та реалізації відповідних управлінських рішень.

Ключові слова: інновація, інноваційний розвиток, підприємство, метод, концепція, розвиток.

Постановка проблеми. Сьогодні розвиток будь-якої економічної системи відбувається в умовах глобалізації й формування економіки знань. Неоднозначність трактувань цих процесів вітчизняними й закордонними спеціалістами сприяють збільшенню невизначеності процедур управління інноваційним розвитком як основного інструмента інтенсивного розвитку сучасного конкурентоспроможного підприємства. В Україні сучасний стан господарської діяльності підприємств, спричинений не лише наслідками фінансово-економічної кризи, але й перманентними внутрішніми негараздами, які проявляється у значному відтоку висококваліфікованих кадрів за кордон, відсутності сучасних структур та методів управління, адекватних умовам ринкової організації економіки, у неготовності персоналу адаптуватися до інноваційних умов та змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інноваційного розвитку присвячено багато наукових праць, у яких представлено стратегії та методи забезпечення інноваційного розвитку, визначено його вплив на процеси, пов'язані з розвитком держави й регіонів, галузей та окремих підприємств. Окремі теоретичні аспекти визначеної проблематики розглядали наступні вчені: Й. Шумпетер, П. Друкер, С. Ілляшенко, Б. Мільнера, І. Федулова, О. Борисова, О. Волков, Н. Кондратьєва, П. Микитюк, І. Підкамінний.

Мета роботи – визначити сутність та місце особливостей щодо управління інноваційним розвитком підприємства у контексті його діяльності.

Виклад основного матеріалу. На даний час, коли на світовому ринку пропозиція перевищує попит на товари та послуги, і поняття інновації стало майже ілюзією, важко створити щось нове, щоб привернути увагу вибагливого споживача. Теоретичні аспекти сутності інноваційного розвитку підприємства висвітлено у роботах І. Підкамінного та В. Ціпуриди, яким вже не вперше було запропоновано визначення цього поняття. На їх думку це «шлях, який базується на

поглибленні поєднання цілей підприємства, його підсистем, цілей кожної особистості, яка працює в колективі, вдосконаленні її діяльності, вдосконаленні бізнес-процесів для досягнення загальних стратегічних цілей» [5]. Тобто автори роблять акцент на поглиблення поєднання цілей підприємства та кожного його працівника; удосконалення діяльності та бізнес-процесів.

В свою чергу, Т. Пілявоз визначає інноваційний розвиток як «процес цілеспрямованого, послідовного руху підприємства до збалансованого інноваційного стану під впливом синергетичної дії зовнішніх та внутрішніх факторів, що визначають стійкість організаційно-функціональної системи підприємства в умовах ринкової економіки, який характеризується результатом якості, досягнутим залежно від інтенсивності та швидкості інноваційних процесів на підприємств» [6, с.188].

Заслуговує уваги точка зору Х. Гумба, що під інноваційним розвитком розуміє «не тільки основний інноваційний процес, але і розвиток системи факторів та умов, необхідних для його здійснення, тобто інноваційного потенціалу» [2, с.75]. Тоді як С. Ілляшенко вважає, що інноваційний розвиток – це «процес господарювання, що спирається на безупинні пошук і використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємств у мінливих умовах зовнішнього середовища у рамках обраної місії та прийнятої мотивації діяльності і пов'язаний з модифікацією існуючих і формуванням нових ринків збуту» [3, с.120]. Не можна не погодитися із запропонованими поглядами науковців, але було б доречним врахувати, що управління інноваційним розвитком підприємства повинно включати в себе управління змінами. Таким чином, управління інноваційним розвитком підприємства це процес принципів, методів та чинників управління змінами, що засновані на системному підході.

Управління інноваційним розвитком підприємств торгівлі пропонуємо розглядати як процес розробки, впровадження, комерціалізації інновацій, контролю й оцінки ефективності здійснених інноваційних процесів, які спрямовані на досягнення поставленої стратегічної мети підприємства торгівлі. Концепція управління інноваційним розвитком підприємств торгівлі у свою чергу – це сукупність поглядів на упорядковану взаємодію складових елементів системи управління, в результаті чого відбувається її оптимізація з метою досягнення поставлених завдань шляхом реалізації інноваційної діяльності.

Сучасні умови ведення інноваційної діяльності ставлять перед її ініціаторами завдання організації безперервного процесу нарощування конкурентних переваг у всіх напрямках ресурсного забезпечення впровадження нововведень. Їх головним джерелом на сьогодні є так звані нематеріальні активи і, перш за все, людські ресурси, професіоналізм і знання, як упорядкована специфічна сфера, яка націлена на вирішення певних завдань впровадження інновацій.

При цьому, головною умовою такої системи управління є узгодження ключових факторів впливу на інноваційний розвиток підприємства, як внутрішніх, так і зовнішніх. Такий підхід до побудови системи управління підприємством враховує узгодженість мети не тільки всіх підсистем та особистостей в організації, а і всіх учасників ринкового середовища, в якому знаходиться підприємство, на наш погляд, і саме він сприятиме досягненню максимальному синергетичному ефекту в інноваційному розвитку підприємства. Систематичне виконання всього комплексу зазначених у циклі розвитку працівника завдань надає можливість спрямувати на розвиток та контролювати компетенції співробітників, збалансувати цілі, бажання, очікування, претензії і потреби працівників підприємства в цілому.

Керівництво підприємства повинно усвідомити, що повна відповідальність за розробку і впровадження інноваційної політики покладається не тільки на менеджерів у межах їх функцій, а і на всіх працівників. Ухвалення рішення про початок робіт над системою інноваційного управління вимагає найвищої координованості перетворень, тому має бути оформленим у вигляді наказу по підприємству. Цим наказом визначається склад координаційної ради та робочої групи, затверджуються напрями інноваційної політики, положення про координаційну раду, призначаються відповідальні за інноваційні впровадження у структурних підрозділах. Політика у сфері інноваційного розвитку підприємства, є основою програми її розвитку, і передбачає чітке їх розуміння та сприйняття всім персоналом [4]. Загальна схему концептуального підходу до управління інноваційним розвитком підприємств торгівлі представлена на рис. 1. Розглянемо основні складові елементи управління інноваційним розвитком.

Об'єктом управління інноваційним розвитком підприємства торгівлі можуть бути безпосередньо інновації, інноваційні процеси, реалізовані на

конкретному підприємстві, а також економічні відносини, що виникають між учасниками інноваційної діяльності й ринку інновацій.

Основною метою управління інноваційним розвитком підприємства торгівлі є забезпечення ефективного функціонування певного інноваційного процесу торговельної діяльності і як результат забезпечення стійкого конкурентного положення на ринку та отримання прибутку в довгостроковому періоді.

Проте безпосередньо цілі самої інноваційної діяльності можуть бути різними від задоволення нової потреби покупця до скорочення витрат і часу в процесі здійснення торговельного процесу. Але при цьому незалежно від мети інноваційної діяльності метою управління повинна бути досягнута ефективність функціонування бізнес-процесів на підприємстві торгівлі в цілому.

Основою забезпечення стійкого функціонування підприємств та їх здатності до розвитку є забезпечення належного рівня конкурентоспроможності, прибутковості, платоспроможності, стійкості та, як наслідок, зростання ринкової вартості підприємства [1, с.30]. Також варто відзначити, що на формування концептуального підходу до управління інноваційним розвитком підприємства торгівлі безпосередньо вплинули виділені особливості інновацій в галузі торгівлі, які визначають теоретичні засади, методичне підґрунтя та подальше удосконалення управління.

Узагальнено особливості інноваційного розвитку підприємства торгівлі можна представити за такими групами: висока динамічність впровадження та отримання результату від інновацій; характерні неглибокі інновації (поліпшуючі та мікро інновації); зовнішня орієнтація на розробку нововведень; внутрішнє та кредитне фінансування інновацій; імітація існуючих інновацій; локальний характер новизни (новизна для окремого підприємства); орієнтація на торгово-технологічні бізнес-процеси.

Будь-яка система управління повинна будуватися та здійснюватися на певних принципах. Так, для механізму управління інноваційним розвитком виробничого підприємства запропоновані наступні принципи [6, с. 790]: системність, комплексність, баланс інтересів суб'єктів інноваційного процесу, альтернативність варіантів розвитку, «розумна» орієнтація інновацій на задоволення запитів споживачів, «розумна крайність» ринкових позицій, орієнтація на інноваційний шлях розвитку, підтримка рівноваги між споживанням і відтворенням ресурсів, гнучке реагування, виправданість ризику.

Для підприємства торгівлі у свою чергу пропонуємо наступні обов'язкові принципи управління інноваційним розвитком:

- системність бізнес-процесів – усі елементи механізму управління та бізнес-процеси підприємства торгівлі повинні бути взаємозалежні як у єдиній системі;

- комплексність інновацій – розвиток системи управління інноваційним розвитком як єдиного цілого, тобто кожна

інновація повинна впливати на усі процеси у торгівлі лише з різним ступенем важливості та глибини змін;

- «розумна» орієнтація інновацій на задоволення потреб покупців – тобто діяльність підприємства повинна бути зорієнтована на потреби покупців з урахуванням розумних обмежень;

- раціональне використання торговельних ресурсів – принцип пов'язаний з обмеженістю ресурсів і в більшій мірі належить до виробничих підприємств, але також торкається використання матеріалів і технологій в торгівлі;

- альтернативність варіантів розвитку – з урахуванням мінливості й швидкої зміни зовнішнього середовища необхідна наявність альтернативних варіантів розвитку підприємства торгівлі та можливість вибору інновацій на

ринку, що є найбільш оптимальними для конкретного підприємства на певний момент часу;

- гнучке реагування – можливість швидкого й ефективного коректування розроблених планів інноваційної діяльності у відповідь на зміни внутрішнього й зовнішнього середовища;

- виправданість ризику – підтримка рівноваги між можливими втратами й очікуваними результатами;

- креативність – означає творчий підхід на всіх етапах здійснення інноваційної діяльності. Тобто основні принципи управління для підприємства торгівлі збігаються з виробничим, проте є й особливості, які є об'єктом подальших досліджень.

Рис. 1. Схема концептуального підходу до управління інноваційним розвитком підприємства торгівлі

Вважаємо, що управління інноваційним розвитком підприємства торгівлі повинно виконувати такі функції: визначення інноваційних можливостей та стану підприємства – що включає аналіз зовнішнього середовища й прогнозування його подальшого розвитку, визначення інноваційного макро- і мікроклімату; аналіз внутрішнього середовища та як результат визначення необхідності і глибини інновацій, інноваційного потенціалу підприємства торгівлі та впливу інновацій на підвищення конкурентоспроможності; формування інноваційної стратегії – виявлення напрямків і альтернатив інноваційного розвитку ринку й підприємств торгівлі на ньому; вибір конкретного цільового сегмента ринку або функціональної ділянки підприємства для реалізації проекту (вибір виду інновації) на основі отриманих даних аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища (інноваційного потенціалу, впливу інновацій на конкурентоспроможність); оцінка можливого ризику – визначення ступеня інноваційного ризику, його виду в залежності від сфери застосування інновацій, стратегії управління інноваційним ризиком та методу мінімізації; підвищення інноваційної сприятливості персоналу – формування адекватної організаційної структури й команди реалізації інноваційного проекту; контроль за реалізацією інноваційного проекту; коригування управлінських рішень інноваційних процесів – оцінка й підготовка управлінських рішень про своєчасні корективи інноваційного проекту й складання нових якщо буде потреба.

Деякі автори пропонують узагальнено функції управління поєднувати у такі групи: прогнозування, формування інноваційних цілей і планування, координація, організація, стимулювання (активізація) і контроль. Вважаємо доцільним виділити такі групи методів, які використовуються в управлінні інноваційним розвитком підприємства торгівлі: методи збору інформації; методи генерування ідей; методи прийняття рішень; методи діагностики; методи прогнозування та планування; методи управління інноваційними змінами; методи зменшення опорів впровадженню інновацій.

При управлінні інноваційним розвитком обов'язково потрібно враховувати імперативи. Імператив в управлінні організацією в інноваційній сфері – це безумовні вимоги, що забезпечують стійкість і розвиток організації для прийняття інновацій. Термін «імператив» уведено у науковий обіг І. Кантом у праці «Критика практичного розуму» і трактовано як «загальнозначущий моральний припис на протипагу особистому принципу», що вказує на загальний закон, вищу вимогу [4].

Вирішальним чинником підвищенні конкурентоспроможності підприємств є сприяння інноваційним процесам шляхом реалізації регіональних програм та адресної допомоги підприємствам у пошуках шляхів більш ефективного використання власного капіталу з подальшим його вивільненням для інноваційних цілей, сприяння та забезпечення підвищення інвестиційної привабливості. Таким чином, основою нового стратегічного курсу, його визначальним пріоритетом для нашої країни мають стати розроблення та реалізація

програми, спрямованої на розвиток інноваційної моделі економічного зростання. Необхідно змінити пріоритети промислової політики України і перш за все здійснити переорієнтування промислового комплексу на розвиток високотехнологічних галузей. Інноваційний шлях розвитку дозволить не лише прискорити економічний розвиток держави, але й досягти необхідного рівня конкурентоспроможності.

Висновки. Управління інноваційним розвитком підприємства необхідно розглядати як самостійний вид управлінської діяльності, що має специфічні особливості, які необхідно враховувати при формуванні механізму управління підприємством: управління інноваційним розвитком підприємства на відміну від традиційного управління характеризується високою нестабільністю й мінливістю усіх його елементів, що супроводжується подоланням опору змінам і усуненням різних суперечностей. В основі найбільш результативного інноваційного розвитку підприємства перебувають технологічні інновації, здатні додати імпульсу для розвитку інших видів інновацій на підприємстві.

В процесі управління інноваційним розвитком підприємства торгівлі було встановлено, що він являє собою схему дослідження, який містить понятійний апарат та методологічні основи управління (об'єкт, мету, принципи, функції, завдання), методичне підґрунтя (визначення необхідності інновацій та їх глибини в діяльності підприємства торгівлі, оцінка інноваційного потенціалу, визначення сфер застосування інновацій через виявлення конкурентних недоліків) та напрями удосконалення управління за рахунок розробки інноваційної стратегії та управління інноваційним ризиком.

Література

1. Білявський В.М. Інноваційна діяльність як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства / В.М. Білявський, Ю.В. Білявська // *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф.* – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – С. 30-31.
2. Гумба Х.М. *Теоретические основы инновационного развития предприятий строительной отрасли: монография* / Х.М. Гумба; МОН РФ, ФТБОУ ВПО «Моск. гос. строит. ун-т». – М.: МГСУ, 2012. – 200 с.
3. Ілляшенко С.М. *Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи: навч. посібник для студ. вузів* / С.М. Ілляшенко. – Суми: ВПЦД «Університетська книга», 2003. – 278 с.
4. Підкамінний І.М. Інноваційний розвиток підприємств роздрівної торгівлі / І.М. Підкамінний, І.О. Совершенна // *Бізнес Інформ.* - 2013. - № 1. - С. 156-159. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_1_34.
5. Підкамінний І.М. Системні фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства [Електронний ресурс] / І.М. Підкамінний, В.С. Ціпурида // *Ефективна економіка.* – 2011. – № 3.– Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=480>.
6. Пільявоз П.М. Інноваційний розвиток підприємства як важливий аспект розвитку економіки / П.М. Пільявоз // *Інноваційна економіка: Всеукр. наук.-вироб. журнал.* – 2012. – № 4. – С. 185-190.

7. Biliavskiy V. Evaluation of personal career management efficiency of trade enterprise employees / V. Biliavskiy, J. Biliavska // *Canadian Journal of Science and Education* : journal – Toronto, 2014. – № 2 (6). – P. 684-695.

References

1. Biliavskiy, V.M. & Biliavska J.V. (2015). Innovatsijna diialnist' yak instrument pidvyschennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Innovative activity as a tool for improving the competitiveness of the enterprise]. *Problemy ta perspektivy rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini – Problems and prospects of entrepreneurship development in Ukraine* : Kyiv National University of Trade & Economy, 30–31 (in Ukrainian).

2. Humba, K.I.M. (2012). Teoreticheskie osnovy innovatsionnoho razvittia predpriatii stroitelnoi otrasli [Theoretical basis of innovative development of the construction industry' enterprises]. Moscow : MSBU (in Russian).

3. Illiashenko, S.M. (2003). Upravlinnia innovatsiynym rozvytkom : problemy, kontseptsii, metody [Management of innovative development: problems, concepts, methods]. Sumy : Universytetska knyha – University book (in Ukrainian).

4. Podkamenny I.N. & Sovershennaya I.A. (2013). Innovatsiynyj rozvytok pidpriemstv rozdrubnoi torhivli [Innovative Development of Retail Businesses]. *Biznes Inform – Business Inform*, 1, 156-159 (in Ukrainian).

5. Podkamynyi, I.M. & Tsipurynda, V.S. (2011). Systemni faktory vplyvu na innovatsiyni rozvytok pidpriemstva [Systemic factors of influence to the innovative development of enterprises]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 3. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=480> (in Ukrainian).

6. Piliavoz, T.M. (2012). Innovatsiyni rozvytok pidpriemstva yak vazhlyvyi aspekt rozvytku ekonomiky [Innovative business development as an important aspect of economic development]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative Economy*, 4, 185-190 (in Ukrainian).

Biliavskiy, V.M. & Biliavska J.V. (2014). Evaluation of personal career management efficiency of trade enterprise employees. *Canadian Journal of Science and Education*, 2 (6), 684–695 (in Canada).

Biliavska Y.V.,

Ph.D., associate professor, Kyiv National University of Trade and Economics, knteumen@gmail.com

Ukraine, Kyiv

PROBLEM ASPECTS OF MANAGEMENT INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE TRADING ENTERPRISES

The article analyzes the essential basis of innovative development of enterprises in modern economic conditions. To achieve the goal, the direct link between the performance of the enterprise's innovation activity and the use of modern effective management methods has been emphasized. The concept of management of the innovative development of the enterprise of trade based on the theoretical aspects of modern concepts, its principles, functions, methodical tools and the information-analytical support for the processes of adoption and implementation of relevant management decisions.

Key words: innovation, innovation development, enterprise, method, concept, development.

УДК 339

Димченко Н.С.,

к.психол.н., доцент кафедри менеджменту

Рівненського державного гуманітарного університету, nadezia@ukr.net

Україна, м. Рівне

НЕЙРОМАРКЕТИНГ І СУЧАСНІСТЬ

В даній статті розглянуто сутність та здійснено уточнення таких понять, як: «нейромаркетинг», «аромамаркетинг», «мерчендайзинг», «аудіомаркетинг». Визначено характер основних принципів нейромаркетингу та обґрунтовано перспективи методів впливу на поведінку споживачів для стимулювання продажів, підвищення конкурентоспроможності продукції на підприємстві.

Ключові слова: нейромаркетинг, аромамаркетинг, мерчендайзинг, аудіомаркетинг.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток технологій та інформаційного простору, в сучасних умовах завоювання лідируючих позицій на ринку, зумовлює все більш досконало вивчати поведінкові реакції споживачів на ту чи іншу продукцію. Конкурентоспроможність продукції на сучасному ринку багато в чому залежить саме від її ефективного представлення та від правильно сформованої системи впливу на свідоме та підсвідоме. Розвиток та поява щодень все нових і нових позицій на ринку спонукає виробників глибше вивчати методи впливу на поведінку споживачів. Сучасний світ диктує виробнику не просто вивчати потреби споживача, застосовуючи лише рекламну діяльність, але спрямовувати свої зусилля на прорахування декілька кроків вперед, щоб вміло впливати та прогнозувати поведінку споживача. Великий обсяг інформації, яку сучасній людині необхідно обробляти щодня спонукає людський мозок вибудовувати нейронну сітку таким чином, щоб відфільтрувати і залишити тільки саме необхідне. Великі корпорації не лише досліджують наглядно реакції споживачів а все частіше починають проводити маркетингові дослідження, наймаючи відповідних спеціалістів, безпосередньо досліджуючи реакції мозку, використовуючи відеоокулограф, який відслідковує рух очей, тобто виявляє центр візуальної уваги, електроенцефалографію, що допомагає вимірювати зміни в різних частинах мозку. Ці всі фактори і спонукали до розвитку і появи такого поняття як нейромаркетинг.

В свій час досліджували систему нейромаркетингу такі вчені, як: Платон, Дж.Залтмен, Т.Кенінг, У.Скот, В.Вундта, А.Лебедев, Т.Черніговська, Н.Бородкіна, І.Царук, А.Калесніков, Н.Шульгат, М.Окландер, Е.Бутивщенко та ін. З'явився нейромаркетинг в 1990 році у Гарвардському університеті, в той час були створені нейромаркетингові компанії "Neurosense" (Велика Британія) і "Gerry Zaltmann" (США), а у 2002 році Фонд досліджень споживачів компанії Unilever (CREF) публікували офіційні документи про те, що застосовують нейромаркетинг. Оскільки поняття є відносно новим та перспективним, тому актуальність даної тематики є очевидною, виходячи з того, що діяльність мозку будуть вивчати ще не одне покоління науковців, тому що мозок є найскладнішим зі всіх вивчених систем з величезними незвіданими можливостями.

Метою даної статті є аналіз сутності нейромаркетингу та його основних інструментів а також обґрунтування перспектив методів впливу на поведінку споживачів для стимулювання продажів на ринку.

Виклад основного матеріалу. В сучасному суспільстві не можливо окремо аналізувати тільки один фактор впливу на поведінку споживача, потрібно в комплексі вміло застосованих прийомів, методів та технологій через призму нейробіології, психофізіології та економіки проводити дослідження – це і є нейромаркетинг.

Коли в 1990 році виникло поняття нейромаркетингу цього ж року зародилася спокуслива ідея для маркетингологів оволодіти певним інструментарієм маніпулювання на підсвідомому та свідомому рівнях, щоб підштовхнути споживача до продуманих дій виробника, при цьому споживач буде думати, що він свідомо вибір зробив сам. Якби споживач про це дізнався, окрім обурення в нього би нічого це не викликало. Проте нейромаркетинг, на щастя для споживача, тільки направляє а не змушує. Направляє він за допомогою свого інструментарію, найбільш розповсюдженні:

1. Аромамаркетинг.
2. Аудіомаркетинг.
3. Мерчендайзинг.

Аромамаркетинг оперує широким спектром ароматів, які впливають на поведінку споживачів. У продовольчих магазинах часто використовують запах кави в бакалії. Кондитерські відділи експериментують з запахом карамелі а у відділах з продажу фруктів домінує запах дині або яблук. Для магазинів одягу підбирають композицію з приємних ароматів. В магазинах, де є свіжа випічка підсилюють запах свіжовипечених пиріжків. Вплив запаху можна простежити не тільки при купівлі того чи іншого товару, його ефективно використовують на переговорах. Для успішного проведення переговорів обирають здебільшого квіткові ненав'язливі аромати, такі як троянда, м'ята, конвалія.

Аромамаркетинг спрямований, передовсім, на те, щоб затримати споживача якнайдовше в торговому залі і залишити приємне враження перебуваючи у черзі та залишаючи магазин. Головне завдання, щоб клієнту захотілось повернутись туди неодноразово.

Дослідник Е.Бутивщенко [1] пропонує такі аромати для різних сфер бізнесу:

1. Меблеві магазини: зелений чай, кокосові коктейлі, кава з тістечками, трави Провансу.

2. Супермаркети: фрукти, citrusові, свіжі огірки, кава, свіжі випічка.

3. Магазины одягу та аксесуарів: ваніль, лаванда, базилік, м'ята.

4. Кафе, фаст-фуди при торгових центрах: зелені яблука, аромати, що нейтралізують сигаретний дим.

5. Туристичні агенції: пахощі екзотичних квітів, різні сезонні композиції.

6. Розважальні центри: квіткові запахи весни, нейтралізатори неприємних запахів, запах ванілі або шоколаду.

7. Спеціалізовані магазини і бутіки: м'ята, базилік, лаванда.

8. Фітнес-центр : ментол, свіжа трава, нейтралізатори неприємних запахів.

Науковець Т. Черніговська [2, с.173] в своїх дослідженнях звертає увагу на те, що саме запахи записуються на підсвідомий рівень і створюють емоційну прив'язаність.

Наступним важливим елементом нейромаркетингу виступає аудіомаркетинг, тобто вплив на поведінку за допомогою звуку. Звукові вібрації здійснюють потужний вплив на споживача, оскільки різна музика спричиняє різну дію, різний вплив та спонукає до певної асоціації. Упродовж дня рекомендується у різні проміжки часу ставити різну музику. У вечірній час – розслаблюючу повільну, для створення комфортної обстановки після важкого робочого дня; а в час пік рекомендується вмикати динамічну музику, яка буде швидко організувати і провокувати зробити швидкий вибір. Не варто ставити музику яка перевантажена текстом – це буде негативно впливати на споживачів. Для того, щоб спровокувати зробити імпульсивну покупку рекомендується вмикати музику з розміром 60 тактів за хвилину, це пояснюється тим, що споживач розслаблюється, оскільки це найбільш комфортна музика – відповідає серцебиттю людини. У недорогих магазинах рекомендується вмикати енергійну музику, що відповідає 90-110 тактів за хвилину, під її дією швидше покупець зробить свій вибір. Вдалим і безпрограшним варіантом буде в будь-якому випадку фонова музика, яка допомагає у виборі а не перевантажує.

Мерчандайзинг впливає за допомогою кольору, що є також потужним інструментом. Вдалим вибір кольору буде в тому випадку, коли будуть враховані національні, історичні, етнічні, релігійні особливості того регіону, де застосовують цю складову нейромаркетингу. Потрібно застосовувати, для різного цінового рівня відповідну палітру кольорів. Для преміум класу підходять: білий, чорний, золотий. Є кольори, які виступають в якості

розрядки емоційної напруги – це пастельна палітра кольорів. Колір допомагає на насиченому конкурентному ринку виділитись від конкурента. Гра кольором успішно застосовується в створенні бренду. При успішному створенні бренду буде слугувати елементом впізнавання. Кожний колір здійснює свій вплив і несе в собі окрему психологію, оскільки викликає певні асоціації.

Вигідно продемонструвати обраний колір в інтер'єрі можливо за допомогою продуманого освітлення. Кольорову гаму також змінюють в залежності від сезону та різних свят. Тобто з початку створюється настрій а потім робиться покупка.

Таким чином, всі розглянуті інструменти впливу обираються в залежності від товару, послуги та цільової аудиторії на яку вони спрямовані. Нейромаркетинг є дієвим та досить перспективним напрямком маркетингу оскільки поєднує в собі багато діючих інструментів впливу на споживача на свідомому та підсвідомому рівнях.

Висновки. На сьогоднішній день розвиток нейромаркетингу набуває все більшої популярності, оскільки всі хочуть бути успішними та конкурентними на такому різноманітному ринку послуг і товарів. Нейромаркетинг – це потужний елемент впливу на споживача і комплексне систематичне використання цих всіх методів підвищить конкурентоспроможність підприємства і активізує продажі. Але з іншої точки зору повинна бути і правова основа щодо регулювання застосування психоемоційних методів впливу, щоб запобігти нанесенню шкоди споживачам. Оскільки гра з чужим мозком, свідомим чи підсвідомим може зіграти злий жарт після підштовхування за допомогою нейромаркетингу до правильного вибору. Тому робить правильний вибір в завоюванні потенційного споживача.

Література

1.Бутивищенко Е. О значенні аромаркетинга в розничній торгівлі» [Електронний ресурс] / Е. Бутивищенко. – Режим доступу: <http://trademaster.ua>

2.Черниговская Т.В. Семіотика запахів: вербалізація, синестезія, пам'ять / Т.В. Черниговская // В Кн. Научные чтения ПАО-2003, СПбГУ, 2004. – С.171-176.

References

1. Butivshhenko E. O znachenii aromarketinga v roznichnoy torgovle [On the significance of scent marketing in retail trade]. Available at: <http://trademaster.ua> [in Russian].

2. Chernigovskaya T.V. Semiotika zapahov: verbalizatsia, sinestezia, pamyat / T.V. Chernigovskaya // V Kn/ Nauchnye chtenia PLO-2003. SPbGU, 2004. – S.171-176.

Dymchenko N.S.,

PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor of the department of management Rivne State University of the Humanities, nadezia@ukr.net

Ukraine, Rivne

NEUROMARKETING AND MODERNITY

In this article the essence and made the clarification of such economic categories as: «neuromarketing», «aromarketig», «merchandising», «audiomarketing». Determined the nature of the basic principles of neuromarketingu and grounded perspective methods of influence on the behavior of consumers to stimulate sales, enhance the competitiveness of products at the enterprise.

Key words: *neuromarketing, aromarketig, merchandising, audiomarketing.*

УДК 33.368

Кравчук Г.В.,

професор, д.е.н., професор кафедри економіки та соціальних дисциплін
Академії Державної пенітенціарної служби, anja9707@meta.ua

Україна, м. Чернігів

КООРДИНАТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РИНКУ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

У статті проведено аналітичне дослідження тенденцій розвитку ринку обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів в Україні. Системний підхід в аналізі базисних показників функціонування цього сегменту ринку страхування дозволяє виявити головні проблеми та перспективи розвитку. Діагностика показників свідчить про формування позитивних тенденцій, зокрема: збільшення кількості страхувальників-резидентів як фізичних, так і юридичних осіб; збільшення надходження страхових премій.

Ключові слова: страхування, страхова премія, страхова виплата, страховик, страхувальник, перестраховик, відповідальність.

Постановка проблеми. Враховуючі загальні тенденції розвитку економічних та інтеграційних процесів на Україні постає питання про доцільність вивчення проблемних аспектів розвитку такого соціально значущого виду страхування як обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів (ОСЦВВНТЗ). Не зважаючи на законодавчо визначену обов'язковість даного виду страхування доволі значна частина населення не вважає за доцільне придбавати даний страховий поліс виходячи з його значної вартості. При виявленні відсутності даного документу сплачують штраф за порушення правил дорожнього руху від 425 до 850 грн., розмір якого, як правило, нижчий за вартість страхового полісу. За таких обставин доцільним є проведення ретельного вивчення ринку обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів і виявлення конструктивних та деструктивних факторів, що впливають на активність процесів у цьому секторі страхування. Враховуючі соціальні аспекти існування даного виду страхування, вкрай необхідним є розуміння, перш за все страхувальниками-фізичними особами, необхідності наявності даного полісу страхування в усіх власників автотранспортних засобів. Саме наявність даного полісу виступає превентивним заходом для власників транспортних засобів від втрат при настанні страхового випадку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний науковий доробок у дослідження проблем розвитку ринку автострахування в Україні внесли такі вчені як Васильєва Т.А. [4], Ляшенко Н.В. [6], Нужнова Є.В. [8], Приказюк Н.В. [9], Толстенко О.Ю. [10] та інші. Дослідження функціонування такого специфічного сегменту страхового ринку як обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів знайшло відображення у наукових працях Івасишиної Н.В. [5], Малік М., Семенчук І.[7]. Грунтовні наукові дослідження проведені у вищевідзначених працях висвітлюють проблеми та перспективи розвитку даного виду страхування, але не зважаючи на це,

багатоспектральність цього сегменту страхового ринку зумовлює проведення його подальшого вивчення.

Мета роботи – провести діагностику конструктивних та деструктивних факторів впливу на розвиток ринку обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів.

Виклад основного матеріалу. Наявність обов'язкових видів страхування зумовлена рядом соціально-економічних проблем та ментальністю населення України. Такий вид страхування як обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів повинен охоплювати 100% відзначених страхувальників, що зумовлюється підвищеним ризиком небезпеки використання транспортних засобів та розмірами ймовірних матеріальних витрат при настанні страхового випадку. Страховим випадком за даними видом страхування вважається дорожньо-транспортна пригода, що сталася за участю забезпеченого транспортного засобу, внаслідок якої настає цивільно-правова відповідальність особи, відповідальність якої застрахована, за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю та/або майну потерпілого. Розмір страхової суми за шкоду, заподіяну майну потерпілих, становить 100 тис.грн. на одного потерпілого, у разі якщо загальний розмір шкоди за одним страховим випадком перевищує п'ятикратну страхову суму, відшкодування кожному потерпілому пропорційно зменшується та за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю потерпілих, становить 200 тис.грн. на одного потерпілого [2]. Виходячи з високої вартості відновлення пошкоджених транспортних засобів та значних витрат на компенсацію лікарняних процедур зацікавленість у передачі цього ризику на супроводження страховику безперечно. Активність на цьому сегменті ринку страхування за останні три роки (для аналізу враховані дані за три з'явлені періоди) збільшується, що відображується у головних показниках результативності, зокрема, валові надходженнях страхових платежів, кількості договорів страхування та обсяг відповідальності.

За даними табл.1 чітко простежується тенденція до щорічного абсолютного та відносного приросту розмір страхових платежів за період 2015–2017 рр. Стартовим розміром страхових премій слід відзначити їх абсолютне значення за 2015 р. 22099881 тис.грн. з розподілом платежів між юридичними та фізичними особами 16,2% та 81% відповідно. У наступному 2016р. відбувається зростання розміру страхових премій на 18,28% з відповідним приростом за рахунок страхових премій страховальників-фізичних осіб на 20,19% та юридичних осіб на 4,4%, така не відповідність приростів частинно

пояснюється збільшенням питомої ваги премій страховальників-фізичних осіб до 82,3%. 2017 р. характеризується уповільненням приросту страхових премій до 6,21% з розподілом збільшення 8,24% за рахунок премій страховальників-фізичних осіб та 2,5% юридичних осіб, змін у структурному розподілі премій між юридичними і фізичними особами не відбувається. Загальний розмір страхових премій у 2017 р. становить 2776301 тис.грн., що на 566420 тис.грн. більше ніж стартові платежі.

Таблиця 1

Складові зміни страхової активності у сегменті ОСЦВВНТЗ за 9 місяців 2015-2017рр.

Назва показника	9 місяців 2015р.	9 місяців 2016р.	9 місяців 2017р.	Відносні ланцюгові зміни, %	
Валові надходження страхових платежів	2209881,1	2613872,9	2776301,7	18,28	6,21
фізичних осіб;	1790041,6	2151439,6	2328770,6	20,19	8,24
юридичних осіб	358833,5	374638,8	383995,4	4,40	2,50
від перестраховальників	52204,5	76073,2	48768,9	45,72	-35,89
від нерезидентів	8801,6	11721,2	14766,8	33,17	25,98
Кількість договорів страхування	5172012	5319860	5515922	2,86	3,69
фізичними особами	4595202	4716977	4927458	2,65	4,46
юридичними особами	576810	602883	588464	4,52	-2,39
Максимальна страхова сума	660,0	3000,0	300,0	445,45	-99,00
Загальний обсяг відповідальності	865787995,0	1540992047,9	1925659720,9	77,99	24,96

Сформовано автором за даними [3]

Відповідно до даних Нацкомфінпослуг базовий розмір договорів страхування у 2015р. становив 5172012 одиниць з розподілом на 4595202 одиниці договорів (89% від загального обсягу договорів) страхування з фізичними особами та 576810 одиниць договорів з юридичними особами. Збільшення кількості договорів на 2,86% у 2016 р. відбувається за рахунок збільшення договорів страхування з фізичними особами на 2,65 та юридичними особами на 4,52%. Загальні позитивні зрушення нарощення кількості договорів страхування спостерігається і у 2017 р.та становить 3,69%, що є більшим за значення 2016 р., але негативною тенденцією є зниження приросту кількості договорів страхування з юридичними особами на 2,39%. Отже, за відзначеними векторами змін на ринку обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів слід відзначити позитивну тенденцію нарощення розміру страхових премій за рахунок збільшення кількості укладених угод з новими клієнтами, високого рівня пролонгації договорів страхування, збільшення розміру страхових платежів за рахунок підвищення вартості поліса та збільшення кількості автотранспортних засобів більш високими темпами у тарифних зонах 1 та 2 (м. Київ та міста сателіти м.Київа), де вартість полісів є значно вищою ніж у решті зон. Прикладом різниці у вартості полісів за тарифними зонами може бути вартість полісу страхування автівки до 1600 см³ у вартість якої у 1 зоні 1380 грн. та 316 грн. у 6 зоні.

Збільшення активності на ринку обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів повинно бути забезпечено не

лише бажанням населення передати ризик страховику, а й підвищенням якості сервісу для страховальника. Найбільш вагомим значенням для страховальника є якість виконання зобов'язань страховиком, що поєднує такі елементи як швидкість і повнота виплати страхового відшкодування. Забезпечення якісного виконання зобов'язань страховиком можливо за умови його фінансової спроможності, якісно сформованих резервів та кваліфікованої роботи служби асистанса. За наведеними даними у табл.2 видно, що кількість страхових договорів, за якими прийнято рішення щодо здійснення страхових щорічно збільшується з 64259 одиниць до 94157 одиниць, що становить 46,5% базового приросту показника. Рівень страхових виплат за цей період збільшується на 26,24% у 2016 р. та на 37,71% у 2017р. Слід відзначити, що приріст за виплати фізичних осіб-страховальників є більш швидким, ніж юридичним особам. Так, збільшення розміру страхових виплат фізичним особам за 2016 р. становить 37,54% або 225226 тис.грн., а у 2017 р. на 37,035 або на 305522,6 тис.грн. Такий значний приріст розміру виплат як у абсолютному, так і у відносному значенні пояснюється рядом факторів, зокрема: підвищення рівня аварійності на території України; збільшення вартості нормо часу на відновлювальні роботи на станціях технічного обслуговування автотранспорту; збільшення вартості комплектуючих деталей для автівок за рахунок зростання курсу валюті; підвищення соціальних стандартів (рівня мінімальної заробітної плати, що в свою чергу призводить до збільшення вартості товарів та послуг); підвищення цін на комунальні послуги.

Таблиця 2

Складові забезпечення сервісу страхової діяльності у сегменті ОСЦВВНТЗ за 9 місяців 2015-2017рр.

Назва показника	9 місяців 2015р.	9 місяців 2016р.	9 місяців 2017р.	Відносні ланцюгові зміни, %	
Кількість страхових випадків, за якими прийнято рішення про здійснення страхових виплат	64 259	79 433	94 157	23,61	18,54
Кількість договорів страхування, за якими не виконано страхові зобов'язання у визначений термін	1 016	3 359	1 259	230,61	-62,52
Страхові виплати	793 361,2	1 001 556,8	1 379 293,9	26,24	37,71
фізичним особам;	599 930,3	825 156,3	1 130 678,9	37,54	37,03
юридичним особам	191 126,9	173 586,1	242 775,3	-9,18	39,86
Максимальна страхова виплата за окремим страховим випадком	150,0	1269,7	200,0	746,47	-84,25
Аквізиційні витрати	268 214,6	333 450,2	368 493,1	24,32	10,51
Витрати, пов'язані з регулюванням страхових випадків	21 119,6	25 220,3	32 878,3	19,42	30,36
Кредиторська заборгованість за страховими виплатами	102 380,6	55 403,1	60 630,5	-45,89	9,44
Величина технічних резервів	1 122 478,9	1 090 541,1	1 106 422,0	-2,85	1,46

Сформовано автором за даними [3]

Перевищення розмірів страхових виплат фізичним особам у п'ять разів над розмірами виплат юридичним особам пов'язано з нерівномірним розподілом структура страхового портфелю за даним видом страхування між юридичними та фізичними особами (81% та 19% відповідно страхових премій у страховому портфелі). Зміна кількості договорів страхування за якими не виконано страхові зобов'язання у визначений термін коливається від 1016 одиниць у 2015р. до 3359 одиниць у 2016р. тобто збільшується у 2,3 рази та знижується до 1259 одиниць або на 62,52%. Таке стрімке скорочення договорів, за якими не виконані зобов'язання у строк пов'язано зі збільшенням рівня контролю МТСБУ.

Як вже відзначалося, для страхувальника є апіорним аргументом при укладанні договору страхування гарантування здійснення страхової виплати у чітко обумовлений законодавством термін і у відповідному обсязі. Для виконання цієї умови страховик повинен виплатити страхове відшкодування в межах страхової суми згідно з укладеним договором ОСАЦВ на підставі документів, що підтверджують обґрунтований розмір заявленої шкоди, або ж за згодою страховика та потерпілого у разі досягнення ними згоди про розмір та спосіб здійснення страхового відшкодування без проведення відповідної оцінки (експертизи пошкодженого майна), а страхувальник повинен усі витрати здійснювати з попереднім погодженням зі страховиком.

Висновки. Проведена діагностика показників функціонування ринку обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів демонструє плеяду кардинальних змін з визначеною позитивною динамікою. Слід відзначити, що для подальшого розвитку даного сектору ринку страхування важливим є підвищення рівня довіри населення до страховиків, вдосконалення механізму надання супроводження страхової послуги, покращення рівня сервісів з врегулювання страхових виплат.

Література

1. Закон України «Про страхування» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
2. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>
3. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.dfr.gov.ua
4. Васильєва Т.А. Особливості розвитку ринку автотранспортного страхування в умовах фінансової нестабільності // Бізнес Інформ. – 2016. – №3. – С. 227-232.
5. Івасишина Н.В. Ринок обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: тенденції та проблеми розвитку / Н.В. Івасишина, Ю.А. Малащенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. – 2011. – Вип. 18. – С. 479-486.
6. Ляшенко Н.В. Аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку ринку автотранспортного страхування в Україні / Н.В. Ляшенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки. – 2012. – № 22 (2). – С. 283-289.
7. Малик М., Семенчук І. Оцінка страхування цивільно-правової відповідальності власників автотранспортних засобів в країнах СНД / М. Малик, І. Семечук // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2015. – № 8 (173). – С. 13-18.
8. Нужнов С.В. Тенденції розвитку автострахування в Україні / С.В. Нужнов // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2012. – Т. 1. – № 35.
9. Приказюк Н.В. Нові вектори розвитку автотранспортного страхування в Україні / Н.В. Приказюк, П.П. Моташко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2015. – № 3 (168). – С. 37-47.
10. Шолстенко О. Методичні підходи до побудови ефективної системи автотранспортного страхування в Україні / О. Шолстенко // Економічний аналіз : зб. наук. праць. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр ППФЕУ «Економічна думка», 2009. – № 4. – С.92-95.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro straxuvannya» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
2. Zakon Ukrainy «Pro obovyazkove straxuvannya cyvilno-pravovoyi vidpovidalnosti vlasnykiv nazemnyx transportnyx zasobiv» <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>
3. Informaciya pro stan i rozvytok straxovogo rynku Ukrainy [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu: www.dfp.gov.ua.
4. Vasylyeva T.A. Osoblyvosti rozvytku rynku avtotransportnogo straxuvannya v umovax finansovoyi nestabilnosti // *Biznes Inform.* – 2016. – #3. – С. 227-232.
5. Ivasyshyna N.V. Rynok obovyazkovogo straxuvannya cyvilno-pravovoyi vidpovidalnosti vlasnykiv nazemnyx transportnyx zasobiv: tendenciyi ta problemy rozvytku / N.V. Ivasyshyna, Yu.A. Malashenko // *Naukovi zapysky Nacionalnogo universytetu «Ostrozka akademiya»*. Seriya : *Ekonomika*. – 2011. – Vy'p. 18. – S. 479-486.
6. Lyashenko N.V. Analiz suchasnogo stanu ta tendenciyi rozvytku rynku avtotransportnogo straxuvannya v Ukraini / N.V. Lyashenko // *Naukovi praci Kirovogradskogo nacionalnogo tekhnichnogo universytetu*. Seriya: *Ekonomichni nauky*. – 2012. – # 22 (2). – S. 283-289.
7. Malik M., Semenchuk I. Ocinka straxuvannya cyvilno-pravovoyi vidpovidalnosti vlasnykiv avtotransportnyx zasobiv v krayinax SND /M.Malik, I.Semenchuk // *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka*. Seriya: *Ekonomika*. – 2015. – # 8 (173). – S. 13-18.
8. Nuzhnov Y.V. Tendenciyi rozvytku avtostraxuvannya v Ukraini / Y.V. Nuzhnov//*Problemy pidvyshhennya efektyvnosti infrastruktury*.–2012.–T.1.–# 35.
9. Prykazyuk N.V. Novi vektory rozvytku avtotransportnogo straxuvannya v Ukraini / N.V. Prykazyuk, T.P. Motashko // *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka*. Seriya: *Ekonomika*. – 2015. – # 3 (168). – S. 37-47.
10. Tolstenko O. Metodichni pidhody do pobudovy efektyvnoyi systemy avtotransportnogo straxuvannya v Ukraini / O. Tolstenko // *Ekonomichnyj analiz : zb.nauk.praz.* – Ternopil: *Vydavnycho-poligrafichnyj centr TNEU «Ekonomichna dumka»*, 2009. – # 4. – S. 92-95.

Kravchuk A.V.,

*Professor, Doctor of Economic Sciences, Professor of the department Humanitarian and socio-economic disciplines
Academy of State Penitentiary Service, anja9707@meta.ua*

Ukraine, Chernigov

**COORDINATES THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE MARKET OF OBLIGATIONS OF FULL
INSURANCE OF THE CIVIL LIABILITY OF OWNED AUTOMOTIVE VEHICLES**

The article analyzes the tendencies of development of the market of compulsory civil liability insurance of owners of motor vehicles in Ukraine. The system approach in analyzing the basic indicators of the functioning of this segment of the insurance market can reveal the main problems and prospects of development. Diagnostics of indicators testifies to the formation of positive trends, in particular: an increase in the number of resident insurers, both physical and legal persons; increase in insurance premiums.

Key words: *insurance, premium, insurance payment, the insurer, insurer, reinsurer, responsibility.*

УДК 658

Мазур В.С.,

*к.е.н., доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу
Тернопільського національного економічного університету, mazur_volodymyr@ukr.net**Україна, м. Тернопіль*

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто теоретичні засади формування організаційної культури підприємства, її функції та типи. Досліджено процес формування організаційної культури підприємства. Розроблено шляхи вдосконалення організаційної культури підприємства на основі впровадження стратегії адаптації корпоративної культури на вітчизняному ринку та формування бізнес-моделі мотивації персоналу як фактору покращення його організаційної культури.

Ключові слова: організаційна культура, цінності, досвід, мотиваційне поле, місія, імідж, потенціал, корпоративна культура, кадрова система, традиції.

Постановка проблеми. В умовах суттєвих соціально-економічних змін організаційна культура стає все більш значущим фактором впливу на ефективну господарську діяльність та конкурентоспроможність підприємств. Зарубіжний досвід доводить, що успішні компанії характеризуються високим рівнем розвитку корпоративної культури. Організаційна культура є ключовою складовою їхньої конкурентної переваги, найпотужнішим чинником успіху.

Дослідження поняття «організаційна культура», її складових, типів та способів формування містяться у наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Важливий внесок у розроблення даної проблеми зробили ряд зарубіжних вчених, серед яких В. Оучі, Е. Шейн, Г. Хофстеде, Д. Равасі, С. Роббінс, Ф. Харріс, Т. Діл, Т. Парсонс та ін. Проте дана сукупність досліджень та методичних підходів не є адаптованою до українського менеджменту та розкриває лише загальні характеристики впливу корпоративної культури на показники ефективності компанії.

Серед вітчизняних науковців, що зробили суттєвий вклад у розвиток теорії та практики застосування та розвитку корпоративної культури можна виділити наступних: І.В. Грошев, О.В. Харчишина, В.О. Аніщенко, І.І. Стец, Ю.В. Гайдай, О.І. Бала, Г.М. Захарчин, О.М. Собко, Н.З. Мачуга А.А. Герасимчук, Н.І. Дряхлов, Н.В.Смолінська, В.В. Стадник, М.І. Магура, Г.Ф.Ассонов, Л.А. Канарьова, М.Б. Курбатова, С.Г. Абрамова, Г.М. Захарчин, О.С. Віханський та ін.

Разом з тим, аналіз процесу формування організаційної культури, її вплив на результативність діяльності вітчизняних підприємств вимагає подальшого дослідження. Фактично є відсутніми наукові праці з питань розвитку, забезпечення та розповсюдження механізмів передового досвіду використання організаційної культури у сфері українського менеджменту. Також трактування категорії «організаційна культура» є неоднозначним, що викликає потребу у визначенні її інформаційної природи. Існує потреба у розробленні стратегії адаптації організаційної культури транснаціональних корпорацій до умов вітчизняного ринку. Все це зумовлює необхідність більш глибокого наукового вирішення описаних проблем, що визначає актуальність даного дослідження.

Метою дослідження є розробка теоретичних положень та прикладних засад системи формування, вдосконалення та ефективного забезпечення організаційної культури сучасного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування організаційної культури як фундаменту для підвищення конкурентоспроможності підприємства стала надзвичайно актуальною. Для забезпечення ефективної діяльності підприємства стали враховуватись не лише матеріальні та фінансові ресурси, а й організаційна культура підприємства. Вона до сьогодні є управлінським інструментом, який має значний вплив на продуктивність праці персоналу та ефективність менеджменту загалом.

У "класичному" розумінні організаційна культура розглядається як інструмент стратегічного розвитку компанії. Організаційна культура існує в будь-якій компанії незалежно від наявності спеціальної служби для роботи з нею чи ні. Грамотне управління організаційною культурою позитивно впливає на бізнес компанії

На нашу думку, найбільш повне визначення організаційної культури подає О. Крилов. До головних складових культури він відносить ідеї, цінності, загальноприйняті моделі і норми поведінки, властиві конкретній організації. Формування таких цінностей здійснюється на основі особистого досвіду засновників, стилю їх управління та ключових цілей їхньої діяльності, що доповнюються набутим досвідом інших членів організації в процесі колективної діяльності [1, с.104].

Ми не погоджуємося з трактуванням поняття організаційної культури В.Чарльза. Він розглядає культуру корпорації лише на рівні взаємодії між індивідами (власник-працівник-клієнт) [2]. Проте, корпоративна культура має місце та безпосередній вплив на ефективність діяльності також за відсутності будь-якої взаємодії між індивідами. Корпоративні цінності працюють на глибинному внутрішньому рівні особистого сприйняття та мислення кожного працівника. Тому організаційна культура – це не лише взаємодія між індивідами, а й взаємодія з власним «я» кожного працівника, усвідомлення цінності власної діяльності для підвищення ефективності організації.

Проаналізувавши трактування понять «організаційної культури» вітчизняних та зарубіжних науковців, ми сформуваємо власне визначення, яке найбільш змістовно описує наше розуміння даного поняття. Отож, організаційна культура – це сукупність ідей, цінностей, методів управління, загальноприйнятих норм і правил поведінки, що базуються на особистому досвіді засновників організації та поділяються усіма її працівниками з метою забезпечення її цілісного та стабільного існування на ринку.

Ми поділяємо думку Н.В. Смолінської «Організаційна культура, формуючи стійкі духовні зв'язки і комунікації усередині організації, створює її внутрішній потенціал нематеріальних активів, за рахунок якого соціально-економічна система зможе вижити в умовах кризи (наприклад, за допомогою командного духу персоналу, його відданості організації) і розвиватися (за рахунок високої кваліфікації працівників, власних розробок тощо)» [3].

Від рівня корпоративної культури залежить імідж компанії. Позитивний імідж підвищує конкурентоспроможність підприємства, привертає споживачів, партнерів, прискорює продажі, збільшує їх об'єм, полегшує процеси ведення операцій та доступ до ресурсів.

Д. Денісон та В. Ніл стверджують, що існує тісний зв'язок між зростанням обсягу продажу, якістю товарів та послуг, зміною ринкової частки, ступенем прибутковості компанії та рівнем корпоративної культури [4].

Численні дослідження доводять, що успішні компанії характеризуються високим рівнем корпоративної культури. Її формування спрямоване на розвиток душі корпорації, на благо працівників, власників та керівництва. Цікаво, що стратегія та способи ведення бізнесу постійно адаптуються до змін зовнішнього середовища, але основні цінності та норми організаційної культури залишаються незмінними.

Стрімкий розвиток глобального підприємництва в Україні створює економічні умови для засвоєння зарубіжного досвіду формування організаційної культури. Підвищується взаємодія та ділове співробітництво з країнами Західної Європи, що змушує переборювати національні культурні бар'єри для інтеграції різних економічних культур

Акціонерне товариство «Тойота-Мотор» (офіційна англійська назва: «Toyota Motor Corporation») – японська автомобільна корпорація, що входить до складу фінансово-промислової групи «Тойота». Одна з найбільших автомобільних компаній світу. Випускає свою продукцію під різними марками, зокрема, «Дайхацу», «Лексус», «Тойота», «Хіно». Штаб-квартира розташована у місті Тойота, префектура Аїті, Японія.

Головний зміст корпоративної культури Toyota базується на тому, що люди – це головне джерело ідей та досвіду, адже продуктивність та ефективність

виробництва залежить саме від їхнього мислення та принципів. Основою організаційної культури Toyota Motor Corporation є філософія та цінності, що направлені на ефективну діяльність та поділяються усім персоналом компанії. Від початку формування корпоративної культури Toyota керівництво вважало, що ключ до успіху лежить у інвестиціях в людський капітал, повазі до персоналу та безперервному вдосконаленні.

Організаційна культура компанії є багаторівневим явищем. Вона основана на орієнтації на довгострокову перспективу, колективізм, групову роботу та являє собою японську культуру, що є протилежною до західних культур, де надають перевагу індивідуалізму та ситуаційному мисленню.

Нами було проведено анкетування працівників Тойота Центр Тернопіль «Кристал-Моторс», у якому взяло участь 33 респондента, що займають різні посади у компанії. Головною метою анкетування було визначення рівня сформованості організаційної культури офіційного дилера Toyota у Тернопільській області. Результати опитування дозволили проаналізувати рівень ефективності культури, корпоративний клімат та задоволеність працівників своєю діяльністю. Респондентам було запропоновано оцінити 24 твердження, що були об'єднані у 8 груп (приклад анкети див. Додаток А, результати відповідей на кожне питання анкети див. Додаток Б). Оцінювання відбувалось за п'ятибальною шкалою. Оцінка залежала від того, наскільки респондент погоджується з даним твердженням (1 – зовсім ні, 5 – так, звісно). Отже, результати відповідей представлені у таблиці 1.

Отже, результати проведеного анкетування, що подані у таблиці 1 свідчать про те, що корпоративна культура компанії не є достатньо сформованою, а працівники не розуміють у повній мірі її вплив на ефективність діяльності. Середня оцінка кожного фактору організаційної культури не перевищує 3-4 балів. Найвище працівники оцінили атмосферу у колективі (4,08 балів), а найнижче наявний соціальний пакет підприємства (2,4 балів). Рівень турботи про працівників та підвищення їхніх професійних навичок і ефективності стилю управління був оцінений лише у 3,5 балів. Такий результат пов'язаний з дистанцією влади в українських дилерських центрах Toyota, яка є досить високою та має негативний вплив на формування організаційної культури. Крім того, керівництво компанії вкладає не достатній засобів у розвиток людського капіталу, який є основою корпоративної філософії Toyota. Рівень мотивації працівників отримав одну з найнижчих оцінок (3,05 балів). Це свідчить про те, що керівництво не достатньо розуміє свій колектив та не вміє застосовувати інструменти для його мотивації. Таким чином низький рівень мотивації призупиняє розвиток ефективної культури та негативно впливає на економічні показники компанії та її конкурентоспроможність.

Таблиця 1

Результати аналізу факторів, що характеризують корпоративну культуру Тойота Центр Тернопіль «Кристал-Моторс»

Характеристика	Середня оцінка	Твердження
1.Рівень турботи та контролю професіоналізму працівників	3,54	Організація безперервно вкладає капітал у підвищення кваліфікації своїх працівників
		Людський потенціал організації постійно зростає
		Проблеми в моїй організації виникають рідко, оскільки ми маємо усі необхідні навички своєї діяльності
2. Координація та узгодженість діяльності працівників	3,38	Працівники різних організаційних підрозділів мають спільні погляди та перспективи діяльності
		Працювати з колегою з іншого відділу простіше, ніж з людиною з іншої організації
		Ми рідко маємо проблеми з досягненням згоди з ключових питань
3.Ефективність стилю управління	3,57	Більшість співробітників в організації активно залучені в роботу
		Рішення в цій організації приймаються на тому рівні, де є доступною найкраща інформація
		Стиль керівництва відповідає завданням організації
4.Атмосфера в колективі	4,08	Ми підтримуємо хороші взаємовідносини один з одним
		Конфліктні ситуації у нас вирішуються з урахуванням усіх обставин, що виникають
		У нашій компанії панує кооперація і взаємоповага між співробітниками
5.Рівень мотивації працівників	3,05	Система заробітної плати не викликає нарікань співробітників
		У нас організована професійна оцінка діяльності працівників
		У нашій компанії налагоджена ефективна система кар'єрного росту
6.Усвідомлення місії організації	3,34	Наша компанія має чітку місію, яка спрямовує нашу діяльність
		Я чітко розумію стратегічний курс нашої компанії
		Цілі організації повністю узгоджені між керівниками та підлеглими
7.Наявність соціального пакета	2,40	У нашій організації повністю оплачується відпустка та лікарняний
		Працівники можуть користуватися безкоштовним харчуванням, корпоративною медичною страхівкою
		У нас існує можливість безкоштовного відвідування спортивного залу та інших аналогічних установ
8.Наявність корпоративних традицій та дозвілля	3,95	Мені відома історія створення моєї організації
		У нас існує традиція проведення спільних святкувань
		У нас проводяться культурні та спортивні заходи, конкурси

Розроблено автором

Однією з проблем розвитку корпоративної культури української Toyota є низька ініціативність та креативність мислення середньої та нижньої ланки працівників, що поєднується з низьким рівнем мотивації колективу. Проведення різноманітних конкурсів майстерності сприяють розвитку мотивації діяльності, проте важливішим фактором є внутрішній клімат компанії, цінності та принципи, що розділяються усіма працівниками, створення у кожного працівника відчуття себе як частини глобальної корпорації. На жаль, корпоративна культура ПП «Тойота-Україна» та українських дилерських центрів ще не є достатньо розвинутою у даному напрямку.

Результати дослідження довели, що організаційна культура компанії не є достатньо сформованою, дистанція влади ще є достатньо високою, а колектив не достатньо знає та розуміє цінності організаційної культури Toyota Motor Corporation. Також спостерігається

низька ініціативність та креативність мислення працівників, яка поєднується з недостатнім рівнем мотивації. Дані характеристики є проблемними для розвитку корпоративної культури Тойота Центр Тернопіль «Кристал-Моторс» та ПП «Тойота-Україна» загалом.

Корпоративна компанія Toyota Motor Corporation ґрунтується на принципах японської культури та менталітеті японського суспільства. Для того, щоб адаптувати організаційну культуру ПП «Тойота-Україна» та усіх українських дилерів до японської культури, потрібно спочатку провести порівняльний аналіз цих двох культур на основі показників Г. Хофстеде та визначити усі їхні спільні та відмінні риси. На наступному рисунку 1 зображені показники національної складової у корпоративній культурі за Г. Хофстеде України та Японії.

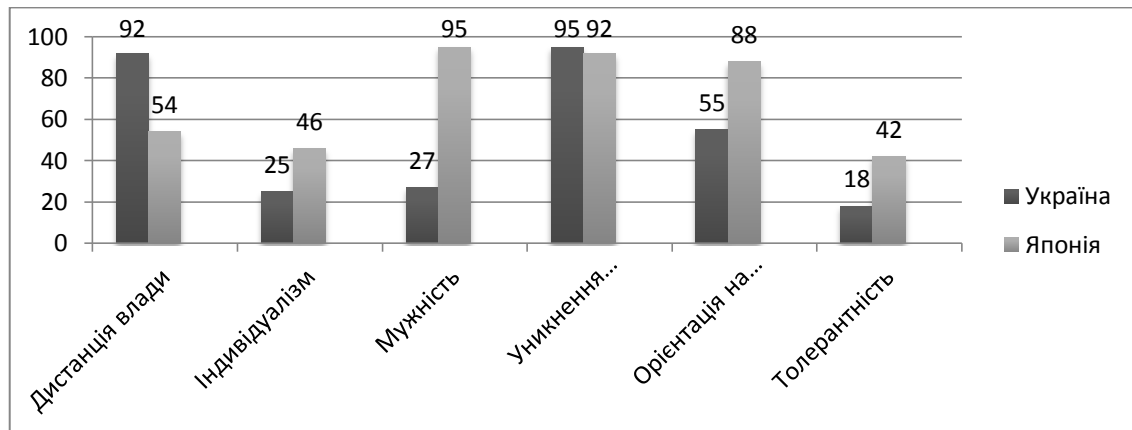

Рис. 1. Показники національної складової у корпоративній культурі за Г. Хофстедом України та Японії [5]

Згідно рисунку 1 уникнення невизначеності є спільною рисою української та японської культур. Японці люблять передбачити все наперед та уникнути несподіваних ситуацій, через які суспільство виходить з рівноваги. Перед прийняттям будь якого рішення менеджери детально аналізують усі дані та факти. Діяльність компаній здійснюється згідно чітких норм, вона є досить негнучкою та протидіє будь яким змінам. Для українського суспільства також характерне прагнення до чіткої стандартизації діяльності. У випадку раптових змін типовий український працівник буде почувати себе не захищено та некомфортно. Таким чином, дана риса японської культури буде досить ефективно впливати на діяльність української компанії.

Найсуттєвішу розбіжність японського та українського менталітету можна спостерігати на основі показника «мужність/жіночність». Японська корпоративна культура на 95 % є мужньою. Проте у поєднанні з високим рівнем колективізму, наполегливості та висока конкуренція індивідів є не такою помітною, як у типовій «мужній» культурі. Проте конкуренція між групами є дуже високою. Крім того, мужність японської культури проявляється у прагненні до доскональності в кожному аспекті життя та високому трудоголізмі. Українські працівники не відносяться до праці з таким ентузіазмом як японці. Даний факт необхідно враховувати при спробах адаптації японської культури до українського ринку. Орієнтація на високу ефективність та відданість компанії на багато років не буде ефективною в українському суспільстві. Потрібно поступово підвищувати вимоги до працівників, гарантувати їм стабільні, чітко визначені умови для завоювання їхньої лояльності на багато років. Крім того, важливо створити у працівників відчуття їхньої важливості для компанії, оцінити їхні успіхи та досягнення.

Таким чином, організаційній культурі компанії, що працює на вітчизняному ринку, притаманні наступні риси: велика дистанція влади, високе прагнення уникнути невизначеності, орієнтація та короткий період часу, низький рівень індивідуалізму, мужності та толерантності особистості, суттєвий вплив колишньої тоталітарної організаційної культури.

На сьогоднішній день для України необхідно перенести пріоритет з аналізу ідеологічних процесів на втілення інтересів особистості, розвиток творчості, інтелекту, духовних принципів організаційної поведінки [6, с.268]. Будь які соціально економічні чи політичні зміни неможливі без таких духовних норм. Процес формування нової організаційної культури сучасних підприємств повинен враховувати досвід розвинених країн, чинники зовнішнього середовища та глобалізацію суспільства. Він повинен включати переосмислення духовних досягнень та пошук нових ціннісних орієнтацій.

Висновки. Підсумовуючи дослідження, зазначимо, що в основі стратегії діяльності компанії лежать її цілі та цінності, які формують її особливу організаційну культуру. Досвід багатьох успішних компаній показує, що корпоративна культура – це важливий ресурс для підвищення ефективності та конкурентоспроможності бізнесу. Осмислення керівництвом та доведення до працівників основних цінностей та принципів діяльності дозволяє швидко приймати управлінські рішення в умовах мінливого середовища. Розуміючи філософію та організаційну культуру, працівники мають орієнтир для своєї діяльності та приймають правильні рішення у випадках, які не прописані або не працюють сформульовані правила.

Література

1. Крилов А.Н. Коммуникационный менеджмент. Теория и практика взаимодействия бизнеса и общества / А.Н. Крилов – [2-е изд.]. – М., 2015. – 352 с.
2. Charles W. Strategic Management. / W.L. Hill Charles, R. Jones Gareth // Houghton Mifflin. 2001.
3. Смолінська Н.В. Формування та зміна організаційної культури підприємства / Н.В. Смолінська // Вісн. НУ "Львівська політехніка". - 2011. - № 698. - С. 290-294.
4. Абрамова С.Т. Про поняття "організаційна культура" / С.Т. Абрамова, І.А. Костенчук // Служба персоналу. - 2009. - №2. - С. 18-22.
5. Geert Hofstede Analysis [Електронний ресурс]. – ITIM International. – Режим доступу: <https://www.geert-hofstede.com/ukraine.html>.
6. Тавкалова Н.А. Соціально-економічний механізм ефективності менеджменту персоналу: методологія та концепція формування [монографія] / Н.А. Тавкалова. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2007. – 400 с.

References

1. Krilov A.N. *Kommunikatsionnyy menedzhment. Teoriya i praktika vzaimodeystviya biznesa i obschestva* / A. N. Krilov – [2-e izd.]. – M., 2015. – 352 s.

2. Charles W. *Strategic Management*. / W.L. Hill Charles, R. Jones Gareth // Houghton Mifflin, 2001.

3. Smolins'ka N.B. *Formuvannya ta zmina orhanizatsiynoyi kul'tury pidpryemstva* / N.V. Smolins'ka // *Visn. NU "Lviv's'ka politekhnika"*. – 2011. – # 698. – S. 290-294.

4. Abramova S.H. *Pro ponyattya "orhanizatsiyna kul'tura"* / S.H. Abramova, I.A. Kostenchuk // *Sluzhba personalu*. – 2009. – #2. – S. 18-22.

5. Geert Hofstede Analysis. – ITIM International. Available at: <https://www.geert-hofstede.com/ukraine.html>.

6. Havkalova N.L. *Sotsial'no-ekonomichnyy mekhanizm efektyvnosti menedzhmentu personalu: metodolohiya ta kontsepsiya formuvannya [monohrafiya]* / N.L. Havkalova. – Khar'kiv : Vyd. KHNEU, 2007. – 400 s.

Mazur V.S.,

*PhD in Economics, Associate Professor Department of International Tourism and Hotel Business
Ternopil National Economic University, mazur_volodymyr@ukr.net*

Ukraine, Ternopil

FORMING OF ORGANISATIONAL CULTURE OF MODERN ENTERPRISE

In the article theoretical base of forming of organizational culture of an enterprise and its functions and types have been investigated. The process of forming of organizational culture of an enterprise has been studied. The ways of improvement of organizational culture of an enterprise on the base of implementation of strategies of adaptation of corporate culture at national market and forming of business model of motivation of personnel as a factor of improvement of its organizational culture have been developed.

Key words: *organizational culture, values, experience, motivation field, mission, image, potential, corporate culture, personnel system, traditions.*

УДК 658.589

Сіренко К.Ю.,

к.е.н., доцент кафедри економіки та соціальних дисциплін
Академії Державної пенітенціарної служби, ddd12011988@gmail.com

Україна, м. Чернігів

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано сучасний стан та тенденції розвитку інноваційної активності промислових підприємств України. Результати аналізу показали існування системних проблем у розвитку інноваційної діяльності підприємств, пов'язані з недостатньою державною підтримкою на всіх стадіях розвитку. На основі методів статистико-економічного аналізу і синтезу здійснено деталізацію об'єкта дослідження, оцінено державну фінансову підтримку інноваційної діяльності підприємств. Використовуючи абстрактно-логічний метод запропоновано напрямки вдосконалення інноваційного розвитку промислових підприємств.

Ключові слова: інновації, розробки, впровадження, державне регулювання, інноваційна активність.

Постановка проблеми. За роки незалежності рівень розвитку інноваційної діяльності в Україні суттєво знизився і продовжує погіршуватися. Інноваційна активність підприємств у три-два рази нижча ніж у країнах Європейського Союзу. Україна практично перетворюється в постачальника на зовнішні ринки сировинних ресурсів та виробів з незначною доданою вартістю. Вона втрачає свої позиції у виробництві наукоємної продукції. До пріоритетних напрямків державної підтримки інноваційного розвитку можна віднести створення привабливого з правової, організаційної та фінансової точок зору середовища для наукових і бізнесових структур, які реалізують цикл «дослідження – розробка – виробництво». Це складне завдання, яке вимагає системного підходу.

Питаннями розвитку інноваційної політики та інноваційних процесів на виробництві промислових підприємств приділено значну увагу у працях таких вітчизняних вчених, як О. Алейнікова, Ж. Говоруха, І. Зятковський, Г. Кульнева, С. Ковальчук, Л. Федулова, Є. Лазарева, Ю. Шипуліна та інших.

Мета роботи. Дослідження сучасного стану інноваційного розвитку промислових підприємств України та визначення напрямів підвищення їх інноваційної активності.

Виклад основного матеріалу. Інновації, особливо у промисловості, – суттєвий елемент підвищення ефективності економіки. Промислова інновація починається з ідеї і проходить фази дослідження, розробки та створення нових зразків продукції, технологій чи послуг і їх комерціалізації [1, с.30].

У розвинутих країнах саме види економічної діяльності, що використовують високі технології, створюють велику частину доданої вартості. Виробництво й експорт наукомісткої продукції дають змогу розвивати економіку швидкими темпами. Про це свідчить досвід США, Японії, Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу, Сінгапуру, Чилі, Іспанії та інших.

Технологічна відсталість економічної діяльності України зумовлює низьку продуктивність праці, високу ресурсо- та енергоємність продукції. Отже, поряд зі створенням власних, необхідне залучення сучасних високих технологій, розроблених в інших країнах, їх швидке освоєння. У зв'язку з цим дуже важливо створити сприятливі умови для розгортання інноваційних процесів.

З досвіду світової практики, успішна інноваційна діяльність неможлива без системи ефективної державної підтримки. Державне регулювання умов інноваційної діяльності здійснюється через певні важелі впливу: систему податків; проведення амортизаційної політики; надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій на розвиток окремих видів економічної діяльності та регіонів; проведення кредитної політики; затвердження державних норм та стандартів; антимонопольні заходи; регулювання сфер та об'єктів інвестування інновацій; регулювання фінансових інвестицій [2, с.215].

Найбільш дієвими засобами державного регулювання інноваційного розвитку вважаються важелі бюджетно-податкові та грошово-кредитної політики держави, потенціал яких залишається практично не використаним [3, с.111]. Зокрема, це стосується державного замовлення, пільгового кредитування, надання цільових грантів, податкових преференцій, надання фінансових гарантій за кредитами та цінними паперами, податкових відстрочок, розстрочок, списання пені та штрафів.

Структура витрат на інноваційну діяльність в Україні характеризується незначною часткою бюджетних коштів та свідчить про інноваційну кризу і фактично усунення держави від реалізації моделі інноваційного розвитку. За 9 років частка загальних витрат на фінансування інноваційної діяльності у ВВП знизилась з 1,3% до 0,9% [4], а частка видатків з бюджету у структурі ВВП України на фінансування інноваційного розвитку була практично відсутня (табл. 1).

Таблиця 1

Розрахунок частки витрат на інноваційну діяльність у ВВП України [4]

Показник	Роки								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП, млрд грн	948	915	1086	1302	1408	1505	1 586	1 979	2 383
Обсяг фінансування інноваційної діяльності, млн грн	11994	7949,9	8045,5	14333	11480	9562,6	7695,9	13813,7	23229,5
Частка загальних витрат на фінансування інноваційної діяльності у ВВП, %	1,3	0,9	0,7	1,1	0,8	1,1	0,4	0,6	0,9
Обсяг фінансування інноваційної діяльності за рахунок держбюджету, млн грн	336,9	127,0	87,0	149,1	224,2	24,7	344,1	55,1	179
Частка витрат держави на фінансування інноваційної діяльності у ВВП, %	0,04	0,01	0,008	0,01	0,01	0,001	0,02	0,002	0,007

Негативний вплив на розвиток економіки показує мізерна частка виконаних науково-технічних робіт у загальному обсязі ВВП країни. До того ж питома вага обсягу НДДКР із кожним роком зменшується.

Простежується також тенденція до зменшення організацій, націлених на інноваційний розвиток, щорічне скорочення чисельності наукових працівників у економіці України (табл. 2). Зниження кількості наукових організацій та виконавців наукових і науково-технічних робіт пов'язане зі зменшенням матеріально-технічного

забезпечення науково-дослідної діяльності, а саме, нестачею коштів на оновлення техніки та обладнання. Гострою проблемою залишається зменшення кількості науковців (виконавців НДДКР). Це пов'язано з низьким престижем наукової праці та соціального захисту науковців, що призводить до відтоку молодих, талановитих працівників у інші сфери економічної діяльності або їх виїзду за кордон.

Таблиця 2

Наукові кадри та кількість організацій, які виконують НДДКР [4]

Роки	Організації, які виконують наукові та науково-технічні роботи, од.	Кількість дослідників, які здійснювали наукові дослідження і розробки, за галузями наук, тис.чол.	Обсяг наукових та науково-технічних робіт (у фактичних цінах, млн грн)	Питома вага обсягу виконаних робіт у ВВП, %
2008	1378	94,1	8538,9	0,90
2009	1340	92,4	8653,7	0,94
2010	1303	89,6	9867,1	0,91
2011	1255	85,0	10349,9	0,79
2012	1208	82,0	11252,7	0,80
2013	1143	77,9	11781,1	0,80
2014	999	69,4	10950,7	0,69
2015	978	63,8	12611,0	0,63
2016	972	63,6	11530,7	0,48

Характеризуючи інноваційну активність промислових підприємств України, можна сказати, що протягом 2005-2016 років було незначне її зростання, що суттєво не впливає на формування основних параметрів конкурентоспроможності економіки (рис. 1).

Серед регіонів вищою за середню в Україні частка інноваційно активних підприємств була в Харківській, Тернопільській, Миколаївській, Запорізькій, Івано-Франківській, Одеській, Житомирській, Львівській, Чернівецькій, Херсонській областях та м. Києві; у розрізі видів економічної діяльності – на підприємствах

з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів, комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, автотранспортних засобів, коксу та продуктів нафтоперероблення.

У структурі всього промислового виробництва частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції в промисловості протягом 2008–2016 рр. знизилася із 5,9 до 2,5 % [4] (рис. 2).

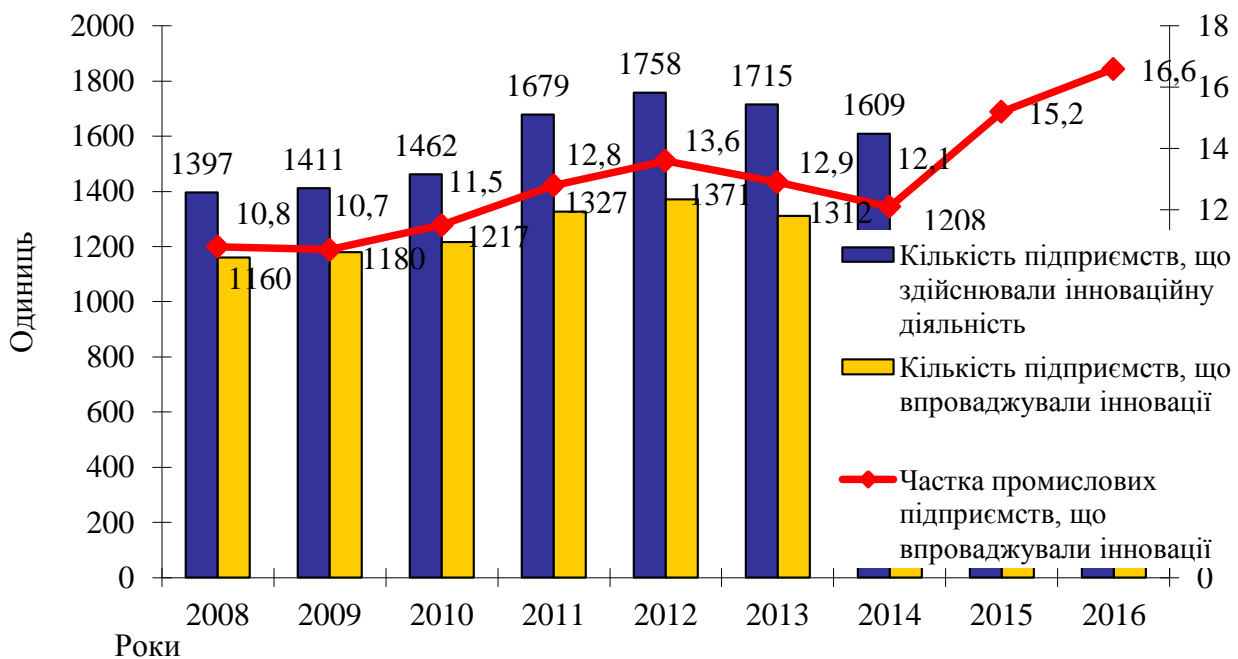

Рис. 1. Інноваційна активність промислових підприємств протягом 2008–2016 рр. [4]

Рис. 2. Впровадження інновацій на промислових підприємствах протягом 2008–2016 рр. [4]

Інноваційна продукція освоюється в основному шляхом використання науково-технічних надбань попередніх років. Такий тип інноваційного розвитку має досить вузькі межі і не дає можливості підтримувати конкурентоспроможність вітчизняних підприємств протягом тривалого періоду.

Згідно даних державної служби статистики України структура джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні характеризується незначною часткою бюджетних коштів та свідчить про інноваційну кризу і фактично усунення держави від реалізації моделі інноваційного розвитку.

Основним джерелом фінансування інновацій у промисловості є власні кошти підприємств, частка яких у загальному обсязі у 2016 р. становила 94,9% [4] (табл. 3). Їх переважання серед інших джерел фінансування інноваційної діяльності зумовлене недостатньо чітким і складним процесом залучення фінансових ресурсів (через несприятливий інвестиційний клімат, нерозвиненість венчурного фінансування інноваційної діяльності тощо).

Таблиця 3

Фінансування інноваційної діяльності у промисловості України за джерелами, млн грн / % до загального обсягу [4-12]

Джерела фінансування	Роки									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Усього / питома вага, %	<u>11994,2</u> 100	<u>7949,9</u> 100	<u>8045,5</u> 100	<u>14333,9</u> 100	<u>11480,5</u> 100	<u>9562,6</u> 100	<u>7695,8</u> 100	<u>13813,6</u> 100	<u>23229,4</u> 100	
у т.ч. за рахунок власних коштів	<u>7264,0</u> 60,6	<u>5169,4</u> 65,0	<u>4775,2</u> 59,3	<u>7585,5</u> 52,9	<u>7335,8</u> 63,8	<u>6973,4</u> 73,0	<u>6540,2</u> 85,0	<u>13427,0</u> 97,2	<u>22035,9</u> 94,9	
держбюджету	<u>336,9</u> 2,8	<u>127,0</u> 1,6	<u>87,0</u> 1,1	<u>149,2</u> 1,0	<u>224,2</u> 1,9	<u>24,6</u> 0,25	<u>344,0</u> 4,5	<u>55,1</u> 0,3	<u>178,9</u> 0,8	
місцевих бюджетів	<u>15,8</u> 0,1	<u>7,4</u> 0,1	<u>5,7</u> 0,1	<u>12,3</u> 0,1	<u>17,6</u> 0,1	<u>157,6</u> 1,6	<u>5,7</u> 0,1	<u>38,3</u> 0,3	<u>99,1</u> 0,4	
позабюджетних фондів	-	<u>1,7</u> 0,0	<u>0,9</u> 0,0	<u>0,5</u> 0,0	-	<u>2,7</u> 0,02	<u>32,8</u> 0,4	<u>0,001</u> 0,0	-	
вітчизняних інвесторів	<u>169,5</u> 1,4	<u>31,0</u> 0,4	<u>31,0</u> 0,4	<u>45,4</u> 0,3	<u>154,4</u> 1,3	<u>123,7</u> 1,3	<u>8,1</u> 0,1	<u>74,2</u> 0,6	<u>134,3</u> 0,6	
іноземних інвесторів	<u>115,4</u> 1,0	<u>1512,9</u> 19,0	<u>2411,4</u> 30,0	<u>56,9</u> 0,4	<u>994,7</u> 8,6	<u>1253,2</u> 13,1	<u>138,6</u> 1,8	<u>58,6</u> 0,4	<u>23,3</u> 0,1	
кредитів	<u>4045,0</u> 33,7	<u>941,6</u> 11,8	<u>626,1</u> 7,8	<u>5489,5</u> 38,3	<u>2407,8</u> 20,9	<u>63,2</u> 0,6	<u>561,1</u> 7,3	<u>113,7</u> 0,8	<u>626,0</u> 2,7	
інших джерел	<u>47,6</u> 0,4	<u>158,9</u> 2,1	<u>108,2</u> 1,3	<u>994,6</u> 7,0	<u>345,8</u> 3,0	<u>397,5</u> 4,1	<u>64,9</u> 0,8	<u>45,0</u> 0,3	<u>131,5</u> 0,5	

Бюджетне фінансування інноваційної діяльності протягом усього періоду майже не здійснювалося. Це не відповідає світовій практиці, згідно з якою у розвинутих країнах основним джерелом фінансування такої діяльності є бюджетні кошти та показує пасивність держави до розвитку інноваційної діяльності у промисловості [5, с.32]. Найбільше коштів на інноваційну діяльність витрачено підприємствами Дніпропетровської, Харківської, Вінницької областей та м.Києва; серед видів економічної діяльності – підприємствами металургійного виробництва, добування природного газу, виробництва харчових продуктів, машин та устаткування, виробництва автотранспортних засобів.

Отже, дослідження сучасного стану інноваційного розвитку в промисловості України показало зниження ефективності формування та використання інноваційного потенціалу [6, с.42]. Головними причинами такого стану є: відсутність належної підтримки інвестиційної діяльності не лише з боку держави, а й з боку місцевих органів самоврядування; відсутність

досконалої інфраструктури інвестиційно-інноваційного ринку; відсутність повної інформаційної бази про нові технології, ринки збуту та інвесторів, які згодні реалізувати інвестиційні проекти; відсутність ефективної організації виробничого процесу на більшості підприємств; нестача власних коштів у підприємств промисловості; великі витрати при використанні кредитних ресурсів; породження енергетичних ресурсів; відсутність чіткого механізму встановлення закупівельних цін на сировину та недостатній рівень її якості згідно з вимогами СОТ.

Вирішення системних проблем потребує не окремих заходів, а системної стратегії державного регулювання в різних сферах: податковій, митній, фінансово-інвестиційній, інноваційній, інституціональних перетворень, міжнародних відносин тощо [7, с.132]. Особливу увагу необхідно приділити таким найважливішим стратегічним напрямкам інноваційного розвитку підприємств зображених на рис. 3 [8, с.30].

Рис. 3. Головні напрямки інноваційного розвитку промислових підприємств

Висновки. Головними напрямками державного регулювання інноваційного розвитку промисловості є впровадження наукоємних технологій у виробництво, створення умов для активізації НДДКР у промисловості, здійснення робіт із техніко-технологічної модернізації виробництва за рахунок:

1) забезпечення державної підтримки значних інноваційних високо-технологічних проектів у сфері виробництва сучасних матеріалів [9, с.104];

2) забезпечення модернізації й технічного переоснащення підприємств промисловості, впровадження енергоефективних, маловідходних технологічних процесів, обладнання й устаткування;

3) відновлення та розширення фундаментальних і прикладних досліджень, спрямованих на створення наукових розробок, які здатні стати новою технологічною основою у промисловості й забезпечити нарощування виробництва конкурентоспроможної наукоємної продукції;

4) поглиблення наукових досліджень щодо оцінки кон'юнктури товарних ринків, прогнозування пріоритетних напрямів реформування промисловості й удосконалення ринкових механізмів;

5) упровадження постійно діючої системи оцінки якості і споживчих показників вітчизняної продукції та

зарубіжних аналогів, своєчасне виявлення причин низьких конкурентних позицій вітчизняних виробників, розроблення пропозицій щодо їх усунення, вдосконалення організаційних форм підприємств та їх територіальних об'єднань, створення нових виробництв, реалізація повного циклу виробничого процесу [10, с.75];

6) стимулювання розвитку інтеграційних процесів у промисловості, насамперед у напрямі утворення вертикально інтегрованих об'єднань із власною сировинною базою, маркетинговими підрозділами й мережею збуту.

7) визначення потреб промисловості в кадровому забезпеченні, розширення державного замовлення на підготовку кваліфікованих фахівців та ін. [11, с.175].

Література

1. Тринько П.В. Сутність, складові та особливості категорії «інноваційна активність підприємства» / П.В. Тринько // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2016. – № 8. – С. 30-32.
2. Бабаєв В.Ю., Дрожжин Д.Ю. Механізм державного регулювання розвитку інноваційної інфраструктури в Україні / В.Ю. Бабаєв, Д.Ю. Дрожжин // *Теорія та практика державного управління*. – 2016. – № 4(39). – С. 214-223.
3. Вилгін С.А. Напрями державного регулювання інноваційного розвитку промисловості // *Економіка та держава*. – 2017. – №1. – С.111-114.

4. Статистичний збірник *Наукова та інноваційна діяльність в Україні* [Електронний ресурс] / Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Механік О. Державне регулювання інноваційності економіки як один із чинників підвищення її конкурентоспроможності (зарубіжний досвід): / О. Механік // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2016. – №11. – С. 32-37.

6. Башук Т.О. Державна інноватика щодо регулювання економічного комплексу України // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2017. – № 2. – С.41-44.

7. Бобирев Д.Б. Інноваційна складова як фактор конкурентоспроможності промислового підприємства / Д.Б. Бобирев // *Економіка і регіон*. – 2017. – №1. – С. 132-135.

8. Гусев В. Інноваційна активність підприємств як об'єкт державного регулювання їх сталого розвитку / В. Гусев // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2008. – №20. – С. 29-34.

9. Білик Р.С. Основні чинники розвитку інноваційної конкурентоспроможності національної економіки / Р.С. Білик // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. – 2016. – №5-6. – С.104-109.

10. Гусақ О.Ю. Механізми інноваційного фінансування для посткризової світової економіки / О.Ю. Гусақ // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2015. – №9. – С. 70-76.

11. Дідківська Л.І., Головок Л.С. Державне регулювання економіки: навчальний посібник / Л.І. Дідківська, Л.С. Головок. – Вид.4-те, випр. – К.: Знання, 2004. – 213 с.

12. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

13. Статистичний збірник *Діяльність суб'єктів господарювання* [Електронний ресурс] / Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Нрынго Т.В. *Sutnist, skladovi ta osoblyvosti katehorii «innovatsiina aktyvnist pidpriemstva»* / Т.В. Нрынго // *Investytsii: praktyka ta dosvid*. – 2016. – № 8. – С. 30-32.

2. Babaiev V.Yu., Drozhzhyn D.Yu. *Mekhanizm derzhavnoho rehulivannia rozvytku innovatsiinoi infrastruktury v Ukraini* /

V.Yu. Babaiev, D.Yu. Drozhzhyn // *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. – 2016. – № 4(39). – С. 214-223.

3. Vyllin Ye.A. *Napriamy derzhavnoho rehulivannia innovatsiinoho rozvytku promyslovosti* // *Ekonomika ta derzhava*. – 2017. – №1. – С.111-114.

4. *Statystychnyi zbirnyk Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini* [Elektronnyi resurs] / Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. – *Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/*

5. Mekhanik O. *Derzhavne rehulivannia innovatsiinoi ekonomiky yak odyn iz chynnykiv pidvysichennia yii konkurentospromozhnosti (zarubizhnyi dosvid):* / O. Mekhanik // *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. – 2016. – №11. – С. 32-37.

6. Bashuk T.O. *Derzhavna innovatyka shchodo rehulivannia ekonomichnoho kompleksu Ukrainy* // *Investytsii: praktyka ta dosvid*. – 2017. – № 2. – С.41-44.

7. Bobyriev D.B. *Innovatsiina skladova yak faktor konkurentospromozhnosti promyslovoho pidpriemstva* / D.B. Bobyriev // *Ekonomika i rehion*. – 2017. – №1. – С. 132-135.

8. Husiev V. *Innovatsiina aktyvnist pidpriemstv yak ob'iekt derzhavnoho rehulivannia yikh staloho rozvytku* / V. Husiev // *Investytsii: praktyka ta dosvid*. – 2008. – №20. – С. 29-34.

9. Bilik R.S. *Osnovni chynnyky rozvytku innovatsiinoi konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky* / R. S. Bilik // *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. – 2016. – №5-6. – С.104-109.

10. Husak O.Yu. *Mekhanizmy innovatsiinoho finansuvannia dlia postkryzovoi svitovoi ekonomiky* / O.Yu. Husak // *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. – 2015. – №9. – С. 70-76.

11. Didkivska L.I., Holovko L.S. *Derzhavne rehulivannia ekonomiky: navchalnyi posibnyk* / L.I. Didkivska, L.S. Holovko. – *Vyd.4-te, vypr.* – K.: Znannia, 2004. – 213 s.

12. *Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy* [Elektronnyi resurs]. – *Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua*.

13. *Statystychnyi zbirnyk Diialnist subiektiv hospodariuvannia* [Elektronnyi resurs] / Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. – *Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/*

Sirenko K.Y.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the department of economics and social sciences Academy of the State Penitentiary Service, ddd12011988@gmail.com

Ukraine, Chernihiv

EVALUATION OF THE MODERN STATUS OF INNOVATIONAL DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE

The article analyzes the current state and trends of the development of innovative activity of industrial enterprises of Ukraine. The results of the analysis showed the existence of systemic problems in the development of innovation activities of enterprises, associated with inadequate state support at all stages of development. On the basis of statistical-economic, analysis and synthesis methods, the details of the research object were made, the state financial support for innovation activity of enterprises was evaluated. Using the abstract-logical method, the directions of improvement of innovation development of industrial enterprises are proposed.

Key words: innovations, development, implementation, state regulation, innovative activity.

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel.: +38 (050) 227 30 03,
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of Modern Pedagogy «Learning Without Frontiers»

Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA
e-mail: info@pedagogiemoderne.com
website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 30.01.2018.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 23,4 Publisher's sheet-copy 23,4

Circulation 500 copies. Order 3021.

Printed PE Shpak V. B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St. 6.

phone 8 097 99 38 299

E-mail tooums@ukr.net
